І розділ

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО УКРАЇНИ

§ 1–2. Загальна характеристика адміністративного права

1. Поняття «адміністративне право».

Адміністративне право — галузь права, якою регулюються суспільні відносини, що виникають у сфері функціонування виконавчої влади.

Адміністративне право визначає порядок формування та діяльності органів виконавчої влади, їх повноваження. Норми цієї галузі права регулюють права фізичних та юридичних осіб у відносинах з органами держави. Крім того, норми адміністративного права визначають підстави та порядок притягнення до адміністративної відповідальності, види адміністративних стягнень.

Основними джерелами адміністративного права є Конституція України, закони України, акти Президента та Кабінету Міністрів України. Серед законів, які є джерелами адміністративного права, — Закони України «Про державну службу», «Про освіту», «Про міліцію», «Про залізничний транспорт» тощо, а також Кодекс України про адміністративні правопорушення.

Адміністративне право поділяється на дві частини — загальну та особливу. *Загальна частина* адміністративного права містить норми, які стосуються всіх галузей державного управління. Це принципи адміністративного права, норми, що визначають форми і методи державного управління, засади адміністративної відповідальності тощо. Норми ж *особливої частини* регулюють відносини в окремих галузях державного управління — освіті, охороні здоров'я, транспорті, обороні тощо.

Предметом адміністративного права є суспільні відносини, які складаються в процесі виконання функцій органами державного управління. Вони виникають у результаті владної діяльності державних органів, у них обов'язково бере участь орган держави. Суспільні відносини завжди є результатом свідомої цілеспрямованої діяльності від імені держави.

Основним методом правового регулювання, який застосовує адміністративне право, є імперативний (або метод субординації).

Пригадайте, що є характерним для імперативного методу регулювання.

2. Адміністративні правовідносини.

Унаслідок впливу держави, її органів і посадових осіб на поведінку, дії різноманітних суб'єктів виникають адміністративно-правові відносини. Характерною рисою цих правовідносин є їх державно-владний характер. Це означає, що один із суб'єктів цих правовідносин обов'язково має владні повноваження щодо інших учасників правовідносин. Адміністративні правовідносини виникають у сфері державного управління. Хоча вони можуть виникати за ініціативою будь-якої сторони правовідносин, згода іншої сторони не завжди є обов'язковою.

Суб'єктами адміністративних правовідносин можуть бути насамперед державні органи (Верховна Рада України, Президент України, органи місцевого самоврядування, органи державної виконавчої влади тощо). Крім того, суб'єктами адміністративних правовідносин можуть бути різноманітні фізичні та юридичні особи. Об'єктом адміністративних правовідносин є управлінська діяльність суб'єктів владних повноважень.

3. Поняття та методи державного управління.

Що ви розумієте під поняттям «управління»? Наведіть приклади різних видів управління, з якими вам доводилося стикатися.

Одним з основних завдань держави є організація життєдіяльності людського суспільства. Однак реалізація цього завдання неможлива без організації управління різними спільнотами, які становлять суспільство, – організаціями, установами, цілими галузями, окремими людьми. Це здійснюється в процесі державного управління. **Державне управління – це діяльність держави та її органів, яка полягає в організаційному впливі на суспільні відносини в економічній, соціально-культурній та адміністративно-політичній сферах, шляхом застосування державно-владних повноважень.**

У державному управлінні використовуються різноманітні методи. Основними з них є переконання, заохочення та примус. Для забезпечення максимально ефективного управління необхідно гармонійно та обґрунтовано поєднувати різні методи управління.

При цьому в сучасних демократичних державах визнається провідна роль методів переконання та заохочення. Ці методи знаходять вияв у проведенні правової пропаганди, інформуванні населення про стан справ, діяльність органів державної влади, заохоченні громадян, які активно беруть участь у боротьбі з правопорушеннями, тощо.

Однак не завжди зазначені методи виявляються достатніми. Тому органи державної влади в разі необхідності можуть застосовувати й метод адміністративного примусу. Його метою є запобігання протиправним діям, їх примусове припинення, поновлення порушених прав і притягнення винних до адміністративної відповідальності.

До заходів адміністративного запобігання належать примусові дії державних органів, які мають завадити поширенню небезпеки, відвернути її. До таких заходів відносять: перевірку документів, транспортних засобів, режиму зберігання зброї, заборона або обмеження руху транспорту або пішоходів на певних ділянках місцевості чи доступу на них громадян тощо.

Коли треба припинити правопорушення, забезпечити притягнення винних до адміністративної відповідальності, застосовують заходи адміністративного припинення. Ними можуть бути: вимога припинити протиправну поведінку, застосування фізичного впливу, спеціальних засобів, зброї, вилучення певних предметів, припинення роботи підприємств, виробництв, обладнання, які загрожують безпеці, тощо.

З метою поновлення порушених прав можливі виселення з незаконно зайнятих приміщень, знесення самовільно збудованих будівель, вилучення майна чи коштів, отриманих незаконним шляхом.

І нарешті, у разі скоєння особою адміністративного правопорушення вона притягається до адміністративної відповідальності. Порядок притягнення до адміністративної відповідальності, перелік адміністративних стягнень містить Кодекс України про адміністративні правопорушення. Про адміністративні правопорушення та стягнення, які можуть накладатися за них, ви дізнаєтеся пізніше.

4. Державна служба.

Реалізація державного управління неможлива без людей, установ, які будуть виконувати функції держави. **Професійну діяльність осіб, які займають посади в органах державної влади та їх апараті, виконують завдання й функції держави та одержують заробітну плату за рахунок державного бюджету, називають державною службою.**

Відповідно до законодавства, кожен громадянин України незалежно від його походження, соціального та майнового стану, расової та етнічної належності, статі, політичних поглядів, релігійних переконань, місця проживання має право вступити на державну службу. Прийом на державну службу відбувається, як правило, на конкурсних засадах. Особа, яка бажає стати державним службовцем, повинна мати відповідну професійну підготовку, досвід, прийняти присягу державного службовця. **Державний службовець — це особа, яка на професійній основі займає посаду в державних органах та їх апараті, наділена відповідними службовими повноваженнями для практичного вико-**

нання завдань і функцій держави й одержує заробітну плату з державного бюджету. Важливо зазначити, що державними службовцями є не всі працівники державних органів, а лише ті, які безпосередньо мають певні повноваження щодо виконання функцій держави. Так, водій, прибиральниця, спеціаліст-комп'ютерник, навіть якщо вони працюють у найвищих державних установах, не мають статусу державного службовця.

Державний службовець зобов'язаний сумлінно виконувати службові обов'язки, шанобливо ставитися до громадян, утримуватися від дій та вчинків, які можуть зашкодити інтересам служби, від використання свого становища у власних цілях. Державний службовець не має права проявляти бюрократизм, виявляти упередженість чи прихильність до будь-яких осіб, установ, організацій, використовувати своє службове становище в корисливих цілях.

Кожному державному службовцю присвоюється певний ранг, який залежить від органу, у якому він працює, та займаної ним посади.

Категорія посад державного службовця	Ранги державного службовця	Хто присвоює ранг	Посади
1	1–3	Президент України	Перші заступники міністрів, глави обласних, Київської, Севастопольської міських державних адміністрацій
2	3–5	Кабінет Міністрів України	Заступники міністрів, помічники та радники Президента України, перші заступники глав обласних, Київської, Севастопольської міських державних адміністрацій, керівники підрозділів апарату Кабінету Міністрів, Адміністрації Президента України, Секретаріату Верховної Ради
3	5–7	Керівник державного органу, у якому працює державний службовець	Головні спеціалісти апарату Кабінету Міністрів, Адміністрації Президента України, Секретаріату Верховної Ради, глави районних державних адміністрацій, начальники управлінь, інших підрозділів міністерств
4	7–9		Спеціалісти апарату Кабінету Міністрів, Адміністрації Президента України, Секретаріату Верховної Ради, керівники підрозділів обласних, Київської, Севастопольської міських державних адміністрацій
5	9–11		Спеціалісти міністерств, заступники глав районних державних адміністрацій, заступники керівників управлінь, інших підрозділів міністерств, обласних, Київської, Севастопольської міських державних адміністрацій

Продовження табл.

6	11–13	Керівник державного органу, у якому працює державний службовець	Керівники підрозділів районних державних адміністрацій, спеціалісти підрозділів обласних, Київської, Севастопольської міських державних адміністрацій
7	13–15		Спеціалісти підрозділів районних державних адміністрацій

Позбавити державного службовця присвоєного рангу може лише суд у разі визнання його винним у скоєнні злочину.

Державні службовці не мають права займатися підприємницькою діяльністю, займати інші оплачувані посади, крім викладацької, творчої, наукової діяльності у вільний від роботи час. Державним службовцям заборонено брати участь у страйках. Водночас для державних службовців установлено систему додаткових виплат за успіхи в роботі, залежно від строку державної служби зростає тривалість відпустки державного службовця, після виходу на пенсію держслужбовець має право на підвищену пенсію.

У разі порушення службовцем його обов'язків, їх недбалого виконання можливе застосування до нього заходів дисциплінарного впливу, накладення на нього дисциплінарних стягнень.

Пригадайте, які дисциплінарні стягнення передбачені Кодексом законів про працю.

Крім стягнень, передбачених для всіх працівників, до державних службовців можуть застосовуватися попередження про неповну службову відповідність, їм може бути затримано присвоєння чергового рангу або призначення на вищу посаду строком до року.

Адміністративне право, державне управління, державна служба, державний службовець.

1. Поясніть поняття: *адміністративне право, державне управління, державна служба, державний службовець*.
2. Назвіть основні джерела адміністративного права.
3. Визначте предмет та основний метод адміністративного права.
4. Наведіть приклади застосування різних методів державного управління.
5*. Висловіть свою думку щодо співвідношення різних методів державного управління на сучасному етапі та тенденцій їх розвитку.

6. Дізнайтеся, які державні службовці працюють у вашому населеному пункті, районі.
7*. Висловіть свою думку щодо ефективності та якості роботи державних службовців у вашому населеному пункті, районі, області.
8*. Визначте позитивні та негативні сторони роботи державних службовців. Чи приваблює вас ця робота в майбутньому?

Один із найдавніших списків «Руської правди» та «золотий ковчег», у якому зберігалася «Руська правда»

«Руська правда» — найдавніша збірка правових норм Давньої Русі. Збереглася в більш пізніх списках (копіях) XIII–XV ст. Більшість учених уважає, що найдавніші списки збірки («Правда Ярослава») з'явилися за часів князювання в Києві Ярослава Мудрого (1019–1054). Згодом текст було уточнено та доповнено синами Ярослава («Правда Ярославичів»). «Руська правда» була створена на основі кодифікації звичаєвого права старослав'янських племен із використанням норм скандинавського та візантійського права. Певний вплив на створення збірки мали також норми церковного права. У збірці містилися норми, які за сучасними критеріями можна віднести до кримінального, цивільного й сімейного права.

§ 3–4. Адміністративне правопорушення

1. Поняття та ознаки адміністративного правопорушення.

У житті трапляються випадки, коли особа порушує встановлені норми законодавства. Одним із найпоширеніших видів правопорушень є адміністративні проступки.

• *Наведіть приклади адміністративних правопорушень.*

Адміністративне правопорушення (адміністративний проступок) — протиправне винне (умисне чи необережне) діяння (дія чи бездіяльність), яке посягає на суспільні відносини, що охороняються законом, за яке законодавством України передбачено адміністративну відповідальність.

Ознаки адміністративного правопорушення подібні до ознак будь-якого правопорушення. До них належать: протиправність (порушення установлених законом правил, норм поведінки), винність (правопорушення сталося унаслідок умисних дій порушника або внаслідок при-

пущеної ним необережності), посягання на інтереси, які охороняються державою. Адміністративне правопорушення може полягати в дії або бездіяльності, але не в думках, намірах і бажаннях. Особливість адміністративного правопорушення в тому, що за нього передбачена саме адміністративна відповідальність.

Адміністративні правопорушення в багатьох випадках нагадують інші види правопорушень. Так, від кримінальних злочинів адміністративні правопорушення відрізняються передусім меншою соціальною небезпекою. Крім того, на відміну від злочинів, які можуть бути встановлені лише Кримінальним кодексом, адміністративні правопорушення можуть визначатися не лише Кодексом про адміністративні правопорушення, а й іншими нормативними актами, зокрема місцевих органів влади. Ще однією важливою відмінністю є те, що в разі скоєння злочину питання про відповідальність і застосування кримінального покарання може розглядати тільки суд. Якщо ж ідеться про адміністративне правопорушення, розгляд справи та вирішення питання про адміністративну відповідальність і застосування адміністративних стягнень можливе не лише судом, а й багатьма іншими державними органами.

2. Види адміністративних правопорушень.

Кодекс про адміністративні правопорушення передбачає чимало різноманітних адміністративних правопорушень, тому виникає потреба в їх класифікації.

Адміністративні правопорушення можна поділити залежно від ступеня суспільної небезпеки, який вони становлять, на основні та кваліфіковані. До ***кваліфікованих складів правопорушень*** відносять ті, які містять обставини, що суттєво збільшують їх небезпеку. Такими обставинами закон досить часто визнає повторність скоєння правопорушення, настання шкідливих наслідків, створення аварійної ситуації тощо.

Залежно від характеру шкоди, яку завдає правопорушення, їх поділяють на порушення з матеріальним і формальним складом. Правопорушення з ***матеріальним складом*** завдають матеріальну чи іншу шкоду, при ***формальному складі*** шкода не є обов'язковою ознакою правопорушення.

Залежно від того, ким може бути скоєне адміністративне правопорушення, їх поділяють на ***приватні*** (особисті) та ***службові*** (посадові).

За особливостями побудови статті кодексу способом викладу сутності правопорушення їх склади поділяють на описові та бланкетні. В ***описових складах*** міститься опис діяння, яке визнається правопорушенням. При ***бланкетному складі*** в описі правопорушення в кодексі міститься посилання на порушення іншого нормативного акта, наприклад Правил дорожнього руху, Правил пожежної безпеки тощо.

3. Адміністративна відповідальність.

Держава не залишає безкарною особу, яка скоїла адміністративне правопорушення, — вона може бути притягнута до адміністративної відповідальності. **Адміністративна відповідальність — це специфічне реагування держави на адміністративне правопорушення, що полягає в застосуванні вповноваженим органом або посадовою особою передбаченого законом стягнення до суб'єкта правопорушення.**

Адміністративна відповідальність є наслідком правопорушення, скоєння діяння, яке визначено законодавством як адміністративне правопорушення. Вона застосовується з метою захисту суспільства, установленого державою порядку від правопорушень. Адміністративна відповідальність передбачена законодавством і є застосуванням санкцій, установлених правовими нормами. Адміністративна відповідальність завжди пов'язана з певними негативними наслідками для правопорушника, із примусом, який до нього застосовується. При цьому відповідальність не може бути застосована без дотримання установлених процесуальних норм — складання певних документів, виконання певних процедур тощо.

Для адміністративної відповідальності характерні певні особливості. Насамперед правопорушення, за які вона настає, визначені не лише Кодексом про адміністративні правопорушення України, а й іншими нормативними актами. Серед актів, що визначають діяння, за які настає адміністративна відповідальність, — Закони України «Про боротьбу з корупцією», «Про надзвичайний стан» тощо, окремі правопорушення (зокрема, у галузі охорони тиші, підтримання чистоти тощо) можуть бути визначені рішеннями місцевих органів державної влади та органів місцевого самоврядування. При цьому право приймати рішення про притягнення до адміністративної відповідальності може чимало різних органів, зокрема суд, органи внутрішніх справ, державної прикордонної служби, санітарно-епідеміологічної служби, контролери в транспорті, інспектори лісової та рибної охорони тощо.

Для притягнення особи до адміністративної відповідальності необхідною умовою є наявність визначених підстав. ***Фактичною підставою*** притягнення до адміністративної відповідальності є скоєння нею діяння, яке визначене законодавством як адміністративне правопорушення. Другою ***процесуальною підставою*** є рішення, постанова, інший акт застосування норми права, виданий уповноваженим органом чи посадовою особою. Деякі науковці визначають ще одну — ***нормативну*** — підставу, а саме: наявність норми, яка визначає певне діяння як адміністративне правопорушення.

4. Адміністративні стягнення.

У разі притягнення особи до адміністративної відповідальності на неї накладаються адміністративні стягнення. **Адміністративне стягнення є мірою адміністративної відповідальності, заходом державно-правового примусу, що застосовується з метою виховання особи, яка вчинила адміністративне правопорушення, а також запобігання вчиненню нових правопорушень як правопорушником, так і іншими особами.**

Усі адміністративні стягнення можна поділити за кількома ознаками. За характером негативного впливу на правопорушника стягнення можуть бути: ***особисті*** (які впливають на правопорушника, обмежують його права), ***майнові*** (зменшують економічний добробут правопорушника, зменшують його майно або доходи), ***особисто-майнові***, які через обмеження прав правопорушника опосередковано впливають на його майновий стан.

Стягнення бувають: ***разовими***, ***одномоментними***, які виконують одразу, в один момент, та ***триваючими***, виконання яких триває протягом певного часу.

Крім того, стягнення поділяють на ***основні***, які призначаються самостійно, та ***додаткові***, які призначаються одночасно з іншими стягненнями, приєднуються до основного.

Законодавство передбачає сім видів адміністративних стягнень. При скоєнні правопорушень, які не є тяжкими, можливе застосування попередження. **Попередження — це офіційне застереження правопорушника уповноваженою посадовою особою про неприпустимість вчинення ним адміністративного правопорушення.** Важливо зазначити, що попередження здійснюється лише в письмовій формі або за допомогою спеціальних засобів. Наприклад, у разі порушення Правил дорожнього руху водієм або правил руху по річках судноводієм їм робиться відмітка в спеціальному талоні попереджень.

Одним із найпоширеніших адміністративних стягнень є **штраф — грошове стягнення, що накладається на громадян, посадових осіб у випадках і розмірі, установлених Кодексом України про адміністративні правопорушення.** Штраф може застосовуватися як на підставі рішення суду, іншого органу, так і стягуватися на місці (наприклад, при виявленні безоплатного проїзду в транспорті).

Закон передбачає використання стягнення у вигляді **оплатного вилучення предметів, які є знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення**. Так, може бути вилучено мисливську рушницю в порушника правил мисливства, сітки — у рибалки-браконьєра. Вказаний предмет вилучається незалежно від бажання власника, реалізується через торговельну мережу, а отримані від продажу кошти (за вилученням витрат на зберігання та продаж) повертаються колишньому власнику.

Якщо при оплатному вилученні колишній власник отримує частину вартості свого вилученого майна, то в разі **конфіскації предмета, який став знаряддям вчинення або об'єктом адміністративного правопорушення**, вилучений предмет або кошти від його реалізації передаються в доход держави.

Досить широко застосовується таке стягнення, як ***позбавлення спеціального права*** на строк до 3 років. Як адміністративне стягнення застосовується, наприклад, позбавлення права управління транспортними засобами (водійських прав) або права на полювання. Це стягнення застосовується за порушення, пов'язані з використанням права, якого особу позбавляють.

Одним із найтяжчих адміністративних стягнень є ***виправні роботи***. Особа, до якої застосовано це стягнення, продовжує працювати на своєму місці роботи, однак протягом строку стягнення (від 15 днів до 2 місяців) з її заробітної плати утримується до 20 % заробітку в доход держави. Зазначимо, що виправні роботи можуть бути призначені лише судом особам, які мають постійну роботу. Це стягнення не може застосовуватися до непрацездатних осіб (інвалідів, пенсіонерів за віком, вагітних жінок), а також до військовослужбовців, працівників правоохоронних органів. У період відбування зазначеного стягнення порушник не може піти в чергову відпустку, звільнитися за власним бажанням.

Найсуворішим видом адміністративного стягнення є ***адміністративний арешт***. Він також призначається тільки судом за найбільш небезпечні адміністративні правопорушення, які за рівнем суспільної небезпеки наближаються до злочинів. Термін адміністративного арешту — до 15 діб. Це стягнення не застосовують до неповнолітніх, жінок, які мають дітей віком до 12 років, інвалідів 1-ї та 2-ї груп, військовослужбовців.

Важливо зазначити, що перелік стягнень не є вичерпним. Закон передбачає, що можливе запровадження інших адміністративних стягнень. Так, до правопорушників іноземців можливе застосування стягнення — видворення за межі України.

5. Особливості адміністративної відповідальності неповнолітніх осіб.

Кодекс України про адміністративні правопорушення визначає, що **до адміністративної відповідальності можуть бути притягнуті фізичні особи, які досягнули 16 років**. Однак при цьому передбачено ряд особливостей у притягненні неповнолітніх до адміністративної відповідальності.

У разі вчинення адміністративного правопорушення неповнолітньою особою у віці від 16 до 18 років застосовуються заходи впливу, передбачені саме для них.

Ознайомтеся з витягом із Кодексу України про адміністративні правопорушення. Визначте передбачені законодавством заходи впливу, які застосовуються до неповнолітніх, і висловіть свою думку щодо ефективності та доцільності застосування цих заходів.

З Кодексу України про адміністративні правопорушення

Стаття 24-1. Заходи впливу, що застосовуються до неповнолітніх

За вчинення адміністративних правопорушень до неповнолітніх у віці від шістнадцяти до вісімнадцяти років можуть бути застосовані такі заходи впливу:

1) зобов'язання публічно або в іншій формі попросити вибачення в потерпілого;

2) застереження;

3) догана або сувора догана;

4) передача неповнолітнього під нагляд батькам або особам, які їх замінюють, чи під нагляд педагогічному або трудовому колективу за їхньою згодою, а також окремим громадянам на їхнє прохання.

Однак у разі скоєння правопорушень, пов'язаних із наркотичними речовинами, дрібної крадіжки, дрібного хуліганства, злісної непокори працівникові міліції, порушення Правил дорожнього руху тощо, закон передбачає притягнення неповнолітніх правопорушників до адміністративної відповідальності на загальних підставах.

6. Адміністративне затримання.

Уявіть собі ситуацію. Чоловік у нетверезому стані нецензурно лається на вулиці, а коли громадяни роблять йому зауваження, починає бійку. На щастя, наряд міліції, який опинився поруч, припиняє бійку, яка не призвела до суттєвих тілесних ушкоджень. На пропозицію надати документи та піти до відділу міліції порушник категорично відмовився, документів у нього не виявилося, установити особу на місці не вдалося. Що робити?

Запропонуйте, як має бути вирішена ця ситуація, щоб правопорушник не уникнув відповідальності.

Закон передбачає, що з **метою припинення адміністративних правопорушень, коли вичерпано інші заходи впливу, установлення особи, складення протоколу про адміністративне правопорушення в разі неможливості складення його на місці вчинення правопорушення, якщо складення протоколу є обов'язковим, забезпечення своєчасного й правильного розгляду справ та виконання постанов по справах про адміністративні правопорушення допускається адміністративне затримання особи**. Отже, у цьому випадку співробітники міліції мають право затримати правопорушника.

Закон визначає органи, які мають право здійснити адміністративне затримання. Це органи внутрішніх справ, органи прикордонної служби (у разі незаконного перетинання або спроби незаконного перетинання державного кордону України, порушення прикордонного режиму, порушення правил перебування іноземців та осіб без громадянства в Україні тощо), керівники воєнізованої охорони об'єктів (при вчиненні правопорушень, пов'язаних із посяганням на об'єкти, що охороняються), посадові особи військової служби правопорядку в Збройних силах України (у разі вчинення правопорушень військовослужбовцями, працівниками Збройних сил України під час виконання ними службових обов'язків), органи Служби безпеки України (при порушенні законодавства про державну таємницю або здійсненні незаконного доступу до інформації в автоматизованих системах).

Про адміністративне затримання обов'язково складається протокол, у якому зазначаються дата й місце складання; посада, прізвище, ім'я та по батькові особи, яка склала протокол; відомості про особу затриманого; час і мотиви затримання. Протокол підписується посадовою особою, яка його склала, і затриманим.

Про місце перебування особи, затриманої за вчинення адміністративного правопорушення, негайно повідомляють її родичів, а на її прохання також власника відповідного підприємства, установи, організації або уповноважений ним орган.

За загальним правилом адміністративне затримання не може тривати більше трьох годин. Однак в окремих випадках законодавство встановлює більш тривалі строки можливого затримання.

Особи, яких затримано	Умови та заходи, для яких збільшено строк затримання	Максимальний строк затримання
Особи, які порушили прикордонний режим або режим у пунктах пропуску через державний кордон України	Для встановлення особи й з'ясування обставин правопорушення	3 доби з повідомленням про це письмово прокурора протягом 24 годин із моменту затримання
	Якщо правопорушники не мають документів, що посвідчують їхню особу	10 діб із санкції прокурора
Особи, які порушили правила обігу наркотичних засобів і психотропних речовин	Для складання протоколу, а в необхідних випадках для встановлення особи, проведення медичного огляду, з'ясування обставин придбання вилучених наркотичних засобів і психотропних речовин та їх дослідження	3 доби з повідомленням про це письмово прокурора протягом 24 годин із моменту затримання

Продовження табл.

Особи, які вчинили дрібне хуліганство, насильство в сім'ї, злісну непокору законному розпорядженню або вимозі працівника міліції		До розгляду справи суддею або начальником (заступником начальника) органу внутрішніх справ
Іноземці та особи без громадянства, які порушили правила перебування в Україні		До розгляду справи суддею або посадовою особою органу Державної прикордонної служби України

Строк адміністративного затримання вважається з моменту доставлення порушника для складення протоколу. Однак якщо затриманий знаходиться в стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння, то строк його затримання рахується лише з часу його витвереження.

Адміністративне затримання може бути оскаржене у вищестоящому органі щодо органу, який здійснив затримання. Наприклад, якщо особа затримана начальником районного відділу міліції, треба звертатися до обласного управління внутрішніх справ, прокурора або до суду. Однак при цьому треба мати на увазі, що оскарження адміністративного затримання не зупиняє його.

Адміністративне правопорушення, адміністративна відповідальність, адміністративне стягнення, адміністративне затримання.

1. Поясніть поняття: *адміністративне правопорушення, адміністративна відповідальність, адміністративне стягнення, адміністративне затримання.*
2. Наведіть приклади адміністративних правопорушень, відомих вам із повідомлень засобів масової інформації, мережі Інтернет, власного життєвого досвіду.
3. Порівняйте адміністративну відповідальність та адміністративне стягнення.
4. Назвіть адміністративні стягнення, передбачені законодавством.
5. Дайте характеристику адміністративної відповідальності неповнолітніх.
6. Розподіліть відомі вам види адміністративних стягнень по групах (за різними критеріями класифікації).
7. Як особа може оскаржити адміністративне затримання?

8*. Висловіть свою думку щодо доцільності запровадження нових або зміни існуючих адміністративних стягнень.

9*. Висловіть свою думку щодо того, якою мірою порядок адміністративного затримання, а також існуючі види адміністративних стягнень відповідають вимогам демократії.

§ 5–6. Адміністративне провадження (адміністративний процес)

1. Поняття та види адміністративного процесу та провадження.

Реалізація норми адміністративного права, як і норм права будь-якої іншої галузі, потребує дотримання певної встановленої законодавством процедури. Для цього використовують **адміністративне провадження – урегульовану процесуальними нормами адміністративного права сукупність дій, спрямованих на розгляд і вирішення органами державної влади або місцевого самоврядування певних адміністративних справ**. Необхідно зазначити, що серед юристів не існує єдиної думки щодо співвідношення понять «адміністративний процес» та «адміністративне провадження». Частина з них уважає ці поняття синонімами, інші вважають, що провадженням називають дії і розгляд справ про адміністративні правопорушення, а адміністративний процес передбачає прийняття рішень і розгляд будь-яких інших справ, пов'язаних з адміністративними правовідносинами, які не стосуються адміністративних правопорушень.

За характером справ, які розглядаються, розрізняють два види адміністративного провадження – юрисдикційне та неюрисдикційне. До ***юрисдикційних проваджень*** відносять ті, у яких існує певний адміністративно-правовий спор, на вирішення якого спрямоване провадження. Такими є, зокрема, провадження у справах про адміністративні правопорушення; провадження з розгляду скарг тощо. ***Неюрисдикційними провадженнями*** є провадження з розробки та прийняття нормативно-правових актів здійснення різних видів державних реєстрацій (транспортних засобів, нерухомості тощо).

Іноді адміністративні провадження поділяють залежно від органу, який його здійснює. Частину адміністративних проваджень здійснюють суди (у судовому порядку), однак більшість – несудові державні органи в адміністративному порядку.

2. Стадії адміністративного процесу.

Адміністративний процес є досить складним і тривалим. Саме тому в ньому визначають певні стадії. Передусім здійснюється аналіз ситуації. На цій стадії збирають і фіксують інформацію про стан справи, факти, які мають юридичне значення, у разі необхідності здійснюється формальне порушення адміністративної справи. Другою стадією є прийняття рішення в справі. Рішення на цій стадії приймають на підставі інформації, яку було зібрано. Третя стадія процесу не є обов'язковою. Особи, зацікавлені в справі, мають можливість оскаржити або опротестувати прийняті рішення, однак це є їхнє право, а не обов'язок. Останньою стадією адміністративного процесу

є виконання прийнятого рішення. Ця стадія є останньою за часом, але не за важливістю. Адже від ефективності реалізації цієї стадії багато в чому залежить результативність усього адміністративного процесу — без точного та швидкого виконання прийнятих рішень утрачають сенс усі попередні стадії процесу.

Необхідно зазначити, що ці етапи є загальними для всіх видів проваджень, однак кожен із них має свою специфіку, особливості. Кожна стадія складається з окремих процесуальних дій, порядок здійснення яких визначено законом.

Обов'язковим наслідком адміністративного процесу є прийняття певного акта. Це може бути рішення суду, рішення органу внутрішніх справ, розпорядження глави місцевої державної адміністрації, наказ чи розпорядження органу виконавчої влади тощо.

Різні адміністративні провадження мають свої особливості.

3. Провадження в справах про адміністративні правопорушення.

Одним із найпоширеніших є провадження в справах про адміністративні правопорушення. Його порядок визначено Кодексом України про адміністративні правопорушення.

У разі скоєння особою правопорушення обов'язково складається протокол у двох екземплярах (один з яких вручається правопорушнику), визначеними законом посадовими особами державних органів, а в окремих випадках — представниками громадської організації. При складанні протоколу порушник має право зазначити в ньому зауваження, висловити незгоду з викладеними обставинами, дати пояснення.

Іноді, коли йдеться про порушення правил охорони лісів, користування залізницею, автомобільним транспортом, окремі порушення Правил дорожнього руху пішоходами тощо, закон дозволяє не складати протокол. Однак при цьому обов'язкова умова — якщо порушник не заперечує порушення і погоджується з накладеним стягненням. У більшості із зазначених випадків стягнення накладається безпосередньо на місці правопорушення.

У всіх інших випадках, а також якщо особа, яка скоїла одне із зазначених правопорушень, заперечує порушення або накладене стягнення, має бути складено протокол.

Складений протокол та інші зібрані докази в справі правопорушення в більшості випадків розглядаються за місцем вчинення правопорушення.

Закон визначає досить стислі строки розгляду справ про адміністративні правопорушення. Відлік цього строку розпочинається з часу отримання матеріалів органом, уповноваженим розглядати справи.

За наслідками розгляду справи приймається відповідна постанова, якою може бути передбачене накладення на порушника адміністра-

тивного стягнення, застосування заходів впливу, передбачених для неповнолітніх правопорушників або ж закриття справи (якщо провина порушника не знайшла підтвердження чи відсутня).

Приклади справ	Строки розгляду справ
Порушення, пов'язані з експлуатацією газового господарства	7 діб
Дрібне розкрадання майна, виготовлення, зберігання самогону та апаратів для його вироблення, порушення законодавства щодо запобігання та протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму	5 днів
Незаконна торговельна діяльність, порушення порядку проведення мітингів і демонстрацій, порушення порядку ведення Державного реєстру виборців, порядку складання та подання списків виборців, списків громадян України, які мають право брати участь у референдумі, та використання таких списків	3 дні
Окремі порушення пов'язані з наркотиками, вирощуванням маку та конопель, порушення правил валютних операцій, дрібне хуліганство, поширення неправдивих чуток, вчинення насильства в сім'ї, розпивання спиртних напоїв у громадських місцях і поява в п'яному вигляді, злісна непокора працівнику правоохоронних органів	1 доба
Інші адміністративні справи	15 днів

4. Провадження в справах за зверненнями громадян.

Ще одним поширеним різновидом є провадження за зверненнями громадян. Цей порядок визначений Законом України «Про звернення громадян», який передбачає три можливих види звернень громадян. Зверненнями громадян називають викладені в письмовій або усній формі пропозиції (зауваження), заяви (клопотання) і скарги.

Пропозиція (зауваження) – звернення громадян, де висловлюються порада, рекомендація щодо діяльності органів державної влади і місцевого самоврядування, депутатів усіх рівнів, посадових осіб, а також висловлюються думки щодо врегулювання суспільних відносин та умов життя громадян, удосконалення правової основи державного й громадського життя, соціально-культурної та інших сфер діяльності держави і суспільства.

Заява (клопотання) – звернення громадян із проханням про сприяння реалізації, закріплених Конституцією України та чинним законодавством їхніх прав та інтересів, або повідомлення про порушення чинного законодавства чи недоліки в діяльності підприємств,

установ, організацій незалежно від форм власності, народних депутатів України, депутатів місцевих рад, посадових осіб, а також висловлення думки щодо поліпшення їхньої діяльності. **Клопотання — письмове звернення з проханням про визнання за особою відповідного статусу, прав чи свобод.**

Скарга — звернення з вимогою про поновлення прав і захист законних інтересів громадян, порушених діями (бездіяльністю), рішеннями державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, об'єднань громадян, посадових осіб.

Кожен громадянин може оскаржити рішення, дії або бездіяльність державних органів державної влади, якими порушено його права й законні інтереси, незаконно накладено певні обов'язки чи притягнуто до відповідальності тощо. Звертаючись до державного органу, необхідно дотримуватися вимог до звернень, передбачених законом.

Ознайомтеся з витягом із Закону України «Про звернення громадян» і визначте основні вимоги до звернень громадян.

Із Закону України «Про звернення громадян»

Стаття 5. Вимоги до звернення

Звернення адресуються органам державної влади і місцевого самоврядування, підприємствам, установам, організаціям незалежно від форм власності, об'єднанням громадян або посадовим особам, до повноважень яких належить вирішення порушених у зверненнях питань.

У зверненні має бути зазначено прізвище, ім'я, по батькові, місце проживання громадянина, викладено суть порушеного питання, зауваження, пропозиції, заяви чи скарги, прохання чи вимоги.

Звернення може бути усним (викладеним громадянином і записаним посадовою особою на особистому прийомі) чи письмовим, надісланим поштою або переданим громадянином до відповідного органу, установи особисто чи через уповноважену ним особу, якщо ці повноваження оформлені відповідно до чинного законодавства.

Звернення може бути подано як окремою особою (індивідуальне), так і групою осіб (колективне).

Письмове звернення повинне бути підписано заявником (заявниками) із зазначенням дати.

Зверніть увагу — якщо цих вимог не буде дотримано, звернення повертається заявникові без розгляду.

Закон також передбачає, що особа може подати скаргу лише протягом року з моменту прийняття рішення, яке оскаржується, але не пізніше одного місяця з моменту, коли громадянин ознайомився із цим рішенням.

Отримавши звернення громадянина, органи державної влади й місцевого самоврядування, підприємства, установи, організації, об'єднання громадян, засоби масової інформації, їх керівники та інші посадові особи зобов'язані об'єктивно та всебічно перевірити заяву чи скаргу. При цьому громадянин має право бути присутнім при розгляді його звернення. Під час розгляду звернення мають бути прийняті рішення, які дають можливість вирішити проблеми, що вказуються в заяві. Про результати перевірки та прийняті при цьому рішення обов'язково мають повідомити заявника.

Відповідно до закону, **звернення повинне бути розглянуте протягом місяця, а заявник має отримати відповідь на своє звернення**. В окремих випадках, коли необхідна додаткова перевірка, термін розгляду звернення може бути продовжений керівником організації, але не більше ніж 45 днів.

5. Адміністративне судочинство.

З метою забезпечення захисту прав і свобод громадян, вирішення суперечок між людиною та державою, її органами та посадовими особами створено систему спеціалізованих адміністративних судів. Вони розглядають спори між фізичними або юридичними особами та суб'єктами владних повноважень (тобто з органами державної влади чи місцевого самоврядування або їх посадовими особами), спори щодо прийняття громадян на державну службу та її проходження, спори, пов'язані з виборами та референдумами. Крім того, адміністративні суди розглядають спори між різними органами державної влади. Отже, саме до адміністративного суду необхідно звертатися для скасування незаконного з точки зору особи рішення сільської ради чи районної державної адміністрації, якщо державного службовця незаконно звільнили з роботи, коли особу відмовляються внести до списків для голосування або зареєструвати кандидатом у депутати. Адміністративні суди мають також розглядати суперечки між різними органами влади — наприклад, районною та обласною радою, різними відділами чи управліннями державної адміністрації, податковою адміністрацією та комітетом у справах підприємництва тощо.

Пригадайте, які адміністративні суди створено в Україні.

Визначення конкретного суду, до якого потрібно звернутися в тому чи іншому випадку, залежить від сутності справи *(див. табл. на с. 21)*.

Крім того, Кодекс адміністративного судочинства визначає, що суди розглядають справи за місцем знаходження відповідача, а якщо йдеться про рішення чи дії, які порушують права окремої особи, — за місцем її проживання або за місцем знаходження відповідача (за вибором позивача).

Суд, якому підсудні справи	Категорії справ
Місцеві загальні суди як адміністративні суди	Адміністративні справи, у яких однією зі сторін є орган, посадова чи службова особа органу місцевого самоврядування; усі адміністративні справи з приводу рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень у справах про притягнення до адміністративної відповідальності; усі адміністративні справи щодо спорів фізичних осіб із суб'єктами владних повноважень із приводу обчислення, призначення, перерахунку, здійснення, надання, одержання пенсійних виплат, соціальних виплат непрацездатним громадянам, виплат за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням, виплат і пільг дітям війни, інших соціальних виплат, доплат, соціальних послуг, допомоги, захисту, пільг
Окружні адміністративні суди	Справи, у яких однією зі сторін є орган державної влади, орган влади Автономної Республіки Крим, обласна рада, Київська або Севастопольська міська рада, їх посадова чи службова особа, крім справ із приводу рішень, дій чи бездіяльності в справах про адміністративні проступки та справ, які підсудні місцевим загальним судам як адміністративним судам
Місцеві загальні суди як адміністративні суди або окружні адміністративні суди за вибором позивача	Справи щодо оскарження дій або бездіяльності посадових чи службових осіб місцевих органів виконавчої влади
Вищий адміністративний суд України як суд першої інстанції	Справи щодо встановлення Центральною виборчою комісією результатів виборів або Всеукраїнського референдуму, справи про дострокове припинення повноважень народного депутата України, а також справи щодо оскарження актів, дій чи бездіяльності Верховної Ради України, Президента України, Вищої ради юстиції, Вищої кваліфікаційної комісії суддів України

В адміністративному процесі сторонами можуть бути громадяни України, іноземці, особи без громадянства, різноманітні юридичні особи, а також органи державної влади, місцевого самоврядування, їх службові та посадові особи. Залежно від того, яку позицію займає особа в процесі, вона може бути позивачем (якщо заявила свої вимоги) або ж відповідачем. Особливістю адміністративних справ є те, що в більшості випадків відповідачем може бути лише орган державної влади чи місцевого самоврядування або його службова чи посадова особа. Інші відповідачі можливі лише в справах про примусову ліквідацію або тимчасове припинення діяльності об'єднання громадян, про примусове видворення іноземця з України, про обмеження права на проведення зборів, мітингів, демонстрацій та в деяких інших випадках.

Розгляд справи в адміністративному суді розпочинається з попереднього судового засідання. На ньому суддя з'ясовує можливість урегулювати справу без судового розгляду, а якщо це виявиться неможливим — уточнює позовні вимоги, визначає факти, які необхідно довести, та з'ясовує докази, якими ці обставини буде доводити кожна сторона.

Безпосередньо судовий розгляд починається з підготовчих дій — перевірки явки учасників процесу, свідків тощо, роз'яснення учасникам розгляду їхніх прав та обов'язків тощо. Після цього розпочинається розгляд справи по суті: суд вислуховує пояснення сторін, досліджує письмові, речові та інші докази, заслуховує свідків тощо. Після закінчення з'ясування обставин справи та перевірки їх доказами сторони переходять до судових дебатів — кожна сторона викладає свою позицію, спираючись на досліджені докази. Остання стадія судового розгляду адміністративної справи — прийняття рішення та його оголошення.

Вирішуючи справу по суті, суд приймає постанову, рішення ж, яким суд зупиняє провадження в справі, залишає заяву без розгляду або приймає інші процесуальні рішення (не вирішуючи справу по суті), приймається як ухвала.

Адміністративне провадження, адміністративне судочинство, звернення громадян, скарга, заява, клопотання, пропозиція.

1. Поясніть поняття: *адміністративне провадження, адміністративне судочинство, звернення громадян, скарга, заява, клопотання, пропозиція.*
2. Які види адміністративних проваджень вам відомі? Визначте особливості відомих вам адміністративних проваджень.
3. Визначте основні стадії:
   а) адміністративного провадження в справах за зверненнями громадян;
   б) адміністративного судочинства.
4. Визначте, який суд має розглядати зазначені справи:
   а) скаргу громадянина про відмову сільської ради виділити йому ділянку землі;
   б) позов районної ради, яка не погоджується з рішенням обласної державної адміністрації;
   в) справа про відмову в призначенні громадянину пенсії;
   г) справа про оскарження рішення Президента України;
   д) справа про адміністративну відповідальність громадянина за порушення правил благоустрою населених пунктів.
5*. Напишіть умовне звернення до одного з органів державної влади.
6*. Висловіть свою думку щодо встановленого порядку визначення підсудності адміністративних справ.
7*. Висловіть свою думку, якою мірою встановлений законом порядок розгляду звернень громадян відповідає демократичним вимогам.

Практична робота № 1

Звернення громадян. Судовий захист прав громадянина

Вивчаючи адміністративний процес, ви дізналися про порядок розгляду звернень громадян. Однак для того, щоб звернення було ефективним, досягло поставленої мети, необхідно правильно та відповідно до вимог закону його скласти. Крім того, важливо навчитися визначати, до якого органу спрямувати своє звернення, яку форму звернення (скаргу, клопотання, пропозицію тощо) обрати.

Уявімо, що ви вирішили стати мисливцем і отримати дозвіл на придбання та зберігання мисливської зброї. Що для цього потрібно? Насамперед треба визначитися, який орган вирішує це питання. Дозвільна система, яка має вирішити це питання, входить до складу органів внутрішніх справ, отже, саме до них за місцем свого проживання треба звернутися. Заява має відповідати вимогам, що викладені в законі.

Начальнику Барського районного управління
внутрішніх справ Вінницької області
Сергієнку М. О.

Я, Когут Володимир Романович, 1979 року народження, проживаю за адресою с. Вишневе Барського району, вул. Свободи, 5. Працюю трактористом у районному дорожньому управлінні. Є членом Українського товариства мисливців і рибалок, закінчив курси мисливців.

Прошу надати мені дозвіл на придбання, зберігання та використання мисливської рушниці та мисливського ножа.

Відповідь прошу направити письмово за адресою:
с. Вишневе, вул. Свободи, 5, тел. (063) 534-12-49, Когуту В. Р.

21. 09. 2011 р. *Когут В. Р.*

При цьому зазначимо, що всі назви, прізвища, адреси — умовні, до того ж у багатьох випадках при зверненні з подібними заявами використовують спеціальні бланки заяв, які можна отримати у відповідних органах влади.

А от як має виглядати позов до адміністративного суду, якщо ваші права порушено.

До окружного адміністративного суду Одеської області
Адреса:_____

Позивач: Куртов Сергій Васильович,
проживаю за адресою: м. Одеса, вул. Грецька, 45, кв. 23
тел.: (048) 45-67-89
Відповідач: Шевченко Володимир Васильович,
прокурор Одеської області,
юридична адреса: м. Одеса, вул. Великофонтанська, 23,
тел.: (048) 12-34-56

Адміністративний позов про визнання незаконною бездіяльність суб'єкта владних повноважень

Мною, С. В. Куртовим, 24. 01. 2010 р. до прокуратури Одеської області була подана скарга про бездіяльність працівників прокуратури Балтського району. На мою скаргу з прокуратури області відповіді отримано не було.

19. 03. 2010 р. я звернувся до прокурора Одеської області з інформаційним запитом про надання інформації щодо моєї скарги від 24. 01. 2010 р. Однак прокурор В. В. Шевченко мені відповіді не надав, чим порушив моє право на отримання інформації.

В. В. Шевченко своєю бездіяльністю позбавив мене можливості отримання та реалізації права на справедливий, своєчасний та повний захист із боку держави моїх прав і свобод.

Відповідно до ст. 12 Закону України «Про прокуратуру», прокурор розглядає скаргу про порушення прав громадян та юридичних осіб і здійснює нагляд за додержанням вимог законодавства щодо порядку розгляду скарг усіма органами, установами, організаціями та посадовими особами.

У поданій мною скарзі я просив порушити дисциплінарне провадження щодо працівників прокуратури Балтського району по факту бездіяльності, а саме не вживання заходів щодо захисту моїх прав і не прийняття рішення в порядку ст. 97 КПК України, у результаті чого тривалий час не виконується рішення суду.

Згідно із ст. 1, 4, 16, 19, 20 Закону України «Про звернення громадян», громадяни України мають право звернутися до органів державної влади зі скаргами щодо перешкод при здійсненні їхніх прав і законних інтересів. Відмова в розгляді звернень забороняється. Органи державної влади зобов'язані розглядати скаргу та не пізніше як у місячний термін повідомити заявника про результати розгляду.

Стаття 7 Закону України «Про звернення громадян» вказує, що якщо порушене питання не входить до їхніх повноважень, то в термін не більше п'яти днів пересилається ним за належністю відповідному органу чи посадовій особі, про що повідомляється громадянину, який подав звернення.

За результатами перевірки за моїм зверненням прокуратурою Балтського району було надано відповідь 28.04. 2010 р. за № 254, що підтверджується даними, які містяться в копії книги вихідної кореспонденції

Балтської районної прокуратури Одеської області, однак у ній немає відповіді на моє звернення.

За таких обставин уважаю, що прокурором Одеської області В. В. Шевченком було порушено моє право, згідно із Законом України «Про звернення громадян» та Законом України «Про інформацію», у частині ненадання відповіді на моє звернення щодо притягнення до дисциплінарної відповідальності працівників Балтської районної прокуратури.

На підставі викладеного та керуючись ст. 6, 17, 104, 105, 106 КАС України, прошу визнати незаконною бездіяльність прокурора Одеської області В. В. Шевченка в частині ненадання відповіді на моє звернення від 24. 01. 2010 р. щодо притягнення до дисциплінарної відповідальності працівників Балтської районної прокуратури.

Визнати незаконною бездіяльність прокурора Одеської області В. В. Шевченка в частині ненадання відповіді на мій інформаційний запит від 19. 03. 2010 р.

Зобов'язати прокурора Одеської області В. В. Шевченка надати мені належну відповідь на моє звернення від 24. 01. 2010 р., у частині щодо притягнення до дисциплінарної відповідальності працівників Балтської районної прокуратури та на інформаційний запит від 19. 03. 2010 р.

Дата *Підпис*

Тепер спробуйте визначити, яке звернення (скаргу, заяву, клопотання) треба підготувати, до якого органу його направити в запропонованих випадках і складіть його:

а) ви бажаєте отримати ділянку землі для ведення фермерського господарства;

б) ви вважаєте доцільним побудувати поблизу вашого будинку спортивний майданчик, використавши для цього кошти місцевого бюджету;

в) ви вважаєте неправомірним рішення податкової адміністрації щодо накладення на вас штрафу;

г) районна рада вважає рішення, прийняте сусідньою міською радою про будівництво сміттєспалювального заводу та окружної дороги таким, що порушує права та інтереси жителів району;

д) група батьків уважає доцільним змінити профіль навчання в школі, де навчаються їхні діти;

е) громадянин уважає, що він має право на статус потерпілого від аварії на Чорнобильській атомній електростанції;

є) громадянин уважає неправомірним відмову територіальної виборчої комісії зареєструвати його кандидатом на посаду сільського голови.

Випереджуюче завдання. Знайдіть інформацію про джерела бюджетів і напрями використання державних коштів у різних країнах світу.

§ 7. Основи фінансового права

1. Предмет і методи фінансового права.

Існування будь-якої держави, територіальної громади, організації, будь-якого колективу людей неможливе без надійних і достатніх джерел існування. Кожна сім'я має джерела надходження коштів і визначає, на що їх витратити, будь-яке підприємство, установа, компанія також розраховують свої прибутки та витрати. Так само визначає джерела коштів і напрями витрат кожне місто, село, район, область, держава в цілому. **Суспільні відносини, які виникають у процесі фінансової діяльності, тобто у сфері мобілізації (надходження), розподілу, використання коштів держави та органів місцевого самоврядування регулює фінансове право.** Саме ці відносини є предметом цієї галузі права. Фінансове право регулює відносини, які стосуються збирання податків та інших доходів держави. Норми фінансового права визначають порядок складання головного фінансового документа держави — державного бюджету, а також місцевих бюджетів. Порядок витрачання коштів держави та місцевого самоврядування, фінансування всіх бюджетних установ, організацій також регулюється нормами фінансового права.

Необхідно зазначити, що не всі відносини, пов'язані з використанням грошей, регулює фінансове право. Коли людина отримує заробітну плату на підприємстві, де вона працює, — ідеться про трудові відносини, що регулюються трудовим правом. Відносини особи, яка взяла кредит у банку, і цього банку стосуються грошей, але регулюються не фінансовим, а цивільним правом. А от коли із заробітної плати людини вираховуються та передаються до державного чи місцевого бюджету податки, коли виділяються кошти на роботу школи чи лікарні — відносини регулюються саме фінансовим правом. Отже, фінансовими є лише ті суспільні відносини, які безпосередньо пов'язані з утворенням, використанням, витрачанням державних коштів.

У фінансових відносинах обов'язково бере участь держава та її органи. Це визначає основний метод правового регулювання, який використовує фінансове право, — імперативний метод, або метод субординації, владних приписів. Фінансові правовідносини виникають на основі норм, які чітко визначають порядок дій учасників правовідносин, їхні права та обов'язки. Відступ від цих настанов неможливий, здебільшого не передбачена можливість обрання певних варіантів дій. При цьому сторони не є рівними, лише одна зі сторін — держава чи її орган — має право карати, застосовувати до іншої сторони певні передбачені законом санкції.

Відповідно до відносин, які регулюються фінансовим правом, воно включає ряд ***інститутів*** — інститути бюджетного устрою, бюджетного процесу, державних доходів, податків, неподаткових платежів тощо.

Норми фінансового права закріплені в різноманітних джерелах. Окремі з них містяться в Конституції України, однак основними джерелами фінансового права нині є Бюджетний кодекс України та Податковий кодекс України.

Ураховуючи особливості фінансового права, важливе значення в ньому мають нормативно-правові акти Національного банку України, Державної податкової адміністрації, Міністерства фінансів України.

2. Фінансові правовідносини.

Норми фінансового права регулюють фінансові правовідносини. Прикладами фінансових правовідносин є сплата податків фізичною чи юридичною особою, відносини, які виникають у процесі складання державного або місцевого бюджету, відносини, які виникають у процесі використання бюджетних коштів.

Суб'єктами фінансових правовідносин можуть бути різноманітні фізичні та юридичні особи. Вони виступають суб'єктами фінансових правовідносин, коли в них виникає обов'язок сплатити податки, коли вони виступають як розпорядники бюджетних коштів. Особливістю фінансових правовідносин є те, що участь у них беруть органи державної влади або місцевого самоврядування, які формують відповідні бюджети, визначають напрями використання бюджетних коштів. Держава та окремі адміністративно-територіальні утворення — області, райони, міста тощо — беруть участь у фінансових правовідносинах через свої уповноважені органи: Міністерство фінансів, відповідні фінансові відділи та управління областей, районів, Державну казначейську службу та її відділи, Рахункову палату України тощо.

Об'єктом фінансових правовідносин є кошти, які поступають до бюджетів різних рівнів, а в подальшому використовуються для виконання різноманітних функцій держави, гроші та грошові зобов'язання у зв'язку з утворенням, розподілом, використанням фінансів.

Фінансові правовідносини мають певні особливості, які відрізняють їх від інших. Передусім вони стосуються лише фінансової діяльності

держави, пов'язані саме з мобілізацією до бюджету, розподілом і використанням коштів держави або органів місцевого самоврядування. Отже, ці відносини завжди мають грошовий характер. Другою особливістю є обов'язкова участь у них державних органів. У багатьох випадках стороною фінансових правовідносин виступають спеціальні фінансово-кредитні органи. При цьому державні органи, що беруть участь у фінансових правовідносинах, мають щодо іншого учасника правовідносин владні повноваження. Ці відносини не є рівними. Фінансові правовідносини на відміну від багатьох інших виникають, змінюються та припиняються внаслідок особливої категорії юридичних фактів — як правило, унаслідок прийняття певних правових актів — нормативних та індивідуальних, погодження волі сторін не є обов'язковим для виникнення фінансових правовідносин. Так, сплата податків не залежить від бажання платника, водночас і дії працівника фінансового органу суворо визначені нормами закону.

3. Бюджет. Бюджетна система України.

Чи знайоме вам слово «бюджет»? Яке значення, на вашу думку, воно має?

Будь-яка незалежна держава повинна мати власний бюджет. **Бюджет — це план формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення завдань і функцій, які здійснюються державними органами, діяльністю органів державної влади та місцевого самоврядування.** Це — документ, який визначає джерела формування коштів держави або її складових частин та їх витрачання. По суті, у бюджеті визначаються доходи й видатки держави. В більшості держав світу бюджет затверджується парламентом. У різних державах установлено різний бюджетний період, тобто період, на який затверджується бюджет. У більшості держав бюджетний період раніше встановлювали з 1 жовтня по 30 вересня. Це пов'язано з тим, що основою господарства більшості держав було сільське господарство. Однак із переходом до індустріального господарства бюджетний період у більшості держав був визначений з 1 січня по 31 грудня. Саме такий бюджетний період — з 1 січня по 31 грудня — визначено і Конституцією України.

В Україні разом із загальнодержавним бюджетом складається та затверджується бюджет Автономної Республіки Крим, а також бюджети кожної адміністративно-територіальної одиниці держави. **Сукупність бюджетів усіх рівнів становить бюджетну систему України.**

4. Бюджетний процес в Україні.

Бюджет — один із найважливіших правових актів, від якості та ефективності якого значною мірою залежить життя держави. Порядок його складання, затвердження й виконання визначається Конституту-

цією України й Бюджетним кодексом України. **Передбачену законодавством діяльність відповідних державних органів та органів місцевого самоврядування щодо складання, затвердження і виконання державного та місцевих бюджетів називають бюджетним процесом.**

Законодавство передбачає декілька стадій бюджетного процесу.

Першим етапом бюджетного процесу є складання проектів бюджетів. При складанні Державного бюджету України Кабінет Міністрів України до 1 червня року, який передує тому, на який складається бюджет, подає до Верховної Ради проект Основних напрямів бюджетної політики, котрий розглядається парламентом. Цей проект складається з врахуванням прогнозу розвитку економіки, складеного Міністерством економіки України. За підсумками розгляду цього проекту Верховна Рада України приймає постанову про схвалення проекту або взяття його до відома — так звану бюджетну резолюцію.

Після цього починається безпосереднє складання проекту бюджету. Для цього міністерства, інші органи центральної виконавчої влади, деякі установи — так звані головні розпорядники бюджету — надають Міністерству фінансів розрахунки своїх потреб — так звані бюджетні запити. Дуже важливою нормою законодавства є вимога, що будь-які нормативні акти, які впливають на обсяг доходів чи видатків бюджету, мають бути оприлюднені не пізніше 15 серпня року, який передує бюджетному. Міністерство фінансів України готує **проект бюджету, його розглядає Кабінет Міністрів України та не пізніше 15 вересня подає до Верховної Ради України**.

Після цього починається *другий етап бюджетного процесу* — розгляд і прийняття Закону України «Про Державний бюджет України» та рішень органів місцевого самоврядування про затвердження відповідних місцевих бюджетів. Міністр фінансів України представляє проект бюджету на пленарному засіданні Верховної Ради, проект також публікується в газеті «Урядовий кур'єр». Проект закону розглядається в комітетах Верховної Ради України, у депутатських фракціях. Після цього відбувається розгляд проекту у Верховній Раді України в першому та другому читанні. Не пізніше 1 грудня парламент повинен прийняти Закон України «Про Державний бюджет України», який набуває чинності після підписання його Президентом України. Бюджетний кодекс України визначає, що протягом двох тижнів після оприлюднення Закону України «Про Державний бюджет України» мають бути прийняті рішення про бюджети областей, м. Києва, Севастополя, Автономної Республіки Крим, а протягом наступних двох тижнів — бюджети районів, міст обласного підпорядкування.

Наступний, *третій, етап бюджетного процесу* — найбільш тривалий — виконання бюджету. На цьому етапі головні розпорядники бюджету використовують передбачені для них фінансові кошти для

виконання своїх завдань, функцій відповідно до затверджених кошторисів і розписів видатків. У процесі виконання бюджетів до них у разі потреби можуть вноситися певні зміни. Їх внесення здійснює той самий орган, який прийняв відповідний бюджет.

Після закінчення бюджетного року настає *четвертий етап бюджетного процесу* — підготовка звіту про виконання бюджету, його розгляд відповідною радою й прийняття рішення щодо цього звіту. Інформацію про виконання бюджету надають його розпорядники, а також Державна казначейська служба. Міністерство фінансів готує зведений звіт, який після його затвердження Кабінетом Міністрів подається до Верховної Ради України не пізніше 1 травня року, наступного за бюджетним. Висновки щодо звіту надає Рахункова палата України. Верховна Рада розглядає подані матеріали й на пленарному засіданні приймає рішення по звіту. Аналогічна процедура передбачена щодо місцевих бюджетів.

Установлена законодавством процедура покликана забезпечити прийняття обґрунтованих та ефективних бюджетів, а також контроль представницьких органів за його виконанням.

Бюджет, бюджетний процес, фінансове право.

1. Поясніть поняття: *бюджет, бюджетний процес, фінансове право.*
2. Визначте основні етапи бюджетного процесу та складіть його календар.
3. Знайдіть у Конституції України норми, які регулюють фінансові правовідносини.
4. Дайте характеристику предмета та методу фінансового права.
5. Наведіть приклади суб'єктів фінансових правовідносин.
6. Які бюджети належать до складу бюджетної системи України?
7*. Визначте, які із зазначених правовідносин регулюються нормами фінансового права:
   а) громадянин поклав гроші в банк на депозит;
   б) громадянин сплатив податок за землю, яку отримав в оренду для ведення фермерського господарства;
   в) підприємство виплатило заробітну плату своїм працівникам;
   г) районна рада внесла зміни до районного бюджету у зв'язку з підвищенням мінімальної заробітної плати;
   д) десятикласник позичив в однокласника гроші;
   е) школа отримала кошти з бюджету для проведення капітального ремонту;
   є) громадянин виграв велику суму грошей у державній грошовій лотереї;
   ж) пасажир сплатив штраф за безкоштовний проїзд в автобусі.

§ 8. Державний бюджет України

Пригадайте, що таке бюджет.

1. Доходи державного бюджету.

Як ви вже знаєте, державний бюджет — це доходи й видатки держави. Бюджетний кодекс України визначає види доходів бюджету. До них належать податкові та неподаткові надходження, доходи від операцій із капіталом, трансферти, гранти, дарунки.

Основні види доходів Державного бюджету України у 2010 р.

Вид доходів	Сума, *тис. грн*
Усього доходів	245 628 105,9
Податкові надходження	188 223 498,0
Неподаткові надходження	55 401 079,5

Основним джерелом доходів бюджетів усіх рівнів є ***податкові надходження***. Про види податків ви дізнаєтеся на наступному уроці.

В Україні існує багато різноманітних податків, закон чітко визначає, які з них зараховуються до державного бюджету, а які — до місцевих. Так до державного бюджету зараховуються податок на додану вартість, платежі за користування надрами й лісами загальнодержавного значення, акцизні збори та інші податки та збори.

Другим за величиною джерелом доходів державного бюджету є ***неподаткові надходження***. До них належать надходження від приватизації державного майна, рентні платежі за нафту та природний газ, що видобувають в Україні. Держава здійснює господарську діяльність, отже, до бюджету надходять дивіденди, нараховані на частку майна, яке перебуває в державній власності, орендна плата за оренду державного майна, надходження від лотерей. Кожен із нас, отримуючи паспорт чи проїзний документ дитини, сплачує певні кошти за послуги органів внутрішніх справ. Ці кошти також є неподатковими доходами бюджету. Неподатковими надходженнями є також державне мито, яке сплачують на митниці, при поданні заяв до суду та в багатьох інших випадках. Важливим джерелом неподаткових надходжень є штрафи, які сплачують до державного бюджету як адміністративні стягнення чи кримінальні покарання. Суд має право у визначених законом випадках застосувати конфіскацію майна, тобто безоплатно вилучити його у власника. Кошти від реалізації такого майна також надходять до бюджету.

Доходи від операцій з капіталом нині становлять незначну частку доходів бюджету — здебільшого до 1 % від загальної суми надходжень. Ці доходи надходять від реалізації майна, визнаного безгосподарним, або скарбів, які надійшли до держави, кошти від продажу землі та деякі інші доходи.

Іноді держава може отримувати дарунки від різних фізичних або юридичних осіб, інших держав тощо — вони також становлять частину доходів бюджету. Можливе поповнення бюджету за рахунок грантів — певної фінансової допомоги від різних, здебільшого міжнародних або іноземних інституцій. Так, наша держава в різні часи отримувала гранти Ради Європи, Міжнародного банку реконструкції та розвитку, деяких інших інституцій на реформування судової системи, системи освіти тощо. Кошти, які передають з одного бюджету до іншого, називають ***трансфертами***. У разі передачі коштів із місцевого бюджету до державного вони стають доходами державного бюджету.

2. Видатки державного бюджету.

Видатки державного бюджету — це кошти, які спрямовують на здійснення програм і заходів, які передбачені законом про бюджет на поточний рік. Видатки державного бюджету розподіляють за економічним змістом, за головними розпорядниками державного бюджету, за функціями держави та між бюджетними програмами.

За *економічним змістом* видатки поділяють на поточні, капітальні та видатки на кредитування. До ***поточних видатків*** належать ті, що використовуються протягом поточного року, — оплата праці, придбання необхідних матеріалів, комунальні послуги тощо. Залежно від особливостей діяльності бюджетної установи, функцій, які виконує орган державної влади, склад цих витрат може суттєво відрізнятися. До ***капітальних видатків*** бюджету належать насамперед витрати на будівництво, реконструкцію, капітальний ремонт. Також капітальними є витрати на придбання обладнання, машин тощо, які будуть використовуватися протягом тривалого часу. За рахунок капітальних витрат створюються також державні резерви, призначені для використання в надзвичайних ситуаціях, у військовий час. Отже, капітальні витрати — це витрати, які використовуються протягом тривалого часу — більше ніж один рік.

Надзвичайно важливим є поділ видатків за *головними розпорядниками бюджетних коштів*. Головними розпорядниками є міністерства, державні комітети, інші центральні органи державної виконавчої влади, Конституційний, Верховний та вищі спеціалізовані суди, Генеральна прокуратура, Національна академія наук тощо — усього майже 90 органів влади та установ. Розпорядниками коштів є різноманітні бюджетні установи та організації — аж до окремих шкіл, лікарень, театрів тощо, які безпосередньо забезпечують виконання певних функцій

держави. Кожен головний розпорядник коштів отримує певні обсяги бюджетних асигнувань, у межах яких він може брати на себе певні бюджетні зобов'язання.

Бюджет також передбачає поділ бюджетних коштів *за функціональним призначенням*. Серед різновидів видатків за функціональним призначенням — видатки на оборону, охорону здоров'я, житловокомунальне господарство, економічну діяльність, освіту тощо. При цьому перелік функціональних призначень може з часом змінюватися, він визначається при прийнятті закону про бюджет на поточний рік.

При прийнятті бюджету кошти в ньому в межах функціональних призначень і головних розпорядників бюджетних коштів розподіляються за *певними бюджетними програмами*. Так, серед програм, які передбачені бюджетом 2011 р. для Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України, — надання знань позашкільними навчальними закладами та заходи з оздоровлення та відпочинку дітей, підготовка кадрів вищими навчальними закладами, виготовлення випускних документів про освіту, проведення всеукраїнських і міжнародних олімпіад у сфері освіти, інформатизація загальноосвітніх навчальних закладів тощо.

3. Казначейське обслуговування бюджету.

Указом Президента України «Про Державне казначейство України» від 27 квітня 1995 р. при Міністерстві фінансів України було утворено новий орган державної виконавчої влади — Державне казначейство України (нині — Державна казначейська служба України).

Завданнями нового державного органу було визначено організацію виконання Державного бюджету України й здійснення контролю за ним, управління наявними коштами Державного бюджету України, коштами державних позабюджетних фондів і позабюджетними коштами установ та організацій, що утримуються за рахунок коштів Державного бюджету України, ведення обліку касового виконання Державного бюджету України, складання звітності про стан виконання Державного бюджету України, розподіл між Державним бюджетом України та бюджетами Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва й Севастополя, відрахувань від загальнодержавних податків, зборів та обов'язкових платежів за нормативами, затвердженими Верховною Радою України, здійснення контролю за надходженням, використанням коштів державних позабюджетних фондів і позабюджетних коштів установ та організацій, що утримуються за рахунок коштів Державного бюджету України.

Емблема Державної казначейської служби України

Відповідно до прийнятих нормативних актів, усі органи державної влади, установи, організації, які фінансуються з державного або місцевих бюджетів, відкривають свої поточні рахунки в установах Державної казначейської служби (замість рахунків, які до цього існували в комерційних банках). Органи Державної казначейської служби виконують для цих органів, установ та організацій ті ж самі функції, що й банк, — видають готівку, здійснюють перекази грошей. Однак казначейське обслуговування передбачає також контроль бюджетних повноважень — при зарахуванні надходжень, при прийнятті зобов'язань і при проведенні платежів казначейство перевіряє, чи передбачені витрати затвердженим кошторисом, розписом видатків. Банки такими питаннями не займалися, їх не цікавило, на які видатки направляються кошти і чи не порушується при цьому бюджетна дисципліна.

На початку бюджетного року кожен розпорядник бюджетних коштів подає річний кошторис, складений на основі доведених йому бюджетних призначень. А казначейство має проконтролювати відповідність цього кошторису розпису видатків, який надає Міністерство фінансів України чи відповідне фінансове управління органу місцевого самоврядування.

4. Контроль за використанням державних коштів.

Законодавство передбачає суворий контроль за виконанням бюджету. Повноваження щодо контролю має ряд державних органів.

Верховна Рада України має право контролю за бюджетом на всіх етапах бюджетного процесу. Вона бере участь у його підготовці, заслуховує звіти про стан виконання Державного бюджету України, контролює відповідність законопроектів, поданих до парламенту бюджетному законодавству. Серед комітетів парламенту — комітет із питань бюджету. Аналогічні функції щодо відповідних місцевих бюджетів належать органам місцевого самоврядування.

Спеціальним органом парламентського контролю за бюджетом є Рахункова палата. Від імені Верховної Ради України вона здійснює контроль за надходженням коштів до Державного бюджету України та їх використанням, за утворенням і погашенням державного боргу України, ефективністю використання коштів державного бюджету.

Важливу роль у контролі за дотриманням бюджетної дисципліни належить Міністерству фінансів України та його органам на місцях — фінансовим відділам та управлінням. Як зазначалося, контроль за дотриманням бюджетного законодавства є однією з основних функцій Державної казначейської служби України.

Крім того, бюджетну дисципліну контролює Державна контрольно-ревізійна служба України. Її органи контролюють ефективність використання державних коштів, дотримання їх цільового призначення, правильність ведення обліку. Контрольно-ревізійні органи створюються

не лише у фінансових органах Міністерства фінансів, а й в окремих відомствах — для перевірки установ та організацій, що належать до цього відомства.

Контроль за дотриманням бюджетного законодавства України забезпечує економне та ефективне використання державних коштів.

Доходи та видатки бюджету, головний розпорядник бюджету.

1. Поясніть поняття: *доходи та видатки бюджету, головний розпорядник бюджету.*
2. Назвіть основні джерела доходів державного бюджету.
3. Назвіть основні види видатків державного бюджету.
4*. Визначте, які бюджетні програми передбачені для головних розпорядників бюджетних коштів, зазначених у Законі України «Про Державний бюджет України» на поточний рік.
5*. Висловіть свою думку щодо пріоритетних напрямів витрачання бюджетних коштів.
6*. Висловіть свою думку, чи достатньою мірою забезпечений контроль за використанням бюджетних коштів.
7*. Ознайомтеся з бюджетом вашого міста, району, села та висловіть свою думку щодо доцільності використання його коштів.

Випереджуюче завдання. Зберіть інформацію про податки, що існують у нашій державі, а також про податки, які існували в різні часи історії.

§ 9–10. Податкова система України

1. Поняття та принципи системи оподаткування.

Однією з ознак будь-якої держави є податки. Адже саме вони забезпечують кошти для виконання державою її функцій, функціонування органів державної влади. Виконання цього завдання має забезпечити система оподаткування.

Система оподаткування — це сукупність податків, зборів, інших обов'язкових платежів і внесків до бюджету й державних цільових фондів, які діють у встановленому законом порядку, а також правових механізмів їх справляння.

Система оподаткування діє на основі закріплених у законодавстві принципів.

Ознайомтеся з витягом із Податкового кодексу України. Визначте, які принципи оподаткування ним установлені.

З Податкового кодексу України

Стаття 4. Основні засади податкового законодавства України

4.1. Податкове законодавство України ґрунтується на таких принципах:

4.1.1. загальність оподаткування — кожна особа зобов'язана сплачувати встановлені цим Кодексом, законами з питань митної справи податки та збори, платником яких вона є згідно з положеннями цього Кодексу;

4.1.2. рівність усіх платників перед законом, недопущення будь-яких проявів податкової дискримінації — забезпечення однакового підходу до всіх платників податків незалежно від соціальної, расової, національної, релігійної приналежності, форми власності юридичної особи, громадянства фізичної особи, місця походження капіталу;

4.1.3. невідворотність настання визначеної законом відповідальності в разі порушення податкового законодавства;

4.1.4. презумпція правомірності рішень платника податку в разі, якщо норма закону чи іншого нормативно-правового акта, виданого на підставі закону, або якщо норми різних законів чи різних нормативно-правових актів припускають неоднозначне (множинне) трактування прав та обов'язків платників податків або контролюючих органів, внаслідок чого є можливість прийняти рішення на користь як платника податків, так і контролюючого органу;

4.1.5. фіскальна достатність — установлення податків і зборів з урахуванням необхідності досягнення збалансованості витрат бюджету з його надходженнями;

4.1.6. соціальна справедливість — установлення податків і зборів відповідно до платоспроможності платників податків;

4.1.7. економічність оподаткування — установлення податків і зборів, обсяг надходжень від сплати яких до бюджету значно перевищує витрати на їх адміністрування;

4.1.8. нейтральність оподаткування — установлення податків і зборів у спосіб, який не впливає на збільшення або зменшення конкурентоздатності платника податків;

4.1.9. стабільність — зміни до будь-яких елементів податків і зборів не можуть вноситися пізніш як за шість місяців до початку нового бюджетного періоду, у якому будуть діяти нові правила та ставки. Податки та збори, їх ставки, а також податкові пільги не можуть змінюватися протягом бюджетного року;

4.1.10. рівномірність і зручність сплати — установлення строків сплати податків і зборів, виходячи з необхідності забезпечення своєчасного надходження коштів до бюджетів для здійснення витрат бюджету та зручності їх сплати платниками;

4.1.11. єдиний підхід до встановлення податків і зборів — визначення на законодавчому рівні всіх обов'язкових елементів податку.

2. Платники податків та об'єкти оподаткування.

Платниками податків і зборів (обов'язкових платежів) є юридичні й фізичні особи. Закон визначає обов'язки платників податків. Розпочинаючи підприємницьку діяльність, будь-яка особа зобов'язана стати на облік у податкових органах. Платники податків мають вести бухгалтерський облік, складати звітність про фінансово-господарську діяльність і забезпечувати її зберігання протягом визначеного законом строку. Вони повинні вчасно подавати до державних податкових органів та інших державних органів документи, пов'язані з обчисленням і сплатою податків і зборів (обов'язкових платежів). Так, кожна юридична особа регулярно подає до податкової адміністрації звіти та інші документи щодо своєї діяльності та податків, які має сплачувати. Зрозуміло, що важливим обов'язком платників податків є своєчасна сплата належних сум податків і зборів. Податкові органи мають право проводити перевірки, а платники податків зобов'язані забезпечувати їм умови для цього — допускати в приміщення, пов'язані з отриманням доходів (офіси, цехи, склади тощо), надавати необхідні документи.

Водночас закон визначає права платників податків і зборів. Відповідно до закону, вони мають право подавати документи про право на податкові пільги та отримувати ці пільги, отримувати від податкової адміністрації необхідні роз'яснення. В разі проведення перевірок платники податків мають право ознайомлюватися з актами перевірок, оскаржувати прийняті податковими органами рішення та дії посадових осіб.

3. Податки, збори.

Основою будь-якої податкової системи є податок.

Податок — це встановлений вищим органом державної законодавчої влади обов'язковий платіж до бюджету відповідного рівня або державного цільового фонду, що здійснюється платниками в порядку і на умовах, які визначаються законами України про оподаткування.

Податок установлюється лише державою, в Україні — Верховною Радою. Характерною умовою податку є те, що він сплачується виключно до бюджету. В цьому полягає відмінність податку від збору, який може спрямовуватися до інших цільових державних фондів.

Податок є обов'язковим платежем. За порушення встановленого порядку сплати, його строків передбачена відповідальність, можливе примусове стягнення несплаченого податку.

Податок є регулярним платежем, тобто він сплачується не одноразово, а в строки, установлені законодавством, — з певною періодичністю — раз на місяць, на квартал чи на рік.

Характерною рисою податку є його індивідуальна безоплатність. Це означає, що, стягуючи податок, держава не бере на себе зобов'язань надати платникові певні державні послуги на відповідну суму.

Податок виконує дві основні функції — фіскальну та регулюючу. *Фіскальна* функція полягає в забезпеченні доходів бюджету, основним джерелом яких є податки. Друга функція податків — *регулююча*. Держава, установлюючи ставки податків, а в окремих випадках навіть звільняючи платника від сплати податків, виявляє свою зацікавленість у розвитку тих чи інших галузей господарства, а отже, забезпечує регулювання економічних процесів. Так, установлюючи високі податкові ставки, держава робить невигідною діяльність у певних галузях, а податкові пільги, навпаки, сприяють розвитку в певних виробництвах, благодійності, захисту вразливих верств населення тощо.

На відміну від податку **збір — обов'язковий платіж, який має відплатний компенсаційний характер і сплачується фізичними та юридичними особами за надані їм державою послуги чи надані права, надходить до бюджету або в спеціальні фонди**. Такими є збір за геологорозвідувальні роботи, виконані за рахунок державного бюджету, збір за спеціальне використання природних ресурсів, збір за забруднення навколишнього природного середовища, збір за використання радіочастотного ресурсу України тощо. Необхідно зазначити, що акцизний збір, який існує в Україні (як і в багатьох інших державах), є податком.

4. Види податків.

Законодавство України передбачає існування великої кількості податків, тому їх поділяють на певні категорії.

Платниками податків є юридичні особи: підприємства, організації, як правило, ті, які отримують прибуток від своєї підприємницької чи іншої господарської діяльності. Податком обкладаються і фізичні особи. Основним податком для громадян є податок на доходи фізичних осіб. А податок на землю, податок на додану вартість та деякі інші сплачують як фізичні, так і юридичні особи.

Частину податків особа чи підприємство безпосередньо віддають зі своїх доходів — отримуючи заробітну плату чи інший дохід, особа має віддати державі 15 % від нього — це податок на доходи, підприємство сплачує державі зі свого прибутку 19 %. Податки, які сплачує той, хто отримав прибуток або має своє майно, називають ***прямими податками*** — їх платник безпосередньо («прямо») платить до бюджету. А коли в магазині ви купуєте товар, на фіскальному документі — чеку — ви бачите напис «20 % ПДВ». Це означає, що, крім ціни, ви оплатили ще й 20 % податку на додану вартість. Ці кошти продавець, отримавши від покупця, одразу перераховує державі. Такі податки називають ***непрямими***, адже вони потрапляють до бюджету через посередника (не прямо), до того ж вони «приховані» в ціні. Ще одним непрямим податком є ***акцизний збір***, який сплачують ті, хто купує товари розкоші, котрі не є першою необхідністю, наприклад алкоголь, тютюнові вироби, шоколад, ювелірні вироби тощо.

Висловіть свою думку, які із зазначених податків можна назвати податками на доходи, а які — податками на майно.

Податки є джерелом формування як бюджету України, так і місцевих бюджетів. Серед податків є такі, що встановлені Верховною Радою України для всієї держави, — їх називають ***загальнодержавними***, та ті, які для певної місцевості, населеного пункту встановлюють органи місцевого самоврядування — ***місцеві податки***.

Проаналізуйте витяг із Податкового кодексу України, порівняйте місцеві та загальнодержавні податки і збори та обґрунтуйте, чому їх розподілено саме так.

З Податкового кодексу України

Стаття 8. Види податків та зборів

8.1. В Україні встановлюються загальнодержавні та місцеві податки та збори.

8.2. До загальнодержавних належать податки та збори, що встановлені цим Кодексом і є обов'язковими до сплати на всій території України, крім випадків, передбачених цим Кодексом.

8.3. До місцевих належать податки та збори, що встановлені відповідно до переліку і в межах граничних розмірів ставок, визначених цим Кодексом, рішеннями сільських, селищних і міських рад у межах їх повноважень, і є обов'язковими до сплати на території відповідних територіальних громад.

Стаття 9. Загальнодержавні податки та збори

9.1. До загальнодержавних належать такі податки та збори:

9.1.1. податок на прибуток підприємств;

9.1.2. податок на доходи фізичних осіб;

9.1.3. податок на додану вартість;

9.1.4. акцизний податок;

9.1.5. збір за першу реєстрацію транспортного засобу;

9.1.6. екологічний податок;

9.1.7. рентна плата за транспортування нафти і нафтопродуктів магістральними нафтопроводами та нафтопродуктопроводами, транзитне транспортування трубопроводами природного газу та аміаку територією України;

9.1.8. рентна плата за нафту, природний газ і газовий конденсат, що видобуваються в Україні;

9.1.9. плата за користування надрами;

9.1.10. плата за землю;

9.1.11. збір за користування радіочастотним ресурсом України;

9.1.12. збір за спеціальне використання води;

9.1.13. збір за спеціальне використання лісових ресурсів;

9.1.14. фіксований сільськогосподарський податок;

9.1.15. збір на розвиток виноградарства, садівництва і хмелярства;

9.1.16. мито;

9.1.17. збір у вигляді цільової надбавки до діючого тарифу на електричну та теплову енергію, крім електроенергії, виробленої кваліфікованими когенераційними установками;

9.1.18. збір у вигляді цільової надбавки до діючого тарифу на природний газ для споживачів усіх форм власності (...).

9.4. Установлення загальнодержавних податків та зборів, не передбачених цим Кодексом, забороняється.

Стаття 10. Місцеві податки та збори

10.1. До місцевих податків належать:

10.1.1. податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки;

10.1.2. єдиний податок.

10.2. До місцевих зборів належать:

10.2.1. збір за провадження деяких видів підприємницької діяльності;

10.2.2. збір за місця для паркування транспортних засобів;

10.2.3. туристичний збір.

10.3. Місцеві ради обов'язково установлюють податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, єдиний податок та збір за провадження деяких видів підприємницької діяльності.

10.4. Місцеві ради в межах повноважень, визначених цим Кодексом, вирішують питання відповідно до вимог цього Кодексу щодо встановлення збору за місця для паркування транспортних засобів, туристичного збору.

10.5. Установлення місцевих податків та зборів, не передбачених цим Кодексом, забороняється.

5. Податок на доходи фізичних осіб.

Найпоширенішим податком, який сплачують фізичні особи, є податок на доходи фізичних осіб. Платниками цього податку є фізичні особи (як громадяни України, так і іноземці), які проживають як в Україні, так і за її межами. При цьому особи, які проживають в Україні, сплачують податок із будь-яких доходів — отриманих і в Україні, і за її межами. А ті, хто проживає за межами України, сплачує податки лише з доходів, отриманих на території України.

При обрахуванні податку враховуються майже всі види доходів громадян — заробітна плата, авторська винагорода, подарунки, дохід, отриманий від здачі майна в оренду. Доходом вважають навіть отримані працівником від роботодавця чи інших осіб безоплатне житло, майно, харчування, навіть знайдений скарб та отриманий хабар.

Водночас не вважаються доходом державна матеріальна та соціальна допомога — житлові та інші субсидії або дотації, компенсації, винагороди та страхові виплати, державні премії України, державні стипендії та нагороди. Не обкладається податком пенсія або щомісячне довічне утримання, виплати, отримані як відшкодування шкоди, завданої аварією на Чорнобильській атомній електростанції, кошти, які отримує працівник на відрядження, тощо.

Крім того, платник податку на доходи фізичних осіб має право отримати так званий податковий кредит. Це означає, що людина може повернути частину податків, зокрема, із сум, які вона сплатила за своє навчання, лікування, внесла до благодійних фондів чи неприбуткових організацій, витратила на придбання (будівництво) доступного житла. Для отримання податкового кредиту платник має протягом року, наступного за тим, коли він здійснив зазначені плати, подати до податкової адміністрації декларацію про доходи, документи, які підтверджують виплати, та заяву про повернення податкового кредиту.

Для забезпечення обліку платників податків, належних платежів, контролю за правильністю сплати податків та отриманням передбачених законодавством пільг, запроваджено Єдиний реєстр фізичних осіб. Будь-яка особа, яка проживає на території України, незалежно від свого віку, громадянства та інших обставин, має можливість звернутися до податкової адміністрації, пред'явити паспорт чи свідоцтво про народження та отримати ідентифікаційний код. Він є унікальним для кожної людини й супроводжує її протягом життя. Цей код потрібен при влаштуванні на роботу чи вступі в інститут, відкритті банківського рахунку чи депозиту тощо.

Римський імператор Веспасіан (69–79) запровадив податок на туалети (звідси походить відомий вираз «гроші не пахнуть»).

Правитель Галлії Лициній Ліциан (308–324) розділив рік на 14 місяців, щоб кожного року отримувати два додаткових податки з підданих — податок сплачували щомісяця.

У Китаї в II тис. до н. е. запровадили податок на сіль. Пізніше за допомогою цього податку римський консул Лівій повністю покрив видатки на другу пунічну війну. А в Індії британці довели ставку цього податку до 4 тисяч (!) відсотків вартості товару.

У Візантії платили податок залежно від розмірів будинку. Тому його назвали податком на повітря.

У середньовічній Німеччині існував податок на вбивство — чим більше вбивств не розкрила громада на своїй території за певний строк, тим вищою була сума податку.

З 1660 р. мешканці Великої Британії майже 300 років сплачували податок на утримання королівського замку Філлінгхем, який насправді ніколи не існував. Такий податок придумав Карл II.

У Великій Британії в 1797–1798 рр. усі власники годинників щорічно сплачували в казну 5 шилінгів.

На початку XVIII ст. в Башкирії було запроваджено податок на очі. Сума залежала від кольору очей — сірі оцінювали у 8 алтинів (алтин у той час — 3 копійки), чорні — 2–3 алтини.

6. Спрощені системи оподаткування.

Ви вже знаєте, що податки можуть виконувати стимулюючу функцію шляхом установлення пільгових ставок або ж змінювати порядок сплати податків. Саме з цією метою в Україні запроваджено єдиний податок, фіксований сільськогосподарський податок і спеціальний торговий патент.

У багатьох державах малий та середній бізнес є важливим чинником формування бюджету, стабільності економіки та забезпечення зайнятості працівників. Саме тому передбачаються спеціальні заходи підтримки малого та середнього бізнесу. В нашій країні також розуміють необхідність такої підтримки. Одним із заходів підтримки малого та середнього бізнесу стало запровадження спрощеної системи оподаткування, обліку та звітності для суб'єктів малого підприємництва.

Фіксований сільськогосподарський податок повинен сприяти розвитку сільськогосподарських підприємств. Сплачувати такий податок мають право підприємства, що займаються виробництвом (вирощуванням), переробкою та збутом сільськогосподарської продукції, а також підприємства, які займаються розведенням, вирощуванням і виловом риби у внутрішніх водоймах, у яких не менше 75 % доходу отримано саме від сільськогосподарського виробництва. Фіксований сільськогосподарський податок заміняє податок на прибуток підприємств, плату (податок) за землю та деякі інші. При цьому розмір фіксованого податку встановлюється залежно від земельної ділянки, якою користується платник, і не змінюється протягом року незалежно від результатів господарської діяльності.

7. Відповідальність за порушення податкового законодавства.

Кожен платник податків самостійно повинен обчислювати та сплачувати належні податки та звітувати податковій адміністрації в установленому законом порядку. Особи, винні в несплаті податків, можуть бути притягнуті до адміністративної, кримінальної та фінансової відповідальності за податкові правопорушення.

Адміністративна відповідальність за податкові правопорушення передбачена у вигляді штрафу, застосовується податковими органами й накладається як на фізичних осіб (громадян) — окремих платників податків, так і на керівників і бухгалтерів платників податків — юридичних осіб. Справи про порушення податкового законодавства, які є адміністративними правопорушеннями, розглядаються начальником державної податкової інспекції чи його заступником за місцем вчинення правопорушення.

У разі скоєння більш тяжких правопорушень, які Кримінальним кодексом України визначено як злочини, особа підлягає кримінальній відповідальності.

Ознайомтеся з витягами з Кодексу про адміністративні правопорушення та Кримінальним кодексом України. Визначте податкові правопорушення за цими нормативними актами та порівняйте їх.

З Кодексу про адміністративні правопорушення

Стаття 163-1. Порушення порядку ведення податкового обліку, надання аудиторських висновків

Відсутність податкового обліку, порушення керівниками та іншими посадовими особами підприємств, установ, організацій установленого законом порядку ведення податкового обліку, у тому числі неподання або несвоєчасне подання аудиторських висновків, подання яких передбачено законами України, — тягне за собою накладення штрафу в розмірі від п'яти до десяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Дії, передбачені частиною першою цієї статті, вчинені особою, яку протягом року було піддано адміністративному стягненню за те ж порушення, — тягнуть за собою накладення штрафу в розмірі від десяти до п'ятнадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Стаття 163-2. Неподання або несвоєчасне подання платіжних доручень на перерахування належних до сплати податків і зборів (обов'язкових платежів)

Неподання або несвоєчасне подання посадовими особами підприємств, установ та організацій платіжних доручень на перерахування належних до сплати податків і зборів (обов'язкових платежів), — тягне за собою накладення штрафу на посадових осіб у розмірі від п'яти до десяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Дії, передбачені частиною першою цієї статті, вчинені особою, яку протягом року було піддано адміністративному стягненню за те ж порушення, — тягнуть за собою накладення штрафу на посадових осіб у розмірі від десяти до п'ятнадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Стаття 163-3. Невиконання законних вимог посадових осіб органів державної податкової служби

Невиконання керівниками та іншими посадовими особами підприємств, установ, організацій, уключаючи установи Національного банку України, комерційні банки та інші фінансово-кредитні установи, законних вимог посадових осіб органів Державної податкової служби, перелічених у пунктах 5–8 частини першої статті 11 Закону України «Про державну податкову службу в Україні», — тягне за собою попередження або накладення штрафу в розмірі від п'яти до десяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Дії, передбачені частиною першою цієї статті, вчинені особою, яку протягом року було піддано адміністративному стягненню за те ж

порушення, — тягнуть за собою накладення штрафу в розмірі від десяти до п'ятнадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Стаття 163-4. Порушення порядку утримання та перерахування податку на доходи фізичних осіб і подання відомостей про виплачені доходи

Неутримання або неперерахування до бюджету сум податку на доходи фізичних осіб при виплаті фізичній особі доходів, перерахування податку на доходи фізичних осіб за рахунок коштів підприємств, установ і організацій (крім випадків, коли таке перерахування дозволено законодавством), неповідомлення або несвоєчасне повідомлення державним податковим інспекціям за встановленою формою відомостей про доходи громадян, — тягне за собою попередження або накладення штрафу на посадових осіб підприємств, установ і організацій, а також на громадян — суб'єктів підприємницької діяльності — у розмірі від двох до трьох неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Дії, передбачені частиною першою цієї статті, вчинені особою, яку протягом року було піддано адміністративному стягненню за те ж порушення, — тягнуть за собою накладення штрафу на посадових осіб підприємств, установ і організацій, а також на громадян — суб'єктів підприємницької діяльності — у розмірі від трьох до п'яти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

З Кримінального кодексу України

Стаття 212. Ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів)

1. Умисне ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів), що входять у систему оподаткування, введених у встановленому законом порядку, вчинене службовою особою підприємства, установи, організації, незалежно від форми власності, або особою, що займається підприємницькою діяльністю без створення юридичної особи, чи будь-якою іншою особою, яка зобов'язана їх сплачувати, якщо ці діяння призвели до фактичного ненадходження до бюджетів чи державних цільових фондів коштів у значних розмірах, — карається штрафом від трьохсот до п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

2. Ті самі діяння, вчинені за попередньою змовою групою осіб, або якщо вони призвели до фактичного ненадходження до бюджетів чи державних цільових фондів коштів у великих розмірах, — караються штрафом від п'ятисот до двох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, або виправними роботами на строк до двох років, або обмеженням волі на строк до п'яти років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

3. Діяння, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені особою, раніше судимою, за ухилення від сплати податків, зборів

(обов'язкових платежів), або якщо вони призвели до фактичного ненадходження до бюджетів чи державних цільових фондів коштів в особливо великих розмірах, — караються позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років із позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років із конфіскацією майна.

4. Особа, яка вперше вчинила діяння, передбачені частиною першою та другою цієї статті, звільняється від кримінальної відповідальності, якщо вона до притягнення до кримінальної відповідальності сплатила податки, збори (обов'язкові платежі), а також відшкодувала шкоду, завдану державі їх несвоєчасною сплатою (фінансові санкції, пеня).

Примітка. Значний розмір коштів — це суми податків, зборів і інших обов'язкових платежів, які в тисячу і більше разів перевищують установлений законодавством неоподатковуваний мінімум доходів громадян, великий розмір коштів — це суми податків, зборів і інших обов'язкових платежів, які в три тисячі і більше разів перевищують установлений законодавством неоподатковуваний мінімум доходів громадян, особливо великий розмір коштів — це суми податків, зборів, інших обов'язкових платежів, які в п'ять тисяч і більше разів перевищують установлений законодавством неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

Важливо зазначити, що податкові порушення, зокрема неповна сплата податків, зборів, інших обов'язкових платежів, тягнуть за собою відповідальність навіть тоді, якщо порушення сталося через помилкове застосування законодавства, недбалість, недосвідченість чи розрахункову помилку.

У цьому випадку особу може бути притягнуто до фінансової відповідальності. При цьому суб'єктом фінансової відповідальності є не лише фізичні, а й юридичні особи. Порядок накладання фінансових санкцій регулюється законами України а також Інструкцією про порядок застосування та стягнення фінансових санкцій органами державної податкової служби. Міри фінансової відповідальності мають на меті не лише покарання правопорушників, а й компенсацію майнових утрат бюджетів і державних цільових фондів унаслідок ненадходження або несвоєчасного надходження податків і зборів.

Така відповідальність передбачена, зокрема, за несвоєчасну реєстрацію особи, яка зобов'язана зареєструватися як платник податків, за порушення платником податків правил оподаткування тощо.

Як міру фінансової відповідальності законодавство передбачає плату у фіксованій сумі як відсотки від суми податкового зобов'язання або пеню, що сплачується в разі несвоєчасної сплати податків.

Ці санкції накладаються контролюючими органами, а в окремих випадках самостійно нараховуються й сплачуються платником податків. Рішення про застосування та стягнення фінансових санкцій за наслідками розгляду матеріалів перевірки приймає керівник органу Державної податкової служби або його заступник.

Бюджетна система, бюджет, податок.

1. Поясніть поняття: *бюджетна система, бюджет, податок.*
2. Наведіть приклади податків, які належать до різних їх видів.
3. Які права та обов'язки мають платники податків?
4. Висловіть свою думку щодо позитивних і негативних наслідків зменшення або, навпаки, збільшення податків.
5. Дізнайтеся, які податки сплачують ваші батьки.
6. Які місцеві податки встановлено у вашому населеному пункті?
7. Обґрунтуйте важливість існування податків для існування держави. Висловіть свою думку щодо можливих наслідків зникнення податків.
8. Які види відповідальності передбачено для порушників податкового законодавства?

12 лютого 1918 р. у вагоні, який стояв на рейках біля залізничного вокзалу м. Коростеня (Житомирська обл.) Центральна рада затвердила тризуб як герб Української Народної Республіки (УНР). Цей знак узятий за основу сучасного Малого герба України, а на пероні станції встановлено пам'ятний знак на честь цієї події.

§ 11. Банківське право України

1. Банківська система України.

Важливу роль в економіці будь-якої сучасної держави відіграють банки. Без них неможливе нормальне функціонування грошової системи, вони забезпечують рух фінансів, взаєморозрахунки підприємств, організацій, установ.

Порядок функціонування банків в Україні визначає Закон України «Про банки та банківську діяльність».

В Україні існує розвинута банківська система. До її складу входять Національний банк України та інші банки, філії іноземних банків, які створені та діють на території України відповідно до законодавства.

Національний банк України

Особливе місце в банківській системі України займає Національний банк України. Його діяльність регулюється спеціальним Законом «Про Національний банк України». Відповідно до цього Закону, **Національний банк України є центральним банком України, особливим центральним органом державного управління.**

На відміну від інших банків отримання прибутку не є метою діяльності Національного банку України. Відповідно до Конституції України, основною функцією Національного банку України є забезпечення стабільності грошової одиниці України. Крім того, саме Національний банк України здійснює емісію українських грошей — тобто випускає в обіг гроші (у цьому він є монополістом), установлює для банків правила проведення банківських операцій, бухгалтерського обліку і звітності, захисту інформації, коштів та майна; здійснює нагляд за діяльністю всіх інших банків. Саме Національний банк України накопичує та зберігає золотовалютні резерви України.

Банкнота з найбільшим нині номіналом. У правому верхньому куті — підпис голови Національного банку України

Пам'ятна монета номіналом 1 грн, випущена на честь 65-річчя перемоги у Великій Вітчизняній війні

Ураховуючи надзвичайно важливу роль Національного банку в розвитку економіки держави, у ньому створюється Рада Національного банку, половину складу якої призначає Президент України, а половину обирає Верховна Рада України строком на сім років.

Безпосереднє повсякденне управління діяльністю Національного банку України здійснює правління банку та його голова. Голову Національного банку України призначає Верховна Рада України за поданням Президента України строком на п'ять років. Саме голова Національного банку України керує діяльністю банку та несе одноосібну відповідальність за його діяльність перед парламентом і Президентом України.

2. Банки в Україні.

Основною ланкою банківської системи України є комерційні банки. Закон визначає, що **банк — це юридична особа, яка має виключне право на підставі ліцензії Національного банку України здійснювати залучення у вклади грошових коштів фізичних і юридичних осіб і розміщення цих коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик, відкривати та вести банківські рахунки фізичних та юридичних осіб**.

Серед банків, які існують в Україні, є універсальні та спеціалізовані. ***Універсальні банки*** мають право проводити різноманітні фінансові операції, а ***спеціалізовані банки*** здійснюють операції переважно в одному з напрямів фінансової діяльності — ощадні, інвестиційні, іпотечні, розрахункові.

Серед основних напрямів діяльності майже будь-якого банку є ведення рахунків клієнтів (ними можуть бути фізичні та юридичні особи),

Обслуговування клієнтів через банкомат

здійснення їхніх розрахунків з іншими особами. Банки приймають гроші на збереження на певний строк — відкривають депозитні внески, надають кредити. Останнім часом чимало банків випускають пластикові платіжні картки, якими власники можуть розраховуватися в магазинах, закладах харчування, на автозаправних станціях тощо. Банк здійснює так зване касове обслуговування підприємств та організацій — у передбачених законом випадках за заявками клієнтів видає готівкові кошти та приймає їх, зокрема в підприємств торгівлі — здійснює інкасацію. Банк самостійно визначає напрями своєї діяльності й спеціалізацію за видами операцій.

Банки в Україні підлягають обов'язковій реєстрації, яка здійснюється Національним банком України, а розпочинати здійснювати банківські операції має право лише після отримання ліцензії на них.

Банк має право проводити різноманітні операції. Основні з них — ведення поточних рахунків клієнтів, переказ грошових коштів із цих рахунків та зарахування коштів на них. Важливе місце займає прийняття депозитів (вкладів) від юридичних та фізичних осіб. При цьому особа укладає договір із банком, віддає йому гроші на зберігання та отримує передбачені відсотки.

Банки мають право здійснювати операції з валютними цінностями (іноземними грошима), випускати власні цінні папери або купувати та продавати цінні папери за дорученням клієнтів. У багатьох банках існують сейфи для зберігання цінностей та документів, які може орендувати будь-яка особа.

Водночас закон забороняє банкам здійснювати торгівлю (крім реалізації пам'ятних, ювілейних монет), займатися виробництвом, здійснювати страхову діяльність.

Робота з клієнтами банку

Надзвичайно важливим для клієнтів є заборона банкам в односторонньому порядку змінювати умови укладених із клієнтами договорів, зокрема збільшувати розмір процентної ставки за кредитними договорами або зменшувати її розмір за договорами банківського вкладу. Крім того, банкам заборонено вимагати від клієнта придбання будь-яких товарів чи послуг, відмовляючи в разі невиконання цієї вимоги в наданні послуг банку.

3. Банківська таємниця.

Банківські сейфи для зберігання документів і коштовностей

Традиційним правилом діяльності банків у більшості держав світу є збереження банківської таємниці. Банки не мають право розголошувати відомості про клієнтів, які стали їм відомими в процесі їх обслуговування. Так, вони не мають права розголошувати відомості про банківські рахунки клієнтів та їх стан, операції, що здійснювалися. Банківською таємницею також є інформація про систему охорони банків, про коди, які застосовуються для захисту інформації, тощо.

Збереження банківської таємниці є не лише правом, а й обов'язком кожної банківської установи. Працівники банків, поступаючи на роботу, беруть на себе зобов'язання про нерозголошення банківської таємниці.

Водночас закон передбачає випадки, коли банківська таємниця може бути розкрита банком. До таких випадків, зокрема, належать вимога чи рішення суду, органів, які проводять слідство (міліція, СБУ, прокуратура). Отримати інформацію, яка є банківською таємницею, можуть податкові органи, а також державні виконавці (які забезпечують виконання рішень судів із майнових питань). При цьому інформація, як правило, надається про конкретну особу, у разі проведення щодо неї розслідування чи перевірки.

4. Банківський нагляд. Ліквідація банків.

Для того щоб убезпечити вклади клієнтів банків та їхніх коштів, які знаходяться на банківських рахунках, забезпечити стабільність банківської системи, в Україні створено систему банківського нагляду. Його здійснює Національний банк України щодо всіх банків нашої держави.

У разі виявлення порушень законодавства з боку банківської установи до банку може бути застосовано засоби впливу. Національний банк України має право зробити письмове застереження та вимагати від банку чи його посадових осіб припинити порушення та вжити необхідних заходів для виправлення ситуації. Національний банк може вимагати скликати загальні збори учасників або керівних органів банку, розробити та прийняти програму фінансового оздоровлення чи плану реорганізації банку. В окремих випадках Національний банк може встановити для банку підвищені економічні нормативи (норма резервування коштів, обмеження обсягу кредитів, які може надавати банк, тощо), заборонити або обмежити здійснення банком окремих операцій або накласти штраф на банк чи його керівників. Національний банк має право тимчасово відсторонити зі своїх посад працівників банку.

Крайніми заходами впливу на банк є примусова реорганізація банку чи призначення в банк тимчасової адміністрації, навіть відкликання ліцензії, що автоматично призводить до початку процедури ліквідації банку. Можливе також запровадження в банку особливого режиму контролю за діяльністю банку.

Тимчасова адміністрація призначається в банк у випадку, коли виникає загроза його діяльності, банкрутства, коли він не має можливості виконувати свої функції. Тимчасовим адміністратором призначається спеціаліст банківської справи, який має відповідну ліцензію, але не має стосунку до банку, у якому виникли проблеми. Після призначення тимчасового адміністратора саме він здійснює керівництво банком. Завдання тимчасового адміністратора — ужити всіх можливих заходів для фінансового оздоровлення банку, відновлення його платоспроможності та нормальної роботи.

На час, коли в банку запроваджено тимчасову адміністрацію, запроваджується мораторій на задоволення вимог тих, перед ким банк має певні фінансові зобов'язання (зокрема, вкладників).

Як і будь-яка організація, банк може бути ліквідований з ініціативи власників банку або за ініціативою Національного банку України. Крім того, рішення про ліквідацію може бути прийнято в судовому порядку в разі неплатоспроможності банку.

У разі ліквідації банку й неможливості виконання ним своїх зобов'язань фізичним особам, які мали вклади в цьому банку, здійснюється повернення коштів за рахунок Фонду гарантування вкладів фізичних осіб. Цей фонд формується з внесків банків і має гарантувати збереження коштів громадян.

Банківська система України, банківська таємниця, банк, тимчасова адміністрація.

1. Поясніть поняття: *банківська система України, банківська таємниця, банк, тимчасова адміністрація*.
2. Визначте основні елементи банківської системи України.
3. Які функції виконує Національний банк України?
4. Назвіть основні операції, які виконують банки.
5. Які заходи можуть бути вжиті до банку, що порушує вимоги законодавства?
6. Якими банківськими операціями вам доводилося користуватися? Які з них ви вважаєте найбільш необхідними?

7*. Висловіть свою думку щодо того, яку роль відіграють банки в житті держави.

8*. Уявіть собі, що в Україні призначено референдум щодо скасування банківської таємниці. Висловіть аргументи «за» чи «проти» її скасування.

Випереджуюче завдання. У засобах масової інформації знайдіть повідомлення про злочини, які сталися у вашій місцевості.

ПІДСУМКОВІ ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ ДО І ТА ІІ РОЗДІЛІВ

«Адміністративне право України», «Фінансове право України»

1. Поясніть поняття: *адміністративне правопорушення, державне управління, бюджет, податок.*
2. Дайте характеристику адміністративних стягнень.
3. Поясніть, у чому полягають особливості трудової діяльності та трудових правовідносин державних службовців.
4. Наведіть приклади адміністративних правопорушень і визначте, яку відповідальність за них може понести особа.
5. Як здійснюється адміністративне провадження?
6. Охарактеризуйте особливості адміністративної відповідальності неповнолітніх.
7. Які банківські операції та угоди вам відомі, якими з них вам доводилося користуватися?
8. Складіть схему «Види податків в Україні».
9*. Висловіть свою думку щодо шляхів удосконалення податкової системи України.
10*. Висловіть свою думку щодо доцільності розширення або звуження переліку діянь, що вважаються адміністративними правопорушеннями.
11. Порівняйте:
    а) скаргу, заяву та пропозицію громадянина;
    б) загальнодержавні та місцеві податки;
    в) адміністративний примус та адміністративне переконання.
12. Оберіть **ОДНУ** правильну відповідь.

    1. З якого віку особа може бути притягнута до адміністративної відповідальності
    А з 12 років
    Б 14 років
    В 15 років
    Г 16 років
    Д 18 років

    2. Яке з адміністративних стягнень може бути накладено лише судом?
    А штраф
    Б попередження
    В адміністративний арешт
    Г позбавлення спеціального права
    Д оплатне вилучення предмета правопорушення

3. Яким може бути максимальний строк адміністративного арешту?
   А 5 діб
   Б 10 діб
   В 15 діб
   Г 1 місяць
   Д 1 рік

4. Який податок є непрямим?
   А земельний податок
   Б податок на додану вартість
   В податок на доходи фізичних осіб
   Г податок на прибуток підприємств
   Д податок на власників транспортних засобів

5 Яке діяння є адміністративним правопорушенням?
   А ухилення від сплати податків у великих розмірах
   Б несвоєчасна сплата відсотків за кредитом
   В несвоєчасне отримання паспорта особою, якій виповнилося 16 років
   Г розбійний напад
   Д неявка на роботу державного службовця без поважної причини

ЧЕТВЕРТИЙ УНІВЕРСАЛ
УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ.

У березні 1917 р. в м. Києві Українським національним конгресом було обрано Українську Центральну раду, яка проголосила себе «представницьким органом всієї організованої української людності».

Серед найважливіших документів, прийнятих Українською Центральною радою, — чотири Універсали.

У січні 1918 р. Четвертим Універсалом Української Центральної ради було проголошено самостійність, незалежність і суверенітет Української Народної Республіки (УНР).

III розділ

КРИМІНАЛЬНЕ ТА ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО УКРАЇНИ

§ 12. Загальна характеристика кримінального права України

1. Поняття «кримінальне право».

Історія людства знає чимало прикладів страшних злочинів — убивств, зради, пограбувань, терористичних актів тощо. З давніх-давен суспільство та держава намагалися карати людей, які їх скоїли, визначали міру відповідальності за скоєні злочини. Поступово ці норми створили цілу галузь права. **Галузь права, сукупність правових норм, якими встановлюються засади кримінальної відповідальності, види злочинів і покарання за їх вчинення, називають кримінальним правом.** Ця галузь права належить до публічного права. Більшість норм цієї галузі є нормами-заборонами й викладені в Кримінальному кодексі України, який є джерелом кримінального права в нашій державі.

Головним завданням кримінального права є виконання охоронної функції — захист та охорона людини, її життя й здоров'я, прав і свобод, суспільного ладу держави, власності, громадського порядку тощо. Водночас кримінальне право виконує функцію попередження (превенції), регулятивну та виховну функції.

І. Білібін. Суд за часів «Руської правди»

Предметом регулювання кримінального права є суспільні відносини, які виникають унаслідок скоєння злочину та відповідальності за нього. Провідним методом кримінального права є імперативний метод, який передбачає нерівність учасників правовідносин, участь у них державних органів, можливість застосування примусу, абсолютна визначеність норм поведінки учасників правовідносин. Особливістю методу кримінального права є застосування щодо правопорушника кримінальних покарань.

Як і будь-яке право, кримінальне право регулює відповідні правовідносини. Особливістю кримінальних правовідносин є те, що одним з учасників кримінальних правовідносин обов'язково є держава, іншим — особа, яка вчинила злочин.

2. Кримінальний кодекс України.

Кримінальний кодекс України — систематизований законодавчий акт, що визначає, які суспільно небезпечні діяння є злочинними та які покарання застосовуються до осіб, що їх вчинили.

Кримінальний кодекс України діє з 1 вересня 2001 р.

Він складається з двох частин — Загальної та Особливої.

У *Загальній частині* містяться характеристика принципів кримінального права, його завдання, загальні положення про злочин та його склад, перелік видів покарань, визначаються поняття співучасті, множинності злочинів, обставини, які виключають злочинність діяння. При цьому положення Загальної частини кодексу стосуються будь-якого злочину.

В *Особливій частині* міститься характеристика окремих злочинів і визначено покарання, які можуть бути за них призначені. Особлива частина має двадцять розділів, у кожному з яких характеризуються злочини, що посягають на певний вид суспільних відносин. Серед них є злочини, спрямовані проти життя та здоров'я особи, основ національної безпеки України, проти виборчих, трудових та інших особистих прав людини і громадянина, громадського порядку та моральності тощо.

Відповідно до статті 1 Кримінального кодексу України, його завданнями є «правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від злочинних посягань, забезпечення миру й безпеки людства, а також запобігання злочинам».

3. Чинність Кримінального кодексу України.

Важливе значення має визначення меж дії Кримінального кодексу України. Ці межі визначаються в просторі, за часом дії та за колом осіб, які можуть бути притягнуті до відповідальності.

Ознайомтеся з витягом із Кримінального кодексу України та визначте межі дії Кримінального кодексу України в часі та просторі.

З Кримінального кодексу України

Стаття 4. Чинність закону про кримінальну відповідальність у часі

1. Закон про кримінальну відповідальність набирає чинності через десять днів з дня його офіційного оприлюднення, якщо інше не передбачене самим законом, але не раніше дня його опублікування.

2. Злочинність і караність, а також інші кримінально-правові наслідки діяння визначаються законом про кримінальну відповідальність, що діяв на час вчинення цього діяння.

3. Часом вчинення злочину визнається час вчинення особою передбаченої законом про кримінальну відповідальність дії або бездіяльності.

Стаття 5. Зворотна дія закону про кримінальну відповідальність у часі

1. Закон про кримінальну відповідальність, що скасовує злочинність діяння, пом'якшує кримінальну відповідальність або іншим чином поліпшує становище особи, має зворотну дію в часі, тобто поширюється на осіб, які вчинили відповідні діяння до набрання таким законом чинності, у тому числі на осіб, які відбувають покарання або відбули покарання, але мають судимість.

2. Закон про кримінальну відповідальність, що встановлює злочинність діяння, посилює кримінальну відповідальність або іншим чином погіршує становище особи, не має зворотної дії в часі (...).

Стаття 6. Чинність закону про кримінальну відповідальність щодо злочинів, вчинених на території України

1. Особи, які вчинили злочини на території України, підлягають кримінальній відповідальності за цим Кодексом.

2. Злочин визнається вчиненим на території України, якщо його було почато, продовжено, закінчено або припинено на території України.

3. Злочин визнається вчиненим на території України, якщо його виконавець або хоча б один із співучасників діяв на території України.

Стаття 7. Чинність закону про кримінальну відповідальність щодо злочинів, вчинених громадянами України або особами без громадянства за межами України

1. Громадяни України та особи без громадянства, що постійно проживають в Україні, які вчинили злочини за її межами, підлягають кримінальній відповідальності за цим Кодексом, якщо інше не передбачено міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

2. Якщо особи, зазначені в частині першій цієї статті, за вчинені злочини зазнали кримінального покарання за межами України, вони не можуть бути притягнені в Україні до кримінальної відповідальності за ці злочини.

Стаття 8. Чинність закону про кримінальну відповідальність щодо злочинів, вчинених іноземцями або особами без громадянства за межами України

Іноземці або особи без громадянства, що не проживають постійно в Україні, які вчинили злочини за її межами, підлягають в Україні відповідальності за цим Кодексом у випадках, передбачених міжнародними договорами, або якщо вони вчинили передбачені цим Кодексом тяжкі або особливо тяжкі злочини проти прав і свобод громадян України або інтересів України.

Отже, **дії особи оцінюються відповідно до закону, який діяв на час здійснення злочину**. Кримінальний закон не має зворотної сили, тобто не може застосовуватися щодо дій, які були скоєні раніше його прийняття, у випадку, коли він запроваджує кримінальну відповідальність за нові діяння, посилює відповідальність, в інший спосіб погіршує стан особи, яка вчинила правопорушення. Проте у випадку, коли кримінальний закон пом'якшує відповідальність або ж скасовує її, такий закон має зворотну силу. Так, у нині діючому Кримінальному кодексі України, на відміну від Кримінального кодексу 1960 р., наклеп та образа не визнаються злочином, отже, з набуттям ним чинності було припинено всі кримінальні справи щодо цих дій, а особи, засуджені за ці дії раніше, були звільнені від покарання — закону було надано зворотну силу. І, навпаки, хоча в новому кодексі було передбачено кримінальну відповідальність за перешкоджання законній діяльності журналістів, ті, хто вчинив подібне діяння до набуття кодексом чинності, не могли бути притягнуті до кримінальної відповідальності.

Кримінальний кодекс визначає, що до відповідальності притягаються особи, які здійснили злочин на території України. При цьому важливо зазначити, що територією нашої держави вважається не лише суша, надра та повітряний простір у межах державних кордонів України, а й так звані територіальні води — морський простір у межах 12 миль від українського узбережжя, невійськові судна та літаки під прапором України, коли вони знаходяться в нейтральних водах — поза межами територіальних вод іноземних держав, а також військові кораблі та літальні апарати України, де б вони не знаходилися. Кримінальний кодекс України діє також на території українських дипломатичних представництв в іноземних державах. З іншого боку, дія

На українському військовому кораблі, де б він не знаходився, діє Кримінальний кодекс України

На українському цивільному судні, що знаходиться в територіальних водах України або в нейтральних водах, діє Кримінальний кодекс України

Кримінального кодексу України поширюється на невійськові судна інших держав, які знаходяться в територіальних водах України.

До кримінальної відповідальності можуть бути притягнуті як громадяни України, так і громадяни інших держав та особи без громадянства, які вчинили злочини на території України. Виняток становлять дипломати іноземних держав, які мають так званий дипломатичний імунітет. За скоєні діяння дипломати відповідають за законами своєї держави. Існує єдиний захід, який може бути застосований щодо них в Україні, — оголошення їх персоною нон грата (небажаною особою), після чого вони мають залишити державу.

В окремих випадках можливе притягнення до кримінальної відповідальності за злочини, скоєні за межами нашої держави. Уявімо, що громадянин України під час перебування в Польщі разом зі своїм приятелем поляком скоїв крадіжку, після чого вони виїхали в Україну. Пізніше польська поліція розкрила злочин і повідомила про це українських колег, які й затримали винних. У цьому випадку громадянин України може бути притягнутий до відповідальності згідно з Кримінальним кодексом України (адже видача громадянина України іноземній державі заборонена Конституцією України, а крадіжка визнається злочином не лише в Польщі, а й в Україні), а от його спільник — громадянин Польщі — може бути виданий Польщі для притягнення там до відповідальності.

На території українського посольства діє Кримінальний кодекс України (Посольство України в Казахстані. *м. Астана*)

Кримінальне право, Кримінальний кодекс України, зворотна сила закону.

1. Поясніть поняття: *кримінальне право, Кримінальний кодекс України, зворотна сила закону.*
2. Дайте характеристику предмета та методу кримінального права.
3. Доведіть, що кримінальне право належить до галузей публічного права.
4. Дайте загальну характеристику Кримінального кодексу України.
5. Визначте завдання, які виконує Кримінальний кодекс України.
6. Хто не може бути притягнутий до відповідальності за злочини, здійснені на території нашої держави, згідно з Кримінальним кодексом України?
7. Охарактеризуйте чинність Кримінального кодексу України за територією, часом і колом осіб.
8*. Визначте, у яких із зазначених випадках винних буде притягнуто до відповідальності за Кримінальним кодексом України:
   а) громадяни України та Молдови вчинили крадіжку в м. Одесі та були затримані міліцією;
   б) громадянин Вірменії на території Туреччини скоїв убивство та пізніше був затриманий міліцією України;
   в) дипломат американського посольства в Україні в центрі м. Києва порушив Правила дорожнього руху та збив пішохода, завдавши йому тяжких тілесних ушкоджень;
   г) на борту українського круїзного судна, яке стояло в порту Пірей (Греція), скоєно вбивство.

§ 13. Поняття та склад злочину

1. Поняття та ознаки злочину.

Одним із найважливіших понять кримінального права є поняття «злочин». **Злочин — це суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), передбачене Кримінальним кодексом України, скоєне особою, яка може нести відповідальність за нього (суб'єктом злочину).**

Злочину притаманні певні ознаки. Передусім злочин — це діяння, передбачене Кримінальним кодексом України, яке є ***протиправним***. Якщо скоєне особою не збігається з описом, що міститься в кодексі, воно не може вважатися злочином. При цьому Кримінальний кодекс України передбачає відповідальність за скоєне, можливість застосування кримінального покарання. Іншими словами, ознакою злочину є ***караність***.

Злочин є ***суспільно небезпечним*** діянням. Це означає, що скоєне діяння завдає певної шкоди або ж створює потенційну небезпеку такої шкоди. При цьому обов'язковою ознакою є ***винність*** особи. Це означає, що злочином є лише діяння, у якому наявна вина правопорушника. Якщо певні дії завдали шкоди суспільним відносинам, однак вони стали на-

слідком не винних дій певної особи, а наслідком стихійного лиха, непередбачуваних обставин тощо, то немає самого злочину. Уявімо, що внаслідок тривалих дощів пошкоджено залізничну колію, при цьому пошкодження сталося після щоденної перевірки колії працівниками залізниці. Машиніст не мав можливості вчасно побачити пошкодження. Внаслідок цього потяг зійшов із рельс, вагони та локомотив отримали пошкодження, а декілька людей — тілесні ушкодження. Хоча внаслідок події завдано шкоду, однак вини жодної особи в тому, що сталося, немає — отже, і злочину в цьому випадку не було.

Зверніть увагу на те, що злочин може бути скоєний як шляхом дії, так і бездіяльності. Скажімо, крадіжку чи згвалтування скоюють лише шляхом активних дій, а от ухилення від сплати податків чи залишення в небезпеці можуть бути скоєні шляхом бездіяльності, коли людина не робить дій, які мала б зробити. Саме тому у визначенні злочину застосовується поняття «діяння».

Ще однією ознакою злочину є те, що він має місце лише тоді, коли **скоєний особою, яка може нести за нього відповідальність**. Отже, якщо злочин здійснений особою, яка за віком чи іншими обставинами не може бути притягнута до відповідальності, то й про злочин не йдеться.

У статті 11 Кримінального кодексу України визначено, що «не є злочином дія або бездіяльність, яка хоча формально і містить ознаки будь-якого діяння, передбаченого цим Кодексом, але через малозначність не становить суспільної небезпеки, тобто не заподіяла і не могла заподіяти істотної шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі». Навіть якщо в діянні є всі формальні ознаки злочину, але він є малозначним, не несе суттєвої небезпеки, то винний не буде притягнутий за нього до відповідальності.

Злочини й адміністративні правопорушення є дуже подібними за багатьма ознаками. Основною відмінністю між ними є ступінь суспільної небезпеки. Хоча в обох випадках суспільним відносинам завдається шкода — моральна, матеріальна, фізична, — однак унаслідок злочину завдається набагато більша шкода, суспільна небезпека набагато вища. Так, крадіжка залежно від розміру завданої шкоди є або адміністративним правопорушенням — дрібною крадіжкою або ж злочином — крадіжкою. Так само порушення Правил дорожнього руху залежно від наслідків може вважатися або адміністративним правопорушенням, або злочином.

2. Види злочинів.

Нині Кримінальний кодекс України передбачає понад 200 різних злочинів. Виникає необхідність класифікації злочинів за певними ознаками.

Кримінальний кодекс України передбачає класифікацію злочинів *за рівнем їх тяжкості*.

Критерієм для віднесення злочину до певного рівня тяжкості є можливе покарання за нього. При цьому йдеться не про реально призначене покарання за конкретний злочин конкретній особі, а про максимальне покарання, передбачене кодексом за цей злочин. Злочин, за який може бути призначене покарання не більше 2 років позбавлення волі або інші менш суворі покарання, уважається злочином ***невеликої тяжкості***. Якщо за злочин може бути призначене покарання не більше 5 років позбавлення волі, він уважається злочином ***середньої тяжкості***, не більше 10 років — ***тяжким*** злочином. Якщо ж за злочин може бути призначене покарання понад 10 років позбавлення волі або довічне позбавлення волі, він уважається ***особливо тяжким***. Віднесення злочину до певної категорії залежно від його тяжкості має велике значення для визначення режиму покарання, можливості призначення покарання з випробуванням, дострокового звільнення, застосування амністії тощо.

Крім того, злочини поділяють залежно від того, на які суспільні відносини вони посягають. Саме за цим критерієм здійснено розподіл злочинів за розділами Особливої частини Кримінального кодексу України.

Кримінальний кодекс України передбачає такі види злочинів за об'єктами посягання:

1. Злочини проти основ національної безпеки України.
2. Злочини проти життя та здоров'я особи.
3. Злочини проти волі, честі та гідності особи.
4. Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканності особи.
5. Злочини проти виборчих,трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина.
6. Злочини проти власності.
7. Злочини у сфері господарської діяльності.
8. Злочини проти довкілля.
9. Злочини проти громадської безпеки.
10. Злочини проти безпеки виробництва.
11. Злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту.
12. Злочини проти громадської безпеки та моральності.
13. Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення.

14. Злочини у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації.
15. Злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян.
16. Злочини у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем і комп'ютерних мереж.
17. Злочини у сфері службової діяльності.
18. Злочини проти правосуддя.
19. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини).
20. Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку.

Існують і деякі інші варіанти класифікації злочинів.

3. Склад злочину. Суб'єкт та об'єкт злочину.

Одним із важливих понять кримінального права є «склад злочину». Це поняття допомагає визначити, який злочин скоєно, дати кваліфікацію діяння. **Склад злочину включає чотири елементи — суб'єкт злочину, об'єкт злочину, суб'єктивна сторона злочину, об'єктивна сторона злочину.**

Суб'єкт злочину — фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці, коли може наставати кримінальна відповідальність.

Зверніть увагу: суб'єктом злочину в Україні може бути тільки фізична особа — громадянин України, іноземець, особа без громадянства. Кримінальний кодекс України виключає визнання суб'єктом злочину юридичної особи.

Обов'язковою умовою для суб'єкта злочину є досягнення віку, з якого можливе притягнення до кримінальної відповідальності. Вік притягнення до відповідальності визначає Кримінальний кодекс України.

Ознайомтеся з витягом із Кримінального кодексу України та визначте, з якого віку особа може бути притягнута до кримінальної відповідальності за різні види злочинів.

З Кримінального кодексу України

Стаття 22. Вік, з якого може наставати кримінальна відповідальність

1. Кримінальній відповідальності підлягають особи, яким до вчинення злочину виповнилося шістнадцять років.

2. Особи, що вчинили злочини у віці від чотирнадцяти до шістнадцяти років, підлягають кримінальній відповідальності лише за умисне вбивство (статті 115–117), посягання на життя державного чи громадського діяча, працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця, судді, народного засідателя чи присяжного у зв'язку з їхньою діяльністю, пов'язаною із здійсненням правосуддя, захисника чи представника особи у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги, представника іноземної держави (статті 112, 348, 379, 400, 443), умисне тяжке тілесне ушкодження (стаття 121, частина третя статей 345, 346, 350, 377, 398), умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження (стаття 122, частина друга статей 345, 346, 350, 377, 398), диверсію (стаття 113), бандитизм (стаття 257), терористичний акт (стаття 258), захоплення заручників (статті 147 і 349), згвалтування (стаття 152), насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом (стаття 153), крадіжку (стаття 185, частина перша статей 262, 308), грабіж (статті 186, 262, 308), розбій (стаття 187, частина третя статей 262, 308), вимагання (статті 189, 262, 308), умисне знищення або пошкодження майна (частина друга статей 194, 347, 352, 378, частини друга та третя статті 399), пошкодження шляхів сполучення і транспортних засобів (стаття 277), угон або захоплення залізничного рухомого складу, повітряного, морського чи річкового судна (стаття 278), незаконне заволодіння транспортним засобом (частини друга, третя статті 289), хуліганство (стаття 296).

Водночас закон вимагає, щоб суб'єкт злочину в момент його скоєння мав змогу розуміти значення своїх дій та керувати ними — тобто бути осудним. **Якщо особа в момент скоєння діяння не може розуміти значення своїх дій, усвідомлювати їх або керувати ними внаслідок психічного захворювання, тимчасового психічного розладу, недоумства, вона вважається неосудною та не може бути притягнута до кримінальної відповідальності.** До такої особи за рішенням суду можуть бути застосовані примусові заходи медичного характеру, передбачені Кримінальним кодексом України.

При цьому треба зазначити: якщо особа вчинила злочин унаслідок уживання алкоголю, наркотичних речовин, інших одурманюючих речовин, вона підлягає кримінальній відповідальності.

Закон передбачає існування як загального, так і спеціального суб'єкта. ***Загальним суб'єктом*** може бути будь-яка осудна особа, яка досягла відповідного віку. ***Спеціальний суб'єкт*** злочину обов'язково

повинен мати додаткові ознаки, передбачені відповідною статтею Особливої частини Кримінального кодексу України. Це може бути зайняття певної посади, виконання певних функцій тощо. Так суб'єктом хабарництва може бути тільки особа, яка має статус службової особи, військові злочини може скоїти лише військовослужбовець тощо.

Другий елемент складу злочину — **об'єкт злочину — блага, суспільні відносини, яким злочином завдається шкода або створюється загроза завдання такої шкоди**. Як вже зазначалося, саме за об'єктом злочину відбувається класифікація злочинів в Особливій частині Кримінального кодексу України.

4. Суб'єктивна сторона злочину.

Обов'язковим елементом складу злочину є ***суб'єктивна сторона***. Цей елемент **характеризує ставлення суб'єкта злочину до своїх протиправних дій та їх наслідків**. Обов'язковим елементом суб'єктивної сторони злочину є ***вина***. До факультативних (необов'язкових) належать мотив і мета злочину.

Вина — психічне ставлення особи до здійснюваних нею протиправних дій чи бездіяльності та їх наслідків. Кримінальний кодекс України передбачає дві основні форми вини — умисел і необережність. ***Умисел*** передбачає, що суб'єкт злочину розуміє, що він скоює протиправне діяння, розуміє небезпеку настання шкідливих наслідків. У разі наявності *прямого умислу* особа передбачає їх та бажає їх настання, при *непрямому умислі* — допускає можливість настання цих наслідків. Коли кишеньковий злочинець краде гаманець, він розуміє протиправність своїх дій і бажає настання шкідливих наслідків — завдання матеріальної шкоди потерпілому — ідеться про прямий умисел. Якщо ж особа, здійснюючи злочин, хоча й допускала настання шкідливих наслідків, але не бажала цього, — ідеться про непрямий умисел. Якщо особа робить неприцільні постріли в бік перехожого, унаслідок чого той отримує тяжкі тілесні ушкодження, то йдеться саме про непрямий умисел.

Другою формою вини є ***необережність*** — суб'єкт злочину не бажає настання шкідливих наслідків. При цьому можливі дві форми злочинної необережності. Якщо водій перевищує швидкість руху на слизькій дорозі, унаслідок чого втрачає контроль над автомобілем і стає винуватцем загибелі людини, — він не бажає цих наслідків, однак розуміє небезпеку своїх дій та їх протиправність, але сподівається уникнути шкідливих наслідків, — ідеться про необережність у формі ***злочинної самовпевненості***. А от працівники Чорнобильської атомної електростанції, які стали винуватцями катастрофи 26 квітня 1986 р., навіть не передбачали можливих шкідливих наслідків своїх дій, хоча за своїм службовим становищем, освітою, кваліфікацією могли й повинні були їх передбачити, — це є ***злочинна недбалість***.

Крім вини, у деяких випадках суб'єктивну сторону злочину характеризує також ***мета*** — тобто те, що особа хоче досягнути, та ***мотив*** — те, що безпосередньо спонукає до вчинення злочину. Так, при вчиненні крадіжки чи шахрайства особу спонукають корисливі мотиви, а метою є заволодіння чужою власністю, збагачення. Мотивами вбивства можуть бути помста, ревнощі, побутові мотиви тощо, а метою буде позбавлення життя іншої особи.

5. Об'єктивна сторона злочину.

Останнім елементом складу злочину є ***об'єктивна сторона***. Обов'язковими елементами об'єктивної сторони злочину є протиправне діяння, шкідливі наслідки та причинно-наслідковий зв'язок між ними. Крім того, об'єктивна сторона злочину включає також час, місце, спосіб та інші обставини скоєння злочину. Ці обставини є факультативними.

При цьому, як зазначалося у визначенні злочину, суспільно небезпечне протиправне діяння може полягати як у діях, так і в бездіяльності. Завдана шкода може бути ***матеріальною*** (коли вона полягає в певних грошових втратах або втратах певного майна), ***фізичною*** (коли особі завдано тілесних ушкоджень або її позбавлено життя) чи ***моральною***.

Між протиправним діянням і шкідливими наслідками має бути встановлено причинно-наслідковий зв'язок, тобто доведено, що саме внаслідок протиправних дій суб'єкта злочину настали шкідливі наслідки. Коли ж такий зв'язок відсутній, коли шкідливі наслідки є результатом дії стихії, інших непередбачуваних обставин, — відсутній і склад злочину.

Для притягнення особи до кримінальної відповідальності необхідно встановлення в її діях усіх елементів складу злочину відповідно до опису, поданому в статті Кримінального кодексу України.

Злочин, склад злочину, суб'єкт злочину, об'єкт злочину, суб'єктивна сторона злочину, об'єктивна сторона злочину.

1. Поясніть поняття: *злочин, склад злочину, суб'єкт злочину, об'єкт злочину, суб'єктивна сторона злочину, об'єктивна сторона злочину*.
2. Наведіть приклади злочинів, відомі з кінофільмів і книжок.
3. Які форми вини в злочині передбачено Кримінальним кодексом України?
4. Порівняйте злочин і адміністративний проступок.
5. Висловіть свою думку, які злочини — умисні чи з необережності — становлять більшу суспільну небезпеку.
6*. Порівняйте:
   а) прямий та непрямий умисел;
   б) злочинну самовпевненість та злочинну недбалість;
   в) матеріальну, фізичну та моральну шкоду.
7*. Визначте склад злочину в наведених випадках:
   а) 17-річний Н. та 13-річний Г. за попередньою змовою вночі, зламавши замок, пограбували магазин, викравши товари на суму понад 25 000 грн;
   б) водій мікроавтобуса Н. перевищив швидкість на слизькій дорозі та, утративши управління, скоїв аварію, у якій загинули та отримали тяжкі тілесні ушкодження кілька пасажирів.

§ 14. Стадії вчинення злочину. Співучасть

1. Стадії вчинення злочину.

Уявіть собі, що громадянин вирішив пограбувати банк. Для цього він з'ясував систему охорони банку, знайшов спільників, підготував зброю та автомобіль і лише після цього розпочав безпосереднє здійснення свого задуму. У цьому випадку скоєння злочину розтягується на досить тривалий час, тому виникає потреба визначити стадії скоєння злочину, які відрізняються за ступенем його реалізації.

Першою стадією вчинення злочину є ***готування до злочину***. Кримінальний кодекс України визначає, що готування до злочину є: «підшукування або пристосування засобів чи знарядь, підшукування співучасників або змова на вчинення злочину, усунення перешкод, а також інше умисне створення умов для вчинення злочину». Тобто готування має місце, коли особа залучає співучасників, готує зброю, спеціальні пристрої тощо, відключає сигналізацію в банку чи магазині тощо. Однак зверніть увагу на те, що на цій стадії злочину ще не скоюється безпосереднє діяння, яке передбачене відповідною статтею Кримінального кодексу України.

Коли ж особа розпочинає діяння, яке безпосередньо направлене на вчинення злочину, але з причин, що не залежать від неї, не доводить його до кінця, говорять про ***замах на злочин***. При цьому замах може бути *закінчений*, якщо зроблено все, що злочинець уважав необхідним, але не досягнув мети (наприклад, убивця стріляє в жертву, однак промахується або на жертві виявився бронежилет, який врятував її), чи *незакінчений*, якщо зробити все намічене не вдалося (не вдалося відкрити сейф із грішми, відмовила зброя тощо).

Важливим питанням є визначення моменту закінчення злочину. За цією ознакою злочини поділяють на злочини з формальним, матеріальним та «усіченим» складом злочину. Злочини з ***матеріальним складом*** уважаються завершеними в момент, коли настали шкідливі наслідки, передбачені законом. Такими є, наприклад, крадіжка, убивство тощо. Злочини з ***формальним складом*** уважаються завершеними вже тоді, коли здійснене діяння, визначене Кримінальним кодексом, незалежно від того, чи настали шкідливі наслідки. Такими є,

наприклад, створення злочинної організації, одержання хабара тощо. Існують також злочини з так званим ***«усіченим» складом*** злочину. Такими є злочини, які вважаються завершеними до того, як злочин доведено до кінця. Так, розбій та вимагання, якщо навіть досягнути мети злочинцю не вдалося, уважатимуться завершеними в момент, коли злочинець застосував силу або висловив загрозу її застосування, пред'явив свої вимоги.

Особа, яка здійснила готування до злочину або замах на злочин, підлягає кримінальній відповідальності. При цьому суд має урахувати ступінь тяжкості скоєного, причини, за яких злочин не доведено до кінця, та ступінь завершеності злочину. За готування до злочину строк або розмір покарання не може перевищувати половини максимального строку або розміру найбільш суворого виду покарання, передбаченого за цей злочин, а за вчинення замаху на злочин строк або розмір покарання — двох третин максимального строку або розміру найбільш суворого виду покарання.

2. Добровільна відмова від злочину.

Порівняємо дві ситуації. В першому випадку злочинець спробував убити жертву, але охоронці не дали йому це зробити. У другому — убивця сам відмовляється від скоєння злочину, побачивши, що жертва — немічний інвалід, хоча йому ніхто і ніщо не заважає довести справу до кінця. В першому випадку злочин не доведено до кінця з причин, які не залежали від злочинця, у другому — злочинець сам, за власною волею, припинив скоєння злочину, не довів справу до кінця. Відмова від завершення злочину має бути саме добровільною та остаточною (тобто безповоротною), до того ж відмова має бути своєчасною — на стадії готування або замаху.

Якщо ці умови дотримано, тобто відбулася саме добровільна відмова від завершення злочину, то злочинець звільняється від кримінальної відповідальності. Відповідальність у цьому випадку може настати лише тоді, коли в скоєному є певний самостійний склад злочину. Наприклад, злочинець, готуючись до вбивства, придбав вогнепальну зброю, але потім добровільно відмовився від скоєння злочину. Від відповідальності за вбивство він звільняється, однак за незаконне придбання та зберігання вогнепальної зброї він може бути притягнутий до кримінальної відповідальності.

3. Співучасть у злочині.

Пригадаємо приклад, який було наведено на початку параграфа. Навряд чи злочинець зможе виконати задумане самостійно — швидше за все доведеться діяти групою. **Умисну спільну участь кількох суб'єктів в умисному злочині називають співучастю**.

Який злочин, на вашу думку, більш небезпечний — скоєний однією особою чи групою осіб?

Співучасть має місце за наявності декількох умов. Передусім у скоєнні злочину бере участь більше ніж одна особа, при цьому кожен з учасників поінформований про дії інших учасників, у них є спільний план дій, єдина мета. Важливо зазначити, що співучасть можлива лише при скоєнні умисного злочину.

При цьому об'єднання зусиль кількох злочинців визначає можливість завдати більшу шкоду, створює можливість для здійснення того, що не могло б бути скоєно одним злочинцем. Скоєння злочину групою (групою в кримінальному праві вважається будь-яка кількість, більша за одну особу, — навіть двоє) уважається обставиною, яка обтяжує відповідальність.

Законодавство передбачає чотири види співучасників.

Перший вид, без якого неможливий жоден злочин, — ***виконавець***. **Виконавцем є особа, яка безпосередньо вчинила діяння, що передбачене статтею Кримінального кодексу, яке безпосередньо є сутністю злочину.** В наведеному прикладі — це той, хто безпосередньо проникає в банк та викрадає гроші.

Той, хто організовує злочин, керує його вчиненням, планує дії інших, є ***організатором***. У випадку, про який ішлося, це той, хто провів розвідку, розподілив обов'язки серед інших учасників скоєння злочину тощо.

Той, хто залучив до скоєння злочину інших осіб, є ***підбурювачем***. При цьому для кваліфікації його дій несуттєво, як він залучив інших до участі в злочинній діяльності. Це можуть бути підкуп, шантаж, залякування тощо.

Іноді окремі особи не беруть безпосередньої участі в злочині. Слюсар виготовляє інструмент для відкриття сейфа (розуміючи призначення цього ремаенту). Працівник банку повідомляє день, коли в сейфі буде велика сума грошей, а інший відключає систему сигналізації. Водій чекає виконавця з викраденими грішми біля банку, а ще один учасник пропонує свою дачу для переховування викраденого та учасників злочину. Всі ці особи є ***пособниками*** — не беручи безпосередньої участі в злочині, вони сприяють його скоєнню: дають поради, надають чи виготовляють необхідні для злочину знаряддя, обіцяють допомогти в переховуванні злочинця тощо.

Усі співучасники злочину несуть відповідальність за здійснений групою злочин. Звичайно, суд, призначаючи покарання, урахує ступінь участі кожного, їхній «внесок» у спільну справу.

При цьому можливі проста або складна форма співучасті. При простій формі всі учасники злочину є співвиконавцями, немає розподілу ролей між ними. При складній формі співучасті можна визначити роль кожного учасника, визначити, ким саме — організатором, виконавцем, пособником, підбурювачем — є кожна особа.

Діючий Кримінальний кодекс України визначає чотири форми групового скоєння злочину.

Найпростіший з них — ***скоєння злочину групою осіб*** — має місце тоді, коли кілька осіб спільно здійснюють злочин, не маючи про це попередньої домовленості, змови. Така ситуація матиме місце, наприклад, тоді, коли кілька осіб, скориставшись пожежею в магазині, одночасно, бачачи один одного та розуміючи дії кожного, грабують цей торговельний заклад.

Якщо ж злочинці заздалегідь домовилися про спільні дії, про співпрацю під час скоєння злочину, ітиметься про ***скоєння злочину групою осіб за попередньою згодою***. Саме так діють кілька хуліганів, які спільно нападають на перехожого на вулиці, кілька грабіжників, які разом намагаються заволодіти майном банку, тощо.

Ще одна форма групової злочинності — ***скоєння злочину організованою групою***. Ця форма групового злочину вимагає наявності певних ознак. Насамперед організована група передбачає участь не менше трьох осіб, а також стійкість об'єднання, наявність єдиного плану дій обов'язково з розподілом функцій учасників групи. План дій повинен бути відомий усім членам групи.

І нарешті, злочин визнається ***здійсненим злочинною організацією***, якщо він скоєний не менше ніж п'ятьма особами, які об'єднані в стійке ієрархічне об'єднання. При цьому вони повинні мати попередню змову на здійснення тяжких або особливо тяжких злочинів. Злочином є не лише безпосереднє здійснення злочину, а й керівництво чи координація злочинної діяльності інших осіб, або забезпечення функціонування як самої злочинної організації, так і інших злочинних груп.

4. Причетність до злочину.

Іноді виникає ситуація, коли особа не є співучасником злочину, але її дії безпосередньо пов'язані з його скоєнням, сприяють його здійсненню або приховуванню. Такі ситуації — це причетність до злочину.

Уявіть собі, що, незаконно заволодівши чужим автомобілем, злочинець приїжджає на ньому на дачу до приятеля і той ховає машину у своєму гаражі. При цьому він усвідомлює, що машина не належить товаришеві, а, вірогідно, набута незаконним шляхом. Водночас він не обіцяв допомогу до того, як машину було викрадено (інакше йшлося б про пособництво). У цьому випадку йдеться не про співучасть, а про ***причетність до злочину*** у формі заздалегідь не обіцяного переховування злочинця, знарядь і засобів здійснення злочину, предметів, здобутих злочинним шляхом. Відповідальність за такі дії особа несе в передбачених законом випадках як за самостійний злочин, а не як за співучасть у злочині.

Причетністю до злочину визнається також обіцянка не повідомляти про злочин, який готується або скоюється, але ще не завершений, навіть якщо особа напевно знає про нього.

Ще однією формою причетності до злочину є потурання йому. Це відбувається тоді, коли особа має можливість і повинна перешкодити здійсненню злочину, не перешкоджає йому, хоча може це зробити. Скажімо, працівник охорони не вживає заходів щодо припинення злочину, зупинення злочинців. У цьому випадку співучасті немає, однак такі дії можуть отримати кваліфікацію як самостійний злочин.

Готування до злочину, замах на злочин, добровільна відмова від вчинення злочину, співучасть, виконавець, організатор, підбурювач, пособник.

1. Поясніть поняття: *готування до злочину, замах на злочин, добровільна відмова від вчинення злочину, співучасть, виконавець, організатор, підбурювач, пособник.*
2. Використовуючи повідомлення засобів масової інформації та мережі Інтернет, наведіть приклади незакінчених злочинів, а також злочинів, скоєних у співучасті.
3. Порівняйте:
   а) замах на злочин і готування до злочину;
   б) різні види співучасті;
   в) співучасть у скоєнні злочину та причетність до злочину;
   г) форми скоєння злочинів групою.
4*. Висловіть свою думку щодо справедливості норм, які визначають порядок притягнення до відповідальності за незакінчений злочин.
5*. Визначте, яка стадія злочину має місце в кожному із зазначених випадків:

а) громадянин В., погрожуючи ножем, вимагав гроші в дівчини, але був затриманий міліціонером у цивільному, який опинився поруч;
б) громадянка К. у супермаркеті побутової техніки сховала в кишеню фотоапарат та намагалася вийти без оплати за нього, але була затримана охороною;
в) громадянин У., плануючи пограбування банку, з'ясував систему охорони та залучив до участі в злочині декількох громадян.

Однією з найвідоміших і найдосконаліших для свого часу правових систем середньовіччя вважається Магдебурзьке право (німецьке міське право), яке становить норми й судові ухвали, кодифіковані в XIII ст. в м. Магдебурзі. Згодом цей кодекс стали застосовувати по всій Європі. Магдебурзьке право було надано багатьом містам України. Відповідно до Магдебурзького права, міста звільнялися від управління феодалом і в них запроваджувалося міське самоуправління, суд. Магдебурзьке право, крім того, регулювало питання цивільного й кримінального права.

Ювілейна пам'ятна монета, присвячена 500-річчю Магдебурзького права в Києві. На монеті — пам'ятник Магдебурзькому праву. В обігу з 1. 11. 1999 р.

Першими містами сучасної України, що одержали Магдебурзьке право, були Володимир-Волинський (1324), Львів (1356), Кам'янець-Подільський (1374), Стрий (1431), Мукачеве (1445), Київ (1494), Луцьк (1497), Лубни (1591).

Пізніше Магдебурзьке право отримала більшість міст України. В Києві та в деяких інших містах України встановлені пам'ятники на честь надання їм Магдебурзького права.

§ 15–16. Кримінальна відповідальність

1. Поняття та підстави кримінальної відповідальності.

Пригадайте, які види юридичної відповідальності вам відомі, які стягнення та покарання можуть бути при цьому застосовані.

Коли особа скоїла злочин, постає питання про правові наслідки — кримінальну відповідальність. **Кримінальна відповідальність — вид юридичної відповідальності, яка полягає в застосуванні судом від імені держави до особи, яка вчинила злочин, державного примусу у формі покарання.**

При цьому особа, яка притягнута до кримінальної відповідальності, повинна відчути певні обмеження. Кримінальна відповідальність має суттєві відмінності від інших видів юридичної відповідальності.

Засідання суду

Передусім кримінальній відповідальності підлягає особа, яка вчинила злочин. Рішення про її застосування має право прийняти тільки суд, ухваливши рішення у формі обвинувального вироку. Притягнення до кримінальної відповідальності тягне за собою покарання та судимість.

Підставою для кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, що містить склад злочину. Ця обставина є ***фактичною підставою*** кримінальної відповідальності.

Однак самого факту злочину недостатньо для застосування кримінальної відповідальності щодо особи, яка притягується до неї. Конституція України закріплює ***принцип презумпції невинуватості***.

Пригадайте, що означає цей принцип, у чому полягає його сутність.

Ураховуючи, що без вироку суду особа не може бути притягнута до кримінальної відповідальності, іноді ***винесення в установленому порядку обвинувального вироку*** називають другою — ***процесуальною*** — підставою для кримінальної відповідальності.

2. Обставини, що виключають злочинність діяння.

Юнак, на якого було здійснено напад злочинців, застосував прийоми рукопашного бою та відбив напад, зламавши одному з нападників ногу. Рятуючи село від повені, сапери підірвали ділянку автомобільної дороги. Льотчик під час випробувального польоту вимушений був катапультуватися, а новий літак розбився.

Що спільного в усіх цих випадках?

Перша спільна риса в усіх цих випадках — завдано певної, подекуди досить суттєвої шкоди. Однак, з іншого боку, незважаючи на завдану шкоду, усі ці вчинки не є злочинними. Більше того, суспільство вважає ці вчинки суспільно корисними чи навіть необхідними.

Кримінальний кодекс України визначає перелік обставин, які виключають злочинність діяння.

3. Необхідна оборона та затримання особи, яка вчинила злочин.

Конституція України визначає, що «кожен має право захищати своє життя і здоров'я, життя та здоров'я інших людей від злочинних посягань». Саме ця конституційна норма є підставою визнання необхідної оборони обставиною, що виключає злочинність.

Ознайомтеся з витягом із Кримінального кодексу України та визначте основні ознаки необхідної оборони.

З Кримінального кодексу України

Стаття 36

1. Необхідною обороною визнаються дії, вчинені з метою захисту охоронюваних законом прав та інтересів особи, яка захищається, або іншої особи, а також суспільних інтересів та інтересів держави від суспільно небезпечного посягання шляхом заподіяння тому, хто посягає, шкоди, необхідної і достатньої в даній обстановці для негайного відвернення чи припинення посягання, якщо при цьому не було допущено перевищення меж необхідної оборони.

2. Кожна особа має право на необхідну оборону незалежно від можливості уникнути суспільно небезпечного посягання або звернутися за допомогою до інших осіб чи органів влади.

3. Перевищенням меж необхідної оборони визнається умисне заподіяння тому, хто посягає, тяжкої шкоди, яка явно не відповідає небезпечності посягання або обстановці захисту (...).

4. Особа не підлягає кримінальній відповідальності, якщо через сильне душевне хвилювання, викликане суспільно небезпечним посяганням,

вона не могла оцінити відповідність заподіяної нею шкоди небезпечності посягання чи обстановці захисту.

5. Не є перевищенням меж необхідної оборони і не має наслідком кримінальну відповідальність застосування зброї або будь-яких інших засобів чи предметів для захисту від нападу озброєної особи або нападу групи осіб, а також для відвернення протиправного насильницького вторгнення в житло чи інше приміщення, незалежно від тяжкості шкоди, яку заподіяно тому, хто посягає.

Застосування необхідної оборони від нападника

Отже, необхідна оборона можлива тільки в разі захисту від реального суспільно необхідного посягання. При цьому необхідна оборона може застосовуватися лише в момент злочинного посягання, якщо воно ще не завершилося. Дії особи, яка застосовує необхідну оборону, можуть завдавати шкоду лише нападнику, тому, хто посягає на особу, а не третім (непричетним до посягання) особам. Засоби, які застосовуються при необхідній обороні, інтенсивність і сила мають відповідати характеру посягання. Якщо під час захисту від неповнолітньої кишенькової крадійки, яка намагалася витягнути гаманець із незначною сумою грошей, дорослий сильний чоловік завдасть правопорушниці тяжких тілесних ушкоджень, його дії можуть визнати перевищенням необхідної оборони, і він буде притягнутий до кримінальної відповідальності. Однак потрібно зазначити, що відповідальність за перевищення меж необхідної оборони настає лише у випадку, коли при цьому завдано тяжких тілесних ушкоджень або заподіяно смерть.

Також не визнаються злочинними дії будь-яких осіб, якщо вони безпосередньо після вчинення посягання намагалися затримати особу, яка вчинила злочин, та при цьому завдали їй шкоду. При затриманні особи, яка вчинила злочин, існує важлива вимога — не повинно бути допущено перевищення заходів, необхідних для затримання такої особи.

4. Уявна оборона.

Пізно ввечері дівчина поверталася додому. Протягом останніх тижнів у цьому районі сталося кілька нападів на дівчат, тому темна постать, яка раптом з'явилася з-за рогу будинку, не на жарт злякала перехожу. А коли незнайомець наблизився і в його руках вона побачила сокиру, рішення прийшло одразу — схопивши із землі важкий камінь, кинула його в чоловіка, унаслідок чого той упав, утративши свідомість. Дівчина викликала міліцію та «швидку допомогу», лікарі встановили в потерпілого струс мозку та черепно-мозкову травму. Міліція ж

з'ясувала, що чоловік, який жив поруч, ішов до сусіда допомогти рубати дрова, тому й мав сокиру в руках.

Висловіть думку, чи мала місце в цьому випадку необхідна оборона.

Зверніть увагу — реальної небезпеки, реального посягання на дівчину не було. Однак чи були в неї підстави вважати, що їй загрожує небезпека? Напевно, що ситуація, яка склалася, давала для цього підстави. В таких випадках ідеться про уявну оборону.

Ознайомтеся з витягом із Кримінального кодексу України та визначте основні ознаки уявної оборони. Обґрунтуйте, чи відповідають дії дівчини в наведеній ситуації визначенню уявної оборони, які наслідки для неї настануть.

З Кримінального кодексу України

Стаття 37

1. Уявною обороною визнаються дії, пов'язані із заподіянням шкоди за таких обставин, коли реального суспільно небезпечного посягання не було, і особа, неправильно оцінюючи дії потерпілого, лише помилково припускала наявність такого посягання.

2. Уявна оборона виключає кримінальну відповідальність за заподіяну шкоду лише у випадках, коли обстановка, що склалася, давала особі достатні підстави вважати, що мало місце реальне посягання, і вона не усвідомлювала і не могла усвідомлювати помилковості свого припущення.

3. Якщо особа не усвідомлювала і не могла усвідомлювати помилковості свого припущення, але при цьому перевищила межі захисту, що дозволяються в умовах відповідного реального посягання, вона підлягає кримінальній відповідальності як за перевищення меж необхідної оборони.

4. Якщо в обстановці, що склалася, особа не усвідомлювала, але могла усвідомлювати відсутність реального суспільно небезпечного посягання, вона підлягає кримінальній відповідальності за заподіяння шкоди через необережність (...).

5. Крайня необхідність.

Ще однією обставиною, яка виключає злочинність діяння, закон визнає ***крайню необхідність***.

Водій автобуса, який перевозив групу дітей, під час руху помітив, що в машини відмовили гальма. Розуміючи небезпеку та намагаючись передусім урятувати дітей, водій направив автобус на узбіччя, де стояли легкові машини. Кілька автомобілів було вщент розбито, перехожий отримав легкі пошкодження, однак автобус зупинився, жодна дитина не отримала травм.

Ознайомтеся з витягом із Кримінального кодексу України та визначте основні ознаки крайньої необхідності. Чи діяв водій в умовах крайньої необхідності, чи підлягатиме він кримінальній відповідальності?

З Кримінального кодексу України

Стаття 39

1. Не є злочином заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам у стані крайньої необхідності, тобто для усунення небезпеки, що безпосередньо загрожує особі чи охоронним законом правам цієї людини або інших осіб, а також суспільним інтересам чи інтересам держави, якщо цю небезпеку в даній обстановці не можна було усунути іншими засобами і якщо при цьому не було допущено перевищення меж крайньої необхідності.

2. Перевищенням меж крайньої необхідності є умисне заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам, якщо така шкода є більш значною, ніж відвернена шкода.

3. Особа не підлягає кримінальній відповідальності за перевищення меж крайньої необхідності, якщо внаслідок сильного душевного хвилювання, викликаного небезпекою, що загрожувала, вона не могла оцінити відповідність заподіяної шкоди цій небезпеці.

Отже, крайня необхідність має місце в разі захисту від дій людини, стихійного лиха, тварин тощо, при цьому шкода завдається особам, які не винні у виникненні небезпеки, — третім особам. Надзвичайно важлива вимога для визнання дій правомірними — неможливість уникнути небезпеки іншим шляхом. Крім того, шкода, яку завдано, має бути меншою, ніж відвернена, ніж та, якої вдалося запобігти. Повернемося до наведеного прикладу. Розбиті машини — це, звичайно, погано, однак можлива загибель чи тяжкі травми дітей-пасажирів — шкода набагато більша. Отже, якщо буде доведено, що іншої можливості уникнути небезпеки у водія не було, то його дії будуть уважатися скоєними в стані крайньої необхідності і він не буде притягнутий до кримінальної відповідальності.

6. Фізичний та психічний примус. Виконання наказу чи розпорядження.

Іноді виникає ситуація, коли людина скоює діяння, що має ознаки злочину, однак вона діє внаслідок застосування щодо неї примусу. Як оцінити такі дії, чи повинна людина нести відповідальність за них? Кримінальний кодекс дає відповідь на це питання. Насамперед необхідно розрізняти фізичний та психічний примус. Грабіжники внаслідок раптового нападу силою зв'язали сторожа, який ретельно й відповідно до вимог інструкцій охороняв об'єкт. Він перебував під впливом

фізичного примусу, був позбавлений можливості керувати своїми діями, тому кримінальна відповідальність особи виключена — адже будь-яка його вина відсутня.

Застосування фізичного примусу

Застосування фізичного примусу, який позбавляє можливості керувати своїми діями, звільняє від кримінальної відповідальності.

Якщо ж нападники вимагають від касира віддати гроші, погрожуючи пістолетом, — це ***психічний примус***. У цьому випадку касир має можливість керувати своїми діями, приймати певні рішення. Тому рішення про притягнення до кримінальної відповідальності приймається відповідно до правил про крайню необхідність. У наведеному прикладі, якщо касир віддасть гроші, то її не притягатимуть до відповідальності — адже вона рятувала своє життя, а цінність людського життя набагато вища, аніж будь-яка сума грошей.

Застосування психічного примусу

Досить складною є оцінка дій особи, яка виконує наказ чи розпорядження і при цьому завдає шкоди. В цьому випадку можливі декілька варіантів. Якщо наказ був законним, то дії особи, яка його виконала, не підлягають кримінальній відповідальності, навіть якщо внаслідок виконання наказу було завдано шкоди. Так само не підлягає відповідальності особа, яка виконала незаконний наказ, але не мала можливості зрозуміти його незаконний характер. У цьому випадку до кримінальної відповідальності має бути притягнута особа, яка віддала незаконний наказ.

Якщо ж шкода завдана внаслідок виконання явно злочинного наказу чи розпорядження і виконавець мав змогу зрозуміти його протиправність, то він притягується до кримінальної відповідальності разом із тим, хто віддав наказ.

7. Діяння, пов'язані з ризиком. Виконання спеціального завдання щодо попередження чи розкриття злочинної діяльності.

У роботі працівників різних спеціальностей існує певний ризик. Це рятувальники, льотчики, моряки, сапери. Іноді внаслідок діяльності цих людей завдається шкода іншим людям, державі. Так відбувається, коли льотчик під час випробувального польоту внаслідок пожежі літака вимушений катапультуватися, а літак розбивається. Моряки рятувального судна виходять у море під час шторму, щоб допомогти пасажирському

судну, однак шторм виявився сильнішим — рятувальний буксир потонув. Чи можлива кримінальна відповідальність у цих випадках?

Ознайомтеся з витягом із Кримінального кодексу України та визначте, які наслідки матимуть ці випадки. Чи нестимуть льотчики та моряки кримінальну відповідальність?

З Кримінального кодексу України

Стаття 42

1. Не є злочином діяння (дія або бездіяльність), яке заподіяло шкоду правоохоронюваним інтересам, якщо це діяння було вчинене в умовах виправданого ризику для досягнення значної суспільно корисної мети.
2. Ризик визнається виправданим, якщо мету, що була поставлена, не можна було досягти в даній обстановці дією (бездіяльністю), не поєднаною з ризиком, і особа, яка допустила ризик, обґрунтовано розраховувала, що вжиті нею заходи є достатніми для відвернення шкоди правоохоронюваним інтересам.
3. Ризик не визнається виправданим, якщо він завідомо створював загрозу для життя інших людей або загрозу екологічної катастрофи чи інших надзвичайних подій.

І нарешті, ще однією обставиною, яка виключає злочинність діяння, є виконання спеціального завдання щодо попередження чи розкриття злочинної діяльності. З метою розкриття злочинних організацій, організованих злочинних груп правоохоронним органам держави іноді доводиться направляти своїх працівників для проникнення в ці організації чи групи. Пригадайте старшого лейтенанта Шарапова з відомого фільму «Місце зустрічі змінити не можна». Удаючи із себе злочинця, він проникає в банду з метою припинити її діяльність. Працівник міліції разом із бандитами їде на місце, де має бути вчинений злочин. Чи повинен він понести відповідальність за участь у злочині? Закон дає відповідь: «Не є злочином вимушене заподіяння шкоди особою, яка, відповідно до закону, виконувала спеціальне завдання, беручи участь в організованій групі чи злочинній організації з метою попередження чи розкриття їхньої злочинної діяльності».

8. Звільнення від кримінальної відповідальності.

Кримінальний кодекс України передбачає також ситуації, коли особа, яка вчинила злочин унаслідок певних обставин, може бути звільнена від кримінальної відповідальності. При цьому необхідно зазначити, що рішення про звільнення від відповідальності приймається тільки судом. Крім цього, застосування щодо особи звільнення від кримінальної відповідальності передбачає згоду особи на застосування цієї процедури — адже при цьому вона має визнати свою вину.

Більшість підстав, яка передбачає звільнення від кримінальної відповідальності, допомагає урахувати особливості особи злочинця, обставин, за яких скоєно злочин, і дає можливість виявити гуманізм.

Здебільшого, звільнення від кримінальної відповідальності передбачено для осіб, які вперше вчинили злочини невеликої або середньої тяжкості. Ця умова передбачена для звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дієвим каяттям, з примиренням винного з потерпілим, з передачею особи на поруки та у зв'язку із зміною обстановки.

Дієве каяття передбачає, що винуватець злочину визнав свою провину, щиро кається в скоєнні злочину і, крім того, відшкодував завдані збитки та допоміг розкрити злочин.

Іноді потерпілий, якому злочинець відшкодував збитки, усунув наслідки злочину, *погоджується примиритися зі злочинцем*, вибачити його, тобто відкликати свою заяву про вчинений злочин або звернутися з проханням про звільнення винуватця від кримінальної відповідальності. В цьому випадку суд також має право звільнити винуватця від відповідальності.

Участь у вирішенні долі особи, яка вчинила злочин, може взяти також і підприємство, навчальний заклад (при цьому не лише ті, де особа працює або навчається). Якщо колектив підприємства, організації вважає можливим перевиховати особу, яка скоїла злочин, без застосування щодо неї покарання, то вони можуть звернутися до суду з проханням *передати її на поруки*. При цьому колектив бере зобов'язання проводити щодо особи виховну роботу, а сама особа має дати згоду на застосування цих заходів. Важливо зазначити, що звільнення від відповідальності за цією підставою є умовним — якщо протягом року з моменту прийняття рішення особа порушуватиме громадський порядок, ухилятиметься від виховних заходів, то рішення про звільнення від відповідальності може бути скасовано, і вона буде притягнута до відповідальності.

Ще одна підстава можливого звільнення — *зміна обстановки*. Вона може полягати як у зміні об'єктивних обставин у державі чи окремій місцевості, так і в змінах, що стосуються самого злочинця. Селянин

притягнутий до відповідальності за незаконне вирубування лісу, яке здійснив на ділянці, що невдовзі після цього була звільнена від лісу для будівництва. Змінилася ситуація — суттєво знизилася й суспільна небезпека діяння, що може врахувати суд. Або ж співучасник злочину ще до розкриття був призваний до армії і на момент розгляду справи не лише не підтримував жодних зв'язків зі своїми кримінальними приятелями, а й виявив мужність при захисті Батьківщини, отримав державну нагороду. Навряд чи в цьому випадку доцільно карати його за помилку, яку він свого часу допустив, — юнак довів, що вже не представляє небезпеки для суспільства. При цьому не забуваймо, що йдеться лише про вперше скоєні злочини невеликої чи середньої тяжкості.

Не завжди правоохоронним органам удається швидко розкрити злочин, знайти злочинця. Після багатьох років провести якісне розслідування злочину, забезпечити його об'єктивний розгляд у суді навряд чи можливо. До того ж надто багато змін відбувається і в суспільстві, і з самим злочинцем. Саме тому закон передбачає *обмеження строків давності* притягнення правопорушника до кримінальної відповідальності.

Поняття «покарання» пройшло тривалий шлях розвитку. Найдавнішим покаранням була кровна помста. Вона не знала обмежень, не завжди була пропорційна завданій шкоді. В історії відомі випадки кровної помсти племені гиляків ведмедю, який убив людину. Кровна помста іноді й донині трапляється в окремих державах Азії, Африки, у деяких місцевостях Кавказу (хоча це й протирічить офіційним законам, що діють у більшості держав).

Пізніше кровну помсту замінив принцип рівної помсти, або таліону, — «око за око, зуб за зуб». На відміну від кровної помсти таліон передбачає максимально можливу еквівалентність шкоди. Так, традиція одного з африканських племен вимагає, щоб помста здійснювалася лише тоді, коли винуватець досягне віку того, кого він образив, кому завдав шкоди. У V ст. в Ірландії з'являється збірка правових норм, якою передбачено грошові виплати за скоєні злочини. При цьому мірою цінності спочатку була рабиня, а потім — три кози. Цікаво, що ця збірка без значних змін діяла аж до XVII ст.

Найдавніша збірка законів давньоруської держави — «Руська правда» — передбачала здебільшого грошові покарання за скоєні злочини. При цьому розмір відшкодування суттєво залежав від соціального статусу особи, яка стала жертвою злочину. Так, за вбивство селянина-холопа потрібно було сплатити 5 гривен, за вбивство ремісника — 12 гривен, а за вбивство «княжого отрока, або конюха, чи кухаря» — 40 гривен.

Ознайомтеся з витягом із Кримінального кодексу України та визначте, які строки давності встановлено для різних злочинів. Висловіть свою думку щодо причин установлення різних строків давності для різних злочинів.

З Кримінального кодексу України

Стаття 49. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності

1. Особа звільняється від кримінальної відповідальності, якщо з дня вчинення нею злочину і до дня набрання вироком законної сили минули такі строки:

1) два роки — у разі вчинення злочину невеликої тяжкості, за який передбачене покарання менш суворе, ніж обмеження волі;

2) три роки — у разі вчинення злочину невеликої тяжкості, за який передбачене покарання у виді обмеження або позбавлення волі;

3) п'ять років — у разі вчинення злочину середньої тяжкості;

4) десять років — у разі вчинення тяжкого злочину;

5) п'ятнадцять років — у разі вчинення особливо тяжкого злочину.

2. Перебіг давності зупиняється, якщо особа, що вчинила злочин, ухилилася від слідства або суду. У цих випадках перебіг давності відновлюється з дня з'явлення особи із зізнанням або її затримання. У цьому разі особа звільняється від кримінальної відповідальності, якщо з часу вчинення злочину минуло п'ятнадцять років.

3. Перебіг давності переривається, якщо до закінчення зазначених у частинах першій та другій цієї статті строків особа вчинила новий злочин середньої тяжкості, тяжкий або особливо тяжкий злочин. Обчислення давності в цьому разі починається з дня вчинення нового злочину. При цьому строки давності обчислюються окремо за кожний злочин.

4. Питання про застосування давності до особи, що вчинила особливо тяжкий злочин, за який, згідно із законом, може бути призначене довічне позбавлення волі, вирішується судом. Якщо суд не визнає за можливе застосувати давність, довічне позбавлення волі не може бути призначене і заміняється позбавленням волі на певний строк.

Обставини, що виключають злочинність діяння, необхідна оборона, уявна оборона, крайня необхідність, амністія, помилування.

1. Поясніть поняття: *обставини, що виключають злочинність діяння, необхідна оборона, уявна оборона, крайня необхідність, амністія, помилування.*
2. Назвіть обставини, які виключають злочинність діяння.
3. Назвіть підстави звільнення від кримінальної відповідальності.
4. За допомогою таблиці порівняйте крайню необхідність і необхідну оборону.

	Крайня необхідність	Необхідна оборона
Джерело небезпеки, від якої здійснюється захист		
Можливість уникнути небезпеки або відвернути її іншим шляхом		
Кому завдається шкода		
Розмір завданої шкоди		

5. Порівняйте:
   а) необхідну та уявну оборону;
   б) фізичний та психічний примус;
   в) обставини, які виключають злочинність діяння та підстави звільнення від кримінальної відповідальності;
   г) крайню необхідність та діяння, пов'язане з ризиком;
   д) амністію та помилування.

6*. Висловіть свою думку щодо доцільності закріплення в законі інституту необхідної оборони та його значення для попередження злочинності.

7*. Наведіть приклади ситуацій, у яких матимуть місце обставини, що виключають злочинність діяння.

§ 17. Кримінальне покарання

1. Поняття та мета покарання.

Наслідком притягнення особи до кримінальної відповідальності є, як правило, застосування щодо неї покарання, передбаченого Кримінальним кодексом України. **Покарання — це захід примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні злочину, і полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого.**

Покарання завжди призначається від імені держави, першими словами вироку суду, без якого не може бути призначене покарання, є слова «іменем України». Після того як вирок набрав законної сили, він стає обов'язковим для всіх.

Покарання може бути застосоване тільки до особи, яка вчинила злочин, і є для неї карою за вчинене. На особу, до якої застосоване покарання, накладаються певні обмеження фізичного, морального та матеріального характеру. При цьому покарання має лише особистий характер — законодавство України виключає колективну відповідальність, відповідальність юридичної особи.

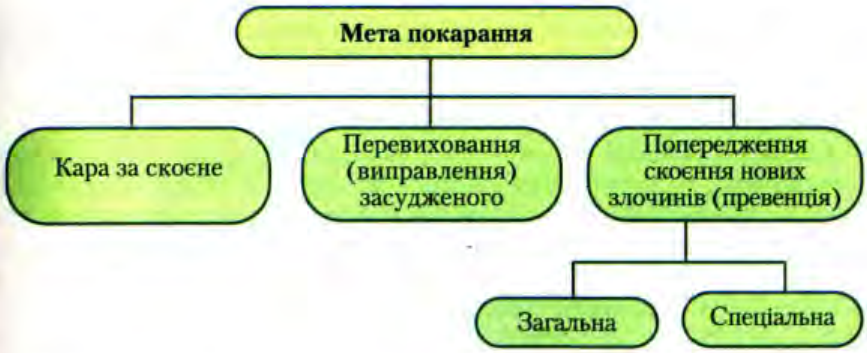
Покарання тягне за собою судимість і є правовою оцінкою вчиненого злочину та особи злочинця.

Покарання має певну мету. Першою метою покарання, як вже зазначалося, є ***кара (відплата) за вчинений особою злочин***. Тим самим покарання певною мірою відновлює соціальну справедливість. Суспільство й держава зацікавлені в тому, щоб особа, яка вчинила злочин, змінила своє ставлення до закону, його дотримання та порушень. Саме тому другою метою покарання є

виправлення, перевиховання злочинця. Цьому мають сприяти визначений законом режим відбуття покарання, праця, до якої засуджений залучається, виховна робота, яка з ним проводиться, тощо. І нарешті, покарання має запобігати вчиненню нових злочинів як самим засудженим (спеціальна превенція), так і іншими особами (загальна превенція). ***Спеціальна превенція*** передбачає створення умов, які запобігатимуть скоєнню нових злочинів засудженим. Адже навряд чи, перебуваючи в місцях позбавлення волі, злочинець зможе продовжувати свою злочинну діяльність, особа, щодо якої застосоване покарання — заборона займати певні посади чи займатися певною діяльністю, також позбавляється можливості вчиняти нові злочини, подібні до попередніх. Водночас чимало інших людей, не причетних до злочину, утримаються від учинення злочинів, знаючи про можливі їх наслідки — у цьому полягає ***загальна превенція***.

Кримінальний кодекс України зазначає, що «покарання не має на меті завдати фізичних страждань або принизити людську гідність».

2. Види кримінальних покарань.

Кримінальний кодекс України передбачає систему покарань, установлену Кримінальним кодексом України, тобто обов'язковий для суду вичерпний перелік видів покарань, розміщених у певному порядку, залежно від ступеня їх тяжкості (від менш тяжких до більш тяжких видів покарань).

Усі покарання, передбачені законом, прийнято поділяти на основні, додаткові та ті, що можуть використовуватися як основні та додаткові.

Основними покараннями є: громадські роботи, виправні роботи, службові обмеження для військовослужбовців, арешт, обмеження волі, утримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, позбавлення волі на певний строк та довічне позбавлення волі.

Ці покарання призначають незалежно від інших, однак при цьому за один злочин може бути призначено лише одне основне покарання.

Додаткові покарання можуть бути призначені лише додатково до основних, вони не можуть бути застосовані самостійно, без основних. До додаткових покарань відносять: позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину, кваліфікаційного класу та конфіскація майна. Додаткові покарання приєднують до основного, їх може бути декілька.

Штраф та позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю можуть застосовуватися і як основні покарання, і як додаткові.

3. Громадські та виправні роботи.

Громадські роботи є одним із порівняно нових для України видів покарання. Громадські роботи полягають у тому, що засуджений зобов'язаний безоплатно виконати у вільний від навчання чи роботи час певний обсяг робіт, які будуть визначені органом місцевого самоврядування. Як правило, це роботи по благоустрою, прибиранню, на будівництві. Тривалість громадських робіт — від 60 до 240 годин, не більше ніж 4 години на день.

Як правило, громадські роботи призначають за злочини невеликої тяжкості. Це покарання не може бути призначене інвалідам першої або другої групи, вагітним жінкам, особам, які досягли пенсійного віку, а також військовослужбовцям строкової служби.

Виправні роботи — більш суворий вид покарання — полягають у примусовому залученні засудженого до праці на строк, визначений вироком, з відрахуванням у доход держави визначеного судом відсотка його заробітку. Строк покарання — від 6 місяців до 2 років з відрахуванням до 20 % заробітку. Виправні роботи особа відбуває за місцем своєї роботи, отже, непрацююча особа не може бути засуджена до такого покарання. Також виправні роботи не застосовують до вагітних жінок і жінок, які перебувають у відпустці по догляду за дитиною, до непрацездатних, до осіб, які не досягли 16 років, та тих, хто досяг пенсійного віку, а також до військовослужбовців, працівників державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, правоохоронних органів, нотаріусів, суддів, прокурорів, адвокатів, державних службовців, посадових осіб органів місцевого самоврядування.

4. Штраф і конфіскація майна.

Штраф є одним із видів покарань, яке може бути застосоване як основне та додаткове покарання. **Штраф є грошовим стягненням, що накладається судом.** Розмір штрафу визначає суд із урахуванням тяж-

кості скоєного, особи злочинця та його майнового стану. Він може становити від 30 до 1000 неоподаткованих мінімумів доходів громадян. В окремих випадках можливе призначення штрафу в більшому розмірі, якщо це передбачено Особливою частиною Кримінального кодексу України.

У житті можлива ситуація, коли особа, на яку накладено штраф, не в змозі його сплатити. В такому випадку суд може замінити несплачену суму штрафу громадськими або виправними роботами.

Закон передбачає також покарання у вигляді **конфіскації майна — примусового безоплатного вилучення у власність держави всього або частини майна, яке є власністю засудженого за вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину**. При цьому зверніть увагу — це покарання може застосовуватися лише в разі скоєння злочинів, у яких є корисливий мотив. Конфіскація може бути повною (коли вилучається все майно, яке належить засудженому, крім необхідного для повсякденного життя за визначеним законом переліком), або його певна частка (визначеної вироком частки або конкретно вказаних у вироку предметів).

Конфіскація є додатковою мірою покарання і може бути застосована лише тоді, коли прямо передбачена санкцією статті Особливої частини Кримінального кодексу.

При цьому треба мати на увазі, що знаряддя й засоби вчинення злочину та майно, здобуте злочинним шляхом, можуть бути вилучені при розгляді судом будь-якої кримінальної справи і така конфіскація не є видом покарання.

5. Арешт, обмеження волі, позбавлення волі, довічне позбавлення волі.

Кримінальний кодекс України передбачає декілька покарань, пов'язаних з обмеженням права особи на свободу. Вони мають певні спільні риси, однак водночас мають і суттєві відмінності.

Арешт є новим для нашої держави видом покарання. Він полягає в порівняно нетривалому утриманні засудженого в умовах ізоляції від суспільства. У випадку вчинення злочинів невеликої та середньої тяжкості суд може прийняти рішення про застосування арешту на строк від 1 до 6 місяців. Особа відбуває це покарання в спеціальних установах в умовах суворої ізоляції. При цьому арешт не може бути застосований до осіб віком до 16 років, вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до 7 років.

Ще одним видом покарання є ***обмеження волі***. Це утримання особи в кримінально-виконавчих установах відкритого типу без ізоляції від суспільства із забезпеченням постійного нагляду за засудженими з обов'язковим

залученням засуджених до праці. Строк обмеження волі — від 1 року до 5 років. При цьому засуджені проживають у спеціальних установах, але без суворої ізоляції, користуються власним одягом, працюють за межами території установи, можуть необмежено спілкуватися з родичами.

При цьому це покарання не застосовується до неповнолітніх, вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до 14 років, до осіб, які досягли пенсійного віку, військовослужбовців строкової служби та інвалідів 1-ї і 2-ї груп.

На відміну від обмеження волі особи, засуджені до ***позбавлення волі***, відбувають покарання в умовах суворої ізоляції від суспільства. Особа, позбавлена права вийти за межі установи виконання покарань, не може спілкуватися з родичами і сім'єю. Строк позбавлення волі — від 1 року до 15 років, а в разі призначення покарання за сукупністю вироків — до 25 років.

Найтяжчий вид покарання, передбачений діючим Кримінальним кодексом України, — ***довічне позбавлення волі***. Це покарання передбачене лише за скоєння особливо тяжких злочинів, якщо суд визнає неможливим виправлення злочинця за допомогою застосування позбавлення волі на певний строк. Кримінальний кодекс передбачає, що таке покарання не застосовується до осіб, які вчинили злочини у віці до 18 років, і до осіб у віці понад 65 років, а також до жінок, які були вагітними під час вчинення злочину або на момент установлення вироку.

6. Інші види покарань.

Як основне і додаткове покарання може бути застосоване ***позбавлення права обіймати певні посади*** або ***займатися певною діяльністю***. Це покарання застосовується у випадку, коли особа вчинила злочин, пов'язаний зі службовою, професійною діяльністю. Наприклад, водій унаслідок грубого порушення Правил дорожнього руху заподіяв смерть кільком людям; лікар унаслідок професійної помилки стає винуватцем загибелі пацієнта; касир, скориставшись службовим становищем, присвоїв значну суму грошей із каси тощо. Строк покарання залежить від того, основним чи додатковим у цьому випадку є покарання. Як основне покарання, воно може становити від 2 до 5 років, як додаткове — від 1 року до 3 років. Треба зазначити, що строк відбування цього покарання як додаткового триває протягом відбування строку основного покарання і на визначений вироком строк після закінчення строку основного покарання.

У разі призначення цього покарання особу, яка займається діяльністю, котра заборонена їй вироком суду, звільняється з посади і в подальшому не може бути прийнята на таку посаду до завершення строку покарання.

Позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу застосовується як додаткове покарання в разі засудження за тяжкі або особливо тяжкі злочини. При цьому це покарання може бути застосоване навіть у тому випадку, коли воно не зазначене в санкції статті Особливої частини Кримінального кодексу. Застосування цього покарання є не лише моральним впливом на засудженого, а й тягне за собою суттєві втрати матеріального характеру: позбавлення права на пенсію військовослужбовця, суттєве скорочення виплат, які передбачені за наявність звання, чину, рангу, а іноді навіть і неможливість продовження попередньої професійної діяльності.

Два покарання, передбачені українським законодавством, можуть застосовуватися лише до військовослужбовців.

Так, військовослужбовці строкової служби та курсанти військових навчальних закладів можуть бути засуджені до утримання в дисциплінарному батальйоні. Дисциплінарний батальйон — це особлива військова частина, у якій забезпечується необхідний режим відбування покарання. Воно може бути застосоване за скоєння злочинів проти порядку несення військової служби тільки до осіб, які раніше не відбували покарання, — позбавленням волі. Строк цього покарання — від 6 місяців до 2 років. Важливо й те, що строк перебування військовослужбовця в дисциплінарному батальйоні не зараховується йому до строку служби, а після закінчення строку покарання військовослужбовець повертається для продовження строкової служби.

Службові обмеження для військовослужбовців — порівняно новий для України вид покарання, значною мірою він нагадує виправні роботи. Його застосовують щодо військовослужбовців (крім військовослужбовців строкової служби). У разі засудження до цього покарання військовослужбовець продовжує виконувати службові обов'язки, однак від 10 до 20 % його грошового забезпечення утримується в дохід держави, при цьому під час відбування покарання засуджений не може бути підвищений за посадою, у військовому званні, а строк покарання не зараховується йому в строк вислуги років для присвоєння чергового військового звання. Строк покарання — від 6 місяців до 2 років.

Покарання, громадські роботи, виправні роботи, штраф, конфіскація, позбавлення волі, обмеження волі, арешт.

1. Поясніть поняття: *покарання, громадські роботи, виправні роботи, штраф, конфіскація, позбавлення волі, обмеження волі, арешт.*

2. Назвіть відомі вам види покарань.
3. Визначте, які покарання належать до основних, додаткових і таких, що можуть використовуватися як основні та додаткові.
4. Назвіть мету покарання.
5*. Складіть перелік чи таблицю категорій осіб, щодо яких не можуть застосовуватися окремі види покарань.
6*. Висловіть свою думку, як покарання виконують свою мету.
7*. Якою мірою, на вашу думку, передбачена законодавством система покарань відповідає принципу гуманізму?
8*. Порівняйте:
   а) позбавлення волі, обмеження волі та арешт;
   б) службові обмеження для військовослужбовців і виправні роботи;
   в) громадські роботи та виправні роботи.

§ 18. Порядок призначення покарань

1. Обставини, які має врахувати суд при призначенні покарання.

У кожному конкретному випадку, розглядаючи справу, суд повинен прийняти рішення щодо призначення покарання. Кожна стаття Особливої частини Кримінального кодексу України передбачає перелік можливих видів і розмірів покарань за конкретні злочини.

Які обставини мають бути враховані судом при призначенні покарання?

Призначаючи покарання, суд повинен урахувати чимало різноманітних обставин. Насамперед потрібно врахувати ступінь тяжкості скоєного злочину. Адже зрозуміло, що покарання за завдання легких тілесних ушкоджень і за вбивство мають бути різними, будуть різними покарання за крадіжку гаманця з 100 грн і з банку 100 000 грн. Суд обов'язково повинен урахувати особу винного, чи притягався він раніше до кримінальної відповідальності. Крім того, суд ураховує обставини, які пом'якшують та обтяжують відповідальність.

При цьому суд діє в межах санкції, передбаченої для скоєного злочину статтею Особливої частини Кримінального кодексу України.

Закон вимагає, щоб призначене покарання було необхідним і достатнім для виправлення особи. При цьому більш суворий вид покарання може бути призначений лише у випадку, коли менш суворий буде визнано недостатнім для досягнення мети покарання.

Кримінальний кодекс України визначає обставини, які суд повинен урахувати як пом'якшуючі та обтяжуючі обставини.

Ознайомтеся з витягом із Кримінального кодексу України. Визначте обставини, які обтяжують і пом'якшують відповідальність винного, та порівняйте їх.

З Кримінального кодексу України

Стаття 66. Обставини, які пом'якшують покарання

1. При призначенні покарання обставинами, які його пом'якшують, визнаються:

1) з'явлення із зізнанням, щире каяття або активне сприяння розкриттю злочину;

2) добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди;

2-1) надання медичної або іншої допомоги потерпілому безпосередньо після вчинення злочину;

3) вчинення злочину неповнолітнім;

4) вчинення злочину жінкою в стані вагітності;

5) вчинення злочину внаслідок збігу тяжких особистих, сімейних чи інших обставин;

6) вчинення злочину під впливом погрози, примусу або через матеріальну, службову чи іншу залежність;

7) вчинення злочину під впливом сильного душевного хвилювання, викликаного неправомірними або аморальними діями потерпілого;

8) вчинення злочину з перевищенням меж крайньої необхідності;

9) виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації, поєднане з вчиненням злочину у випадках, передбачених цим Кодексом.

2. При призначенні покарання суд може визнати такими, що його пом'якшують, і інші обставини, не зазначені в частині першій цієї статті.

Стаття 67. Обставини, які обтяжують покарання

1. При призначенні покарання обставинами, які його обтяжують, визнаються:

1) вчинення злочину особою повторно та рецидив злочинів;

2) вчинення злочину групою осіб за попередньою змовою (частина друга або третя статті 28);

3) вчинення злочину на ґрунті расової, національної чи релігійної ворожнечі або розбрату;

4) вчинення злочину у зв'язку з виконанням потерпілим службового або громадського обов'язку;

5) тяжкі наслідки, завдані злочином;

6) вчинення злочину щодо малолітнього, особи похилого віку або особи, що перебуває в безпорадному стані;

7) вчинення злочину щодо жінки, яка завідомо для винного перебувала в стані вагітності;

8) вчинення злочину щодо особи, яка перебуває в матеріальній, службовій чи іншій залежності від винного;

9) вчинення злочину з використанням малолітнього або особи, що страждає психічним захворюванням чи недоумством;

10) вчинення злочину з особливою жорстокістю;

11) вчинення злочину з використанням умов воєнного або надзвичайного стану, інших надзвичайних подій;

12) вчинення злочину загальнонебезпечним способом;

13) вчинення злочину особою, що перебуває в стані алкогольного сп'яніння або в стані, викликаному вживанням наркотичних або інших одурманюючих засобів.

2. Суд має право, залежно від характеру вчиненого злочину, не визнати будь-яку із зазначених у частині першій цієї статті обставин, за винятком обставин, зазначених у пунктах 2, 6, 7, 9, 10, 12 такою, що обтяжує покарання, навівши мотиви свого рішення у вироку.

3. При призначенні покарання суд не може визнати такими, що його обтяжують, обставини, не зазначені в частині першій цієї статті.

2. Множинність злочинів.

Серед осіб, які скоюють злочини, є чимало тих, хто робить це неодноразово. Саме тому законодавство передбачає особливості покарання в разі скоєння кількох злочинів.

Досить часто злочинець не обмежується скоєнням одного злочину, а здійснює їх декілька. Кишеньковий чи квартирний злодій скоює одну крадіжку за іншою і лише через певний час його затримують. Якщо особа вчинила декілька злочинів, які передбачені однією статтею Кримінального кодексу України (декілька крадіжок, декілька вбивств, декілька викрадень транспортних засобів), при цьому всі вони скоєні до того, як особа була притягнута до кримінальної відповідальності за них, ідеться про ***повторність*** злочинів. Цю обставину суд ураховує при винесенні вироку, однак покарання виносить за всі злочини разом.

Інша ситуація виникає, коли особа скоює декілька злочинів, передбачених різними статтями Кримінального кодексу. Вчиняючи хуліганство, порушник використовує вогнепальну зброю, якою він володіє незаконно, при цьому вбиває одного з учасників подій. Скоєно одночасно три різних злочини — хуліганство, убивство, незаконне поводження з вогнепальною зброєю. В цьому випадку йдеться про ***сукупність*** злочинів, особа буде відповідати за кожен із злочинів окремо, однак вирок буде один.

Вид множинності	Повторність злочинів	Сукупність злочинів
Кількість злочинів	Декілька злочинів	Декілька злочинів
Які злочини скоєні	Усі скоєні злочини передбачені однією статтею (частиною статті) Кримінального кодексу України	Скоєні злочини передбачені різними статтями (частинами статті) Кримінального кодексу України
Коли скоєні злочини	До притягнення особи до кримінальної відповідальності за ці злочини	До притягнення особи до кримінальної відповідальності за ці злочини
Кількість вироків	Один, за всі злочини разом	Один, у якому визначено покарання за кожен злочин, а потім за всі разом — остаточне покарання

Якщо має місце сукупність злочинів, то суд, розглянувши справу, спочатку призначає покарання за кожен скоєний злочин окремо, а потім приймає рішення про остаточне покарання. При цьому суд може застосовувати принципи повного чи часткового складання покарань або поглинання менш суворого покарання більш суворим. У разі застосування принципу поглинання суд залишає лише одне — більш суворе покарання. Так, якщо винесено рішення про довічне позбавлення волі, то воно автоматично поглинає будь-які інші покарання.

У разі застосування принципу повного складання покарань суд сумує всі призначені покарання й призначає остаточний вирок як суму покарань за окремі злочини. При частковому складанні суд призначає остаточне покарання так, щоб воно було більше, ніж покарання за кожен окремий злочин, але менше, ніж повна сума покарань за всі злочини. При цьому призначене покарання не може перевищувати максимальне покарання, передбачене Кримінальним кодексом України за найбільш тяжкий із скоєних злочинів.

Іноді виникає ситуація, коли особа, яка вже засуджена і має невідбуте покарання, скоює новий злочин. Якщо в цій ситуації буде винесено новий вирок, ітиметься про сукупність вироків. У цьому випадку суд, виносячи новий вирок, приєднує до нього невідбуту частину попереднього покарання. При цьому загальний розмір покарання обмежений не максимальною санкцією статті (як при сукупності злочинів), а максимальним розміром для даного виду покарання, передбаченим загальною частиною кодексу. Якщо ж ідеться про позбавлення волі, то максимальний строк його може становити 25 років, якщо хоча б один із злочинів, за який призначається покарання, є особливо тяжким.

3. Звільнення від покарання.

Закон передбачає можливість звільнення засудженого від відбуття покарання. Для цього передбачено ряд підстав. Зверніть увагу — при звільненні від покарання йдеться про особу, яка вже засуджена, яку визнано винною вироком суду.

Передусім особа, засуджена за діяння, караність якого усунена законом, яке декриміналізовано, підлягає звільненню.

Крім того, закон передбачає можливість звільнення від відбування покарання з випробуванням. Це можливо при застосуванні покарань у вигляді виправних робіт, службових обмежень для військовослужбовців, обмеження волі та позбавлення волі строком до 5 років, якщо суд прийде до висновку, що виправлення засудженого можливе без відбування покарання. При цьому суд установлює іспитовий строк від 1 року до 3 років та може покласти на засудженого обов'язок публічно вибачитися перед потерпілим, не виїжджати за межі України на постійне проживання, повідомляти органи кримінально-виконавчої системи про зміну місця проживання, роботи або навчання, періодично з'являтися

на реєстрацію до органів кримінально-виконавчої системи, пройти курс лікування від алкоголізму, наркоманії. Після закінчення іспитового строку, якщо засуджений виконав покладені на нього обов'язки, він звільняється судом від покарання.

Передбачено також звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до 7 років. Таких жінок (якщо їм призначено покарання не більше 5 років позбавлення волі) може бути звільнено від відбування покарання до досягнення дитиною 7-річного віку.

Закон передбачає можливість умовно-дострокового звільнення від відбування покарання або заміни невідбутої частини покарання більш м'яким. Ці заходи можуть бути застосовані щодо особи, яка вже відбула певну частину покарання і своєю поведінкою довела своє виправлення.

Крім цього, особа може бути звільнена від кримінальної відповідальності або відбуття покарання, якщо щодо неї прийнято акт амністії чи помилування. ***Амністія*** оголошується законом, прийнятим Верховною Радою України. В законі визначаються не окремі особи, а категорії осіб за віком, скоєними злочинами тощо, щодо яких застосовують амністію. Амністія поширюється не лише на осіб, які вже засуджені, а й на тих, хто перебуває під слідством, і може оголошуватися, як правило, не частіше ніж один раз на рік. Законом визначено, що амністія не може бути застосована до осіб, яким смертну кару в порядку помилування замінено на позбавлення волі, і до осіб, яких засуджено до довічного позбавлення волі, до осіб, що мають дві й більше судимості за вчинення умисних тяжких та (або) особливо тяжких злочинів, до осіб, яких засуджено за злочини проти основ національної безпеки України, бандитизм, умисне вбивство при обтяжуючих обставинах, до осіб, яких засуджено за вчинення умисного тяжкого або особливо тяжкого злочину, які відбули менше половини призначеного вироком суду основного покарання.

Помилування стосується лише осіб, які вже засуджені, оголошується указом Президента України щодо окремих, чітко визначених в указі осіб та може оголошуватися необмежену кількість разів. Для застосування помилування особа має звернутися до Президента України з відповідним клопотанням. Помилування засуджених може здійснюватися шляхом заміни довічного позбавлення волі на позбавлення волі на певний строк, повного або часткового звільнення від відбування як основного, так і додаткового покарання або заміни покарання чи невідбутої його частини більш м'яким покаранням.

4. Судимість.

Якщо особа засуджена за скоєння злочину, вона вважається такою, що має судимість. Наявність судимості враховується в разі вчинення особою нового злочину, при визначенні режиму відбуття покарання, а також накладає на особу певні обмеження.

Пригадайте, які обмеження, що накладаються на особу, яка має судимість, вам відомі.

Строк, протягом якого особа вважається судимою, визначається залежно від тяжкості скоєного злочину і відповідно від призначеного покарання.

З Кримінального кодексу України

Стаття 89. Строки погашення судимості

Такими, що не мають судимості, визнаються:

1) особи, засуджені відповідно до статті 75 цього Кодексу, якщо протягом іспитового строку вони не вчинять нового злочину і якщо протягом зазначеного строку рішення про звільнення від відбування покарання з випробуванням не буде скасоване з інших підстав, передбачених законом. Якщо строк додаткового покарання перевищує тривалість іспитового строку, особа визнається такою, що не має судимості, після відбуття цього додаткового покарання; (...)

3) особи, засуджені до позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю після виконання цього покарання;

4) особи, які відбули покарання у виді службового обмеження для військовослужбовців або тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців чи достроково звільнені від цих покарань, а також військовослужбовці, які відбули покарання на гауптвахті замість арешту;

5) особи, засуджені до штрафу, громадських робіт, виправних робіт або арешту, якщо вони протягом року з дня відбуття покарання (основного та додаткового) не вчинять нового злочину;

6) особи, засуджені до обмеження волі, а також засуджені за злочин невеликої тяжкості до позбавлення волі, якщо вони протягом двох років з дня відбуття покарання (основного та додаткового) не вчинять нового злочину;

7) особи, засуджені до позбавлення волі за злочин середньої тяжкості, якщо вони протягом трьох років з дня відбуття покарання (основного та додаткового) не вчинять нового злочину;

8) особи, засуджені до позбавлення волі за тяжкий злочин, якщо вони протягом шести років з дня відбуття покарання (основного та додаткового) не вчинять нового злочину;

9) особи, засуджені до позбавлення волі за особливо тяжкий злочин, якщо вони протягом восьми років з дня відбуття покарання (основного та додаткового) не вчинять нового злочину.

Передбачено також, що з особи, яка відбула покарання у вигляді обмеження чи позбавлення волі та після звільнення сумлінно працює, бездоганно себе поводить і цим підтверджує своє виправлення, суд може зняти судимість достроково — раніше строків, визначених Кримінальним кодексом України.

5. Примусові заходи медичного характеру.

Пригадайте, що таке неосудність. Які наслідки має скоєння злочину особою, яка перебуває в стані неосудності?

Психічно хвора людина скоїла злочин. Притягнути її до кримінальної відповідальності неможливо — адже вона нездатна розуміти значення своїх дій або керувати ними, однак ця особа становить небезпеку для суспільства. Тому виникає потреба застосувати щодо цієї особи примусові заходи медичного характеру. Вони можуть застосовуватися щодо осіб, які вчинили злочини в стані неосудності чи обмеженої осудності або ж які захворіли на психічну хворобу після скоєння злочину.

Залежно від характеру та тяжкості захворювання, тяжкості вчиненого діяння, з урахуванням ступеня небезпечності психічно хворого для себе або інших осіб суд може застосувати різні примусові заходи медичного характеру. Це надання амбулаторної психіатричної допомоги в примусовому порядку або госпіталізація до психіатричного закладу із звичайним, посиленим чи суворим наглядом.

Якщо до особи застосовано примусові заходи медичного характеру, кожні 6 місяців вона підлягає обов'язковому огляду комісією лікарів-психіатрів, що визначає, чи є підстави звернення до суду про припинення чи зміну примусового заходу або подання клопотання про продовження примусових заходів на наступні 6 місяців.

Сукупність злочинів, амністія, помилування, судимість, примусові заходи медичного характеру.

1. Поясніть поняття: *сукупність злочинів, амністія, помилування, судимість, примусові заходи медичного характеру.*
2. Які обставини повинен урахувати суд при призначенні покарання?
3. Які особливості призначення покарання за сукупністю злочинів?
4. Який порядок застосування примусових заходів медичного характеру передбачено Кримінальним кодексом України?
5. Назвіть обставини, які обтяжують і пом'якшують відповідальність.
6. Порівняйте:
   а) амністію та помилування;
   б) сукупність і повторність злочинів.

7*. Висловіть думку, які обставини, крім передбачених статтею 66 Кримінального кодексу, суд мав би враховувати як пом'якшуючі.

8*. Визначте, які норми Кримінального кодексу щодо призначення та відбуття покарання сприяють реалізації принципу гуманізму.

9*. Висловіть думку щодо доцільності запровадження обмежень на застосування амністії щодо окремих категорій осіб.

Практична робота № 2

Ви маєте навчитися визначати склад злочину, аналізувати події, що відбулися. Крім того, необхідно навчитися визначати стадію вчинення злочину, форми співучасті, обставини, які обтяжують або пом'якшують відповідальність.

Розглянемо ситуацію.

Пасажир М., зайшовши до вагону, поставив у купе дорожню сумку та вийшов на перон. Скориставшись цим, раніше засуджений за крадіжку Р. узяв сумку та непоміченим вийшов із вагона. У сумці виявилося майже 5 тис. грн та речі.

Почнемо розв'язання задачі з визначення складу злочину. У цьому випадку йдеться про заволодіння чужою власністю. Отже, об'єкт злочину — право власності, безпосередньо — гроші та речі громадянина М., які знаходилися у викраденій сумці.

Суб'єкт злочину — загальний, особа, яка досягнула віку 14 років, у цьому випадку — громадянин Р.

У суб'єктивній стороні злочину в цьому випадку можна визначити форму вини та мотив скоєння злочину. У цьому злочині має місце вина у формі прямого умислу, мотив злочину — корисливий, адже злочинець намагався заволодіти грішми. Хоча треба зазначити, що з викладених обставин ми не можемо визначити, чи знав злодій про вміст сумки. Отже, злочинець мав неконкретизований умисел відносно викраденого.

Об'єктивна сторона злочину також складається з кількох складових. Протиправне діяння в цьому випадку — незаконне заволодіння чужим майном. Саме внаслідок цього діяння громадянину М. завдано матеріальної шкоди у великому розмірі. Крім того, визначаючи об'єктивну сторону злочину, ми можемо (і повинні) визначити спосіб учинення злочину — шляхом таємного заволодіння чужим майном.

Злодій повністю виконав те, що задумав, — заволодів чужим майном та отримав можливість використати викрадене. Отже, злочин є завершеним. Злочин вчинено однією особою, тому ми не можемо говорити про наявність, а відповідно й про форми співучасті.

Говорячи про обтяжуючі та пом'якшуючі обставини, можна зазначити, що злочин скоєно особою, яка раніше вже була засуджена, що є обтяжуючою обставиною.

Розглядаючи запропоновані приклади, визначте склад злочинів, їх стадію, обтяжуючі та пом'якшуючі обставини.

Розглянемо приклади.

1. Командир літака О., виконуючи службовий політ, наказав другому пілоту Д. відключити прилад, який контролював швидкість і висоту польоту. Після виконання цього наказу літак знизився майже до землі, а потім унаслідок невдалого маневру розбився. Обидва пілоти отримали важкі поранення.

2. Громадяни П. та Л. ішли вулицею повз оптово-роздрібний товарний склад. Несподівано вони побачили, що через огорожу було перекинуто два пакунки. Громадяни П. та Л. забрали їх, але неподалік від складу їх було затримано, а пакунки вилучено. У пакунках виявилися обрізки тканини загальною вартістю 510 грн.

3. Громадянин Б. у салоні автобуса викрав у громадянки Г. гаманець. При виході з автобуса його затримала оперативна група співробітників міліції. У вилученому гаманці виявилося 50 грн і декілька талонів на проїзд в автобусі. Під час розгляду справи адвокат наполягав на закритті справи у зв'язку з тим, що дії Б. не завдали значної шкоди та не несуть великої суспільної небезпеки.

4. Працівник міліції Т., повертаючись із роботи додому, побачив, що двоє хуліганів З. і К. б'ють громадянина, який зробив їм зауваження (вони, розштовхуючи жінок і дітей, хотіли сісти в автобус без черги). Працівник міліції Т., підійшовши до них, представився, почав вимагати припинити побиття громадянина. Однак З. і К. накинулись на Т., побили його, спричинивши останньому легке тілесне ушкодження. Після цього вони були затримані нарядом міліції, який прибув за викликом.

§ 19. Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх

Пригадайте, у якому віці особа вважається неповнолітньою, з якого віку можливе притягнення до кримінальної відповідальності.

1. Види покарань, що застосовуються до неповнолітніх.

За даними МВС, у 2010 р. кількість злочинів, скоєних неповнолітніми, зросла на 22,3 % порівняно з 2009 р. Ці дані свідчать про скорочення кількості таких видів злочинів, скоєних дітьми, як: умисне вбивство — на 3,8 %, згвалтування — на 51,1 % , грабіж — на 40,8 %, розбій — на 34,1 %, вимагання — на 22,4 %, хуліганство — на 39,4 %. Загальна кількість злочинів за 2010 р. підвищилася в основному за рахунок збільшення числа крадіжок із 3403 (2009 р.) до 7056 (2010 р.).

Якщо неповнолітні вчиняють злочини, постає питання про їхню відповідальність. Зважаючи на вікові особливості неповнолітніх, їхній недостатній життєвий досвід, установлено певні особливості притягнення їх до відповідальності та відбування покарання.

Насамперед передбачено, що до неповнолітніх застосовуються не всі передбачені Кримінальним кодексом покарання. Як основні покарання до неповнолітніх можуть бути застосовані: штраф, громадські роботи, виправні роботи, арешт і позбавлення волі на певний строк, а як додаткові можуть бути використані штраф і позбавлення права займатися певною діяльністю або займати певні посади.

У XIX ст. мінімальний вік притягнення до кримінальної відповідальності становив в Італії, Іспанії — 9 років, в Австрії, Голландії, Росії та інших країнах — 10, у Німеччині, Угорщині, Швейцарії тощо — 12, Туреччині — 13 років. Найвищий початковий вік кримінальної відповідальності передбачало законодавство Норвегії — 16 років.

У наш час у різних країнах світу початковий вік кримінальної відповідальності також визначається по-різному. В Єгипті, Іраку, Лівані — 7 років. У деяких штатах США, Франції, Узбекистані мінімальний вік кримінальної відповідальності встановлений із 13 років. З 14 років настає кримінальна відповідальність за найтяжчі злочини в Болгарії, Норвегії, ФРН. У Данії, Фінляндії, Швеції кримінальна відповідальність передбачена з 15 років. У більшості держав світу в законодавстві кримінальна відповідальність особи, яка вчинила злочин, передбачена з 16 років.

При цьому при застосуванні цих покарань установлені певні особливості.

Ознайомтеся із запропонованою таблицею та визначте, як відрізняються можливі покарання та умови їх застосування щодо неповнолітніх від покарань для дорослих.

Вид покарання	Строки (розміри) можливого покарання	Умови застосування
Штраф	До 500 неоподаткованих мінімумів доходів громадян	Якщо неповнолітній має самостійний доход, власні кошти або майно, на які може бути звернуто стягнення
Громадські роботи	Від 30 до 120 годин, не більше ніж по 2 години на день	У віці від 16 до 18 років
Виправні роботи	Від 2 місяців до 1 року з вирахуванням у доход держави від 5 до 10 % заробітку	У віці від 16 до 18 років
Арешт	Від 15 до 45 діб	З 16 років
Позбавлення волі на певний строк	До 10 років, а за особливо тяжкий злочин, поєднаний з умисним позбавленням життя людини, — до 15 років	З 14 років

При цьому максимальна тривалість позбавлення волі залежить від вчиненого злочину. Якщо злочин невеликої тяжкості скоєний уперше, неповнолітній узагалі не може бути засуджений до позбавлення волі.

Якщо такий злочин вчинений повторно, строк позбавлення волі не може перевищувати 1 року і 6 місяців, при скоєнні злочину середньої тяжкості — 4 років, за тяжкий злочин — 7 років і особливо тяжкий — 10 років. При цьому всі неповнолітні відбувають покарання в спеціальних установах — окремо від дорослих.

Призначаючи покарання, суд, крім обставин, передбачених для дорослих підсудних, обов'язково враховує рівень розвитку неповнолітнього, умови його життя, вплив дорослих.

2. Примусові заходи виховного характеру.

Крім особливостей призначення покарань, кодекс передбачає можливість в окремих випадках обійтися взагалі без кримінального покарання неповнолітнього, застосувавши замість покарання примусові заходи виховного характеру.

Ознайомтеся з витягом із Кримінального кодексу України та визначте, за яких умов можливе застосування примусових заходів виховного характеру та які саме заходи можуть бути застосовані.

З Кримінального кодексу України

Стаття 97. Звільнення від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру

1. Неповнолітнього, який уперше вчинив злочин невеликої тяжкості або необережний злочин середньої тяжкості, може бути звільнено від кримінальної відповідальності, якщо його виправлення можливе без застосування покарання. У цих випадках суд застосовує до неповнолітнього примусові заходи виховного характеру, передбачені частиною другою статті 105 цього Кодексу.

2. Примусові заходи виховного характеру, передбачені частиною другою статті 105 цього Кодексу, суд застосовує і до особи, яка до досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, вчинила суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною цього Кодексу.

3. У разі ухилення неповнолітнього, що вчинив злочин, від застосування до нього примусових заходів виховного характеру ці заходи скасовуються і він притягується до кримінальної відповідальності.

Стаття 105. Звільнення від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру

1. Неповнолітній, який вчинив злочин невеликої або середньої тяжкості, може бути звільнений судом від покарання, якщо буде визнано, що внаслідок щирого розкаяння та подальшої бездоганної поведінки він на момент постановлення вироку не потребує застосування покарання.

2. У цьому разі суд застосовує до неповнолітнього такі примусові заходи виховного характеру:

1) застереження;

2) обмеження дозвілля і встановлення особливих вимог до поведінки неповнолітнього;

3) передача неповнолітнього під нагляд батьків чи осіб, які їх замінюють, чи під нагляд педагогічного або трудового колективу за його згодою, а також окремих громадян на їхнє прохання;

4) покладення на неповнолітнього, який досяг п'ятнадцятирічного віку і має майно, кошти або заробіток, обов'язку відшкодування заподіяних майнових збитків;

5) направлення неповнолітнього до спеціальної навчально-виховної установи для дітей і підлітків до його виправлення, але на строк, що не перевищує трьох років (...).

3. До неповнолітнього може бути застосовано кілька примусових заходів виховного характеру, що передбачені в частині другій цієї статті. Тривалість заходів виховного характеру, передбачених у пунктах 2 та 3 частини другої цієї статті, установлюється судом, який їх призначає.

Застереження неповнолітньому оголошує суд. Він попереджає його про неприпустимість порушення закону, пояснює можливі наслідки повторення злочинної поведінки. Також суд має попередити неповнолітнього про наслідки, які потягне за собою його ухилення від вжитих щодо нього примусових виховних заходів.

Суд має право заборонити неповнолітньому перебувати поза квартирою чи будинком, де він живе, у певний час доби (найчастіше пізно ввечері чи вночі), відвідувати певні місця — дискотеки, бари, місця масового зібрання людей тощо. Його можуть зобов'язати отримувати згоду органу, який здійснює за ним нагляд, на зміну місця проживання, навчання чи роботи, виїзд в іншу місцевість. Неповнолітньому може бути поставлено вимогу продовжити навчання, пройти курс лікування від алкоголізму чи наркотичної залежності тощо.

Покладення на неповнолітнього, який досяг п'ятнадцятирічного віку й має майно, кошти або заробіток, обов'язку відшкодування заподіяних майнових збитків застосовується лише за умови, коли неповнолітній своїми діями завдав майнової шкоди й погоджується відшкодувати заподіяні майнові збитки в розмірі та в строки, визначені судом, розуміючи, що це є умовою його звільнення від покарання.

Найсуворішим примусовим заходом виховного характеру є направлення неповнолітнього до спеціальної навчально-виховної установи для його виправлення. Направлення відбувається, незважаючи на бажання неповнолітнього та його батьків. Цей захід застосовується щодо неповнолітніх, які не піддаються виховному впливу батьків, навчального закладу.

3. Умовно-дострокове звільнення неповнолітнього від відбування покарання.

Неповнолітні, так само як і дорослі злочинці, можуть бути умовно-достроково звільнені від відбування покарання. При цьому для неповнолітніх на відміну від дорослих немає обмежень щодо тяжкості скоєного злочину.

Цей захід застосовується до неповнолітніх, які сумлінно ставляться до роботи або навчання й своєю поведінкою довели, що дійсно стали на шлях виправлення. Однак потрібно зазначити, що умовно-дострокове звільнення від покарання застосовується лише у випадку, коли особа засуджена до позбавлення волі. Якщо неповнолітнього засуджено до інших заходів покарання, умовно-дострокове звільнення не застосовується.

Водночас закон визначає, що неповнолітній повинен хоча б частково відбути призначене йому покарання. Залежно від тяжкості скоєного ним злочину ця частина покарання може становити від 1/3 призначеного строку (якщо скоєно злочин невеликої чи середньої тяжкості або неумисний злочин) до 2/3 призначеного строку в разі, якщо скоєно особливо тяжкий злочин.

Також для неповнолітніх установлено скорочені строки давності для притягнення до кримінальної відповідальності та відбування покарання, а також скорочені строки погашення судимості.

Примусові заходи виховного характеру.

1. Які примусові заходи виховного характеру вам відомі?
2. Визначте, які положення Кримінального кодексу забезпечують реалізацію принципу гуманізму щодо неповнолітніх, які вчинили злочини.
3. Порівняйте покарання, які застосовуються щодо неповнолітніх і дорослих злочинців.
4. Порівняйте порядок умовно-дострокового звільнення від відбування покарання неповнолітніх і дорослих.
5. Запропонуйте, які нові види покарань для неповнолітніх, що вчинили злочини, доцільно, на вашу думку, запровадити в нашій державі.

6*. У засобах масової інформації, Інтернеті знайдіть повідомлення про злочини, скоєні неповнолітніми, та покарання, які були їм призначені.

7*. Висловіть пропозиції щодо заходів, які можуть бути вжиті для зменшення злочинності неповнолітніх у вашій місцевості.

§ 20–21. Окремі види злочинів

1. Злочини проти основ національної безпеки України.

До злочинів проти основ національної безпеки України належить порівняно невелика кількість злочинів. Це посягання на територіальну цілісність і недоторканність України, державна зрада, шпигунство, диверсія, посягання на життя державного чи громадського діяча та дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу, захоплення державної влади.

Діями, направленими на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу, захоплення державної влади, є створення з цією метою воєнізованих або збройних формувань чи груп, захоплення й утримання будівель парламенту, Адміністрації Президента України, уряду. Так само кваліфікується створення незаконних — самопроголошених — вищих органів державної влади тощо. Важливо зазначити, що якщо дії, спрямовані на зміну чи повалення конституційного ладу, є злочинними лише в разі застосування насильства, то захоплення державної влади може бути здійснено й без насильства.

Який порядок зміни території України передбачає Конституція України?

Конституція України передбачає можливість зміни території України, але якщо для цього будуть вчинені дії, які не відповідають установленому в Основному Законі порядку, тоді можливе притягнення до відповідальності за відповідною статтею Кримінального кодексу України.

Досить суворе покарання — до 15 років позбавлення волі — чекає осіб, які вчинили *державну зраду* або *шпигунство*. При цьому суб'єктом державної зради може бути лише громадянин України, а суб'єктом шпигунства — іноземець чи особа без громадянства. Важливою є заохочувальна норма, передбачена статтею про зраду Батьківщині — якщо громадянин України ніяких дій на виконання завдання іноземної організації чи її представника не вчинив і добровільно заявив українським державним органам про свій зв'язок із ними та отримане завдання, він звільняється від кримінальної відповідальності. Така ж кара чекає особу, яка вчинила *диверсію*, — тобто з метою ослаблення держави здійснила вибухи, підпали, спрямовані на знищення людей, руйнування об'єктів, отруєння людей чи зараження тварин тощо.

Проте найсуворіше покарання — довічне ув'язнення — може бути застосоване в разі *посягання на державного* чи *громадського діяча*. Об'єктом цього злочину можуть бути: Президент України, народні депутати, члени Кабінету Міністрів України, судді Конституційного, Верховного та вищих спеціалізованих судів України, Генеральний прокурор України, уповноважений Верховної Ради України з прав людини, а також керівники політичних партій.

2. Злочини проти життя та здоров'я особи.

Одним із перших розділів Кримінального кодексу України нині є розділ про злочини проти життя та здоров'я особи, серед яких — убивство. Якщо вбивство скоєно умисно, винного може бути покарано позбавленням волі від 7 до 15 років. Якщо здійснюється убивство двох або більше осіб, малолітньої дитини, заручника, убивство з особливою жорстокістю, з корисливих або хуліганських мотивів, убивство на замовлення та деякі інші — винний може бути засуджений до довічного позбавлення волі.

Закон передбачає випадки скоєння вбивства за обставин, які суттєво пом'якшують відповідальність, — убивство в стані сильного душевного хвилювання, убивство при перевищенні меж необхідної оборони, а також убивство матір'ю своєї новонародженої дитини. При цьому сильне душевне хвилювання є пом'якшуючою обставиною, якщо воно виникло раптово і є наслідком протиправних дій потерпілого. У цих випадках кара є набагато меншою — до 2 років позбавлення волі при перевищенні меж необхідної оборони і до 5 років в інших зазначених випадках. Передбачена відповідальність і за вбивство через необережність і навіть за погрозу вбивством.

Кримінальна відповідальність настає і у випадку завдання тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості — від легких до тяжких. Залежно від тяжкості передбачений різний рівень відповідальності.

Умисне тяжке тілесне ушкодження	Позбавлення волі на строк від 5 до 8 років
Умисне тяжке тілесне ушкодження, яке спричинило смерть	Позбавлення волі на строк від 7 до 10 років
Умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження	Виправні роботи до 2 років, обмеження волі до 3 років, позбавлення волі до 3 років
Умисне легке тілесне ушкодження без утрати працездатності	Штраф до 50 неоподаткованих мінімумів доходів, громадські роботи до 200 годин, виправні роботи до 1 року
Умисне легке тілесне ушкодження з короткочасним розладом здоров'я	Громадські роботи від 100 до 240 годин, виправні роботи до 1 року, арешт до 6 місяців, обмеження волі до 2 років

При цьому ступінь тяжкості визначається судово-медичною експертизою, що обов'язково призначається під час розслідування злочинів.

Важливо пам'ятати про покарання, передбачене за залишення в небезпеці та ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані. В першому випадку до відповідальності може бути притягнуто лише тих, хто зобов'язаний був піклуватися про цю особу й мав змогу надати їй допомогу, а також, у разі, коли він сам поставив потерпілого в небезпечний для життя стан. Так, до відповідальності за цією статтею може бути притягнуто водія, який збив пішохода та

залишив його без допомоги, батька, який не допоміг своїй немічній дитині тощо.

У другому випадку передбачена відповідальність будь-якої особи, яка мала можливість надати допомогу, але не надала її або ж не повідомила про необхідність допомоги відповідним органам, але лише в тому випадку, коли наявні тяжкі наслідки ненадання допомоги.

Також передбачена відповідальність за неналежне виконання своїх обов'язків медичними працівниками, працівниками, які відповідають за життя та здоров'я неповнолітніх, порушення порядку трансплантації органів людини тощо.

3. Злочини проти волі, честі та гідності особи.

Конституція України гарантує захист не лише життя та здоров'я, а й честі та гідності кожного, хто знаходиться на території України.

Визначте, на які права людини посягає кожен із названих нижче злочинів.

Кримінальний кодекс України передбачив відповідальність за незаконне позбавлення волі або викрадення людини. Отже, якщо людину тримали закритою в кімнаті чи сараї, якщо її силоміць примусили виїхати до іншого міста чи держави, якщо людину було викрадено, — винні будуть покарані. До цього виду злочину відносяться також торгівля людьми (зокрема, з метою втягнення до злочинної діяльності, сексуальної експлуатації, використання у військових конфліктах тощо) та захоплення заручників.

Декілька статей цього розділу Кримінального кодексу передбачають відповідальність за скоєння злочинів проти дітей. Так, відповідальність настає в разі здійснення підміни дитини, якщо це було зроблено не через помилку, а з корисливих чи інших особистих мотивів (наприклад, ревнощів). Найчастіше цей злочин скоюється в пологовому будинку щодо новонародженої дитини.

Також передбачена кримінальна відповідальність за експлуатацію дітей. Сутність цього злочину — використання праці дітей, які ще не досягли віку, у якому дозволено працювати з метою отримання прибутку.

Пригадайте, з якого віку закон дозволяє працевлаштування неповнолітніх.

4. Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканності.

У всіх злочинах, які належать до цієї статті, об'єктом посягання є статева свобода та недоторканність особи. Найпоширенішим злочином серед них є згвалтування, тобто статеві зносини з особою протилежної статі із застосуванням фізичного насильства або погроз. Обставинами, які суттєво обтяжують цей злочин, крім загальних, є згвалтування

неповнолітньої або малолітньої особи, вчинення злочину групою або повторно, а також тяжкі наслідки злочину.

Згвалтування — досить тяжкий злочин. Залежно від обставин за його вчинення особа може бути покарана позбавленням волі на строк від 3 до 15 років.

До цього ж виду злочинів відносять примушування особою до статевого зв'язку тих, хто залежить від неї.

Два злочини пов'язані з порушенням статевої недоторканності неповнолітніх осіб — статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості, та розтління неповнолітніх.

5. Злочини проти прав людини і громадянина.

Багато злочинів своїм об'єктом мають різноманітні права та свободи людини й громадянина — це пояснюється великою кількістю самих прав і свобод.

Існують злочини, направлені проти виборчих прав людини. Серед них — перешкоджання здійсненню виборчих прав, неправомірне використання бюлетенів, неправильний підрахунок голосів або неправильне оголошення результатів виборів, порушення таємниці голосування тощо. При цьому скоїти деякі з цих злочинів може не лише член виборчої комісії, а й виборець. Ці злочини призводять до викривлення дійсної волі людей, їхнього справжнього вибору, порушення загальновизнаних принципів проведення виборів. Саме за цими статтями несуть відповідальність особи, які винні в наданні виборцю більше ніж одного бюлетеня, підробленні будь-якого виборчого документа, умисне викривлення результатів виборів тощо.

Конституція України гарантує недоторканність житла, таємницю листування, телефонних розмов тощо. За порушення цих гарантій передбачене кримінальне покарання.

Закон передбачає охорону прав неповнолітніх дітей у різних ситуаціях. Так, передбачене покарання за ухилення від сплати аліментів на утримання дітей, так само, як і ухилення від сплати коштів на утримання непрацездатних батьків. Як батьки, так і опікуни та піклувальники зобов'язані забезпечувати належний догляд за дитиною. Якщо неналежний догляд призвів до тяжких наслідків — загибелі чи завдання тілесних ушкоджень дитині, передбачене покарання аж до позбавлення волі. Закон охороняє і таємницю усиновлення — розголошення її всупереч волі усиновлювача тягне за собою покарання.

Злочином є і порушення права на здобуття освіти, зокрема незаконна відмова в прийнятті до навчального закладу або незаконна вимога оплати за навчання в державних чи комунальних навчальних закладах. Треба звернути увагу на слово «незаконне» — адже відмова в прийнятті до навчального закладу у зв'язку з відсутністю місць, недостатньою кількістю набраних на вступних іспитах балів, тобто на

законних підставах, відповідно до встановленого порядку тощо, у жодному разі не може вважатися злочином. Так само створення благодійного фонду допомоги школі з добровільними внесками до нього є правомірним, а от установлення обов'язкових внесків до такого фонду під загрозою певних санкцій може вважатися злочином.

6. Злочини проти власності.

Серед найпоширеніших злочинів є злочини проти власності. При цьому для кваліфікації злочину не має значення форма власності, на яку здійснено посягання — на державну, комунальну чи приватну. Різниця між видами злочинів полягає в різному способі його здійснення.

Напевно, кожен із вас чув слово «крадіжка», однак досить часто воно застосовується для позначення дій, які з юридичної точки зору не є крадіжкою. Відповідно до закону, ***крадіжка*** — це таємне викрадення чужого майна. Саме крадіжка має місце у випадку, коли злодій витягає гаманець із кишені чи сумки перехожого, коли злочинці за відсутності господарів ламають двері та крадуть звідти речі або вночі викрадають гроші з приміщення банку.

Якщо ж чужим майном злодій заволодіває відкрито, однак без насильства, небезпечного для життя та здоров'я людей або загрози такого насильства, то йдеться про ***грабіж***. Так кваліфікують, наприклад, дії злочинця, який вихоплює сумку чи фотоапарат з плеча власника, хапає з прилавка магазину коштовну річ, знімає дорогу хутряну шапку з голови перехожого.

Якщо ж з метою заволодіння майном злочинець застосовує насильство, небезпечне для життя та здоров'я потерпілого або хоча б загрозу такого насильства, то йдеться про ***розбій***. Отже, застосування під час заволодіння майном ножа, пістолета, сокири тощо автоматично перетворює злочин на розбійний напад.

Ще одним видом злочину проти власності є ***вимагання***. Воно передбачає вимогу передачі чужого майна чи прав на нього під загрозою застосування насильства над потерпілим чи його близькими, знищення майна, розголошення відомостей, які потерпілий бажає зберегти в таємниці. На відміну від розбою вимагання не передбачає безпосереднього застосування насильства, ідеться про загрозу застосування такого насильства в майбутньому.

Важливо наголосити, що крадіжка та грабіж уважаються закінченими тоді, коли особа реально заволоділа викраденим

і має можливість реально розпорядитися цим майном. А от розбій та вимагання вважаються закінченими не тоді, коли злочинець заволодів майном потерпілого, а тоді, коли він погрожував, застосував насильство.

Ще один вид злочину проти власності **шахрайство — заволодіння чужим майном чи правом на нього шляхом обману чи зловживання довірою.**

Крім злочинів, унаслідок яких відбувається незаконне заволодіння чужим майном, злочинами проти власності є також ***знищення, пошкодження майна*** або ***погроза таких дій***. При цьому умисне знищення тягне за собою кримінальну відповідальність у випадку, коли воно заподіяло шкоду у великих розмірах, загибель людей або інші тяжкі наслідки, а от необережне знищення майна або пошкодження майна може призвести до покарання лише тоді, коли внаслідок цього сталися загибель чи тяжкі тілесні ушкодження людей.

7. Злочини проти громадської безпеки, громадського порядку та моральності.

Серед злочинів, які значно поширені в Україні, є ***хуліганство***, що полягає в грубому порушенні громадського порядку й супроводжується особливою зухвалістю та цинізмом. При цьому мотивом злочинця є неповага до суспільства.

Згадайте, з якого віку можлива відповідальність за хуліганство.

Хуліганство — це умисні дії, що грубо порушують громадський порядок: зокрема, бійка на вулиці, перешкоджання проведенню масового заходу, порушення нормальної діяльності транспорту, демонстративне оголення тощо. Посилена міра покарання застосовується в разі вчинення хуліганства групою осіб або особою, яка раніше вже притягувалася до відповідальності за подібні вчинки, а також якщо в процесі скоєння злочину було вчинено опір правоохоронцю або будь-якій іншій особі, яка намагалася припинити хуліганські дії. Найбільш суворе покарання за хуліганство застосовується у випадку, коли воно скоєно із застосуванням вогнепальної чи холодної зброї або ж інших предметів, що пристосовані для нанесення тілесних ушкоджень (наприклад, металевий прут, розбита пляшка тощо).

Досить часто трапляються випадки явно *неправдивого повідомлення про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження власності.* Саме так кваліфікують, наприклад, дзвінок про мінування школи чи магазину, якщо насправді ніякого мінування не було. Небезпека

цього злочину полягає в тому, що порушується нормальна робота установи, нормальне життя та існування громадян, витрачаються значні кошти на роботу спеціальних служб — міліції, «швидкої допомоги», пожежної охорони, вибухотехніків тощо, які виїжджають для перевірки сигналу.

Нині набагато рідше трапляються злочини, які кваліфікують як *бандитизм* та *терористичний акт*. При цьому бандитизмом є не лише участь у злочинах, а й навіть організація озброєної банди або участь у її діяльності. Важливо, що кожен учасник банди несе відповідальність за всі злочини, скоєні бандою, незалежно від того, чи брав він особисто в них участь.

На щастя, в Україні не часто трапляються терористичні акти — організація вибухів, підпалів тощо, унаслідок чого завдається велика майнова шкода або гинуть чи отримують тяжкі тілесні ушкодження люди. При цьому треба зазначити, що дії вважаються терористичним актом лише тоді, коли їх метою є порушення громадської безпеки, залякування населення, провокація військового конфлікту, вплив на рішення державних органів чи органів місцевого самоврядування тощо. Отже, підпал магазину з метою помсти власникові, вибух на залізниці з метою зупинити потяг і пограбувати його не вважатимуться терористичними актами.

Злочином проти громадської безпеки є також *незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами* або *вибухівкою*. Цей злочин має місце, якщо особа виготовила саморобний пристрій для стрільби, придбала вибухівку, затримана з пістолетом, на носіння якого не має права, або спробувала його продати. При цьому йдеться не про мисливські гладкоствольні рушниці, а про бойову чи спортивну зброю. Зверніть увагу — коли йдеться про вогнепальну зброю, то злочинним є навіть її зберігання у своєму помешканні, коли ж про холодну зброю (ножі, кастети, кинджали), то злочинним визнається лише її носіння, виготовлення, ремонт або збут. При цьому важливо зазначити, що **особа, яка добровільно здала зброю, що в неї знаходиться незаконно, до органів внутрішніх справ, звільняється від кримінальної відповідальності**.

Серед злочинів, які посягають на громадський порядок і моральність, є: наруга над могилою, жорстоке поводження з тваринами, злочини, які пов'язані з поширенням, виготовленням, увезенням в Україну творів порнографічного характеру, проституція, утягнення неповнолітніх осіб у злочинну діяльність, пияцтво, жебрацтво, азартні ігри.

8. Злочини проти здоров'я населення.

Напевно, найпоширенішими в цій групі злочинів є порушення, пов'язані з наркотичними речовинами. Це контрабанда (тобто переміщення через кордон із порушенням установлених правил) наркотиків, їх виготовлення, виробництво, придбання, перевезення, пересилання, збут тощо. Також передбачено покарання особи, яка незаконно вирощує мак чи коноплі, що є сировиною для виготовлення наркотичних речовин. Передбачена відповідальність і за незаконні дії щодо прекурсорів — речовин, які використовуються для виробництва наркотиків, а також обладнання для їх виробництва.

Кримінальна відповідальність настає також у випадку публічного (у громадських місцях — на стадіоні, у театрі, школі) чи групового вживання наркотиків.

Ті з вас, хто цікавиться спортом, напевно, чули про допінг. За його вживання передбачена дискваліфікація спортсменів, позбавлення їх спортивних нагород, звань і заборона брати участь у змаганнях. Якщо ж буде виявлено, що тренер, лікар, колега по спортивній команді тощо спонукали до застосування наркотиків неповнолітнього, для них передбачена ще й кримінальна відповідальність.

9. Інші види злочинів.

Кримінальний кодекс України передбачає чимало інших злочинів. Так, покарання передбачене як для тих, хто дає хабар, так і для тих, хто його отримує. ***Хабаром*** уважають отримання службовою особою грошей, майна, будь-яких пільг або переваг у зв'язку з виконанням чи невиконанням певних дій в інтересах того, хто дав хабар. При цьому дії службової особи можуть бути як законними, так і такими, що суперечать законодавству. Особа, яка дала хабар, може бути звільнена від відповідальності, якщо щодо неї має місце вимагання хабара (тобто її ставили в умови, коли вона вимушена була його давати, щоб забезпечити свої законні права). Наприклад, якщо особа має право на зарахування до вищого навчального закладу, а керівник закладу дає їй зрозуміти, що питання буде вирішено позитивно лише в разі отримання ним певної винагороди, — тоді йдеться про ***вимагання хабаря***. Однак зверніть увагу — про це говориться лише тоді, коли особа має законне право на те, за що вимагають хабар.

Закон покладає на кожного обов'язок давати правдиві свідчення про злочини, про які він щось знає. У разі відмови від давання показань або при даванні завідомо неправдивих свідчень у кримінальній справі особа підлягає кримінальній відповідальності. Водночас кримінальна відповідальність передбачена за примушування давати показання за допомогою незаконних дій — примусу, шантажу, незаконного арешту тощо.

Окремий розділ кодексу присвячено злочинам проти встановленого порядку несення військової служби. За статтями цього розділу несуть відповідальність військовослужбовці Збройних сил України, Служби

безпеки України, внутрішніх військ МВС, державної прикордонної служби та інших військових формувань України. Серед військових злочинів — невиконання наказу, опір начальнику.

На жаль, трапляються випадки порушення статутних відносин між військовослужбовцями, зокрема сумнозвісна «дідівщина». Ці дії є злочином і тягнуть за собою досить сувору кримінальну відповідальність.

Кримінальний кодекс передбачає відповідальність і за самовільне залишення військової частини. Відповідальність за цією статтею настає у випадку, коли військовослужбовець відсутній на службі без поважних причин більше ніж 3 доби. Якщо відсутність продовжуватиметься більше місяця, то настане відповідальність за дезертирство.

Необхідно зазначити, що в багатьох випадках відповідальність за військові злочини суттєво відрізняється залежно від того, коли скоєно злочин — у мирний час чи в бойовій обстановці.

Висловіть припущення, у якому з цих випадків покарання буде більш суворим.

Убивство, крадіжка, грабіж, розбій, хабар, вимагання, шахрайство.

1. Наведіть приклади злочинів різних видів залежно від об'єкта.
2. Порівняйте:
   а) різні види злочинів проти власності;
   б) зраду Батьківщині та шпигунство;
   в) самовільне залишення військової частини та дезертирство.
3. Висловіть свою думку щодо співвідношення відповідальності за різні види злочинів.
4. Дайте характеристику особливостей військових злочинів.
5. У яких випадках передбачене звільнення від кримінальної відповідальності осіб, які зрадили Батьківщину, при даванні хабара, при незаконному поводженні з вогнепальною зброєю?

6*. Висловіть свою думку щодо справедливості норм щодо звільнення від відповідальності в окремих випадках осіб, які скоїли певні види злочинів.

7*. Висловіть свою думку щодо небезпеки злочинів, пов'язаних із наркотичними речовинами.

8. Визначте, до якого виду злочинів за об'єктом посягання належать злочини, про які йдеться нижче:
   а) група осіб здійснила вбивство одного із суддів Верховного суду України, який свого часу, працюючи в районному суді, розглядав справу одного з нападників;
   б) громадянин В. здійснив крадіжку грошей з філії іноземного банку в м. Києві;
   в) громадянин Р. з метою прискорення оформлення виділеної йому квартири на вимогу начальника квартирного відділу райвикон кому передав йому 500 доларів США.

Практична робота № 3

Ви ознайомилися з різними видами злочинів. Одне із завдань цього розділу — навчитися визначати, який злочин скоєно. При цьому вам важливо буде не лише визначити вид злочину, а й склад злочину, стадію його скоєння, обставини, які обтяжують і пом'якшують відповідальність. Зважте на те, що в багатьох випадках можлива наявність в описаній ситуації декількох злочинів — у цьому випадку ви маєте визначити їх та зазначити вид множинності злочинів — сукупність, повторність чи рецидив.

Розглянемо ситуацію.

15-річний хлопець М. заскочив до ліфта, двері якого вже закривалися, та, погрожуючи ножем, вимагав у жінки гроші й коштовності. Жінка закричала, крик почув її чоловік. Коли двері ліфта відчинилися на 8-му поверсі, де живе жінка, нападник одразу отримав сильний удар в обличчя від чоловіка та втратив свідомість. Міліція затримала порушника, який невдовзі прийшов до тями.

Передусім розглянемо дії порушника. В його діях є ознаки розбійного нападу. Об'єктом цього злочину є життя та здоров'я особи (у цьому випадку — жінки) та право власності (безпосередньо — гроші та коштовності жінки). Суб'єкт злочину — загальний, відповідальність настає з 14 років. У цьому випадку безпосередньо суб'єктом злочину є 15-річний хлопець М. Суб'єктивна сторона злочину — прямий умисел, злочин скоєно з корисливою метою. Об'єктивна сторона злочину — спроба заволодіння чужою власністю за допомогою погрози насильством, небезпечним для життя та здоров'я потерпілої (про небезпеку свідчить застосування погрози ножем), унаслідок чого завдано моральної шкоди потерпілій (матеріальна шкода не завдана завдяки втручанню її чоловіка). Хоча довести до кінця задумане хлопець не зумів із незалежних від нього причин — його зупинило втручання чоловіка, однак злочин є закінченим, адже моментом закінчення розбійного нападу є не заволодіння чужою власністю, а здійснення нападу, пред'явлення погрози та вимоги. При розгляді справи буде враховано пом'якшуючу обставину — неповноліття злочинця.

У діях чоловіка є всі ознаки необхідної оборони. Він своїми діями захищав життя, здоров'я та законні права своєї дружини від злочинного посягання. При цьому чоловік завдав шкоди нападнику, його дії повністю відповідали характеру та небезпеці посягання. Отже, чоловік, хоча і завдав певної шкоди нападнику, не буде притягнутий до відповідальності.

Розглядаючи запропоновані приклади, намагайтеся не обмежуватися матеріалом підручника, а звернутися безпосередньо до тексту Кримінального кодексу України.

Розглянемо приклади.

1. Громадяни П. (23 роки, слюсар, раніше засуджений за крадіжку), Р. (27 років, водій, раніше не судимий) та Т. (15 років, школяр) з метою отримання коштів для придбання наркотиків домовилися пограбувати сусіда Т. — підприємця Ф., — вихопивши в нього сумку з грошима. Для цього П. сховався на сходах житлового будинку біля квартири підприємця. Т., знаходячись на вулиці біля будинку, мав повідомити про те, що Ф. увійшов до під'їзду, Р. чекав їх у машині неподалік. Через годину П. побачив громадянина з дипломатом, який підійшов до квартири підприємця. П. спробував вихопити в нього сумку, але, зіткнувшись з опором, завдав громадянину ножове поранення, від якого той помер. П., Т., Р. утекли з місця пригоди, але через 2 дні були затримані. Пізніше з'ясувалося, що потерпілим став суддя місцевого суду, а в сумці знаходилися його особисті папери та наукова стаття.

2. Пізно ввечері раніше засуджений за хуліганство громадянин Ч. (32 роки) ішов вулицею додому з роботи. У темному місці вулиці він наздогнав громадянку Л. (19 років). Його швидка хода здалася їй підозрілою, вона злякалася, запідозривши його в переслідуванні і, узявши на дорозі камінь, кинула ним у Ч. з відстані кількох метрів. Камінь потрапив Ч. у шию, і він, побоюючись нових нападів із боку жінки, схопив її за руки, заподіявши легкі тілесні ушкодження. Громадянин М. (59 років), який у цей час проходив, побачивши це, схопив уламок труби і вдарив ним Ч. по голові, завдавши тяжкі тілесні ушкодження. Коли Ч. упав, утративши свідомість, Л. із місця пригоди зникла. М., побачивши наслідки удару, побіг викликати «швидку допомогу» та міліцію (за кілька хвилин він повернувся і почав надавати Ч. першу медичну допомогу). У той час, як біля Ч. нікого не було, до нього підбіг 15-річний С. і витягнув у нього з кишень гаманець і мобільний телефон.

3. Неподалік від українсько-угорського кордону до дільничного інспектора міліції звернулися троє чоловіків, які виявилися громадянами Іраку. За їхніми поясненнями, вони мали намір виїхати до Німеччини через Угорщину та Австрію. Прибувши в Україну на навчання за студентськими візами, вони в Києві звернулися до громадянина України К. Він погодився допомогти їм перетнути українсько-угорський кордон за плату 500 доларів США від кожного. Отримавши гроші, К. вивіз іракців до села, яке знаходиться в прикордонній смузі (1 км від кордону), познайомив їх із місцевим жителем Б. (який представився як громадянин сусідньої Угорщини, провідник через кордон) та вирушив до Києва. Б., отримавши гроші, вивів іракців у ліс і, сказавши, що йде набрати води в струмку, зник (як виявилося пізніше, він пішов додому). Іноземці чекали його в лісі 3 доби, але, не маючи продуктів і змерзнувши, вийшли з лісу та добровільно здалися міліціонеру.

4. Громадяни Е. (25 років) і П. (17 років), проходячи ввечері по вулиці, почули звуки магнітофона й побачили, що на першому поверсі будинку в кімнаті на столику біля відкритого вікна грає магнітофон, а хазяїн квартири О. спить. П., намагаючись не розбудити хазяїна, заліз у вікно, узяв магнітофон, передав його Е., який стояв біля вікна, і вистрибнув на вулицю. Магнітофон перестав грати, і хазяїн О. прокинувся, помітив зникнення магнітофона й кинувся за Е. і П. Через квартал О. наздогнав Е., який спробував ударити О. ножем, але О. зумів обеззброїти його, зламавши при цьому руку й ключицю. П. був затриманий пізніше, після чого віддав магнітофон і розповів про те, що трапилося.

5. Після звільнення з установи виконання покарань громадянин Т. вирішив відновити свою злочинну діяльність. Задумавши пограбувати магазин, він залучив до цього неповнолітнього В. та водія машини Р. Ввечері Т. і В. прибули до магазину, зламали двері та увійшли до приміщення. Однак в касі грошей не виявилося, а сейф вони не зуміли відкрити — придбана Т. відмичка виявилася непридатною. Поки В. намагався знайти цінності у вітринах, Т. вийшов із магазину та виявив, що Р. не прибув на місце злочину (він, як пізніше виявилося, злякався). Тоді Т. зупинив таксі й заздалегідь придбаним обрізом вистрілив у водія. Коли В. вийшов із магазину, побачив таксі та пораненого водія, він відмовився їхати з місця злочину, залишився на місці та викликав «швидку допомогу», завдяки чому життя водія було врятовано.

6. Група молоді поблизу міського готелю протягом тривалого часу порушувала громадський порядок, було завдано побої чоловікові, який зробив зауваження. Під час припинення цих дій нарядом міліції, який прибув за викликом, нетверезий юнак В. кинув під ноги співробітникам міліції бойову гранату зі зірваною чекою. Здавалося, ще мить — і станеться непоправне. Проте співробітник міліції зумів відкинути гранату в безпечне місце, де вона й вибухнула, не завдавши нікому шкоди.

7. До квартири громадянки М. увірвалися три злочинці. Погрожуючи пістолетом, вони почали вимагати гроші та коштовності. Раптом жінка зробила блискавичний рух, вибила зброю, важко поранивши при цьому одного з нападників, а інші, шоковані такою ситуацією, позадкували до дверей та кинулися навтьоки. Коли прибула міліція, М. передала охоронцям порядку свій трофей — пістолет ТТ, відібраний у нападників.

8. Касир підприємства Л. звернулася в міліцію із заявою про те, що в неї викрадено 2 млн карбованців. Виявилося, що приблизно о 12 годині до неї завітав її знайомий В. Двері до каси були відчинені, але в кімнаті нікого не було (касир на кілька хвилин вийшла до бухгалтерії). Скориставшись цим, В. прихопив гроші, що лежали на столі. Через деякий час В. було затримано, він повернув гроші, які заховав у своєму дворі.

9. Касир будівельного тресту Р. зустріла на вулиці циганку, яка пообіцяла за кілька хвилин зробити її щасливою, але для цього ворожка попросила «позолотити ручку». Її слова подіяли подібно до гіпнозу. Касир пішла на роботу та взяла із службового сейфу всю готівку – понад 100 000 грн. Почаклувавши над рукою, ворожка раптом зникла разом із грошима.

10. Співробітники митниці під час догляду на державному кордоні виявили в кузові автопоїзду велику кількість кольорового металу, який був прихований під мішками з цукром та не був задекларований. Супроводжуючий запропонував інспекторам митниці 1000 доларів США за дозвіл продовжувати рух через кордон.

11. До міліціонера, який чергував на станції метро, звернувся 15 річний хлопець, у якого перед цим у тролейбусі вкрали гаманець. Хлопець назвав прикмети злодія і через кілька хвилин міліціонер упізнав його і затримав. У затриманого було вилучено гаманець, а також кілька доз наркотиків. Затриманий виявився тричі раніше засудженим.

§ 22–23. Дізнання та досудове слідство

1. Органи дізнання та досудового слідства.

Першими органами, які стикаються з вчиненим злочином, є органи, які здійснюють дізнання та досудове слідство.

Дізнання здійснюється з першої миті виявлення ознак злочину і саме тому право проводити дізнання надано тим, хто може з ним зіткнутися. Це передусім міліція та податкова міліція, Служба безпеки України, митні органи та органи охорони державного кордону, органи державного пожежного нагляду в справах, які належать до їх відання. Крім того, право проводити дізнання надано командирам військових частин, з'єднань, установ, начальникам виправно-трудових установ (установ виконання покарань), а також капітанам морських суден, які перебувають у плаванні.

Органи дізнання проводять першочергові дії, направлені на розслідування злочину, зокрема, огляд місця події, пошук та фіксація слідів злочину, виявлення та опитування свідків тощо.

Строки, протягом яких здійснюють дізнання, залежать від того, про який злочин ідеться. Якщо скоєно тяжкий або особливо тяжкий злочин, то не пізніше ніж через 10 днів справа передається слідчим органам. У разі ж, коли скоєний злочин не є тяжким чи особливо тяжким, орган дізнання здійснює свою діяльність до моменту встановлення особи, яка вчинила злочин, і лише після цього передає матеріали слідчому.

Після органу дізнання роботу продовжують органи досудового слідства. Закон визначає чотири органи, які мають право здійснювати досудове слідство. Це слідчі підрозділи органів внутрішніх справ, податкової міліції, Служби безпеки України та прокуратури.

Служба безпеки України проводить слідство щодо злочинів проти основ національної безпеки України, контрабанди, незаконного порушення кордону, тероризму тощо. Податкова міліція розслідує злочини, пов'язані з порушеннями податкового законодавства. Слідчі прокуратури здійснюють розслідування справ про злочини проти життя, прав і свобод людини, проти правосуддя, установленого порядку несення військової служби, злочини у сфері службової діяльності та інші найбільш тяжкі злочини. Розслідування всіх інших злочинів, зокрема, всіх злочинів, скоєних неповнолітніми, здійснюють слідчі органи внутрішніх справ.

Найважливішою діючою особою досудового слідства є слідчий. При провадженні досудового слідства він самостійно приймає більшість рішень щодо спрямування слідства і про провадження слідчих дій. Лише в прямо передбачених законом випадках, зокрема при проведенні обшуку, виїмки (вилучення), прослуховуванні телефонних розмов тощо, слідчий повинен отримати згоду від суду чи прокурора. Водночас слідчий несе повну відповідальність за свої дії, законне й своєчасне проведення розслідування.

Слідчий у справах, які він розслідує, має право давати органам дізнання доручення й вказівки про провадження розшукових і слідчих дій, вимагати від органів дізнання допомоги при провадженні окремих слідчих дій. Ці доручення і вказівки є обов'язковими для органів дізнання.

2. Запобіжні заходи.

Досить часто підозрюваний чи обвинувачений не лише не сприяє встановленню істини в справі, а й заважає розслідуванню — намагається вплинути на свідків, потерпілих, знищити докази. Іноді й сам підозрюваний чи обвинувачений намагається зникнути. Для того щоб запобігти цьому, закон передбачає можливість застосування щодо підозрюваного чи обвинуваченого запобіжних заходів.

Запобіжні заходи можуть застосовуватися лише стосовно тих осіб, хто притягається до кримінальної відповідальності, — обвинуваченого, підозрюваного, підсудного чи засудженого — лише у випадку, коли наявні достатні підстави вважати, що ця особа дійсно заважатиме слідству, або намагатиметься ухилитися від дізнання, слідства чи суду або продовжуватимете злочинну діяльність.

Запобіжними заходами є підписка про невиїзд, особиста порука; порука громадської організації або трудового колективу; застава; узяття під варту та нагляд командування військової частини. Вибір можливих запобіжних заходів досить широкий. Обираючи один із них, слідчий обов'язково має врахувати тяжкість злочину, у вчиненні якого підозрюється, обвинувачується особа, її вік, стан здоров'я, сімейний і матеріальний стан, вид діяльності, місце проживання та інші обставини, що її характеризують.

Найчастіше застосовують ***підписку про невиїзд***. Сутність цього заходу полягає в тому, що слідчий відбирає в підозрюваного чи обвинуваченого письмове зобов'язання про те, що він не буде відлучатися з місця постійного проживання або з місця тимчасового перебування без дозволу слідчого. Оголошуючи про застосування підписки про невиїзд, слідчий попереджає, що в разі порушення зобов'язання запобіжний захід може бути замінено більш суворим.

Закон передбачає можливість запобіжного заходу у формі ***особистої поруки*** або ***поруки трудового колективу***. Сутність її полягає в тому, що не менше двох осіб, які заслуговують на довіру, звертаються до органів слідства із заявою про те, що вони ручаються за підозрюваного чи обвинуваченого та зобов'язуються забезпечити явку його до слідчого чи суду за першим викликом. З проханням про передачу на поруки так само може звернутися громадська організація чи трудовий колектив. Важливо зазначити, що порука може бути відкликана в будь-який час, у цьому разі вирішується питання про застосування іншого запобіжного заходу.

Для нашої держави порівняно новим запобіжним заходом є ***застава***. Вона полягає в тому, що на депозит органу досудового розслідування чи суду підозрюваний, обвинувачуваний або інші особи вносять певну грошову суму, яка не повертається в разі неявки його до суду чи слідчого органу. Розмір застави встановлюється органом, який застосував запобіжний захід із врахуванням ступеню тяжкості злочину.

Найсуворішим запобіжним заходом є ***взяття під варту***. Він застосовується лише тоді, коли інші запобіжні заходи недостатні, а також за умови, коли йдеться про злочин, за який передбачено покарання не менше ніж 3 роки позбавлення волі. Утримання під вартою не повинне, як правило, бути понад 2 місяці. Рішення про застосування запобіжного заходу у вигляді взяття під варту може бути прийнято лише судом. В окремих випадках можливе продовження цього строку до 9 (за рішенням апеляційного суду) або навіть 18 місяців (за рішенням Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ).

Особливими запобіжними заходами є ***нагляд командування військової частини (щодо військовослужбовця)*** та ***віддання неповнолітнього під нагляд батьків, опікунів, піклувальників***. Установлення таких запобіжних заходів дає можливість урахувати особливості окремих категорій підозрюваних, обвинувачених.

3. Порядок застосування запобіжних заходів.

Рішення про застосування, скасування чи зміну запобіжного заходу приймає орган дізнання, слідчий, прокурор або суддя. У постанові (ухвалі) про застосування чи зміну запобіжного заходу зазначено: щодо кого

застосовується запобіжний захід, злочин, у скоєнні якого підозрюється (обвинувачується) особа та обраний запобіжний захід. Обов'язково зазначають підстави застосування конкретного запобіжного заходу.

Важливо пам'ятати, що **взяття під варту застосовується лише за вмотивованим рішенням суду**.

Дізнання, досудове слідство, запобіжні заходи, застава, підписка про невиїзд.

1. Поясніть поняття: *дізнання, досудове слідство, запобіжні заходи, застава, підписка про невиїзд.*
2. Порівняйте:
   а) дізнання та досудове слідство;
   б) різні види запобіжних заходів.
3. Який порядок застосування запобіжних заходів установлено законом?
4*. Висловіть думку щодо доцільності та необхідності застосування різних запобіжних заходів щодо різних категорій осіб.
5*. У ряді держав світу широко застосовується застава. Як ви вважаєте, чи доцільно розширювати застосування цього заходу в нашій державі?
6*. Висловіть думку щодо доцільності запровадження нових запобіжних заходів. Запропонуйте нові запобіжні заходи.

Випереджуюче завдання. Знайдіть у засобах масової інформації, мережі Інтернет інформацію про екологічні проблеми людства, України, вашої місцевості та заходи, які вживаються для їх подолання.

§ 24. Екологічне законодавство України

1. Основи екологічного права.

Які проблеми породжує розвиток промисловості, людства в цілому? Чим може загрожувати людству недостатня увага до збереження навколишнього середовища?

Нині проблема збереження навколишнього середовища є однією з глобальних проблем людства. Нею опікуються Організація Об'єднаних Націй, інші міжнародні організації, численні громадські об'єднання з охорони природи зі всього світу.

Для забезпечення охорони природи окремі держави, людство в цілому вживають різних заходів — економічних, політичних, технічних. Важливу роль можуть відіграти також і правові засоби забезпечення охорони та збереження навколишнього середовища. Саме тому в другій половині

XX ст. виникла й тепер розвивається нова комплексна галузь права — екологічне право, яке регулює суспільні відносини в галузі охорони навколишнього природного середовища й раціонального використання природних ресурсів (екологічні відносини). Нині ця галузь перебуває в процесі становлення.

Джерелами екологічного права є Конституція України, Земельний, Лісовий та Водний кодекси України, низка Законів України — «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про природно-заповідний фонд», «Про охорону атмосферного повітря», «Про тваринний світ». Чимало положень екологічного права міститься і в інших нормативних актах України.

Ознайомтеся з конституційними нормами, які стосуються питань охорони навколишнього середовища, та спробуйте обґрунтувати, чому саме ці положення включено до Конституції України.

З Конституції України

Стаття 14. Земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави.

Стаття 16. Забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи — катастрофи планетарного масштабу, збереження генофонду Українського народу є обов'язком держави.

Стаття 92. Виключно законами України визначаються:

5) засади використання природних ресурсів (...).

2. Принципи охорони навколишнього природного середовища.

25 червня 1991 р. Верховна Рада Української Радянської Соціалістичної Республіки прийняла закон «Про охорону навколишнього природного середовища». У ньому було проголошено, що «Україна здійснює на своїй території екологічну політику, спрямовану на збереження безпечного для існування живої і неживої природи навколишнього середовища, захисту життя і здоров'я населення від негативного впливу, зумовленого забрудненням навколишнього природного середовища, досягнення гармонійної взаємодії суспільства і природи, охорону, раціональне використання й відтворення природних ресурсів».

У законі було закріплено основні принципи охорони навколишнього природного середовища. Насамперед проголошено, що при здійсненні будь-якої діяльності обов'язкове дотримання екологічних стандартів, нормативів і лімітів використання природних ресурсів. Вимоги екологічної безпеки при вирішенні будь-яких питань є пріоритетними. Передбачено, що екологічно безпечне природне середовище

має бути гарантоване, а заходи щодо його охорони повинні мати запобіжний характер — тобто не ліквідовувати вже існуючу небезпеку, а запобігати її появі.

Проголошено принцип екологізації матеріального виробництва на основі комплексності рішень у питаннях охорони навколишнього природного середовища, використання та відтворення відновлюваних природних ресурсів, широкого впровадження новітніх технологій. Закон передбачив збереження просторової та видової різноманітності й цілісності природних об'єктів і комплексів. При вирішенні будь-яких питань, які можуть вплинути на природу, обов'язковим є проведення екологічної експертизи. При цьому рішення повинні прийматися на основі гласності й демократизму, реалізація яких впливає на стан навколишнього природного середовища.

Закон установив принцип безоплатності загального та платності спеціального використання природних ресурсів для господарської діяльності, а також стягнення збору за забруднення навколишнього природного середовища та погіршення якості природних ресурсів, компенсацію шкоди, заподіяної порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища.

У справі охорони навколишнього природного середовища встановлено принцип поєднання заходів стимулювання й відповідальності.

Закріплено також, що природні ресурси України є власністю народу України, який має право на володіння, використання та розпорядження її природними багатствами. У державній власності перебувають усі землі України, за винятком земель, переданих у колективну й приватну власність.

3. Об'єкти правової охорони навколишнього природного середовища.

Висловіть свою думку, яким об'єктам і явищам навколишнього природного середовища необхідно забезпечити охорону закону.

Заповідник «Асканія-Нова» — об'єкт особливої охорони навколишнього середовища

Охорона навколишнього природного середовища — надзвичайно складний процес. Тому необхідно забезпечити охорону та збереження надзвичайно великої кількості об'єктів різного рівня. З одного боку, державній охороні й регулюванню підлягає навколишнє природне середовище в цілому як сукупність різних природних і природно-соціальних умов і процесів. З іншого — охороні підлягають природні ресурси як ті, що використовують у господарському обігу,

так і ті, що не залучені до використання в народному господарстві в певний період (земля, надра, води, атмосферне повітря, ліс та інша рослинність, тваринний світ), ландшафти та інші природні комплекси.

З курсів географії та біології пригадайте, що означають поняття «ландшафт», «природний комплекс».

Деякі з об'єктів природи підлягають особливій охороні. Насамперед це заповідники, заказники, національні парки, пам'ятки природи — тобто території та об'єкти природно-заповідного фонду України.

Об'єктом державної охорони від негативного впливу несприятливої екологічної обстановки є здоров'я і життя людей.

4. Екологічні права та обов'язки громадян.

Пригадайте, чи доводилося вам, вашим друзям чи родичам користуватися дарами природи, використовувати різноманітні природні ресурси.

Життя людини багато в чому залежить від того, що її оточуватиме, — яку воду вона питиме, яким повітрям дихатиме, які продукти споживатиме. Адже там, де навколишнє середовище несприятливе, різко зростає кількість захворювань, скорочується тривалість життя. Саме тому Конституція України проголосила та гарантувала право на безпечне для життя та здоров'я довкілля.

Ознайомтеся з витягом із Конституції України та визначте, у чому полягає та як забезпечується зазначене право.

З Конституції України

Стаття 50. Кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди.

Кожному гарантується право вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення. Така інформація ніким не може бути засекречена.

Крім того, екологічні права та обов'язки людини встановлено Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища».

Ознайомтеся з витягом із Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», визначте, які екологічні права та обов'язки громадянина України закріплено в законі та якими з них вам доводилося користуватися.

Із Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища»

Стаття 9. Екологічні права громадян України

Кожний громадянин України має право на:

а) безпечне для його життя та здоров'я навколишнє природне середовище;

б) участь в обговоренні та внесення пропозицій до проектів нормативно-правових актів, матеріалів щодо розміщення, будівництва і реконструкції об'єктів, які можуть негативно впливати на стан навколишнього природного середовища, внесення пропозицій до органів державної влади та органів місцевого самоврядування, юридичних осіб, що беруть участь у прийнятті рішень із цих питань;

в) участь у розробці та здійсненні заходів щодо охорони навколишнього природного середовища, раціонального і комплексного використання природних ресурсів;

г) здійснення загального і спеціального використання природних ресурсів;

д) об'єднання в громадські природоохоронні формування;

е) вільний доступ до інформації про стан навколишнього природного середовища (екологічна інформація) та вільне отримання, використання, поширення та зберігання такої інформації, за винятком обмежень, встановлених законом;

є) участь у публічних слуханнях або відкритих засіданнях із питань впливу запланованої діяльності на навколишнє природне середовище на стадіях розміщення, проектування, будівництва і реконструкції об'єктів та у проведенні громадської екологічної експертизи;

ж) одержання екологічної освіти;

з) подання до суду позовів до державних органів, підприємств, установ, організацій і громадян про відшкодування шкоди, заподіяної їх здоров'ю та майну внаслідок негативного впливу на навколишнє природне середовище;

и) оскарження в судовому порядку рішень, дій або бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб щодо порушення екологічних прав громадян у порядку, передбаченому законом (...).

Стаття 12. Обов'язки громадян у галузі охорони навколишнього природного середовища

Громадяни України зобов'язані:

а) берегти природу, охороняти, раціонально використовувати її багатства відповідно до вимог законодавства про охорону навколишнього природного середовища;

б) здійснювати діяльність із додержанням вимог екологічної безпеки, інших екологічних нормативів та лімітів використання природних ресурсів;

в) не порушувати екологічні права і законні інтереси інших суб'єктів;

г) вносити плату за спеціальне використання природних ресурсів та штрафи за екологічні правопорушення;

д) компенсувати шкоду, заподіяну забрудненням та іншим негативним впливом на навколишнє природне середовище.

Громадяни України зобов'язані виконувати й інші обов'язки в галузі охорони навколишнього природного середовища відповідно до законодавства України.

Екологічне право, екологічні права та обов'язки.

1. Поясніть, які відносини регулює екологічне право.
2. Назвіть основні принципи охорони навколишнього природного середовища.
3. Які об'єкти охорони навколишнього природного середовища визначено законодавством про охорону природи?
4. Назвіть джерела екологічного права.
5. Які екологічні права та обов'язки громадян України передбачено законодавством?

6*. Висловіть свою думку щодо важливості екологічних прав для кожної людини.

7*. Знайдіть інформацію про природні об'єкти, які підлягають особливій охороні, у вашій області, районі, місті.

§ 25. Природокористування

1. Види природокористування.

Природа з давніх-давен і донині забезпечує людину всім необхідним для її існування.

Використання корисних властивостей навколишнього природного середовища для задоволення економічних, оздоровчих, культурних, естетичних і будь-яких інших потреб називають природокористуванням.

Людина користується природою, коли видобуває вугілля, залізну руду, золото чи інші корисні копалини, вирощує на землі хліб чи картоплю, збирає в лісі гриби чи ягоди, коли відпочиває на березі моря або просто милується чудовим краєвидом зелених київських пагорбів чи засніженими вершинами Карпат.

Екологічне законодавство визначає два основних види природокористування — загальне та спеціальне, які суттєво відрізняються між собою. Основні відмінності цих видів природокористування подано в таблиці (див. с. 122).

Загальне природокористування	Спеціальне природокористування
Здійснюється громадянами	Здійснюється громадянами, підприємствами, установами та організаціями
Для задоволення життєво необхідних потреб (естетичних, оздоровчих, рекреаційних, матеріальних тощо)	Для здійснення виробничої та іншої діяльності
Здійснюється, як правило, без спеціального дозволу	Здійснюється на підставі спеціальних дозволів (ліцензій)
Здійснюється без закріплення природних ресурсів (лісу, землі, води тощо) за окремою особою	Здійснюється із закріпленням природних ресурсів за певною особою
Здійснюється, як правило, безоплатно	Здійснюється за плату

Коли ви відпочиваєте біля моря чи в горах, збираєте в лісі гриби, вирушаєте в туристський похід, користуєтеся водою з водойомища чи криниць, — ідеться про *загальне природокористування*. Ви маєте право це робити, як правило, без оплати.

Загальне природокористування

Спеціальне природокористування

Якщо ж підприємство вирішило видобувати будь-які корисні копалини — від піску чи глини до руди чи вугілля, вирощувати цінну рибу у водоймищі, ідеться про *спеціальне природокористування*.

Потрібно врахувати, що в окремих випадках загальне природокористування здійснюється з отриманням плати. Так, туристи, які проклали маршрут територією Карпатського національного парку, мають сплатити за проходження маршрутом і користування стоянками на маршруті, певну плату необхідно сплатити рибалкам, які ловитимуть рибу на приватному ставку.

Незалежно від того, чи здійснюється загальне чи спеціальне природокористування, користувачі природних ресурсів повинні дбайливо ставитися до природи, не завдавати їй шкоди.

Під час здійснення будь-якого виду природокористування користувач повинен дотримуватися екологічних вимог. Ці обов'язки стосуються як користувачів, так і власників природних ресурсів.

2. Екологічна експертиза.

Коли розпочинається будівництво нового об'єкта, прокладається автомобільна чи залізнична магістраль, планується вирубка лісу, постає питання про можливі наслідки цих дій для екології, для навколишнього природного середовища. Для отримання відповіді на це питання передбачено проведення екологічних експертиз.

Проведення екологічної експертизи при здійсненні діяльності, яка може вплинути на стан навколишнього середовища, є обов'язковим.

Екологічній експертизі підлягають проекти планів розвитку галузей народного господарства, генеральних планів населених пунктів, проекти будівництва й реконструкції підприємств та інших об'єктів, що можуть негативно впливати на стан навколишнього природного середовища, документація по створенню нової техніки, технології, матеріалів і речовин, будь-які матеріали, речовини, продукція, які можуть вплинути на навколишнє середовище. Може бути проведено екологічну експертизу діючих екологічно небезпечних об'єктів і комплексів. Проведення державної екологічної експертизи фінансується організаціями, які планують реалізувати проекти, застосувати матеріали, продукти, які підлягають експертизі.

Державна екологічна експертиза проводиться експертними підрозділами чи спеціально створеними комісіями міністерства, до відання якого належать питання охорони навколишнього природного середовища, та його органів на місцях. В державній екологічній експертизі можуть брати участь органи державного управління України, представники наукових, проектних, конструкторських та інших установ та організацій, вищих навчальних закладів, громадськості, експерти міжнародних організацій.

Висновок державної екологічної експертизи є обов'язковим для виконання. Реалізація програм, проектів і рішень без позитивного висновку державної екологічної експертизи забороняється.

Громадська екологічна експертиза здійснюється незалежними групами спеціалістів з ініціативи громадських об'єднань, а також місцевих органів влади за рахунок їх власних коштів або на громадських засадах. Вона проводиться незалежно від державної екологічної експертизи, але її висновки не є обов'язковими — відповідно до закону вони можуть враховуватися при прийнятті рішень та реалізації проектів.

3. Червона книга України.

Охороні, а часом і відродженню зникаючих і рідкісних видів тварин і рослин сприяє Червона книга — офіційний перелік таких видів. Всесвітня Червона книга була створена в 1948 р. при Міжнародній спілці охорони природи і природних ресурсів. Її зусиллями було зібрано інформацію про майже 20 000 видів рослин, понад 600 видів

птахів, майже 120 видів ссавців тощо, які потребують захисту та знаходяться під загрозою зникнення.

У 1974 р. було засновано Червону книгу СРСР, а в 1980 р. уперше була надрукована Червона книга України (на той час — Українська Радянська Соціалістична Республіка в складі СРСР).

У 2002 р. було прийнято спеціальний Закон України «Про Червону книгу України».

Відповідно до цього закону, **Червона книга України є офіційним державним документом, який містить перелік рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів тваринного і рослинного світу в межах території України, її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони, а також узагальнені відомості про сучасний стан цих видів тваринного і рослинного світу та заходи щодо їх збереження і відтворення**.

Ознайомтеся з витягом із Закону України «Про Червону книгу України», визначте, які об'єкти перебувають під її охороною, та особливості статусу цих об'єктів.

Із Закону України «Про Червону книгу України»

Стаття 4. Об'єкти Червоної книги України

Об'єктами Червоної книги України є рідкісні і такі, що перебувають під загрозою зникнення, види тваринного і рослинного світу, які постійно або тимчасово перебувають (зростають) у природних умовах у межах території України, її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони.

Стаття 5. Об'єкти Червоної книги України як природні ресурси загальнодержавного значення

Об'єкти Червоної книги України належать до природних ресурсів загальнодержавного значення і підлягають особливій охороні на всій території України, у межах її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони. У передбаченому законом порядку права власників об'єктів Червоної книги України можуть бути обмежені в інтересах охорони цих об'єктів, навколишнього природного середовища та захисту прав громадян.

Не менше ніж раз на 10 років Кабінет Міністрів України повинен забезпечити видання та поширення Червоної книги України.

Залежно від стану та ступеня загрози рослини та тварини в Червоній книзі поділяють на ***зниклі*** (яких, на жаль, уже не існує у світі), ***ті, які зникли в природі*** (ті види, що зникли в дикій природі, але зберігаються та існують у спеціально створених людиною умовах), ***зникаючі*** (ті, що перебувають під загрозою зникнення), ***рідкісні*** тощо.

Тварини та рослини, занесені до Червоної книги, підлягають спеціальній державній реєстрації, держава здійснює заходи щодо їх збереження та, по можливості, відродження, збільшення чисельності. Ці види перебувають під особливою охороною держави, за їх знищення можливе притягнення навіть до кримінальної відповідальності.

Ознайомтеся з витягом із Закону України «Про Червону книгу України» та Кримінального кодексу України та визначте, за які дії щодо об'єктів Червоної книги передбачена юридична відповідальність і яка саме.

Із Закону України «Про Червону книгу України»

Стаття 20. Відповідальність за порушення законодавства у сфері охорони, використання та відтворення рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів тваринного і рослинного світу, занесених до Червоної книги України.

Відповідальність за порушення законодавства у сфері охорони, використання та відтворення рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів тваринного і рослинного світу, занесених до Червоної книги України, несуть особи, винні у:

погіршенні середовища перебування (зростання) видів тваринного та рослинного світу, занесених до Червоної книги України;

незаконному, у тому числі з порушенням вимог виданих дозволів, використанні об'єктів Червоної книги України або їх знищенні;

порушенні умов утримання видів тваринного і рослинного світу, занесених до Червоної книги України, у ботанічних садах, дендрологічних і зоологічних парках, інших штучно створених умовах, що призвело до їх загибелі, каліцтва (пошкодження);

невиконанні законних вимог посадових осіб органів державної влади, що здійснюють управління, регулювання та контроль у сфері охорони, використання та відтворення рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів тваринного і рослинного світу, занесених до Червоної книги України;

вчиненні інших дій, що завдали шкоди тваринам і рослинам, види яких занесені до Червоної книги України.

З Кримінального кодексу України

Стаття 248. Незаконне полювання

1. Порушення правил полювання, якщо воно заподіяло істотну шкоду, а також незаконне полювання в заповідниках або на інших територіях та об'єктах природно-заповідного фонду, або полювання на звірів, птахів чи інші види тваринного світу, що занесені до Червоної книги України, — караються штрафом від ста до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадськими роботами на строк від ста шістдесяти до двохсот сорока годин, або

обмеженням волі на строк до трьох років, з конфіскацією знарядь і засобів полювання та всього добутого.

2. Ті самі дії, якщо вони вчинені службовою особою з використанням службового становища, або за попередньою змовою групою осіб, або способом масового знищення звірів, птахів чи інших видів тваринного світу, або з використанням транспортних засобів, або особою, раніше судимою за злочин, передбачений цією статтею, — караються штрафом від двохсот до чотирьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до п'яти років, або позбавленням волі на той самий строк, з конфіскацією знарядь і засобів полювання та всього добутого.

Загальне та спеціальне природокористування, екологічна експертиза, Червона книга України.

1. Поясніть поняття: *загальне та спеціальне природокористування, екологічна експертиза, Червона книга України.*
2. Яка відповідальність передбачена для порушників екологічного законодавства України, зокрема законодавства про Червону книгу України?
3. Які об'єкти Червоної книги передбачені законодавством? На які групи вони поділяються?
4*. З'ясуйте, які рослини та тварини вашої місцевості занесені до Червоної книги України.
5*. Наведіть приклади здійснення загального та спеціального природокористування у вашому населеному пункті.
6. Порівняйте:
   а) загальне та спеціальне природокористування;
   б) державну та громадську екологічну експертизу.

ПІДСУМКОВІ ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ ДО III РОЗДІЛУ

«Кримінальне та екологічне право України»

1. Поясніть поняття: *злочин, запобіжні заходи, природокористування, склад злочину, судимість, співучасть.*
2. Дайте характеристику елементів складу злочину.
3. Наведіть приклади обставин, які виключають злочинність діяння.
4. Наведіть приклади адміністративних правопорушень і визначте, яку відповідальність за них може понести особа.
5. Назвіть стадії кримінального процесу та поясніть сутність кожної з них.
6. Охарактеризуйте особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх.

7. Які права та обов'язки мають учасники кримінального процесу?
8. Складіть схему «Кримінальні покарання в Україні».
9. Які види екологічних експертиз передбачено законодавством України?
10*. Висловіть свою думку щодо доцільності змін і доповнень у системі покарань в Україні.
11*. Висловіть свою думку щодо заходів, які можуть сприяти зниженню рівня злочинності в Україні.
12. Порівняйте:
    а) крадіжку, грабіж, розбій та шахрайство;
    б) обмеження волі та позбавлення волі;
    в) злочинну недбалість і злочинну самовпевненість;
    г) адміністративний арешт та арешт як кримінальне покарання;
    д) спеціальне та загальне природокористування;
    е) сукупність і повторність злочинів.
13. Розподіліть у таблиці запропоновані обставини:

Обставини, які пом'якшують відповідальність	Обставини, які обтяжують відповідальність

    а) повторне скоєння злочину;
    б) скоєння злочину неповнолітньою особою;
    в) скоєння злочину в громадському місці;
    г) скоєння злочину внаслідок тяжких сімейних або особистих обставин;
    д) скоєння злочину в стані сильного душевного хвилювання, викликаного неправомірними діями потерпілого;
    е) скоєння злочину загальнонебезпечним способом;
    є) тяжкі наслідки злочину;
    ж) явка з повинною.

14. Оберіть **ОДНУ** правильну відповідь.
    1. Яке визначення відповідає поняттю «тяжкий злочин», передбаченому Кримінальним кодексом України?
    А злочин, яким завдано тяжкої шкоди
    Б злочин, унаслідок якого загинуло дві чи більше осіб
    В злочин, за який передбачено покарання на строк від 5 до 10 років
    Г злочин, за який передбачено покарання на строк більше 10 років
    Д злочин, за який передбачено покарання у вигляді довічного позбавлення волі
    2. Яким є мінімальний строк позбавлення волі?
    А 3 місяці
    Б 6 місяців
    В 1 рік
    Г 3 роки
    Д 5 років

3. Хто із зазначених осіб може бути засуджений до довічного ув'язнення, якщо це покарання передбачено Кримінальним кодексом України за скоєний злочин?
   А 17-річний хлопець-студент
   Б 27-річна вагітна жінка-бухгалтер
   В 36-річна жінка — офіцер МВС
   Г 69-річний чоловік-водій

4. Яка обставина **НЕ** виключає кримінальну відповідальність?
   А дії в стані необхідної оборони
   Б дії в стані крайньої необхідності
   В явка з повинною та активна допомога слідству
   Г дії під впливом фізичного примусу, унаслідок якого особа не могла керувати своїми діями
   Д дії особи, яка визнана недієздатною і не могла усвідомлювати свої дії або керувати ними

5. Громадянин Р. звернувся до свого знайомого М. з проханням допомогти йому у виготовленні спеціального інструменту для відкриття сейфів без ключа. М. виконав прохання. Після цього Р. уночі проник до приміщення банку (охорона з невідомих причин була відсутня), за допомогою виготовлених інструментів відкрив сейф і викрав звідти гроші. Дайте кваліфікацію діям М.
   А скоєно розбій, М. є пособником злочину
   Б скоєно грабіж, М. є пособником злочину
   В скоєно крадіжку, М. є пособником злочину

6. У якому випадку особа буде звільнена від кримінальної відповідальності або не буде притягнута до неї?
   А 13-річний хлопець завдав однолітку легких тілесних ушкоджень
   Б 22-річний громадянин, якому було замовлено вбивство громадянки Д., придбав для виконання замовлення пістолет, але потім відмовився від виконання замовлення
   В 32-річна дівчина, яка завдала кілька ударів парасолькою хлопцеві, котрий намагався її пограбувати, погрожуючи ножем
   Г 36-річний чоловік, який використав чужий човен для рятування потопаючого, після чого одразу повернув його власнику
   Д 54-річна касир магазину під загрозою ножа віддала грабіжникам довірені їй гроші з каси

7. У якому випадку має місце спеціальне природокористування?
   А школяр збирає гриби в лісі
   Б слюсар у вихідний день рибалить біля озера
   В фермер після напруженого дня відпочиває біля річки
   Г власник компанії організував видобуток граніту на кар'єрі
   Д учитель привів клас на екскурсію в ботанічний сад

IV розділ

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО УКРАЇНИ

§ 26. Цивільне право та цивільні правовідносини

1. Предмет та метод цивільного права.

Важко знайти людину, яка б кожного дня не користувалася своєю власністю, не відвідувала магазин, не користувалася послугами транспорту чи їдальні. У всіх цих випадках людина стикається з нормами цивільного права.

Цивільне право — це галузь права, яка регулює майнові та особисті немайнові відносини, засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності учасників цих відносин.

Кожна галузь права має свої, чітко визначені предмет і метод правового регулювання.

Предметом цивільного права є особисті немайнові та майнові відносини. При цьому особливість особистих немайнових відносин полягає в тому, що норми цивільного права, здебільшого, лише визнають особисті немайнові права, які за своєю суттю є природними.

Пригадайте, які права людини відносять до природних прав людини.

Крім того, особисті немайнові права людини є складовою цивільної правоздатності фізичної особи.

Що стосується майнових відносин, то не всі вони регулюються цивільним правом. Предметом цивільного права є лише ті з них, які засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні та майновій самостійності учасників відносин. Тобто, якщо одна зі сторін відносин займає підпорядковане становище (як, наприклад, у відносинах платника податків із державою), коли волевиявлення обох сторін не обов'язкове (як при накладенні штрафу), — ці відносини не є предметом цивільного права.

Основний метод цивільного права визначений належністю цієї галузі до приватного права.

Пригадайте, що є характерним для галузей приватного права.

Виходячи з того, що учасники правовідносин самостійні та рівні у відносинах, вони мають майнову самостійність, можливість діяти на власний розсуд, провідним методом правового регулювання в цивільному праві є ***диспозитивний метод*** регулювання суспільних відносин — сторони можуть самостійно визначати свої права та обов'язки, порядок своїх дій (однак у межах, визначених законом). Сторони самі визначають, укладати їм договір чи ні, узгоджують умови договору тощо. Саме про диспозитивний метод регулювання іноді говорять: дозволено все, що не заборонено законом.

2. Джерела цивільного права.

Головним джерелом цивільного права є Цивільний кодекс України. Він є найбільшим за обсягом кодексом нашої держави. Складається з шести книг, 1308 (!) статей, охоплює надзвичайно широке коло правовідносин — власність та її захист, різноманітні угоди, захист прав авторів різних творів, спадкове право тощо. Однак навіть такий великий акт не в змозі врегулювати всі цивільно-правові відносини. Тому джерелами цивільного права є також Закони України «Про власність», «Про заставу», «Про авторське право та суміжні права» та інші, деякі положення цивільного права містять нормативні акти, прийняті Президентом України, Кабінетом Міністрів України, Національним банком України тощо.

Крім того, у цивільному праві застосовуються джерела права та способи регулювання, які можуть існувати лише в приватному праві.

Ознайомтеся з витягом із Цивільного кодексу України та визначте, як (крім зазначених вище нормативних актів) можуть регулюватися цивільні правовідносини.

З Цивільного кодексу України

Стаття 7. Звичай

1. Цивільні відносини можуть регулюватися звичаєм, зокрема звичаєм ділового обороту.

Звичаєм є правило поведінки, яке не встановлене актами цивільного законодавства, але є усталеним у певній сфері цивільних відносин.

Звичай може бути зафіксований у відповідному документі.

2. Звичай, що суперечить договору або актам цивільного законодавства, у цивільних відносинах не застосовується.

Стаття 8. Аналогія

1. Якщо цивільні відносини не врегульовані цим Кодексом, іншими актами цивільного законодавства або договором, вони регулюються тими правовими нормами цього Кодексу, інших актів цивільного законодавства, що регулюють подібні за змістом цивільні відносини (аналогія закону).

2. У разі неможливості використати аналогію закону для регулювання цивільних відносин вони регулюються відповідно до загальних засад цивільного законодавства (аналогія права).

3. Цивільні правовідносини.

Цивільні правовідносини мають певні особливості, які визначені їх природою.

Передусім, як уже зазначалося, їх учасниками є автономні, незалежні одна від одної особи. Ці особи у відносинах є рівними, вони не підпорядковуються одна одній. У відносинах між ними немає елементів влади.

Друга особливість цивільних правовідносин — можливість кожного учасника цивільних правовідносин здійснювати свої права на власний розсуд, самостійно обираючи шлях своїх дій.

Третьою особливістю є способи їх захисту. Для цього використовуються переважно майнові засоби захисту, які мають здебільшого компенсаційний характер.

Як і в будь-яких правовідносинах, їх елементами є суб'єкти правовідносин, їх об'єкти, а також суб'єктивні права та обов'язки учасників.

Учасниками цивільних правовідносин є фізичні та юридичні особи. Важливо зазначити, що учасниками цивільних правовідносин можуть також виступати держава в цілому, Автономна Республіка Крим, територіальні громади міст, сіл. Зрозуміло, що від імені юридичних осіб виступають їх уповноважені представники. У багатьох випадках учасників цивільних правовідносин називають *боржником* і *кредитором*.

Цивільні правовідносини так само, як і будь-які інші, виникають унаслідок певних юридичних фактів — дій чи подій. Найпоширенішою юридичною дією, яка породжує цивільно-правові відносини, є різноманітні правочини, зокрема укладення договорів. Особливе місце серед юридичних фактів, які породжують цивільно-правові відносини, займають акти органів державної влади України, органів місцевого самоврядування, а інколи і судів.

4. Види цивільно-правових відносин.

Цивільно-правові відносини охоплюють велику кількість правовідносин, тому їх поділяють на окремі види.

Цивільно-правові відносини поділяють за *суб'єктним складом* на абсолютні та відносні. ***Абсолютними правовідносинами*** є відносини, пов'язані з правом власності. Адже власник має свої права щодо всіх осіб, які його оточують. При цьому одна сторона таких правовідносин є чітко визначеною — власник майна, а інша може бути будь-якою. Власник має право розпоряджатися своїм майном незалежно від того,

з ким він має справу, будь-яка інша особа зобов'язана поважати права власника.

У ***відносних правовідносинах*** обидві сторони чітко визначені. При укладенні договору перевезення права та обов'язки мають лише пасажир і перевізник. Саме ці особи мають обов'язки один до одного.

За *характером вимог*, які мають право висувати учасники правовідносин, їх поділяють на речові та зобов'язальні. У ***речових правовідносинах*** об'єктом є речі (зокрема, відносини власності), у ***зобов'язальних відносинах*** об'єктом є певні дії зобов'язаної особи — боржника. Прикладом таких відносин можуть бути, наприклад, договір підряду, коли ви наймаєте будівельників для виконання робіт на дачі чи у квартирі та можете вимагати від них виконання обумовлених робіт.

Залежно від того, що є об'єктом правовідносин, виокремлюють (про що вже йшлося вище) ***майнові*** та ***особисті немайнові відносини***.

І нарешті, за *функціональним призначенням* цивільні правовідносини поділяють на охоронні та регулятивні. ***Регулятивні відносини*** виникають при правомірних діях сторін. Саме з такими відносинами ми стикаємося при здійсненні купівлі–продажу, коли беремо гроші в борг, даруємо певні речі тощо. Якщо ж скоєно правопорушення й виникає необхідність відшкодування, компенсації втрат — ідеться про ***охоронні правовідносини***. Саме такі відносини виникають у разі завдання шкоди, невиконанні укладеного договору тощо.

Цивільне право, цивільні правовідносини.

1. Поясніть поняття: *цивільне право, цивільні правовідносини*.
2. Які відносини регулює цивільне право?
3. Які особливості цивільно-правових відносин вам відомі?
4. Назвіть відомі вам види цивільно-правових відносин.
5. У яких випадках при регулюванні цивільних правовідносин можливе застосування аналогії та звичаю.
6. Порівняйте аналогію закону та аналогію права.
7*. Висловіть свою думку щодо доцільності використання звичаю та аналогії при регулюванні цивільних правовідносин.
8*. Визначте, у яких із зазначених випадків діятимуть норми цивільного права:
   а) згідно з вироком суду конфісковано майно особи, яка вчинила корисливий злочин;
   б) громадянин придбав у приватному магазині телевізор;
   в) територіальна громада Києва на аукціоні продала приватній фірмі будинок у центрі міста;
   г) громадянин К. сплатив податок за свій автомобіль;
   д) після смерті громадянки П. її будинок відповідно до заповіту було передано дитячому будинку.

§ 27–28. Суб'єкти цивільних правовідносин

Пригадайте, які види суб'єктів можуть брати участь у правовідносинах.

У цивільних правовідносинах, як і в будь-яких інших, можуть брати участь фізичні та юридичні особи. Кожен із цих видів осіб має певні особливості статусу, існують певні особливості та обмеження в здійсненні ними цивільних правовідносин.

1. Фізичні особи.

Фізичною особою є будь-яка людина. Фізична особа в цивільних правовідносинах бере участь під своїм іменем (прізвище, ім'я та по батькові). Ім'я надається особі від народження, але закон передбачає можливість зміни імені фізичної особи після досягнення нею 16-річного віку.

Важливе значення для здійснення окремих цивільно-правових угод має місце проживання фізичної особи. Відповідно до Конституції України, громадяни України мають право на вільне обрання місця проживання на території нашої держави. Водночас Цивільний кодекс України передбачає, що місцем проживання дитини віком до 10 років є місце проживання її батьків. З 10 до 14 років у разі, коли батьки дитини проживають окремо, місце її проживання визначається батьками з врахуванням думки дитини, з 14 років дитина має право самостійно визначити місце свого проживання.

Важливе значення для участі в цивільно-правових відносинах мають цивільні правоздатність і дієздатність. Цивільна правоздатність і цивільна дієздатність разом становлять правосуб'єктність особи.

Цивільна правоздатність — це здатність мати цивільні права та обов'язки. Нею володіють усі фізичні особи протягом усього життя — від народження і до смерті. В окремих випадках законодавство передбачає захист інтересів навіть зачатої, але ще не народженої дитини (наприклад, коли йдеться про спадкування). Правоздатність не вимагає від особи ніяких дій, людина може користуватися нею пасивно.

Кожна фізична особа має всі особисті немайнові права, установлені Конституцією України та Цивільним кодексом України, і здатна мати обов'язки як учасник цивільних відносин.

Зазначимо, що закон виключає можливість обмеження правоздатності підзаконними нормативними актами, а також визначає, що будь-який правочин, учинений особою, який обмежує її правоздатність, є нікчемним. Так, якщо особа за будь-яких обставин — під впливом насильства, обману, шантажу тощо — підпише зобов'язання або будь-яким іншим способом обмежить свою правоздатність, то її зобов'язання буде недійсним із моменту підписання.

2. Цивільна дієздатність фізичної особи.

Цивільна дієздатність фізичної особи — це здатність особи своїми діями набувати для себе цивільних прав і самостійно їх здійснювати, а також здатність своїми діями створювати для себе цивільні обов'язки, самостійно їх виконувати та нести відповідальність у разі їх невиконання. Отже, дієздатність вимагає від особи цілеспрямованих дій — підписання документів, узяття на себе відповідальності.

Закон передбачає певні рівні цивільної дієздатності особи, її поступове зростання.

До 14 років малолітня дитина має ***часткову дієздатність*** — вона самостійно може здійснити лише дрібні побутові правочини: придбати хліб, жувальну гумку, газету тощо. Будь-які інші правочини від імені та в інтересах дитини вчиняють її батьки або особи, які їх замінюють.

У віці з 14 до 18 років неповнолітній має ***неповну дієздатність***. Він може не лише самостійно здійснювати дрібні побутові правочини, а й розпоряджатися власними доходами — заробітком, стипендією, іншими доходами. У цьому віці особа має право самостійно відкрити банківський рахунок і розпоряджатися коштами, які знаходяться на цьому рахунку. Інші правочини неповнолітній вчиняє за згодою батьків. На вчинення неповнолітньою особою правочину щодо транспортних засобів або нерухомого майна має бути письмова нотаріально засвідчена згода батьків (усиновлювачів) або піклувальника і дозвіл органу опіки та піклування. У той же час закон передбачає, що за наявності достатніх підстав суд може обмежити право неповнолітнього розпоряджатися своїм майном чи доходами.

Розширення прав завжди пов'язане з підвищенням відповідальності — неповнолітній у віці з 14 до 18 років зобов'язаний із власного доходу відшкодовувати завдану ним шкоду.

З 18 років — тобто з повноліття — настає ***повна дієздатність***.

Цивільний кодекс України передбачає випадки, коли повна цивільна дієздатність настає раніше від настання повноліття. Так, повну цивільну дієздатність отримує особа, якщо до настання 18 років вона укладає шлюб, якщо її реєструють батьком чи матір'ю дитини. Також повна цивільна дієздатність може бути надана неповнолітній особі, яка уклала трудовий договір або бажає розпочати займатися підприємницькою діяльністю.

В останніх двох випадках, якщо батьки дитини заперечують наданню їй повної цивільної дієздатності, дитина може звернутися до суду, який і приймає рішення, виходячи з інтересів дитини.

Рівні цивільної дієздатності фізичної особи

Рівень	Вік	Дії, які особа може здійснювати самостійно	Інші права	Відповідальність за завдану шкоду (цивільно-правова відповідальність)
Часткова	До 14 років	Виключно дрібні побутові правочини	Усі інші угоди від імені дитини укладають батьки або особи, які їх заміняють	Відповідальність несуть батьки
Неповна	14–18 років	Дрібні побутові угоди, розпоряджатися власною заробітною платою, стипендією, іншими доходами, відкривати банківський рахунок і розпоряджатися коштами з нього, які внесені нею особисто, а внесеними іншими особами — за згодою батьків	Мають право укладати будь-які угоди за згодою батьків або осіб, які їх заміняють	Відповідальність несуть самостійно власними коштами (заробітна плата, стипендія) або власною працею, якщо недостатньо — відповідають батьки
Повна	З 18 років або достроково у випадках, передбачених законом	Будь-які дії		Відповідальність несуть самостійно

Цивільну дієздатність має та фізична особа, яка усвідомлює значення своїх дій і може керувати ними, тому закон передбачає можливість у певних випадках обмеження цивільної дієздатності особи або навіть визнання її недієздатною.

Ознайомтеся з витягом із Цивільного кодексу України та визначте, у яких випадках може бути прийнято таке рішення та які правові наслідки це матиме.

З Цивільного кодексу України

Стаття 36. Обмеження цивільної дієздатності фізичної особи

1. Суд може обмежити цивільну дієздатність фізичної особи, якщо вона страждає на психічний розлад, який істотно впливає на її здатність усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними.

2. Суд може обмежити цивільну дієздатність фізичної особи, якщо вона зловживає спиртними напоями, наркотичними засобами, токсичними речовинами тощо і тим ставить себе чи свою сім'ю, а також інших осіб, яких вона за законом зобов'язана утримувати, у скрутне матеріальне становище (...).

4. Цивільна дієздатність фізичної особи є обмеженою з моменту набрання законної сили рішенням суду про це.

Стаття 37. Правові наслідки обмеження цивільної дієздатності фізичної особи

1. Над фізичною особою, цивільна дієздатність якої обмежена, встановлюється піклування.

2. Фізична особа, цивільна дієздатність якої обмежена, може самостійно вчиняти лише дрібні побутові правочини.

3. Правочини щодо розпорядження майном та інші правочини, що виходять за межі дрібних побутових, вчиняються особою, цивільна дієздатність якої обмежена, за згодою піклувальника. Відмова піклувальника дати згоду на вчинення правочинів, що виходять за межі дрібних побутових, може бути оскаржена особою, цивільна дієздатність якої обмежена, до органу опіки та піклування або суду.

4. Одержання заробітку, пенсії, стипендії, інших доходів особи, цивільна дієздатність якої обмежена, та розпоряджання ними здійснюються піклувальником. Піклувальник може письмово дозволити фізичній особі, цивільна дієздатність якої обмежена, самостійно одержувати заробіток, пенсію, стипендію, інші доходи та розпоряджатися ними.

5. Особа, цивільна дієздатність якої обмежена, самостійно несе відповідальність за порушення нею договору, укладеного за згодою піклувальника, та за шкоду, що завдана нею іншій особі.

Стаття 39. Визнання фізичної особи недієздатною

1. Фізична особа може бути визнана судом недієздатною, якщо вона внаслідок хронічного, стійкого психічного розладу не здатна усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними.

Стаття 40. Момент визнання фізичної особи недієздатною

1. Фізична особа визнається недієздатною з моменту набрання законної сили рішенням суду про це.

2. Якщо від часу виникнення недієздатності залежить визнання недійсним шлюбу, договору або іншого правочину, суд з урахуванням висновку судово-психіатричної експертизи та інших доказів щодо психічного стану особи може визначити у своєму рішенні день, з якого вона визнається недієздатною (...).

Стаття 41. Правові наслідки визнання фізичної особи недієздатною

1. Над недієздатною фізичною особою встановлюється опіка.

2. Недієздатна фізична особа не має права вчиняти будь-якого правочину.

3. Правочини від імені недієздатної фізичної особи та в її інтересах вчиняє її опікун.

4. Відповідальність за шкоду, завдану недієздатною фізичною особою, несе її опікун (...).

Закон передбачає, що в разі одужання чи суттєвого поліпшення стану психічного здоров'я особи, припинення зловживання алкоголем чи наркотиками, суд має право поновити її дієздатність або зняти обмеження дієздатності.

3. Визнання особи безвісно відсутньою чи померлою.

На жаль, у житті трапляються випадки, коли людина, пішовши з дому чи з роботи, зникає. Рідним, знайомим, друзям нічого не відомо про те, де вона знаходиться, чим займається, чи є вона живою.

Які проблеми, на вашу думку, можуть виникнути в цій ситуації?

У житті осіб, які пов'язані зі зниклою чи померлою людиною, може виникнути безліч проблем. Діти такої особи залишаються без засобів до існування, які раніше вона надавала, і водночас не можуть отримати пенсію, неможливо вирішити проблеми користування та розпорядження майном, що їй належало, тощо.

Саме тому закон передбачив порядок визнання осіб безвісно відсутніми або зниклими. **Безвісно відсутньою особу визнають у випадку, коли протягом одного року в місці її постійного проживання немає відомостей про те, де вона знаходиться.** Рішення про це приймає суд і над майном цієї особи встановлюється опіка. Опікун за рахунок майна безвісно відсутньої особи задовольняє її борги, надає кошти на існування осіб, яких відсутня особа зобов'язана була утримувати.

Якщо ж щодо фізичної особи немає відомостей про місце її перебування протягом більш тривалого строку або є підстави вважати людину загиблою від конкретного нещасного випадку, суд може оголосити особу померлою.

Обставини зникнення (відсутності) людини	Строк, який повинен пройти для прийняття рішення про визнання людини померлою
За загальним правилом	3 роки відсутності відомостей про місце перебування особи
Людина пропала безвісти за обставин, що загрожували їй смертю, або дають підставу припускати її загибель від певного нещасного випадку	6 місяців відсутності відомостей про місце перебування особи
Є підстави вважати фізичну особу загиблою від певного нещасного випадку або інших обставин унаслідок надзвичайних ситуацій техногенного чи природного характеру	1 місяць після завершення роботи спеціальної комісії, утвореної для розслідування надзвичайних ситуацій
Особа пропала безвісти у зв'язку з воєнними діями	2 роки від дня закінчення воєнних дій

Якщо особа оголошена померлою, то з правової точки зору настають ті ж самі наслідки, що і в разі реальної смерті особи. Спадкоємці мають право на спадщину, неповнолітнім дітям та іншим особам, яких утримувала особа, котра визнана померлою, призначається пенсія. Однак спадкоємці фізичної особи, яка оголошена померлою, не мають права протягом 5 років продавати, дарувати або іншим чином відчужувати отримане ними нерухоме майно.

Іноді виникає ситуація, коли особа, оголошена померлою, раптом повертається. У цьому випадку суд, який приймав рішення про оголошення особи померлою, скасовує своє рішення. Незалежно від часу своєї появи така особа має право вимагати повернення свого майна, яке збереглося та безоплатно перейшло до інших осіб після оголошення особи померлою, за винятком грошей і цінних паперів на пред'явника. Якщо ж майно було отримане за плату (наприклад, куплено), особа зобов'язана повернути його, якщо буде встановлено, що на момент набуття цього майна вона знала, що фізична особа, яка була оголошена померлою, жива.

4. Поняття та ознаки юридичної особи.

У цивільно-правових відносинах разом із фізичними беруть участь юридичні особи. Відповідно до Цивільного кодексу України, **юридична особа — це організація, створена й зареєстрована в установленому законом порядку, яка наділяється цивільною правоздатністю та дієздатністю, може від свого імені набувати майнові й особисті немайнові права й нести цивільні обов'язки, бути позивачем і відповідачем у суді.**

Юридична особа завжди виступає як єдине ціле, у неї є чітка організаційна структура. Тому ознакою юридичної особи є її *організаційна єдність*. Юридична особа набуває свого статусу лише внаслідок визнання її державними органами, реєстрації в установленому порядку. Отже, другою ознакою юридичної особи є *публічний характер її виникнення* та *припинення*. Для юридичної особи характерна також наявність у неї певного відокремленого майна. Юридична особа, як правило, бере участь у цивільних правовідносинах, при цьому *вона виступає в цивільному обороті від свого імені*. Однак, беручи самостійну участь у цивільних правовідносинах, юридична особа одночасно несе самостійну відповідальність за своїми зобов'язаннями.

Юридична особа наділяється цивільною правоздатністю і дієздатністю, може бути позивачем і відповідачем у суді. Цивільний кодекс України визначив, що юридична особа здатна мати такі ж цивільні права та обов'язки (цивільну правоздатність), як і фізична особа, крім тих, які за своєю природою можуть належати лише людині.

Висловіть свою думку щодо того, які саме права можуть належати лише фізичним особам.

Водночас законом передбачено, що для проведення окремих видів діяльності (зокрема, будівельні роботи, освітня чи медична діяльність, перевезення тощо) юридична особа повинна отримати спеціальний дозвіл (ліцензію). Цивільна правоздатність юридичної особи виникає з моменту її створення і припиняється з дня внесення до єдиного державного реєстру запису про її припинення.

Юридична особа має і дієздатність, однак цивільних прав та обов'язків вона набуває і здійснює їх через свої органи або представників. Юридична особа самостійно відповідає за своїми зобов'язаннями належним їй майном.

5. Види юридичних осіб.

В Україні передбачено існування багатьох видів юридичних осіб.

Залежно від способу їх діяльності юридичні особи можуть бути юридичними особами приватного права або юридичними особами публічного права. ***Юридичні особи публічного права*** створюються шляхом видання актів Президента України, органів державної виконавчої влади, органів місцевого самоврядування. Це різноманітні органи управління (міністерства, департаменти, служби), інші державні установи (зокрема, школи, лікарні, театри, музеї) та підприємства. ***Юридичні особи приватного права*** створюються за бажанням їх засновників. Вони складають установчі документи — статут, положення, установчий договір, виділяють новій юридичній особі майно та визначають її призначення. Важливо зазначити, що юридичні особи як публічного, так і приватного права мають рівні права в цивільних правовідносинах. Окремі обмеження можуть бути встановлені законом.

За основною метою діяльності юридичні особи поділяють на підприємницькі та непідприємницькі. Основною метою діяльності ***підприємницьких юридичних осіб*** є отримання прибутку та його подальший розподіл між учасниками. Підприємницькі юридичні особи створюються у формі господарських товариств або виробничих кооперативів. На відміну від них ***непідприємницькі юридичні особи*** не мають на меті одержання прибутку, а створюються для досягнення інших суспільно важливих цілей. Ними є, зокрема, громадські організації, споживчі кооперативи тощо.

За формою власності юридичні особи поділяються на ***державні, комунальні, приватні*** та ***змішані***.

Можливий поділ юридичних осіб за джерелом їх фінансування на ***госпрозрахункові***, які отримують кошти від своєї діяльності, повністю забезпечуючи своє існування, та ***бюджетні***, які отримують кошти на існування з бюджету. До останніх, зокрема, належать навчальні заклади,

метою яких є не отримання прибутків, які б повністю забезпечували їх діяльність, — їх фінансує держава, забезпечуючи реалізацію права громадян на освіту.

Ще один можливий критерій поділу — кількість осіб, які входять до складу юридичних осіб. Так, у створенні громадських організацій, партій тощо обов'язково беруть участь кілька осіб. Такі юридичні особи є ***об'єднаннями осіб***. Однак, наприклад, акціонерне товариство, товариство з обмеженою або додатковою відповідальністю може створити й одна особа. В цьому випадку їх називають ***унітарними***.

Деякі юридичні особи є власниками свого майна. Такими є майже всі приватні юридичні особи. Однак разом із ними існують юридичні особи, які отримують майно не у власність, а в користування чи на іншій підставі. Саме таким є майно майже всіх державних і комунальних юридичних осіб, юридичних осіб публічного права.

За організаційно-правовими формами юридичні особи поділяють на ***товариства***, тобто організації, створені шляхом об'єднання осіб (учасників), які мають право участі в цьому товаристві, або однією особою (якщо це не заборонено законом), та ***установи***, тобто організації, створені однією або кількома особами (засновниками), які не беруть участі в управлінні нею, шляхом об'єднання (виділення) їхнього майна для досягнення мети, визначеної засновниками, за рахунок цього майна.

На рівних з іншими суб'єктами в цивільно-правових відносинах бере участь держава. Вона має право створювати різноманітні юридичні особи. Держава набуває цивільні права та обов'язки через органи державної влади та представників, які мають відповідні повноваження.

6. Порядок створення юридичних осіб.

Закон чітко визначає порядок створення юридичних осіб. Розрізняють розпорядчий, нормативно-явочний (реєстраційний), дозвільний та договірний способи створення юридичних осіб. Перший із них — ***розпорядчий*** — використовується переважно при створенні юридичних осіб публічного права. ***Нормативно-явочний (реєстраційний)*** передбачає, що особи-засновники чи засновник приймають рішення про заснування юридичної особи та повідомляють про це (шляхом подання визначених законом документів) відповідні державні органи. Іноді виокремлюють ***дозвільний*** спосіб створення юридичних осіб, коли засновникам необхідно отримати дозвіл державних органів на діяльність створеної особи (наприклад, при створенні банку чи страхової компанії).

Дії, які повинні зробити засновники юридичної особи, суттєво відрізняються залежно від її виду, організаційно-правової форми тощо. Як правило, вони включають розробку установчих документів (статуту, установчого договору тощо), проведення в разі необхідності установчих зборів, подання документів на державну реєстрацію.

Державна реєстрація завершує процес створення юридичної особи, саме після цього юридична особа починає існувати юридично. Юридична особа вноситься до Єдиного державного реєстру.

Установчим документом товариства є затверджений статут або ***засновницький договір*** між учасниками. Установа створюється на підставі установчого акта, складеного засновником (засновниками).

Закон визначає вимоги до засновницьких документів. Так, у статуті товариства вказуються найменування юридичної особи, органи управління товариством, їх компетенція, порядок прийняття ними рішень, порядок вступу до товариства та виходу з нього. У засновницькому договорі товариства визначаються зобов'язання учасників створити товариство, порядок їх спільної діяльності щодо його створення, умови передання товариству майна учасників. В установчому акті установи вказується її мета, визначаються майно, яке передається установі, необхідне для досягнення цієї мети, структура управління установою.

7. Припинення існування юридичної особи.

Іноді юридичні особи з різних причин припиняють своє існування. Закон передбачає декілька варіантів припинення існування юридичної особи. Якщо при припиненні юридичної особи її права та обов'язки не передаються іншій особі в порядку правонаступництва, ідеться про ***ліквідацію***.

Однак значно частіше юридичні особи припиняють існування шляхом правонаступництва. У цьому випадку на основі юридичної особи, яка припиняє існування, виникає одна чи декілька нових юридичних осіб. Це може відбутися шляхом злиття, поділу, виділення, приєднання, перетворення. При ***злитті*** дві або більше існуючих юридичних осіб припиняють своє існування, а на їх основі створюється нова, до якої переходять усі права та обов'язки попередників. При ***поділі*** навпаки на базі однієї існуючої юридичної особи виникає декілька юридичних осіб, майно ділиться між новоствореними юридичними особами, до них переходять також права та обов'язки юридичної особи, яка ліквідується.

Іноді юридична особа припиняє своє існування шляхом ***перетворення***, коли змінюється її організаційно-правова форма, наприклад, з акціонерного товариства утворюється товариство з обмеженою відповідальністю (про сутність цих форм ви дізнаєтеся пізніше). У цьому випадку нова юридична особа «успадковує» усі права та обов'язки попередньої структури.

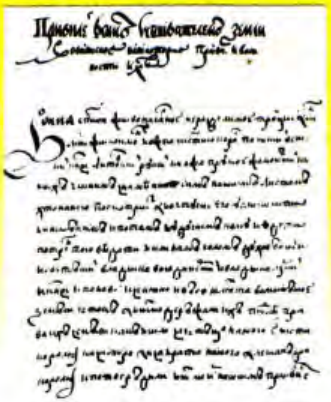
При ***приєднанні*** до існуючої юридичної особи приєднується інша — одна чи декілька. При цьому до нової юридичної особи переходять права всіх юридичних осіб, які існували.

Фізична особа, юридична особа, цивільна дієздатність, цивільна правоздатність.

1. Поясніть поняття: *фізична особа, юридична особа, цивільна дієздатність, цивільна правоздатність.*
2. У яких випадках дієздатність особи може бути обмежена, у яких вона може бути визнана недієздатною?
3. Який порядок створення юридичних осіб?
4. Якими способами може бути припинено існування юридичної особи?
5. Порівняйте різні способи припинення юридичної особи.
6*. Користуючись наведеними витягами з Цивільного кодексу України, складіть порівняльну таблицю правоздатності та дієздатності.

	Правоздатність	Дієздатність
Час виникнення		
У чому полягає		
Можливість обмеження		

7*. Висловіть свою думку щодо доцільності встановленого Цивільним кодексом України поступового збільшення обсягу цивільної дієздатності фізичних осіб.
8. Дізнайтеся про різні види юридичних осіб, які існують у вашому місті, селищі, селі, районі.
9. Визначте, які фізичні та юридичні особи діють у кожному з наведених випадків:
   а) громадянин П. придбав у магазині «Сяйво» телевізор;
   б) громадянка О. взяла в борг 1000 грн у своєї подруги;
   в) суддя Верховного суду Р. уклав договір із будівельною фірмою про ремонт дачі;
   г) директор підприємства Л., управляючи автомобілем, порушив Правила дорожнього руху та потрапив в аварію, пошкодивши автомобілі громадян Г. та В. і стовп електроосвітлення.

У Великому князівстві Литовському до появи Литовських статутів для регулювання відносин населення певної місцевості з державою використовувалися уставні грамоти. У деяких випадках у грамотах закріплювалися привілеї населення, які надавалися з метою захисту від зловживань влади, в інших — грамоти регулювали відносини між різними групами населення. Такі грамоти до 1529 р. було надано двадцять одній землі, з них вісім — на українських землях, що ввійшли до складу Литовсько-Руської держави.

§ 29. Правочини

1. Поняття та ознаки правочину.

Пригадайте ситуації, коли вам доводилося ставати учасниками цивільно-правових відносин.

У більшості випадків цивільно-правові відносини виникають унаслідок певних дій фізичних та юридичних осіб. **Дії осіб, які спрямовані на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків, називають правочином.**

Для правочину характерний ряд ознак. Передусім правочин є дією осіб, тому він обов'язково є ***вольовим актом***, наслідком вільно виявленої волі особи — волевиявлення.

По-друге, дія стає правочином лише тоді, коли її метою є виникнення, зміна або припинення цивільних прав та обов'язків. Коли людина пише статтю чи картину, вона в багатьох випадках намагається реалізувати себе, свої здібності, але при цьому породжує також і цивільно-правові наслідки. Однак ці дії не є правочинами — адже набуття цивільно-правових прав та обов'язків не є основною та безпосередньою метою цих юридичних вчинків.

Правочин є ***дією суб'єктів цивільного (або приватного) права***. Отже, учасники цих правочинів автономні один від одного та є рівними. Їхня участь у правочині — вияв їхнього бажання, вільного рішення. Цим правочин відрізняється від адміністративних рішень органів державної влади (наприклад, конфіскації майна, утримання податків), коли рішення органів державної влади є обов'язковими для виконання іншою стороною.

Правочин є ***правомірною дією***. Дії його учасників відповідають вимогам законодавства. Це відрізняє правочин від правопорушень, які тягнуть за собою юридичну відповідальність.

Велика кількість правочинів передбачає їх класифікацію за певними ознаками. Цивільний кодекс поділяє правочини на односторонні, двосторонні та багатосторонні.

Односторонній правочин полягає в діях однієї сторони та, відповідно, породжує юридичні обов'язки лише до цієї сторони. У той же час права внаслідок одностороннього правочину можуть виникнути не лише в особи, яка його вчиняє, а й в інших осіб. Так, складаючи заповіт, особа не повинна ні з ким погоджувати свої дії, її дії також ні для кого, крім неї, не породжують обов'язків, хоча певні права (насамперед право власності) виникає в осіб, яким заповідано спадкове майно. Так само відбувається, коли юридична особа видає довіреність на виконання певних дій. ***Дво-*** чи ***багатосторонні правочини*** вимагають погодження дій, волі двох або відповідно більше сторін.

Залежно від розподілу зобов'язань правочини поділяють на оплатні та безоплатні.

Абсолютна більшість правочинів є ***оплатними***. Прикладами таких є купівля-продаж, оренда, міна тощо, коли обидві сторони зобов'язані виконати певні дії одна для одної, тобто зобов'язання є зустрічними.

Якщо ж зобов'язання виникають лише в однієї сторони, а інша має лише права, або якщо інша сторона правочину відсутня (в односторонньому правочині), то йдеться про ***безоплатний правочин***. Прикладом такого правочину є дарування.

Важливим критерієм поділу правочинів є час, з якого він набуває чинності. За цим критерієм правочини поділяють на консенсуальні та реальні. ***Консенсуальний правочин*** набуває чинності з моменту досягнення сторонами згоди щодо основних умов правочину — його предмет, спосіб і порядок оплати тощо. На відміну від цього ***реальний правочин*** набуває чинності лише тоді, коли його реалізовано, здійснено.

2. Умови чинності правочину.

Законодавство встановлює перелік умов, за яких учинений правочин є дійсним.

Ми вже знаємо, що правочин — правомірна дія. Саме тому першою умовою дійсності правочину закон визнає **відповідність його змісту нормам законодавства та моральним засадам суспільства, його законність**.

Для вчинення правочину особи, які беруть у ньому участь, повинні усвідомлювати його сутність, його правові та інші наслідки. Уявіть, що 5-річний хлопчик вирішив обміняти сільський будинок, який йому подарувала бабуся, на велику іграшкову машину. Чи може бути визнано таку угоду? Відповідь зрозуміла. Отже, другою умовою дійсності правочину є **достатній обсяг цивільної дієздатності осіб, які вчиняють злочин**. Необхідний обсяг дієздатності залежатиме від змісту правочину.

Правочин є волевиявленням його учасників. Проте, чи можна вважати дійсним правочин, укладений під погрозою чи внаслідок обману? Відповідь, сподіваємося, зрозуміла. Отже, умовою дійсності правочину є **відповідність волевиявлення учасників правочину з їхньою дійсною волею**, учинення правочину вільно та без зовнішнього протиправного впливу.

Закон передбачає оформлення правочину у відповідній формі. Вона залежить від змісту правочину, його обсягу.

Ознайомтеся з витягом із Цивільного кодексу України та визначте, які форми вчинення правочину передбачає законодавство та в яких випадках кожна з них має застосовуватися.

З Цивільного кодексу України

Стаття 205. Форма правочину. Способи волевиявлення

1. Правочин може вчинятися усно або в письмовій формі. Сторони мають право обирати форму правочину, якщо інше не встановлено законом.

2. Правочин, для якого законом не встановлена обов'язкова письмова форма, вважається вчиненим, якщо поведінка сторін засвідчує їхню волю до настання відповідних правових наслідків.

3. У випадках, установлених договором або законом, воля сторони до вчинення правочину може виражатися її мовчанням.

Стаття 206. Правочини, які можуть вчинятися усно

1. Усно можуть вчинятися правочини, які повністю виконуються сторонами в момент їх вчинення, за винятком правочинів, які підлягають нотаріальному посвідченню та (або) державній реєстрації, а також правочинів, для яких недодержання письмової форми має наслідком їх недійсність.

2. Юридичній особі, що сплатила за товари та послуги на підставі усного правочину з другою стороною, видається документ, що підтверджує підставу сплати та суму одержаних грошових коштів (...).

Стаття 208. Правочини, які належить вчиняти у письмовій формі

1. У письмовій формі належить вчиняти:

1) правочини між юридичними особами;

2) правочини між фізичною та юридичною особою, крім правочинів, передбачених частиною першою статті 206 цього Кодексу;

3) правочини фізичних осіб між собою на суму, що перевищує у двадцять і більше разів розмір неоподатковуваного мінімуму доходів громадян, крім правочинів, передбачених частиною першою статті 206 цього Кодексу;

4) інші правочини, щодо яких законом установлена письмова форма.

Стаття 209. Нотаріальне посвідчення правочину

1. Правочин, який вчинений у письмовій формі, підлягає нотаріальному посвідченню лише у випадках, установлених законом або домовленістю сторін (...).

4. На вимогу фізичної або юридичної особи будь-який правочин з її участю може бути нотаріально посвідчений.

Отже, обов'язковою умовою дійсності правочину є **дотримання встановленої форми оформлення правочину**.

При цьому правочин є дійсним лише в тому випадку, коли він є реальним, дійсно має на меті досягнення тих наслідків, які в ньому зазначені.

3. Недійсність правочину.

Установивши вимоги до правочину, який є дійсним, законодавство водночас визначило підстави для визнання правочину недійсним.

Недійсні правочини не породжують юридичних наслідків, які були ними передбачені.

Закон передбачив поділ недійсних правочинів на нікчемні та оспорювані.

Нікчемним є правочин, недійсність якого встановлена законом. Він є недійсним незалежно від бажання сторін правочину, без їх звернення до суду з метою визнання правочину недійсним.

Однак у більшості випадків для визнання правочину недійсним необхідна активна позиція хоча б одного з учасників правочину. Він повинен звернутися до суду, який, розглянувши обставини вчинення правочину, може прийняти рішення про його недійсність. Правочин, недійсність якого прямо не визначена законом, але який може бути визнаний судом недійсним у разі, коли одна зі сторін заперечує його дійсність на підставах, визначених законом, є ***оспорюваним***.

Нікчемні правочини	Оспорювані правочини
У разі недодержання вимоги закону про нотаріальне посвідчення договору чи одностороннього правочину	Правочин, який *неповнолітня* особа вчинила за межами її цивільної дієздатності без згоди батьків (усиновлювачів)
Правочин, який вчинено *малолітньою* особою за межами її цивільної дієздатності, у разі відсутності його схвалення її батьками (усиновлювачами) або одним із них, з ким вона проживає, або опікуном.	Правочин, який вчинила фізична особа, цивільна дієздатність якої обмежена, за межами її цивільної дієздатності без згоди піклувальника
Правочин, вчинений без дозволу органу опіки та піклування, якщо закон вимагає такої згоди	Правочин юридичної особи, вчинений нею без відповідного дозволу (ліцензії)
Правочин, вчинений недієздатною фізичною особою	Правочин, який вчинено під впливом помилки
Правочин, який порушує публічний порядок, тобто спрямований на порушення конституційних прав і свобод людини і громадянина, знищення, пошкодження майна фізичної або юридичної особи, держави, Автономної Республіки Крим, територіальної громади, незаконне заволодіння ним	Вчинення правочину під впливом обману, насильства, у результаті зловмисної домовленості представника однієї сторони з другою стороною

Необхідно зазначити, що перелік правочинів, які є нікчемними, є вичерпним, а от перелік підстав, за яких правочин може бути недійсним, тобто тих, які є оспорюваними, не є вичерпним. Суд має право визнати правочин недійсним і за наявності інших важливих підставах, крім тих, які вказано в Цивільному кодексі України.

Якщо правочин є недійсним або його визнано таким судом, кожна зі сторін зобов'язана повернути іншій стороні все, що вона отримала у зв'язку з вчиненням правочину, або відшкодувати вартість отриманого (послуг, робіт тощо). Отже, обидві сторони повертаються у свій первинний стан, який вони мали до вчинення правочину. **Відновлення стану речей, який існував до вчинення правочину, недійсного за законом або визнаного таким у судовому порядку, називають реституцією** (латин. *restitucio* — повернення, відновлення). Реституція, при якій обидві сторони зобов'язані повернути все отримане на виконання цього правочину, називають ***двосторонньою реституцією***. Нині закон не передбачає односторонньої реституції, тобто повернення отриманого лише однією стороною. Крім того, у разі якщо недійсним правочином одній із сторін або третій особі було завдано збитків чи моральної шкоди, то винна сторона повинна відшкодувати їх.

В окремих випадках закон передбачає особливі наслідки правочинів, які визнано недійсними за окремими підставами. Так, якщо одна зі сторін застосувала обман, фізичний або психічний тиск на другу сторону, вона зобов'язана відшкодувати другій стороні збитки в подвійному розмірі та моральну шкоду, що завдані у зв'язку з вчиненням цього правочину. Так само особа, яка скористалася тяжкою обставиною, зобов'язана відшкодувати другій стороні збитки й моральну шкоду, що завдані їй у зв'язку з вчиненням цього правочину.

Окремі правила стосуються наслідків недотримання вимог щодо форми правочину. Так, недотримання письмової форми вчинення правочину не веде до автоматичного визнання правочину недійсним, однак у разі заперечення дійсності такого правочину однією зі сторін він може бути визнаний недійсним судом. При вирішенні цього питання суд не може спиратися на свідчення свідків, а має використовувати лише письмові докази, аудіо-, відеозаписи та інші докази.

Особливими випадками правочинів є фіктивний та удаваний правочини. ***Фіктивним*** є правочин, який вчинено без наміру створення правових наслідків, які обумовлювалися цим правочином, такий правочин визнається судом недійсним. Прикладом такого правочину є укладання договору дарування автомобіля родичу з метою приховати його від конфіскації як покарання за злочин, тоді як насправді автомобіль залишається в попереднього власника-дарувальника.

Удаваним є правочин, котрий вчинено сторонами для приховання іншого правочину, який вони насправді вчинили. У разі встановлення цього факту відносини сторін регулюються правилами щодо правочину, який сторони насправді вчинили. Якщо особи уклали договір дарування, а буде встановлено, що насправді мала місце купівля–продаж, то діятимуть правила, установлені саме для вчинення правочину купівлі–продажу.

Правочин, нікчемний правочин, оспорюваний правочин, фіктивний правочин, удаваний правочин, реституція.

1. Поясніть поняття: *правочин, нікчемний правочин, оспорюваний правочин, фіктивний правочин, удаваний правочин, реституція.*
2. Назвіть умови дійсності цивільних правочинів.
3. Назвіть ознаки цивільного правочину.
4. Наведіть приклади правочинів, у яких ви чи ваші родичі брали участь, або ті, свідком яких ви були.
5. У яких випадках правочин визнається недійсним?
6. Порівняйте:
   а) нікчемний та оспорюваний правочини;
   б) фіктивний та удаваний правочини.

7*. Висловіть свою думку щодо доцільності скасування односторонньої реституції.

Практична робота № 4

Цивільне право

Одне із завдань вивчення цивільного права — навчитися аналізувати юридичні ситуації, використовуючи відомі вам норми цивільного права.

Розглянемо ситуацію.

16-річний Дмитро Ч. працював слюсарем та вчився у вечірній школі. Отримавши заробітну плату (900 грн), він придбав у свого однолітка школяра Олега Р. собаку за 250 грн, уклавши з ним письмову угоду. Мати Діми, довідавшись про покупку, почала вимагати від батька Олега забрати собаку назад і повернути гроші, мотивуючи це своєю незгодою з угодою, що її уклав неповнолітній син. Однак батько Олега відмовився зробити це, зазначивши, що дав попередню згоду своєму синові на продаж собаки. Мати Дмитра звернулася до суду. Яке рішення повинен прийняти суд?

Насамперед необхідно встановити обставини, які мають значення для аналізу ситуації. Визначаємо учасників правовідносин. Ними є Дмитро Ч. та Олег Р. При цьому обидва вони — неповнолітні, тому необхідно визначити рівень їхньої дієздатності. Олег Р. — школяр, тому він має неповну цивільну дієздатність. Це, зокрема, означає, що він має право вчиняти будь-які правочини за згодою своїх батьків чи осіб, які їх заміняють. Дмитро Ч. працює, виходячи з цього, він може мати повну дієздатність, однак в умовах завдання відомостей про це немає, тому будемо виходити з того, що в нього також неповна цивільна дієздатність. Крім зазначеного вище, це включає право самостійно розпоряджатися грошима, отриманими неповнолітнім як заробітна плата, стипендія, пенсія тощо. З умов завдання відомо, що Дмитро Ч. придбав собаку, використавши зароблені ним гроші, тому для здійснення

такого правочину йому не потрібно було отримувати згоду батьків. Олег Р. також діяв у межах своєї дієздатності — адже він продав собаку за згодою свого батька. Угода укладена вільно, вона відповідає законодавству та нормам моралі. Закон не вимагає для цього правочину обов'язкової нотаріальної чи навіть письмової форми. Отже, правочин є дійсним, а вимога матері Дмитра Ч. не ґрунтується на законі. Суд повинен відхилити позов.

Аналізуючи запропоновані приклади, необхідно визначити суб'єктів, які брали участь у правочині, установити, чи достатнім є рівень дієздатності учасників для вчинення такого правочину, чи дотримано норми щодо форми правочину, чи відповідає він нормам законодавства та моралі.

Розглянемо приклади.

1. 12-річний Олександр П. брав участь у кінозйомках та отримав винагороду — 4000 грн. На ці гроші він придбав солодощі (на 20 грн), блокнот і ручку (5 грн) та годинник (350 грн). Проте батько, уважаючи ці витрати нерозумними, звернувся до магазину з вимогою прийняти назад покупки та повернути гроші. Адміністрація відмовилася, посилаючись на те, що Олександр повідомив касира та продавця, що це його власні зароблені гроші. Хто, на вашу думку, правий у цій ситуації?

2. 17-річний Андрій Р. після закінчення школи поступив на роботу в Інститут ортопедії лаборантом. Через деякий час до директора інституту прийшов батько Андрія та розповів, що його син недоцільно використовує свою заробітну плату — витрачає на придбання колекційних моделей автомобілів, поштових марок тощо, а додому приносить дуже мало грошей, незважаючи на складні матеріальні умови сім'ї: мати Андрія — інвалід, непрацездатна, дві сестри — школярки, батьківської зарплати не вистачає для життя. На прохання батька, директор дав вказівку видавати заробітну плату Андрію лише в присутності батька або самому батьку. Чи немає порушень у цьому рішенні?

3. Студент-першокурсник Д., якому виповнилося 17 років, на отриману за декілька місяців стипендію придбав у магазині DVD-плеєр, який потім обміняв у П. на мобільний телефон двохрічного користування. Батько Д., дізнавшись про обмін, вимагав у П. повернення DVD-плеєра. Коли П. відмовився повернути плеєр, батько Д. звернувся до суду з позовом до П. щодо визнання договору недійсним. Одночасно батько Д. просив суд надати йому право отримувати стипендію сина та розпоряджатися нею, оскільки син витрачає її не на придбання навчальної літератури, а на купівлю непотрібних, на його думку, речей. Яке рішення, на вашу думку, повинен прийняти суд?

4. 13-річний Віктор М. отримав у дарунок від бабусі магнітофон. Через два місяці він, за погодженням із бабусею, обміняв магнітофон на кінокамеру, яку сусід Сергій Т. привіз з-за кордону. Проте батько, дізнавшись про це, почав вимагати від Сергія повернення магнітофона, пропонуючи забрати кінокамеру, мотивуючи це відсутністю своєї згоди на обмін. Але Сергій та Віктор не погодилися, аргументуючи, що магнітофон — дарунок бабусі, а вона дала згоду на обмін. Хто тут правий?

5. Громадянці В. знижено шлюбний вік за її заявою до 16 років, вона уклала шлюб із громадянином Р. У зв'язку з цим В. переїхала до чоловіка в місто, а старий будинок, у якому жила до того окремо від батьків і який отримала в спадщину від дідуся, продала громадянці А. під знесення за невелику суму. Проте батьки В., довідавшись про це, заявили вимогу анулювати цю угоду, мотивуючи це тим, що В. — неповнолітня, їхньої згоди на продаж не отримала, а сума, яку їй сплатила громадянка А., не відповідає справжній вартості будинку. Хто правий у цій ситуації?

6. Батько 8-річного Миколи уклав від його імені угоду, за якою він став власником житлового будинку, який раніше належав громадянину П. Через деякий час було підписано угоду про дарування громадянину Н. автомобіля, який раніше отримав Микола в спадщину від своєї бабусі. Чи відповідають угоди вимогам законодавства?

7. Після загибелі в автокатастрофі батьків 15-річний Віктор жив зі своєю бабусею, яку було призначено опікуном. Але найбільше часу він проводив разом зі своїм однолітком Сергієм та його батьком Н. Через рік Віктор подарував на день народження Н. зібрання творів відомого письменника. На заперечення Н. Віктор запевнив, що це його власність, яка перейшла до нього в спадщину від батьків. Проте через деякий час бабуся звернулася з вимогою до Н. повернути книжки, мотивуючи це відсутністю своєї згоди на подарунок. Хто правий у цій ситуації?

§ 30. Представництво та довіреність

1. Поняття та види представництва.

Батько від імені свого малолітнього 10-річного сина укладає договір купівлі для нього комп'ютера. Директор підприємства укладає договір оренди автомобіля для потреб очолюваної ним організації. В обох випадках особи діяли від імені інших, вчиняючи правочини. У їхніх діях має місце **представництво — правовідносини, у яких одна сторона (представник) зобов'язана або має право вчинити правочин від імені другої сторони, яку вона представляє**. Правочин, який уклав представник, породжує права та обов'язки не для представника, а для тієї особи, яку він представляє. При цьому представник повинен діяти

в інтересах особи, яку він представляє. З метою уникнення так званого «конфлікта інтересів» представнику заборонено вчиняти правочини від імені особи, яку вона представляє, у своїх інтересах або в інтересах іншої особи, котру він також представляє.

При цьому представник не може укладати правочини особистого характеру, які за своєю сутністю може вчинити тільки сама особа. Найяскравішим прикладом такого правочину є укладання заповіту, яке може зробити лише сам спадкодавець, але ні в якому разі не його представник.

Законом передбачено декілька видів представництва.

Найчастіше вам доводиться стикатися з ***представництвом за законом***. Адже законними представниками своїх малолітніх і неповнолітніх дітей є їхні батьки (усиновлювачі), і коли батьки від вашого імені укладають будь-яку угоду, вчиняють будь-який правочин — вони виступають саме як ваші представники за законом. Так само представниками за законом є опікуни щодо малолітніх дітей та осіб, які визнані недієздатними. Іноді таке представництво називають обов'язковим — адже батьки не мають права відмовитися від виконання обов'язків представника своїх дітей, опікун, даючи згоду на опіку, одночасно дає згоду на виконання обов'язків представника.

Досить часто в житті доводиться зустрічатися з ***представництвом за договором***. У цьому випадку представник повинен добровільно дати згоду на виконання обов'язків представника. Угода про виконання обов'язків представника може мати форму договору або ж довіреності, якими визначається обсяг повноважень представника.

Особливим видом представництва за договором є ***комерційне представництво***, порядок якого визначено Цивільним кодексом України. Комерційне представництво, як правило, здійснюється за винагороду.

Ознайомтеся з витягом із Цивільного кодексу України та визначте, у чому полягають особливості комерційного представництва.

З Цивільного кодексу України

Стаття 243. Комерційне представництво

1. Комерційним представником є особа, яка постійно та самостійно виступає представником підприємців при укладенні ними договорів у сфері підприємницької діяльності.

2. Комерційне представництво одночасно кількох сторін правочину допускається за згодою цих сторін та в інших випадках, установлених законом.

3. Повноваження комерційного представника можуть бути підтверджені письмовим договором між ним та особою, яку він представляє, або довіреністю (...).

Ще один вид — ***представництво на підставі акта юридичної особи***. Юридична особа не може сама підписати документа, вести переговорів тощо. Будь-які дії від імені юридичної особи здійснюють певні фізичні особи, які займають відповідні посади. Так, із призначенням на посаду керівника, на деякі інші посади особа отримує право представляти юридичну особу.

2. Довіреність.

Якщо особа виконує обов'язки представника, то її повноваження мають бути підтверджені. Саме для цього представнику (крім представника за законом) видається довіреність. **Довіреність — це письмовий документ, що видається особою, яку представляють (довірителем) іншій особі (представнику) для представництва перед третіми особами.**

Залежно від повноважень, які надаються представникові довіреністю, розрізняють загальну (або генеральну), спеціальну та разову довіреність.

Загальна довіреність видається представникові для здійснення багатьох різних дій, вчинення багатьох різних правочинів (без чіткого визначення переліку цих дій). Саме таку довіреність, як правило, дають керівнику філії підприємства, який працює в іншому регіоні, подібну довіреність видає людина, яка виїжджає в довгострокове відрядження, родичам для управління та розпорядження своєю власністю.

Спеціальна довіреність видається, як правило, на багаторазове виконання подібних (однорідних) дій. Саме такого типу довіреність

ДОВІРЕНІСТЬ

Бланк разової довіреності, яка видається юридичними особами для отримання матеріальних цінностей

дають працівникам підприємств, які постійно отримують на пошті кореспонденцію для своєї юридичної особи, інкасаторам, які щоденно збирають гроші в магазинах, тощо.

Разова довіреність видається для виконання одного, чітко визначеного правочину, однієї дії. Вона діє лише протягом часу, необхідного для виконання цієї дії. Саме таку довіреність видає людина своєму другові для отримання своєї заробітної плати, підприємство для отримання від іншої організації певного майна.

Довіреність від імені юридичної особи видається її органом або іншою особою, уповноваженою на це, як правило, керівником організації та завіряється печаткою.

Довіреність фізичної особи обов'язково має бути письмовою, а довіреність на вчинення правочинів, які підлягають нотаріальному посвідченню, також повинна бути завірена нотаріусом. У житті часом виникають ситуації, коли людина не має можливості звернутися до нотаріуса.

Висловіть припущення, коли звернення до нотаріуса для людини може бути неможливим або надто складним.

Ознайомтеся з витягом із Цивільного кодексу України та визначте обставини й посадових осіб, які мають право завірити довіреності, які прирівнюються до нотаріально завірених.

З Цивільного кодексу України

Стаття 245. Форма довіреності

(...) 3. Довіреність військовослужбовця або іншої особи, яка перебуває на лікуванні в госпіталі, санаторії та іншому військово-лікувальному закладі, може бути посвідчена начальником цього закладу, його заступником з медичної частини, старшим або черговим лікарем.

Довіреність військовослужбовця, а в пунктах дислокації військової частини, з'єднання, установи, військово-навчального закладу, де немає нотаріуса чи органу, що вчиняє нотаріальні дії, також довіреність працівника, члена його сім'ї і члена сім'ї військовослужбовця може бути посвідчена командиром (начальником) цих частини, з'єднання, установи або закладу.

Довіреність особи, яка тримається в установі виконання покарань чи слідчому ізоляторі, може бути посвідчена начальником установи виконання покарань чи слідчого ізолятора.

Довіреність особи, яка проживає в населеному пункті, де немає нотаріусів, може бути посвідчена уповноваженою на це посадовою особою органу місцевого самоврядування, крім довіреностей на право розпорядження нерухомим майном, довіреностей на управління і розпорядження корпоративними правами та довіреностей на користування і розпорядження транспортними засобами.

Довіреності, посвідчені зазначеними посадовими особами, прирівнюються до нотаріально посвідчених.

4. Довіреність на одержання заробітної плати, стипендії, пенсії, аліментів, інших платежів та поштової кореспонденції (поштових переказів, посилок тощо) може бути посвідчена посадовою особою організації, у якій довіритель працює, навчається, перебуває на стаціонарному лікуванні, або за місцем його проживання (...).

Особа, яка отримала довіреність, зобов'язана особисто виконувати те, що їй доручено. Однак у разі, коли вона з поважних причин не може виконувати доручене, а також, якщо це передбачено довіреністю, ця особа має право передовірити свої повноваження іншій особі. При цьому обсяг повноважень і строк дії довіреності, виданої в порядку передоручення, не можуть бути більшими, ніж в основної довіреності.

Закон установлює обов'язкові елементи, без яких довіреність є недійсною. Це дата вчинення (видачі) довіреності, підпис довірителя (або посадової особи, уповноваженої видавати довіреності), а якщо довіреність видана юридичною особою — також і печатка.

Цивільний кодекс України визначає, що строк дії довіреності може бути чітко визначений у ній. Якщо ж строк довіреності не встановлений, вона зберігає чинність до припинення її дії.

Закон визначає випадки, коли довіреність припиняє свою дію. Представництво за довіреністю припиняється тоді, коли закінчився строк довіреності (якщо він був визначений), якщо довіреність скасована особою, яка її видала, або припинила існування юридична особа, яка її видала, а також у разі смерті особи, яка видала довіреність, оголошення її померлою, визнання її недієздатною або безвісно відсутньою, обмеження її цивільної дієздатності. Виконання обов'язків представника (крім представника за законом) — справа добровільна, тому довіреність припиняє свою дію в разі відмови представника від вчинення дій, що були визначені довіреністю.

Представництво, довіреність.

1. Поясніть поняття: *представництво, довіреність.*
2. Які види представництва вам відомі?
3. Які елементи (реквізити) є обов'язковими в довіреності.
4. У яких випадках довіреність повинна бути оформлена нотаріусом?
5. У яких випадках та які посадові особи, крім нотаріуса, мають право завірити довіреності?
6*. Складіть різні види довіреностей на виконання певних юридичних дій, вчинення певних правочинів.
7. Порівняйте:
   а) види довіреностей;
   б) види представництва.

§ 31. Захист цивільних прав

1. Захист цивільних прав.

Ви купили в магазині телевізор, але він вийшов із ладу вже на третій день після придбання. Автомобіль вашого батька отримав пошкодження внаслідок порушення Правил дорожнього руху іншим водієм. Ваш однокласник, який позичив у вас підручник, не повертає його протягом тривалого часу. У всіх цих випадках порушено ваші цивільні права й постає питання про їх захист.

Запропонуйте, як ви можете захистити свої цивільні права.

Для захисту своїх прав особа може використовувати різні шляхи та засоби. Кожен має право на самозахист, самостійне вживання заходів для захисту своїх прав. При цьому використані особою засоби захисту повинні відповідати закону. Однак не завжди людина може сама вирішити свої проблеми. Тоді доведеться звертатися за допомогою.

Таку допомогу можуть надати органи державної влади та місцевого самоврядування — від сільської ради до Президента України. В захисті цивільних прав допомогу може надати також нотаріус. До нього можна звернутися в разі невиконання договору, неповернення боргу, але лише в тому випадку, коли ваші відносини зафіксовано в оформленому письмовому договорі.

І нарешті, особа має право звернутися за захистом своїх прав до суду. При цьому, звертаючись до суду, ви можете обрати один із багатьох способів захисту прав та інтересів, передбачених законом.

За допомогою витягу з Цивільного кодексу України визначте, які способи захисту цивільних прав особи може використати суд. Запропонуйте випадки, коли доцільно використати кожен із цих способів.

З Цивільного кодексу України

Стаття 16. Захист цивільних прав та інтересів судом

1. Кожна особа має право звернутися до суду за захистом свого особистого немайнового або майнового права та інтересу.

2. Способами захисту цивільних прав та інтересів можуть бути:
1) визнання права;
2) визнання правочину недійсним;
3) припинення дії, яка порушує право;
4) відновлення становища, яке існувало до порушення;
5) примусове виконання зобов'язання в натурі;
6) зміна правовідношення;
7) припинення правовідношення;
8) відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди;
9) відшкодування моральної (немайнової) шкоди;
10) визнання незаконними рішення, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб.

Суд також може захистити цивільне право або інтерес іншим способом, ніж у встановлений договором або законом.

2. Позовна давність.

Уявіть собі, що ви дізналися про борг, який не віддали сусіди вашій прабабусі в 1941 р. — завадила Велика Вітчизняна війна. Чи зможете ви повернути цей борг, звернувшись із вимогою до нащадків боржника? Звичайно, ви можете провести переговори з нащадками і, можливо, домовитися про відшкодування, повернення боргу. Однак чи зможе допомогти вам суд? Для відповіді на це запитання вам потрібно ознайомитися з поняттям «позовна давність». **Позовна давність — це строк, у межах якого особа може звернутися до суду з вимогою про захист свого цивільного права або інтересу.**

За допомогою витягу з Цивільного кодексу України визначте, який позовний строк установлено для різних видів позовів. Чи зможете ви вирішити проблему, яка викладена на початку параграфа, звернувшись до суду?

З Цивільного кодексу України

Стаття 257. Загальна позовна давність
1. Загальна позовна давність встановлюється тривалістю в три роки.
Стаття 258. Спеціальна позовна давність
1. Для окремих видів вимог законом може встановлюватися спеціальна позовна давність: скорочена або більш тривала порівняно із загальною позовною давністю.
2. Позовна давність в один рік застосовується, зокрема, до вимог:
1) про стягнення неустойки (штрафу, пені);
2) про спростування недостовірної інформації, поміщеної в засобах масової інформації.

У цьому разі позовна давність обчислюється від дня поміщення цих відомостей у засобах масової інформації або від дня, коли особа довідалася чи могла довідатися про ці відомості;

3) про переведення на співвласника прав та обов'язків покупця в разі порушення переважного права купівлі частки у праві спільної часткової власності (стаття 362 цього Кодексу);

4) у зв'язку з недоліками проданого товару (стаття 681 цього Кодексу);

5) про розірвання договору дарування (стаття 728 цього Кодексу);

6) у зв'язку з перевезенням вантажу, пошти (стаття 925 цього Кодексу);

7) про оскарження дій виконавця заповіту (стаття 1293 цього Кодексу).

3. Позовна давність у п'ять років застосовується до вимог про визнання недійсним правочину, вчиненого під впливом насильства або обману.

4. Позовна давність у десять років застосовується до вимог про застосування наслідків нікчемного правочину.

Стаття 268. Вимоги, на які позовна давність не поширюється

1. Позовна давність не поширюється:

1) на вимогу, що випливає з порушення особистих немайнових прав, крім випадків, установлених законом;

2) на вимогу вкладника до банку (фінансової установи) про видачу вкладу;

3) на вимогу про відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю;

4) на вимогу власника або іншої особи про визнання незаконним правового акта органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, яким порушено його право власності або інше речове право;

5) на вимогу страхувальника (застрахованої особи) до страховика про здійснення страхової виплати (страхового відшкодування) (...).

Отже, збираючись вирішувати свої проблеми, необхідно пам'ятати про часові обмеження – якщо строк позовної давності минув, ви втрачаєте право звернутися до суду за допомогою. І хоча в окремих випадках суд може визнати поважними причини пропуску строку позовної давності, краще на це не розраховувати.

3. Моральна шкода.

Пригадайте, які відносини регулюють норми цивільного права.

Коли порушуються права людини, вона отримує не лише фізичну чи матеріальну шкоду, а й відчуває моральні страждання, а часом принижуються її честь, гідність, ділова репутація. У цьому випадку йдеться про завдання моральної шкоди, яка, відповідно до Цивільного

кодексу України, підлягає відшкодуванню. Зрозуміло, що відшкодування моральної шкоди не може полягати в прямому відновленні втраченого, тому закон передбачає, що воно здійснюється шляхом виплати грошової, майнової компенсації або іншим шляхом.

Цивільний кодекс України передбачає, що «розмір грошового відшкодування моральної шкоди визначається судом залежно від характеру правопорушення, глибини фізичних і душевних страждань, погіршення здібностей потерпілого або позбавлення його можливості їх реалізації, ступеня вини особи, яка завдала моральної шкоди, якщо вина є підставою для відшкодування, а також з урахуванням інших обставин, які мають істотне значення. При визначенні розміру відшкодування враховуються вимоги розумності й справедливості». При цьому моральна шкода відшкодовується незалежно від майнової шкоди, яка підлягає відшкодуванню, не пов'язана з розміром цього відшкодування.

Цивільний кодекс України визначив випадки та умови, за яких моральна шкода підлягає відшкодуванню.

Ознайомтеся з витягом із Цивільного кодексу України та визначте, за наявності яких підстав моральна шкода підлягає відшкодуванню.

З Цивільного кодексу України

Стаття 1167. Підстави відповідальності за завдану моральну шкоду

1. Моральна шкода, завдана фізичній або юридичній особі неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю, відшкодовується особою, яка її завдала, за наявності її вини, крім випадків, установлених частиною другою цієї статті.

2. Моральна шкода відшкодовується незалежно від вини органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим, органу місцевого самоврядування, фізичної або юридичної особи, яка її завдала:

1) якщо шкоди завдано каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи внаслідок дії джерела підвищеної небезпеки;

2) якщо шкоди завдано фізичній особі внаслідок її незаконного засудження, незаконного притягнення до кримінальної відповідальності, незаконного застосування як запобіжного заходу тримання під вартою або підписки про невиїзд, незаконного затримання, незаконного накладення адміністративного стягнення у вигляді арешту або виправних робіт;

3) в інших випадках, установлених законом.

Стаття 1168. Відшкодування моральної шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи

1. Моральна шкода, завдана каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я, може бути відшкодована одноразово або шляхом здійснення щомісячних платежів.

2. Моральна шкода, завдана смертю фізичної особи, відшкодовується її чоловікові (дружині), батькам (усиновлювачам), дітям (усиновленим), а також особам, які проживали з нею однією сім'єю.

Іноді моральна шкода завдається недостовірною інформацією, яка поширена засобами масової інформації або іншим способом. У цьому випадку певна частка моральної шкоди може бути відшкодована шляхом спростування цієї інформації. Потерпіла особа має також право на відповідь. Важливо зазначити, що обов'язок довести правдивість інформації покладається на того, хто її поширив.

Якщо інформація визнана недостовірною, особа, яка її поширила, зобов'язана її спростувати. Спосіб спростування залежить від того, як було поширено недостовірну інформацію. Уявіть, що недостовірну інформацію подано в характеристиці, яку видано особі для вступу до навчального закладу, що завадило прийняттю документів. У цьому випадку спростування полягає у відкликанні документа, який має недостовірну інформацію. Якщо ж інформацію поширили в газеті чи телепередачі, то відкликати її неможливо — адже вона стала відомою невизначеному колу осіб. У цьому випадку спростування має бути вміщено в тому ж засобі масової інформації. Якщо в книжці, газеті, передачі порушено особисті немайнові права особи (зокрема, і право на честь, гідність, ділову репутацію), то суд має право заборонити поширення відповідної інформації або навіть прийняти рішення про знищення тиражу книжки чи газети.

Позовна давність, честь, гідність, ділова репутація, моральна шкода.

1. Поясніть поняття: *позовна давність, честь, гідність, ділова репутація, моральна шкода.*
2. Які шляхи захисту цивільних прав особи ви знаєте?
3*. Висловіть свою думку щодо доцільності встановлення позовної давності для звернення до суду.
4. Чому, на вашу думку, для різних видів правочинів установлено різні строки позовної давності?
5. Які способи захисту цивільних прав та інтересів можуть бути використані судом?
6. У чому полягає моральна шкода?
7*. Висловіть свою думку щодо того, чи достатні засоби відшкодування моральної шкоди передбачено законодавством.
8*. У засобах масової інформації, мережі Інтернет знайдіть інформацію про випадки спростування недостовірної інформації.
9*. Для кожної із ситуацій запропонуйте найбільш доцільний, на вашу думку, спосіб захисту цивільних прав:
   а) особа своєчасно не повернула кредит, отриманий у банку;

б) автомобіль особи незаконно, на її думку, затриманий Державтоінспекцією;
в) під час гри групою школярів випадково було пошкоджено автомобіль фірми, який стояв у дворі;
г) особу не пускають у квартиру, у якій вона прописана та є одним із співвласників;
д) особа вважає незаконним рішення сільської ради про вилучення земельної ділянки.

Випереджуюче завдання. Укажіть, яке майно ви маєте у своїй власності. Яку власність має ваша родина, ваші друзі та знайомі?

§ 32–33. Загальна характеристика права власності

1. Поняття та зміст права власності.

Кожен із вас, напевно, має певні речі, які називає своєю власністю. **Право особи на річ (майно), яке вона здійснює відповідно до закону за своєю волею, незалежно від волі інших осіб, називають правом власності. При цьому власникові належать права володіння, користування та розпоряджання своїм майном.** Це право закріплено в Конституції України та Цивільному кодексі України.

З практичного курсу правознавства за 9 клас пригадайте, що означають ці три повноваження.

Коли ви читаєте книжку, яка створена саме для цього, ви нею користуєтеся. Однак навіть якщо вона буде застосована як підставка, ви також будете нею користуватися. Отже, у будь-якому випадку, коли ви застосовуєте річ для задоволення своїх потреб, ви ***користуєтеся*** нею.

Коли книжка у вас у руках, ви можете змінити її місцезнаходження, перекласти, так само, як підсунути клавіатуру комп'ютера ближче чи далі від себе. У цьому випадку ви ***володієте*** річчю.

Третє повноваження власника — розпорядження. Про нього йдеться, коли ви вирішуєте подальшу долю речі. Свій фотоапарат ви можете подарувати чи позичити однокласнику, поміняти на іншу річ, якщо ж він вийшов із ладу та не підлягає ремонту — викинути. Саме в цих випадках говорять, що ви ***розпоряджаєтеся*** річчю.

Зазначимо, що володіння річчю може бути законним чи незаконним. На *законних підставах* володіє майном насамперед його власник, також на законних підставах майном може володіти особа, яка його орендує, отримала на зберігання тощо. Якщо ж майно потрапило до особи з порушенням норм закону, то йдеться про незаконне володіння.

Незаконне володіння може бути ***добросовісним*** або ***недобросовісним***. В першому випадку особа, яка незаконно володіє майном, не знає і не повинна була знати про незаконність цього володіння. У другому — особа знає або мала знати про незаконність цього володіння.

Конституція та Цивільний кодекс України визначають, що право власності є непорушним, ніхто не може бути протиправно позбавлений цього права чи обмежений у його здійсненні.

2. Суб'єкти права власності.

Суб'єктами права власності є український народ, територіальні громади, фізичні та юридичні особи — будь-які учасники цивільних відносин, визначені законом. Важливим положенням закону є те, що всі суб'єкти права власності є рівними перед законом.

Власник володіє, користується, розпоряджається своїм майном, має право вчиняти щодо свого майна будь-які дії, які не суперечать закону.

Конституція України визнала, що власність зобов'язує. Це означає, що особа-власник повинна утримувати свою власність так, щоб вона не завдавала шкоди іншим. Так, власник автомобіля зобов'язаний утримувати автомобіль у належному — безпечному для оточуючих — стані, власник будинку повинен утримувати в безпечному стані газові, водні, теплові мережі свого будинку. Власник не має права використовувати право власності на шкоду правам, свободам і гідності громадян, інтересам суспільства, погіршувати екологічну ситуацію та природні якості землі.

3. Набуття права власності.

Важливе значення має порядок набуття права власності. Всі способи набуття права власності поділяють на первинні та похідні.

До *первинних способів* набуття права власності належать: набуття права на загальнодоступні дари природи, скарб, знахідку, на безхазяйні речі, бездоглядну домашню тварину. Також такими способами є набуття права власності за набувальною давністю, у результаті створення нового майна, переробки речі, конфіскації.

Коли людина в лісі збирає гриби чи ягоди, — це ***набуття права власності на загальнодоступні дари природи***. При цьому важливо зазначити, що це збирання повинне відбуватися на підставі діючих правил. Збирання грибів чи ягід може бути заборонено в заповіднику, а рибальство — у приватному ставку.

Ще одним шляхом набуття власності є знахідка або скарб. Порівняємо ці два поняття.

За допомогою таблиці, визначте права особи, яка стала володарем знахідки чи скарбу.

	Знахідка	Скарб
Де знайдено	На поверхні землі, відкрито	Приховано в землі, будівлі або в інший спосіб
Обов'язки того, хто знайшов	Повернути знахідку власнику або повідомити міліцію чи орган місцевого самоврядування	Повідомити державні органи, якщо знайдене є пам'яткою історії чи культури
Право власності	Набувається тим, хто знайшов, якщо не буде знайдено власника протягом 6 місяців після знахідки	Є власністю того, хто знайшов. Якщо скарб є пам'яткою історії або культури, він є власністю держави, а той, хто його знайшов, отримує 20 % від його вартості

Ще одним первинним способом набуття власності є виготовлення нової речі. Коли майстер виготовляє новий керамічний виріб або тесля робить новий стіл, той, хто отримає цю річ, стане її власником.

Рідше особа стає власником, затримуючи бездоглядну домашню тварину чи отримавши безхазяйну річ.

Ознайомтеся з витягом із Цивільного кодексу України та визначте умови, за яких особа стане власником безхазяйного майна чи бездоглядної домашньої тварини.

З Цивільного кодексу України

Стаття 335. Набуття права власності на безхазяйну річ

1. Безхазяйною є річ, яка не має власника або власник якої невідомий.

2. Безхазяйні нерухомі речі беруться на облік органом, що здійснює державну реєстрацію прав на нерухоме майно, за заявою органу місцевого самоврядування, на території якого вони розміщені. Про взяття безхазяйної нерухомої речі на облік робиться оголошення в друкованих засобах масової інформації.

Після спливу одного року з дня взяття на облік безхазяйної нерухомої речі вона за заявою органу, уповноваженого управляти майном відповідної територіальної громади, може бути передана за рішенням суду в комунальну власність.

3. Безхазяйні рухомі речі можуть набуватися у власність за набувальною давністю (...).

Стаття 340. Бездоглядна домашня тварина

1. Особа, яка затримала бездоглядну домашню тварину, зобов'язана негайно повідомити про це власника і повернути її.

Якщо власник бездоглядної домашньої тварини або місце його перебування невідомі, особа, яка затримала тварину, зобов'язана протягом трьох днів заявити про це міліції або органові місцевого самоврядування, який вживає заходів щодо розшуку власника.

2. Особа, яка затримала бездоглядну домашню тварину, може на час розшуку власника залишити її в себе на утриманні та в користуванні або передати іншій особі, якщо ця особа може забезпечити утримання та догляд за твариною з додержанням ветеринарних правил, або передати її міліції або органові місцевого самоврядування.

3. Особа, у якої залишена бездоглядна домашня тварина, відповідає за її загибель або пошкодження в межах її вартості лише в разі свого умислу або грубої необережності.

Стаття 341. Набуття права власності на бездоглядну домашню тварину

1. Якщо протягом шести місяців з моменту заявлення про затримання бездоглядної робочої або великої рогатої худоби і протягом двох місяців — щодо інших домашніх тварин не буде виявлено їхнього власника або він не заявить про своє право на них, право власності на ці тварини переходить до особи, у якої вони були на утриманні та в користуванні.

2. У разі відмови особи, у якої бездоглядна домашня тварина була на утриманні та в користуванні, від набуття права власності на неї ця тварина переходить у власність територіальної громади, на території якої її було виявлено.

Стаття 342. Відшкодування витрат на утримання бездоглядної домашньої тварини та виплата винагороди

1. У разі повернення бездоглядної домашньої тварини власникові особа, яка затримала тварину, та особа, якій вона була передана на утримання та в користування, мають право на відшкодування витрат, пов'язаних з утриманням тварини, з вирахуванням вигод, здобутих від користування нею.

2. Особа, яка затримала бездоглядну домашню тварину, має право на винагороду (...).

Цікавою підставою є набуття власності за набувальною давністю. Якщо особа добросовісно (тобто без порушення закону) заволоділа чужим майном і відкрито володіє ним протягом певного часу, вона набуває право власності на це майно (набувальна давність). Строк перебування майна у володінні особи для застосування норми закону щодо набувальної давності встановлено 10 років для нерухомого майна та 5 років — для рухомого. Якщо особа заволоділа майном на підставі договору

з його власником (наприклад, договір оренди), який після закінчення строку договору не пред'явив вимоги про його повернення, вона набуває право власності за набувальною давністю на нерухоме майно через 15, а на рухоме майно — через 5 років із часу закінчення строку позовної давності.

Пригадайте, який строк позовної давності для пред'явлення претензій у цих випадках.

Похідні способи набуття права власності — це отримання речі на підставі цивільно-правових договорів (купівля–продаж, міна, дарування тощо), односторонніх правочинів особи (наприклад, за заповітом), актів органів державної влади чи місцевого самоврядування. У всіх випадках річ раніше належала іншій особі, саме від її права власності походить право власності нового власника — саме звідси назва — похідні способи набуття власності.

4. Припинення права власності.

У своєму житті люди не лише набувають власність, але водночас і втрачають її — право власності в цьому випадку припиняється. Будь-яка особа може прийняти рішення про відчуження свого майна — його продаж, дарування тощо. Вона має право відмовитися від свого права власності, навіть знищити майно, що їй належить.

Право власності може бути припинено в тому випадку, коли особа за законом не має права бути власником цього майна. Так, якщо в громадянина виявлено вогнепальну зброю, на яку він не має права, її буде вилучено й право власності на цю зброю буде припинено. Іноді власнику можуть надати час для добровільного відчуження майна, яке він не може мати у власності.

Якщо майно, яке належить особі, є пам'яткою історії та культури, то воно може бути вилучено з метою забезпечення його збереження. Викуплена пам'ятка історії та культури переходить у власність держави. Так само може бути примусово вилучено приватні земельні ділянки, будинки тощо, якщо це необхідно для будівництва нових доріг, інших важливих об'єктів. Порядок вилучення в цих випадках визначається законом.

Іноді право власності може бути припинено у випадку, коли власник майна має певні невиконані зобов'язання — борги, непогашені кредити тощо. В цьому випадку майно може бути вилучено для погашення цих зобов'язань, також можлива конфіскація майна за рішенням суду у випадках, передбачених законом (як покарання, при порушенні митних правил тощо).

Передбачено також можливість здійснення реквізиції.

Ознайомтеся з витягом із Цивільного кодексу України та визначте правила здійснення реквізиції в різних ситуаціях.

З Цивільного кодексу України

Стаття 353. Реквізиція

1. У разі стихійного лиха, аварії, епідемії, епізоотії та за інших надзвичайних обставин, з метою суспільної необхідності майно може бути примусово відчужене у власника на підставі та в порядку, встановлених законом, за умови попереднього й повного відшкодування його вартості (реквізиція).
2. В умовах воєнного або надзвичайного стану майно може бути примусово відчужене у власника з наступним повним відшкодуванням його вартості.
3. Реквізоване майно переходить у власність держави або знищується.
4. Оцінка, за якою попередньому власникові була відшкодована вартість реквізованого майна, може бути оскаржена в суді.
5. У разі реквізиції майна його попередній власник може вимагати взамін надання йому іншого майна, якщо це можливо.

5. Речові права на чуже майно.

Наведіть приклади, коли особа отримує у володіння чуже майно.

У деяких випадках особа може отримати ***право володіння*** та користування чужим майном. Права особи, яка отримала його, будуть меншими, ніж права власника.

Ще в Стародавньому Римі існувало поняття «сервітут», яке означало право користування чужим майном. Уявіть, що ставок, на якому багато років пили воду корови вашого села, опинився оточеним приватними полями. Як вирішити цю проблемну ситуацію, подолати складнощі, які виникли? На допомогу може прийти правовий інститут сервітуту. **Сервітут – це право користування чужим майном (земельною ділянкою, іншими природними ресурсами, іншим нерухомим майном) для задоволення потреб інших осіб, які не можуть бути задоволені іншим способом.**

Сервітут може бути встановлений договором, законом, заповітом або рішенням суду. Сервітутом визначаються конкретні права особи, якій він надається. Він може бути строковим або безстроковим, оплатним чи безоплатним. Важливо зазначити, що надання сервітуту не позбавляє власника майна права користуватися, володіти або розпоряджатися ним. Як правило, земельний сервітут надається для

забезпечення можливості проходу, проїзду через чужу земельну ділянку, прокладання та експлуатації ліній електропередач, зв'язку і трубопроводів, забезпечення водопостачання, меліорації тощо.

Іноді чужа земельна ділянка може надаватися для ведення сільського господарства. Таке користування чужою власністю має назву ***емфітевзис***. Таке право встановлюється договором між власником земельної ділянки та особою, яка бажає користуватися нею. Якщо йдеться про землі державної або комунальної власності, то строк договору не може перевищувати 50 років.

Коли ж ідеться про використання чужої земельної ділянки для забудови, то встановлюють ***суперфецій***. Особа, яка отримала це право, повинна використовувати земельну ділянку суворо за призначенням, у договорі може бути передбачена плата за користування ділянкою. Проблеми в цьому випадку виникають у разі припинення договору суперфецію. Власник і користувач земельної ділянки в цьому випадку повинні домовлятися про наслідки цього, якщо ж домовленості не досягнуто, власник земельної ділянки має право вимагати знесення будівлі та приведення землі в той вигляд, який вона мала до надання в користування.

Власність, користування, володіння, розпорядження, сервітут, емфітевзис, суперфецій.

1. Поясніть поняття: *власність, користування, володіння, розпорядження, сервітут, емфітевзис, суперфецій.*
2. Яким є зміст права власності?
3. Наведіть приклади майна, яке є вашою власністю, власністю ваших батьків, знайомих, друзів, юридичних осіб.
4. Які способи набуття прав власності ви знаєте?
5. Які способи припинення прав власності вам відомі?
6. Які речові права на чуже майно передбачені законодавством?
7*. Висловіть свою думку щодо значення власності для людини.
8*. Порівняйте:
   а) первинні та похідні способи набуття власності;
   б) користування, володіння та розпорядження;
   в) сервітут, суперфецій та емфітевзис.

§ 34–35. Форми власності та способи її захисту

В Україні законодавством передбачено існування кількох форм власності, причому всі вони є рівними.

Основними формами власності є приватна, комунальна та державна.

1. Право приватної власності.

Цивільний кодекс України визнає всіх фізичних та юридичних осіб приватного права суб'єктами права приватної власності.

Пригадайте, які юридичні особи є особами приватного права.

Закон передбачає право фізичних і юридичних осіб бути власниками будь-якого майна, щодо якого закон установлює певні обмеження. Так, у приватній власності не може бути бойова зброя, атомні електростанції та інші ядерні об'єкти тощо. При цьому склад і вартість приватної власності, яка належить одній особі, не обмежується законом. Відповідно до Конституції України, право приватної власності є непорушним.

Зазначимо, що діючий Цивільний кодекс України не передбачає існування колективної власності. Власником майна партії, громадської організації, профспілки, релігійної громади, тобто організації, яка створена фізичними особами (саме таке майно іноді називають колективним), виступають юридичні особи в цілому.

Разом з іншими загальними шляхами набуття права власності приватну власність можна набувати шляхом приватизації — передачі майна з державної та комунальної власності до приватної. Порядок здійснення приватизації встановлено спеціальними законами.

2. Право державної та комунальної власності.

Велика частка майна є комунальною та державною власністю. Суб'єктом права державної власності є народ Україна та держава Україна в цілому. При цьому не можна ототожнювати державу Україна з її органами — Верховною Радою, Кабінетом Міністрів тощо, хоча вони в установленому законом порядку розпоряджаються державною власністю, виступають представниками суб'єкта права власності.

Так само суб'єктом права комунальної власності виступають територіальні громади населених пунктів. При цьому законодавство не передбачає територіальних громад районів, областей — адже вони є об'єднанням територіальних громад населених пунктів. Від імені цих громад виступають відповідні ради та створені ними виконавчі органи, які мають повноваження, визначені законом.

Державною власністю є кошти державної скарбниці, майно, яке забезпечує діяльність Верховної Ради, інших органів державної влади, Збройних сил України тощо. Також державною власністю є майно державних підприємств — «Укрзалізниці», «Укрнафтогазу» тощо. Серед державного майна є і таке, що не може перебувати у власності інших суб'єктів.

Висловіть припущення, про яке майно йдеться.

До комунальної власності належить майно, яке безпосередньо забезпечує діяльність органів місцевого самоврядування, а також об'єкти, якими користується населення відповідної території, — школи, поліклініки, лікарні тощо.

3. Право спільної власності.

Іноді виникають ситуації, коли право власності на майно належить одночасно двом чи більше особам. Для цього виду власності характерна наявність одного об'єкта власності та кількох суб'єктів власності. Саме таким є майно подружжя, спільною власністю може бути отриманий у спадщину чи спільно побудований будинок, приватизована квартира тощо. При цьому залежно від особливостей режиму власності, прав співвласників та особливостей користування й управління цим майном існують два види спільної власності.

Спільною сумісною власністю вважається власність, яка належить двом чи більше особам без визначення частки кожного з них у цій власності.

Спільною сумісною власністю майно вважається лише в тому випадку, коли це прямо передбачено договором власників або законом. Так, законом передбачено, що спільною сумісною власністю є майно, набуте подружжям за час шлюбу, майно, набуте в результаті спільної праці та за спільні грошові кошти членів сім'ї (якщо інше не передбачено шлюбним контрактом чи іншим договором).

Майном, яке знаходиться в спільній сумісній власності, співвласники спільно володіють та користуються, розпорядження цим майном здійснюється за спільною згодою всіх співвласників. При цьому для вчинення правочину, який підлягає нотаріальному посвідченню, згода повинна бути висловлена письмово та нотаріально посвідчена.

Майно, яке знаходиться в спільній сумісній власності, може бути поділене між співвласниками за домовленістю між ними, при цьому частки власників уважаються рівними (якщо інше не закріплено в договорі між співвласниками).

У всіх випадках, коли законом чи договором не встановлено режим спільної сумісної власності, майно вважається таким, що є спільною частковою власністю, **тобто спільною власністю двох чи більше осіб з визначенням часток кожного з них у праві власності**.

Частки в праві спільної часткової власності вважаються рівними, якщо інше не встановлено за домовленістю співвласників або законом. Коли ж співвласники не досягли домовленості щодо величини часток, вони можуть бути визначені судом з урахуванням вкладу кожного із співвласників у придбання (виготовлення, спорудження) майна. При цьому співвласник повинен нести відповідну частину витрат на утримання спільної власності.

Право спільної часткової власності здійснюється співвласниками за їхньою згодою, водночас кожен співвласник має право вимагати надання йому у володіння та користування відповідної частки спільного майна (наприклад, частини будинку). Якщо ж визначити реально частку неможливо (наприклад, неможливо реально виокремити частку автомобіля), то співвласник може вимагати від інших співвласників матеріальної компенсації.

Кожен співвласник має право самостійно розпоряджатися своєю часткою спільної власності, однак інші співвласники мають переважне право на придбання цієї частки. Переважне право означає, що якщо співвласники погоджуються придбати частку спільної власності, запропоновану для продажу, то продавець (співвласник) не має права їм відмовити та продати її іншим особам. Продавець частки спільної часткової власності зобов'язаний письмово повідомити інших співвласників про намір продати свою частку, зазначивши ціну та інші умови, за яких він її продає. Якщо інші співвласники відмовляться від свого переважного права або не скористаються ним протягом одного місяця щодо нерухомого майна та десяти днів — щодо рухомого майна, частка спільної власності може бути продана будь-якій особі.

4. Захист права власності.

Власник виявляє свою загублену річ в іншої особи. Стороння особа безпідставно самовільно користується чужим майном. У цих випадках власнику доводиться вирішувати питання захисту своєї власності, використовуючи для цього різні способи. При цьому, виходячи з рівності всіх форм власності, Цивільний кодекс України гарантує рівний захист прав усіх суб'єктів права власності. Власник не лише має право сам захищати свою власність, а й звернутися до державних органів, зокрема до суду, за допомогою.

Власник, права якого порушені, має право на відшкодування завданої йому майнової та моральної шкоди, а також може вимагати усунення будь-яких перешкод, які незаконно створюють йому в користуванні майном.

Особливі правила встановлені щодо витребування майна, яке безпідставно опинилося в іншої особи.

Так, безумовно, власник має право витребувати своє майно в особи, яка незаконно, без відповідної правової підстави заволоділа ним. Дещо складніше вирішується питання повернення майна, коли воно було отримане на підставі договору. Особа придбала телефон на ринку, а пізніше з'ясувалося, що він був загублений, або подарований фотоапарат виявився вкраденим. Як діяти в цьому випадку? Адже набувач міг навіть не здогадуватися про походження своєї покупки чи подарунка.

Ознайомтеся з витягом із Цивільного кодексу України та визначте, які права має власник у цих випадках.

З Цивільного кодексу України

Стаття 388. Право власника на витребування майна від добросовісного набувача

1. Якщо майно за відплатним договором придбане в особи, яка не мала права його відчужувати, про що набувач не знав і не міг знати (добросовісний набувач), власник має право витребувати це майно від набувача лише в разі, якщо майно:

1) було загублене власником або особою, якій він передав майно у володіння;

2) було викрадене у власника або особи, якій він передав майно у володіння;

3) вибуло з володіння власника або особи, якій він передав майно у володіння, не з їхньої волі іншим шляхом (...).

3. Якщо майно було набуте безвідплатно в особи, яка не мала права його відчужувати, власник має право витребувати його від добросовісного набувача у всіх випадках.

Стаття 389. Витребування грошей та цінних паперів

1. Гроші, а також цінні папери на пред'явника не можуть бути витребувані від добросовісного набувача.

Для захисту своїх прав, як вже згадувалося, власник може звернутися до суду. При цьому для витребування майна з чужого незаконного володіння подається ***віндикаційний позов***. Предметом такого позову може бути лише річ, яка індивідуально визначена, — конкретний автомобіль, конкретний годинник тощо. Гроші або речі, які не мають індивідуальних ознак (наприклад, бензин, цукор тощо), не можуть бути предметом такого позову. Якщо ж ідеться про усунення перешкод у користуванні своїм майном, яке не виходило з володіння власника, то використовують ***негаторний позов***. Такий позов, наприклад, може бути поданий власником будинку, поряд з яким починається будівництво багатоповерхового будинку, що заважатиме експлуатації існуючих будівель.

Приватизація, спільна сумісна власність, спільна часткова власність, добросовісний набувач, віндикаційний позов, негаторний позов.

1. Поясніть поняття: *приватизація, спільна сумісна власність, спільна часткова власність, добросовісний набувач, віндикаційний позов, негаторний позов.*
2. Наведіть приклади майна, яке відноситься до кожної з форм власності.
3. Які види спільної власності вам відомі?
4. У який спосіб особа може захистити право власності?
5*. Висловіть свою думку щодо переваг і недоліків різних форм спільної власності для тих, хто є власниками.
6. Порівняйте:
   а) різні форми власності;
   б) добросовісного та недобросовісного набувача;
   в) спільну сумісну та спільну часткову власність;
   г) віндикаційний та негаторний позов.

Випереджуюче завдання. Наведіть приклади об'єктів, які були створені завдяки людському розуму.

§ 36–37. Право інтелектуальної власності

1. Поняття «інтелектуальна власність».

Навколо нас існує чимало об'єктів, створення яких було б неможливим без людського розуму. Це картини, літературні твори, спектаклі, нові сорти рослин, тварин, наукові відкриття тощо. В усіх цих випадках виникає питання про право власності на результати інтелектуальної праці людини, інакше кажучи, про право **інтелектуальної власності. Це право особи на результат інтелектуальної, творчої діяльності або на інший об'єкт права інтелектуальної власності, визначений Цивільним кодексом України**.

Напевно, кожному з вас доводилося мати справу з літературними та художніми творами, комп'ютерними програмами. Водночас об'єктом права інтелектуальної власності є також наукові відкриття та раціоналізаторські пропозиції (тобто пропозиції про удосконалення існуючих технічних рішень, проектів тощо). Одну й ту ж саму пісню різні виконавці співають по-різному — тому виконання також є об'єктом права інтелектуальної власності. Об'єктами інтелектуальної власності є фірмові найменування (пригадайте назви «Кока-Кола», «Мерседес», «Фуджі»). Існують і інші об'єкти права інтелектуальної власності. Об'єктами права інтелектуальної власності є нові сорти рослин, породи тварин. Нині до цього переліку також включено комп'ютерні програми, бази даних тощо.

Суб'єктом права інтелектуальної власності є насамперед той, хто створив відповідний об'єкт інтелектуальної власності, — автор книжки, картини тощо, виконавець чи виконавці пісні, певної ролі в спектаклі, учений — автор відкриття або раціоналізаторської пропозиції тощо. Суб'єктами права інтелектуальної власності є також інші особи, яким належать певні права щодо цього об'єкта. При цьому творцеві належить авторське право, а виконавцеві, організації, що здійснюють запис фонограм, готують передачу до випуску в ефір, належать так звані суміжні права.

Норми, пов'язані з інтелектуальною власністю, містяться в Цивільному кодексі України, Законах України «Про авторське право і суміжні права», «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі», «Про охорону прав на промислові зразки», «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг», «Про охорону прав на зазначення походження товарів», «Про охорону прав на топографії інтегральних мікросхем» тощо.

Уперше термін «інтелекутальна власність» застосував суддя окружного суду штату Массачусетс Чарльз Вудбарі (США) у 1845 р., а в Європі першим, хто використав це поняття, став Альфред Ніон у своєму трактаті «Droits civils des auteurs, artistes et inventeurs», що був уперше опублікований у 1846 р. У 1967 р., після створення Всесвітньої організації інтелектуальної власності, це поняття набуло визнання в усьому світі.

2. Права суб'єкта інтелектуальної власності.

Які права має суб'єкт інтелектуальної власності? Звернемося до Цивільного кодексу України.

Ознайомтеся з витягом із Цивільного кодексу України та визначте майнові та немайнові права суб'єкта права інтелектуальної власності.

З Цивільного кодексу України

Стаття 423. Особисті немайнові права інтелектуальної власності

1. Особистими немайновими правами інтелектуальної власності є:

1) право на визнання людини творцем (автором, виконавцем, винахідником тощо) об'єкта права інтелектуальної власності;

2) право перешкоджати будь-якому посяганню на право інтелектуальної власності, здатному завдати шкоди честі чи репутації творця об'єкта права інтелектуальної власності;

3) інші особисті немайнові права інтелектуальної власності, установлені законом.

2. Особисті немайнові права інтелектуальної власності належать творцеві об'єкта права інтелектуальної власності. У випадках, передбачених законом, особисті немайнові права інтелектуальної власності можуть належати іншим особам.

3. Особисті немайнові права інтелектуальної власності не залежать від майнових прав інтелектуальної власності.

4. Особисті немайнові права інтелектуальної власності не можуть відчужуватися (передаватися), за винятками, установленими законом.

Стаття 424. Майнові права інтелектуальної власності

Майновими правами інтелектуальної власності є:

1) право на використання об'єкта права інтелектуальної власності;

2) виключне право дозволяти використання об'єкта права інтелектуальної власності;

3) виключне право перешкоджати неправомірному використанню об'єкта права інтелектуальної власності, у тому числі забороняти таке використання;

4) інші майнові права інтелектуальної власності, установлені законом.

Немайнові права інтелектуальної власності не мають строку дії — Т. Шевченко назавжди залишиться автором «Заповіту» і робити у творі зміни після смерті автора ніхто не має права. Право вживати заходів щодо збереження недоторканності твору після смерті автора переходить до його спадкоємців.

Майнові права на різні об'єкти інтелектуальної власності можуть суттєво відрізнятися залежно від специфіки об'єкта — адже використання твору літератури чи мистецтва та наукового відкриття, нового сорту тварин і мікросхеми суттєво відрізняються. Вони можуть передаватися іншим особам за договором.

Потрібно зазначити, що особисті немайнові права належать авторові в будь-якому випадку, — навіть тоді, коли об'єкт був створений на замовлення (скажімо, картина написана художником для конкретної особи) або під час виконання службових обов'язків (учений зробив відкриття, виконуючи свою роботу в науковому інституті).

Велике значення має встановлення часу виникнення права інтелектуальної власності, який визначено по-різному для різних об'єктів права інтелектуальної власності.

Для творів науки, літератури й мистецтва право інтелектуальної власності виникає безпосередньо після того, як твір набув об'єктивної форми, — тобто з думок, ідей автора він перетворився на текст, малюнок, нотні записи тощо. Подальша реєстрація твору, отримання автором свідоцтва про право власності є добровільним, не обов'язковим, свої права автор матиме навіть без такої реєстрації.

Суміжні права виконавців виникають із моменту першого виконання твору, суміжне право виробників фонограм — з моменту здійснення запису, суміжне права організацій теле- чи радіомовлення — з моменту першого виходу передачі в ефір.

По-іншому вирішується питання про виникнення права інтелектуальної власності шодо винаходу, промислового зразка, сортів рослин або порід тварин. У цих випадках виникнення права інтелектуальної власності пов'язане з поданням заявки на патент чи на реєстрацію відповідного об'єкта. Відповідні державні органи, уповноважені розглядати заявки, з'ясовують, чи відповідає заявка встановленим вимогам, чи дійсно зроблено відкриття, винайдено новий сорт рослин, чи виведено нову породу тварин тощо.

3. Авторське право.

Найчастіше ви зустрічаєтеся з об'єктами, які захищає авторське право. Це: літературні та художні твори — романи, поеми, статті та інші письмові твори, лекції, промови, проповіді й інші усні твори; драматичні, музично-драматичні твори, пантоміми, хореографічні, інші сценічні твори; музичні твори (з текстом або без тексту); твори живопису, архітектури, скульптури та графіки; фотографії, твори ужиткового мистецтва; ілюстрації, карти, плани, ескізи й пластичні твори, що стосуються географії, топографії, архітектури або науки. Авторським правом захищено також переклади, адаптації, аранжування та інші переробки літературних або художніх творів; збірники творів, якщо вони за добором або упорядкуванням їх складових частин є результатом інтелектуальної діяльності. Водночас авторське право не поширюється на ідеї, процеси, методи діяльності або математичні концепції.

Закон передбачає, що не є об'єктами авторського права будь-які нормативно-правові акти та їх офіційні переклади, державні символи України, емблеми, затверджені органами державної влади, грошові

знаки, повідомлення про новини, різноманітні розклади, твори народної творчості (фольклор — приказки, прислів'я тощо). Для повідомлення про авторське право застосовується спеціальний знак. Погляньте на зворотний бік титульної сторінки підручника, ви побачите знак © — це знак авторського права. Отже, авторське право на ваш підручник належить автору (адже саме він написав текст підручника) та видавництву (воно має авторське право щодо оформлення книжки, її верстки тощо).

Автор, крім прав, які належать будь-якому власнику інтелектуального права, має право вимагати зазначення свого імені у зв'язку з використанням твору, якщо це практично можливо (на обкладинці книжки, у підписі під малюнком чи фотографією тощо). Автор із будь-яких причин може заборонити зазначати на творі своє ім'я чи вимагати вказати замість нього псевдонім. Будь-які зміни до твору, коментарі до нього, ілюстрації, передмови можуть подаватися разом із твором лише за згодою автора. Тільки автор твору має право давати дозвіл на його опублікування (випуск у світ), переклад, переробку, адаптацію, аранжування. Згода автора потрібна для включення свого твору як складової частини до збірників, баз даних, антологій, енциклопедій тощо.

У разі використання твору автор має право на отримання винагороди — авторського гонорару. При цьому на відміну від немайнових прав, які є безстроковими, строк чинності майнових прав на твір спливає через 70 років після смерті автора твору. При цьому цей строк рахується з 1 січня року, наступного за роком смерті автора чи останнього із співавторів, який пережив інших співавторів. Після закінчення строку чинності майнових прав інтелектуальної власності на твір він може вільно та безоплатно використовуватися будь-якою особою.

Майнові права автор має право передати іншій особі. Так, чимало авторів літературних творів передають своє право на використання твору видавництву, отримуючи за це відповідну авторську винагороду.

4. Суміжні права.

Свій внесок у творчість роблять не лише автори творів — без співака, його виконання пісня не отримає визнання, для створення цікавої телепередачі потрібна робота цілого колективу людей. Тому законодавство визнає творчий внесок цих людей і передбачає поняття «суміжні права». Назва «суміжні» вказує на те, що ці права неможливі без твору, який уже створено. При цьому виконання твору, його фонограма (аудіозапис), відеограма (відеозапис), програми, підготовлені організаціями, які здійснюють мовлення, визнаються об'єктами суміжних прав без будь-якої реєстрації, виконання інших формальностей. Суб'єктами суміжних прав є виконавець, виробник фонограми, виробник відеограми, організація мовлення. Так само, як авторське право захищається знаком ©, так для позначення суміжних прав також використовується спеціальний знак — ®.

Майновими правами на об'єкт суміжних прав є право на його використання, право дозволяти використання цього об'єкта чи забороняти його. Способи використання залежать від специфіки об'єкта, а строк дії суміжних прав становить 50 років, які рахуються з 1 січня року, наступного за роком першого виконання, запису чи виходу передачі в ефір.

5. Порушення авторського права, суміжних прав та їх захист.

Розглянемо декілька прикладів. Видавництво надрукувало книжку, не уклавши договір з автором. Підприємець, таємно здійснивши під час концерту відеозапис, організував продаж дисків із цим записом. Книжку видано без зазначення імені автора або з неузгодженими з автором правками в тексті. В цих випадках ідеться про пряме порушення авторського чи суміжного права. Порушенням авторського чи суміжного права буде будь-яке використання твору без згоди автора чи іншої особи, яка володіє майновими правами на цей твір. Виготовлені або завезені з-за кордону без згоди власника прав екземпляри твору, запису називають ***контрафактними***.

У разі порушення права інтелектуальної власності можливе звернення до суду щодо захисту свого права. Розглянувши справу, суд може заборонити імпорт товарів в Україну, які ввозяться з порушенням авторського чи суміжних прав, вилучити такі товари з продажу. Суд може прийняти рішення про знищення обладнання, яке використовувалося для виробництва контрафактної продукції, опублікувати в засобах масової інформації відомості про порушення права інтелектуальної власності та зміст судового рішення щодо такого порушення. Суд може застосувати грошове стягнення за порушення права інтелектуальної власності.

Право інтелектуальної власності, авторське право, суміжні права, контрафактна продукція.

1. Поясніть поняття: *право інтелектуальної власності, авторське право, суміжні права, контрафактна продукція.*
2. Які об'єкти права інтелектуальної власності ви знаєте?
3. Назвіть суб'єкти права інтелектуальної власності.
4. Які способи захисту авторського права передбачені законодавством?
5. Які порушення авторського права ви знаєте?
6. Назвіть відомі вам суміжні права.

7*. Знайдіть у засобах масової інформації, мережі Інтернет повідомлення про порушення права інтелектуальної власності.

8*. Висловіть свою думку про значення права інтелектуальної власності для розвитку людства.

9. Порівняйте:
   а) авторські та суміжні права;
   б) немайнові та майнові права інтелектуальної власності.

§ 38–39. Цивільно-правова відповідальність

Пригадайте відомі вам види юридичної відповідальності та назвіть їх спільні ознаки.

1. Особливості цивільно-правової відповідальності.

Будь-яке порушення цивільних прав особи може потягнути за собою цивільно-правову відповідальність. **Цивільно-правова відповідальність — це вид юридичної відповідальності, який полягає в настанні передбачених законом негативних майнових наслідків для правопорушника.**

Цивільно-правова відповідальність має певні особливості порівняно з іншими видами юридичної відповідальності. Передусім вона має переважно ***майновий характер***. Це пояснюється як особливістю відносин, які захищає цивільно-правова відповідальність, — вони мають переважно майновий характер, так і тим, що одним з основних завдань цього виду відповідальності є компенсація втрат, збитків, відновлення порушеного права.

Цивільно-правова відповідальність має для порушника ***додатковий характер*** — адже притягнення до цивільно-правової відповідальності не звільняє від виконання зобов'язання, порушення якого призвело до притягнення до відповідальності.

При цьому особливістю цивільно-правової відповідальності є те, що порушник, якого притягають до відповідальності, та той, на чию користь приймається рішення, є ***юридично рівними***.

Коли особу притягають до адміністративної, кримінальної, дисциплінарної відповідальності, не вимагається відповідність між порушенням і накладеним стягненням — за крадіжку (посягання на власність) може бути призначено покарання у вигляді позбавлення волі (обмежується право на свободу). А от для цивільно-правової відповідальності характерна ***еквівалентність*** — розмір її, як правило, дорівнює розміру завданої шкоди.

Важливою особливістю цивільно-правової відповідальності є її ***ініціативний характер***. Адже на відміну від адміністративної та кримінальної відповідальності, притягнення до яких відбувається незалежно від бажання потерпілого, наявності його заяви, притягнення до цивільно-правової відповідальності відбувається лише за ініціативою потерпілого.

Підставами цивільної відповідальності є скоєння особою цивільного правопорушення, а також прийняття в установленому законом порядку рішення про притягнення до цивільно-правової відповідальності. Цивільно-правова відповідальність настає, як правило, за умови завдання потерпілому певної шкоди.

Пригадайте, які види шкоди передбачено законодавством України.

Як зазначалося, цивільно-правова відповідальність має компенсаційний характер, тому для неї важливо визначити грошову оцінку майнової шкоди. **Грошове вираження майнової шкоди називають збитками.** При цьому збитки прийнято поділяти на реальні збитки та упущену вигоду.

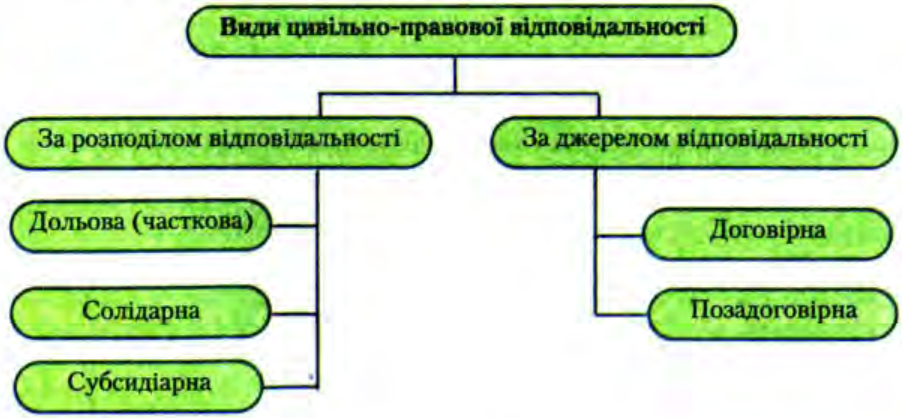
Реальні збитки — це ті втрати, які особа понесла реально, — вартість знищеного чи пошкодженого майна, витрати на його відновлення, ремонт.

Упущеною вигодою називають доходи, які особа могла отримати, але не отримала внаслідок порушення її права.

Розглянемо це на прикладі. Внаслідок порушення Правил дорожнього руху водієм вантажівки було пошкоджено мікроавтобус, який працює на перевезенні пасажирів на одному з міських маршрутів. Які втрати поніс власник машини? По-перше, мікроавтобус пошкоджено, необхідно купити нові деталі для заміни пошкоджених, сплатити за роботу працівникам, які будуть здійснювати ремонт. Ці витрати — реальні (або прямі) збитки. Однак, крім цього, автобус, працюючи на маршруті, щоденно забезпечував отримання доходів на суму 1000 грн. Протягом тижня, коли машина перебувала в ремонті, власник не отримував ці доходи (7000 грн) — це упущена вигода.

2. Види цивільно-правової відповідальності.

Закон визначає види цивільно-правової відповідальності.

За джерелом виникнення в цивільній відповідальності визначають два основні види відповідальності — договірну і позадоговірну.

Відповідальність за неповернутий вчасно борг випливає з попередньо укладеного договору — наприклад, боржник раніше уклав договір займу, узявши гроші в борг. Так само відповідальність продавця телевізора зумовлює раніше укладений договір купівлі-продажу. **Відповідальність,**

що настає у зв'язку із невиконанням умов договору, називають договірною.

У ситуації ж, коли підлітки, граючи м'ячем, розбили шибку, ніяких угод між гравцями і власником будинку не було. Однак усе одно винуватець повинен відшкодувати збитки. **Якщо відповідальність настає за відсутності договору, лише на підставі закону, ідеться про позадоговірну відповідальність.**

Іноді відповідальність зобов'язані нести кілька осіб. Залежно від розподілу обов'язків щодо відшкодування її поділяють на солідарну, часткову та субсидіарну. Наприклад, троє хлопців, граючись, підпалюють складені у дворі будівельні матеріали й завдають шкоди будівельному управлінню чи декілька осіб спільно беруть у борг гроші.

У разі ***солідарної відповідальності*** всі винні мають спільний обов'язок відшкодувати збитки. Вони відповідають за шкоду солідарно. Постраждалий має право вимагати відшкодування від будь-кого з винуватців у повному обсязі. Солідарна відповідальність настає лише у випадках, прямо визначених законом, насамперед у разі притягнення до позадоговірної відповідальності (наприклад, двоє чоловіків разом пошкодили автомобіль, що стояв у дворі).

А якщо кілька чоловік разом візьмуть гроші в борг, а потім вчасно його не повернуть, потерпілий кредитор може вимагати від кожного лише відповідну частку боргу. Таку відповідальність називають ***дольовою***, або ***частковою***. Якщо в законі прямо не передбачено солідарну відповідальність — настає дольова.

Субсидіарна відповідальність має місце у випадку, коли хтось допомагає, субсидує іншого у відшкодуванні збитків. Відповідальність є фактично додатковою. Яскравим прикладом може бути відповідальність батьків за шкоду, вчинену їхніми дітьми у віці від 14 до 18 років, якщо власних коштів і майна неповнолітнього не вистачить для відшкодування.

За загальним правилом завдана шкода відшкодовується в повному обсязі — як реальна шкода, так і втрачена вигода. Однак у деяких випадках розмір відшкодування може бути, згідно із законом, зменшений або збільшений.

Так, у разі завдання шкоди фізичною особою, суд має право врахувати її матеріальне становище і в разі необхідності зменшити виплату. Також суд може зменшити розмір відшкодування тоді, коли однією з причин завдання шкоди стала груба необережність потерпілого.

Можлива й зворотна ситуація. Розмір відшкодування може бути збільшеним у зв'язку із зростанням вартості життя та збільшенням мінімальної заробітної плати, а також якщо рівень працездатності потерпілого знизився після прийняття первинного рішення про відшкодування, якщо йдеться про відшкодування шкоди, завданої каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я потерпілого.

3. Цивільна відповідальність без вини.

Однією з особливостей цивільно-правової відповідальності є можливість в окремих випадках притягнення до відповідальності навіть у разі відсутності вини. Це відрізняє цивільну відповідальність від кримінальної і адміністративної.

Найчастіше до відповідальності без вини притягають власників джерел підвищеної небезпеки. **Джерело підвищеної небезпеки — це транспортні засоби, промислові підприємства, тварини, що за своєю природою становлять певну небезпеку для оточення, бо часом можуть вийти з-під контролю людини, яка ними керує.** Автомобіль на слизькій дорозі може втратити управління. На заводі внаслідок несприятливих природних обставин виходить з-під контролю хімічний процес. Власник такого об'єкта розуміє, що його власність породжує можливість небезпечних наслідків для оточення, але все-таки використовує автомобіль, підприємство, здійснює будівництво. Через те закон покладає на нього підвищену відповідальність. **Власник джерела підвищеної небезпеки має відшкодувати завдану цим джерелом шкоду незалежно від наявності вини.** Отже, якщо автомобіль утратив управління й пошкодив торговий кіоск, власник автомобіля відповідатиме, навіть коли доведено відсутність його вини. Відповідальність за шкоду, заподіяну джерелом підвищеної небезпеки, несе саме власник. Якщо внаслідок порушення водієм Правил дорожнього руху сталася аварія автомобіля, який належить підприємству, унаслідок чого загинула людина й завдано матеріальної шкоди, то до кримінальної відповідальності притягатиметься водій, але збитки відшкодовуватиме не водій, а власник, тобто підприємство.

Водночас, закон передбачає підстави, за наявності яких власник джерела підвищеної небезпеки звільняється від цивільної відповідальності. Уявімо, що під час паводку капітан катера не зумів утримати судно й воно зіткнулося з пароплавом, пошкодивши його. Завдано шкоду, але чи може капітан або власник катера як джерела підвищеної небезпеки відповідати за це? Ні, бо вони не могли протистояти силі стихії, унаслідок якої завдано збитки. Отже, ідеться про непереборну силу. Громадянин, щоб покінчити життя самогубством, кидається під поїзд метро. Шкоду заподіяно, але сталося це внаслідок умисних дій того, хто постраждав. У цьому випадку відповідальність також виключається.

Законом передбачено й деякі інші випадки притягнення до цивільно-правової відповідальності без вини. Так, підприємство несе відповідальність за дії свого працівника, навіть якщо в діях самого підприємства не було порушень. У подальшому, якщо буде визначено вину працівника в тому, що сталося, фірма може звернутися до суду з позовом до працівника про відшкодування її витрат — так званим ***регресним позовом***.

Існує поняття «казус». Про казус ідеться тоді, коли між діями людини й завданою шкодою немає причинно-наслідкового зв'язку. В будинку вийшли з ладу побутові електроприлади, на думку власника, унаслідок раптового відключення електричного струму. Експертиза встановила, що пошкодження телевізора не пов'язане з цим, дався взнаки брак виробника. Отже, між діями підприємства електромережі — відключенням струму — і виходом телевізора з ладу немає зв'язку, тому і відповідальність підприємства електромережі неможлива.

Від цивільно-правової відповідальності звільняється також особа, яка завдала шкоду в стані необхідної оборони.

4. Відшкодування шкоди, завданої неповнолітнім.

Шкоду людям можуть завдати своїми діями неповнолітні особи, іноді вони можуть виявитися винними в невиконанні якогось зобов'язання. У цьому випадку постає питання про цивільну відповідальність неповнолітнього. Така відповідальність має свої особливості.

Пригадайте обсяг відповідальності неповнолітніх віком до 14 років, з 14 до 18 років.

За шкоду, вчинену неповнолітнім віком до 14 років, відповідають батьки — вони повинні відшкодовувати потерпілому його збитки.

Коли ж шкоду завдав неповнолітній віком від 14 до 18 років, то хто відшкодовуватиме шкоду залежить від того, чи має неповнолітній власний заробіток, стипендію, власне майно. Якщо неповнолітній має такі доходи, він зобов'язаний самостійно відшкодувати збитки. В разі ж, коли названих джерел — стипендії, зарплати, особистого майна — не вистачає для повного відшкодування збитків, батьків неповнолітнього притягають до субсидіарної відповідальності, вони доповнюють кошти неповнолітнього, субсидують його. Відповідальність батьків у цьому випадку є додатковою до відповідальності дитини та виникає лише внаслідок шкоди, яку вона заподіяла.

Цивільно-правова відповідальність, договірна і позадоговірна відповідальність, джерело підвищеної небезпеки, солідарна, дольова та субсидіарна відповідальність, регрес.

1. Поясніть поняття: *цивільно-правова відповідальність, договірна і позадоговірна відповідальність, джерело підвищеної небезпеки, солідарна, дольова та субсидіарна відповідальність, регрес.*
2. Яка мета цивільно-правової відповідальності?
3. Які види цивільно-правової відповідальності вам відомі?
4. Які особливості цивільно-правової відповідальності неповнолітніх?
5. У яких випадках настає субсидіарна відповідальність?
6. У яких випадках настає цивільно-правова відповідальність за відсутності вини?

7. У яких випадках винний звільняється від цивільно-правової відповідальності?
8*. Порівняйте різні види цивільно-правової відповідальності.
9*. Спробуйте обґрунтувати доцільність існування як дольової, так і солідарної відповідальності.
10*. Визначте, у яких із зазначених випадків настане цивільна відповідальність, а також визначте вид відповідальності (солідарна, дольова, субсидіарна):
   а) 13-річний хлопець розбив м'ячем вікно;
   б) водій-працівник фірми «Автолюкс», не порушивши Правила дорожнього руху, потрапив в аварію, унаслідок чого пошкоджено вантаж приватного підприємця С., який він перевозив;
   в) жінка втратила свідомість у магазині та, падаючи, розбила посуд, що стояв на вітрині;
   г) група молодиків навмисно розбила рекламні плакати;
   д) двоє друзів — 17 років і 21 рік — не повернули магнітофон, який брали на прокат;
   е) захищаючись від нападників, військовослужбовець пострілами пошкодив їхній автомобіль.

ПІДСУМКОВІ ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ ДО IV РОЗДІЛУ

«Цивільне право України»

(1 частина)

1. Поясніть поняття: *юридична особа, реституція, довіреність, моральна шкода, власність, суміжні права, джерело підвищеної небезпеки.*
2. Поясніть порядок визнання особи безвісно відсутньою або померлою.
3. Наведіть приклади юридичних осіб та визначте шляхи їх виникнення.
4. Дайте характеристику умов чинності цивільного правочину.
5. Розкрийте порядок оформлення довіреностей.
6. Які види порушень авторського права вам відомі?
7*. Висловіть свою думку щодо доцільності застосування та ефективності існуючих видів захисту цивільних прав.
8*. Висловіть свою думку щодо необхідності захисту авторського права.
9. Порівняйте:
   а) нікчемні та заперечні правочини;
   б) авторське та суміжні права;
   в) солідарну та часткову цивільно-правову відповідальність;
   г) спільну сумісну та спільну часткову власність.

10. Визначте відповідність.

Види цивільно-правової відповідальності	*Ситуації*
1 субсидіарна	**А** двоє хлопців взяли в борг гроші й своєчасно його не повернули
2 солідарна	**Б** школяр-семикласник, граючи у футбол, випадково розбив м'ячем вікно в сусідньому будинку
3 необмежена	**В** група повнолітніх юнаків розбила два кіоски та декілька автомобілів
4 дольова	

11. Розташуйте осіб відповідно до рівня їхньої дієздатності (від найменшої до найбільшої)
А 11-річний школяр
Б 15-річний співробітник автобази
В 17-річний студент коледжу
Г 19-річний юнак, який хворіє важкою психічною хворобою та внаслідок цього не може розуміти значення своїх дій

12. Закінчіть речення.
1. Право особи своїми діями створювати, припиняти, змінювати цивільні права та обов'язки — це... .
2. Дії фізичних та юридичних осіб, направлені на створення, припинення, зміну цивільних прав чи відносин — це... .
3. Організація, установа, яка зареєстрована в установленому законом порядку, має відокремлене майно, може виступати позивачем і відповідачем у суді — це... .

13. Виберіть **ОДНУ** правильну відповідь.
1. Визначте, коли особа набуває цивільну правоздатність
А з моменту народження
Б з 10 років
В з 14 років
Г з 16 років
Д з 18 років

2. У якому випадку цивільні угоди укладено з порушенням вимог закону?
А 11-річний хлопчик купив хліб у магазині
Б 15-річна дівчина за згодою батьків подарувала подрузі годинник
В 16-річний хлопець обміняв подарований йому фотоапарат на плеєр, не повідомивши про це батьків
Г 27-річна жінка за власним рішенням подарувала своєму чоловіку коштовну обручку, отриману в спадщину від дідуся
Д 17-річний хлопець на зароблені гроші придбав магнітофон

3. У якому випадку суд може визнати особу недієздатною?
   А якщо вона страждає на психічний розлад, який істотно впливає на її здатність усвідомлювати значення своїх дій та керувати ними
   Б якщо вона внаслідок стійкого психічного розладу не здатна усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними
   В якщо вона зловживає спиртними напоями, наркотичними засобами тощо і тим самим ставить себе чи свою сім'ю в скрутне матеріальне становище
   Г якщо вона відсутня в місці свого постійного проживання протягом 3 років
   Д якщо вона відмовляється надавати допомогу своїм неповнолітнім дітям або іншим непрацездатним особам, яким вона, за законом, зобов'язана надавати допомогу

4. Яка угода має бути посвідчена нотаріально?
   А купівля музичного центру в спеціалізованому магазині
   Б дарування автомобіля другові дитинства у зв'язку з ювілеєм
   В позика 200 грн сусідові
   Г оренда квартири громадянином на час відпочинку на морі
   Д усі зазначені угоди мають бути посвідчені нотаріально

5. Який знак є знаком охорони авторського права?
   А €
   Б ©
   В ®
   Г ⊕
   Д @

6. Яке формулювання найточніше визначає порядок, у якому неповнолітня особа у віці з 14 до 18 років відповідає за завдану нею шкоду?
   А відшкодовує повністю самостійно
   Б відшкодовують батьки неповнолітнього
   В відшкодовує шкоду самостійно, а в разі недостатності коштів та майна, відповідають батьки чи особи, що їх заміняють
   Г відшкодовують неповнолітні та їхні батьки в порядку солідарної відповідальності

7. У якому випадку особа нестиме цивільно-правову відповідальність незалежно від наявності вини?
   А громадянин уночі розбив вітрину закритого магазину, побачивши всередині вогонь, та загасив пожежу
   Б водій автомобіля, який їхав із дотриманням Правил дорожнього руху, не впорався з управлінням на слизькій дорозі й завдав пошкоджень кіоску, що стояв біля дороги
   В фірма не виконала зобов'язань за договором із магазином про постачання товарів
   Г хлопець розбив вікно будинку під час гри у футбол на спортивному майданчику
   Д співробітник міліції пошкодив пострілами з пістолета автомобіль, на якому грабіжник намагався зникнути з місця злочину

§ 40. Зобов'язання в цивільному праві

1. Поняття та особливості цивільно-правового зобов'язання.

Одним із найважливіших понять цивільного права України є поняття «зобов'язання». **Цивільно-правове зобов'язання — правовідношення, у якому одна сторона (боржник) зобов'язана вчинити на користь другої сторони (кредитора) певну дію (передати майно, виконати роботу, надати послугу, сплатити гроші тощо) або утриматися від певної дії, а кредитор має право вимагати від боржника виконання його обов'язку.**

Для цивільно-правового зобов'язання характерним є те, що воно ґрунтується на добровільності, вільному волевиявленню сторін. За загальним правилом зобов'язання повинне здійснюватися в національній валюті — гривні. Не допускається одностороння відмова від виконання зобов'язання — ані з боку боржника, ані з боку кредитора.

Сторонами зобов'язання є боржник і кредитор, при цьому як боржником, так і кредитором можуть бути як одна, так і декілька осіб. При цьому законодавство передбачає, що заміна кредитора на іншу особу відбувається без погодження з боржником, а заміна боржника (переведення боргу на іншу особу) може відбуватися тільки за згодою кредитора. Отже, якщо ви взяли кредит у банку, то банк має право без погодження з вами передати свої права по договору іншій особі (без зміни змісту зобов'язань), а от якщо ви бажаєте перевести свій борг на іншу людину (навіть за її згодою чи проханням), то обов'язковою є згода банку-кредитора.

Існує велика кількість різноманітних зобов'язань.

За підставою виникнення зобов'язань їх поділяють на договірні та недоговірні. ***Договірними*** називають зобов'язання, які виникають на підставі договору і виражають спільну волю сторін, погоджені дії.

Недоговірні зобов'язання виникають на основі правомірних односторонніх вчинків чи правочинів однієї особи або її неправомірних дій, унаслідок чого виникають зобов'язання щодо інших осіб.

Зобов'язаннями з позитивним змістом називають зобов'язання, у яких боржник зобов'язаний вчинити на користь кредитора певні дії (наприклад, передати майно в договорі купівлі–продажу, відшкодувати завдану шкоду тощо).

Зобов'язання з негативним змістом полягає в обов'язку боржника утриматися від певних дій (так, зберігач майна в договорі зберігання зобов'язаний утримуватися від користування річчю, яку він отримав на зберігання).

Сутність одностороннього та взаємного зобов'язань зрозумілі із самих назв. В *односторонньому* зобов'язанні одна сторона має лише обов'язки, інша — тільки права. Так, у договорі дарування зобов'язання має лише дарувальник, а обдарований має виключно права. *Взаємними* є зобов'язання, де кожна зі сторін має певні права та обов'язки та може вимагати від іншої сторони виконання її обов'язків.

2. Виникнення, виконання та припинення зобов'язань.

Висловіть припущення, якими можуть бути підстави виникнення зобов'язань.

Підстави виникнення зобов'язань є дуже різноманітними. Найчастіше цивільні зобов'язання виникають унаслідок укладання певних договорів. Іноді зобов'язання є результатом одностороннього правочину особи, правопорушення, юридичного вчинку (наприклад, створення художнього твору). Не виключено виникнення зобов'язання внаслідок прийняття певного нормативного акта органом державної влади чи місцевого самоврядування. Зобов'язання може виникнути і внаслідок стихійного лиха або іншого юридичного факту-події.

Зрозуміло, що будь-яке зобов'язання має цінність лише в тому випадку, коли воно буде виконано. Зобов'язання виконують відповідно до умов договору (якщо він був укладений) та закону. Якщо ж певні умови не вказані в договорі та законі, можуть бути застосовані звичаї ділового обороту. Зобов'язання має бути виконане у строк, установлений у договорі. Якщо в договорі строк не зазначений, кредитор має право вимагати виконання в будь-який час. Передбачено право боржника достроково виконати зобов'язання, якщо це не заперечується умовами договору.

Будь-яке зобов'язання не може бути вічним, тому закон передбачає порядок ***припинення зобов'язання***. Це означає, що кредитор і боржник більше не вважаються пов'язаними взаємними правами та обов'язками, а саме зобов'язання припиняє своє існування. Найбажанішою підставою припинення зобов'язання є його ***належне виконання***, тобто виконання

у повному обсязі, належною стороною та в належний строк. Можливе припинення зобов'язання ***шляхом зарахування зустрічних вимог***. Таке припинення настає в тому випадку, коли кожна зі сторін має обов'язки щодо іншої сторони і при цьому характер та розмір вимоги збігаються. При цьому зустрічні вимоги не можуть бути прийняті, коли йдеться про шкоду, завдану каліцтвом, ушкодженням здоров'я чи смертю, при сплаті аліментів, при виконанні договору довічного утримання, а також у разі закінчення терміну позовної давності.

Припинення зобов'язання можливе також ***за домовленістю*** сторін про його припинення або заміну на нове зобов'язання (новацію). Так, сторони мають право домовитися про заміну зобов'язання оренди на зобов'язання купівлі–продажу будинку, який було орендовано. Кредитор має право взагалі відмовитися від вимоги про виконання зобов'язання, у цьому випадку йдеться про ***прощення боргу***.

Уявімо ситуацію, коли громадянин дав у борг гроші своєму родичу. Однак сталося непоправне — родич помирає і кредитор стає спадкоємцем майна боржника. В цьому випадку відбувається ***поєднання боржника та кредитора в одній особі***. Зрозуміло, що вимагати виконання зобов'язання від самого себе неможливо, тому зобов'язання припиняється.

Зобов'язання припиняється і в тому випадку, коли його виконання стає неможливим через фізичні чи юридичні причини. Фізична неможливість настає, наприклад, у разі фізичного знищення предмета договору.

3. Способи забезпечення зобов'язань.

Для того щоб забезпечити виконання зобов'язань, можуть застосовуватися різні правові способи.

Неустойка *(штраф, пеня)* — **грошова сума або інше майно, які боржник повинен передати кредиторові в разі порушення боржником зобов'язання.** Неустойка може бути передбачена у двох формах — штрафу та пені. Розмір ***штрафу*** обчислюється у відсотках від суми невиконаного зобов'язання (тобто має тверду суму, яка не змінюється залежно від строку прострочення зобов'язання). ***Пеня*** також обчислюється у від- сотках від суми невиконаного зобов'язання, однак за кожен день прострочення зобов'язання. Якщо неустойка передбачена

договором, то боржник зобов'язаний сплатити її незалежно від наявності в кредитора збитків, завданих невиконанням або неналежним виконанням зобов'язання, і при цьому її сплата не звільняє від виконання зобов'язання. Так, якщо особа своєчасно не сплачує внески до банку в рахунок погашення кредиту, то за кожен день запізнення їй, як правило, буде нараховуватися пеня — певний відсоток від її боргу.

За договором ***поруки*** за боржника перед кредитором поручається третя особа — поручитель. Якщо боржник не виконав зобов'язання, він разом із поручителем несе перед кредитором солідарну відповідальність.

Пригадайте, що означає солідарна відповідальність.

При цьому поручитель відповідає за сплату не лише основного боргу, а й пені, неустойки, передбачених договором. Важливо зазначити, якщо поручитель виконав зобов'язання, до нього переходять права кредитора — тобто тепер він має право вимагати виконання зобов'язання від боржника на свою користь. Порука дається за конкретну особу, тому в разі заміни боржника порука втрачає свою силу.

Ще одним способом забезпечення зобов'язання є ***гарантія***, яку можуть надавати лише банк, страхова організація або інша фінансова установа, що гарантує виконання зобов'язання боржником. Гарантія видається на певний строк і не може бути відкликана протягом цього строку. Якщо боржник порушив зобов'язання, гарант зобов'язаний сплатити кредитору суму, передбачену гарантією. Так само, як і поручитель, гарант має право на пред'явлення регресної вимоги до боржника, за якого він сплатив суму, передбачену гарантією.

Як спосіб забезпечення зобов'язання, досить часто використовується ***завдаток***. Домовляючись про певні зобов'язання, сторони передбачають передачу боржником певних грошових сум чи рухомого майна кредиторові на підтвердження зобов'язання. При цьому, якщо зобов'язання не буде виконано з вини боржника, який вніс завдаток, то завдаток залишається в кредитора. Якщо ж зобов'язання порушив кредитор, то він зобов'язаний не лише повернути завдаток, а й додатково сплатити боржникові суму, що дорівнює завдатку чи його вартості. Завдаток досить часто використовують при укладанні договору купівлі–продажу, коли покупець вносить завдаток. Якщо обидві сторони виконали зобов'язання, завдаток зараховується в рахунок належних за договором платежів. Якщо покупець після внесення завдатку відмовився від купівлі, завдаток йому не повертається, але якщо від продажу відмовиться продавець — він має не лише повернути покупцю завдаток, а й додатково сплатити таку саму суму.

Ще один спосіб забезпечення зобов'язань — ***застава***, з якою досить часто мають справу громадяни, які беруть кредити в банках. При цьому певну цінну річ — автомобіль, квартиру, будинок, земельну ділянку —

особа передає в заставу. В разі невиконання боржником зобов'язання (у цьому прикладі — при неповерненні кредиту) кредитор (у цьому випадку — банк) стає власником заставленого майна. Застава, як правило, залишається в боржника — заставодавця, іноді за договором застава може бути передана на зберігання кредитору. Застава нерухомого майна має бути посвідчена нотаріально.

Порівняно новим способом забезпечення зобов'язання є ***притримання***. Громадянин замовив у майстерні новий костюм, замовлення було виконане вчасно, але він не сплатив за роботу. В цьому випадку майстерня має право не видавати (притримати) роботу до моменту, коли замовник (боржник) виконає своє зобов'язання — сплатить за роботу.

Цивільно-правове зобов'язання, способи забезпечення зобов'язань — неустойка, штраф, пеня, завдаток, застава, притримання, гарантія, порука.

1. Поясніть поняття: *цивільно-правове зобов'язання, способи забезпечення зобов'язань — неустойка, штраф, пеня, завдаток, застава, притримання, гарантія, порука.*
2. Назвіть відомі вам види зобов'язань.
3. Які підстави виникнення та припинення зобов'язань?
4. Які способи забезпечення зобов'язань ви знаєте?
5*. Висловіть свою думку щодо доцільності існування та застосування різних видів забезпечення зобов'язань.
6*. Наведіть приклади правочинів, для забезпечення виконання яких доцільно застосувати різні види забезпечення зобов'язань.
7. Порівняйте:
   а) штраф та пеня;
   б) гарантія та порука.

§ 41. Окремі види цивільно-правових договорів

1. Договори купівлі–продажу та міни.

Одним із найпоширеніших цивільно-правових договорів є договір купівлі–продажу. З ним, напевно, доводилося стикатися кожному з вас. **За договором купівлі–продажу одна сторона (продавець) передає або зобов'язується передати майно (товар) у власність другій стороні (покупцеві), а покупець приймає або зобов'язується прийняти майно (товар) і сплатити за нього певну грошову суму.**

Кожна зі сторін договору має певні, визначені законом, права та обов'язки. Продавець зобов'язаний повідомити покупцеві необхідну інформацію про товар, зокрема про можливі небезпечні його якості,

передати покупцеві товар, визначений договором купівлі–продажу, а також інструменти, комплект запасних частин тощо та документи: технічний паспорт, сертифікат якості тощо, що стосуються товару. Обов'язком продавця є передача товару належної якості.

Іноді покупець, уклавши договір купівлі–продажу, не одразу забирає свою покупку. Так, зокрема, відбувається при купівлі меблів (треба знайти автомобіль для їх доставки). У цьому випадку, коли право власності переходить до покупця раніше від передачі товару, продавець зобов'язаний зберігати товар до його передачі покупцю. Покупець при цьому зобов'язаний відшкодувати продавцю його витрати.

У свою чергу покупець зобов'язаний сплатити встановлену договором ціну за товар та прийняти його. Оплата проводиться в повному обсязі після передачі товару, а в окремих випадках договір може передбачати попередню оплату товару (до отримання) або оплату товару в кредит (частинами).

Покупець має право до укладання договору купівлі–продажу оглянути товар та вимагати проведення в його присутності перевірки властивостей товару або його демонстрації (пригадайте, як перевіряють телевізор, комп'ютер, автомобіль перед купівлею).

Закон визначає обов'язкову письмову форму договору з нотаріальним посвідченням і державною реєстрацією для договорів купівлі–продажу нерухомого майна, форма інших договорів купівлі–продажу визначається за погодженням сторін.

Подібним до договору купівлі–продажу є договір міни. **За договором міни кожна зі сторін зобов'язується передати іншій стороні у власність один товар в обмін на інший товар.** При здійсненні договору міни кожна сторона є одночасно продавцем того товару, який вона передає у власність іншій, та покупцем того товару, який вона одержує.

2. Договір дарування.

За договором дарування одна сторона (дарувальник) передає або зобов'язується передати в майбутньому другій стороні (обдарованому) безоплатно майно (дарунок) у власність. Важливо зазначити, що договір дарування виключає будь-які зустрічні зобов'язання обдарованого, його обов'язок вчинити будь-які дії на користь дарувальника.

Закон визначає форму, у якій повинен укладатися договір дарування.

Ознайомтеся з витягом із Цивільного кодексу України та визначте, яка форма договору передбачена для договору дарування різних предметів.

З Цивільного кодексу України

Стаття 719. Форма договору дарування

1. Договір дарування предметів особистого користування та побутового призначення може бути укладений усно.

2. Договір дарування нерухомої речі укладається в письмовій формі і підлягає нотаріальному посвідченню.

3. Договір дарування майнового права та договір дарування з обов'язком передати дарунок у майбутньому укладається в письмовій формі. У разі недодержання письмової форми цей договір є нікчемним.

4. Договір дарування рухомих речей, які мають особливу цінність, укладається в письмовій формі. Передання такої речі за усним договором є правомірним, якщо суд не встановить, що обдарований заволодів нею незаконно.

5. Договір дарування валютних цінностей на суму, яка перевищує п'ятдесятикратний розмір неоподатковуваного мінімуму доходів громадян, укладається в письмовій формі й підлягає нотаріальному посвідченню.

Закон передбачає можливість укладання договору дарування з обов'язком передати дарунок у майбутньому. При цьому передача дарунку може бути пов'язана з настанням певної обставини або містити обов'язок передати дарунок через певний строк. Так, наприклад, може бути передбачено передачу дарунка після закінчення навчання, служби в армії тощо.

Можливе також укладання договору дарування, у якому буде передбачено певні зобов'язання обдарованого на користь третіх осіб. Так, обдарованого, який отримав житловий будинок, можна зобов'язати надати можливість проживання певній особі. У цьому випадку, приймаючи подарунок, обдарований приймає на себе зобов'язання виконати це, а в разі порушення дарувальник має право вимагати розірвати договір і повернути дарунок або відшкодувати його вартість (якщо повернення неможливе).

Цивільний кодекс України передбачає можливість розірвання договору дарування на вимогу дарувальника і в деяких інших випадках. Наприклад, тоді, коли обдарований умисно вчинив злочин проти життя, здоров'я, власності дарувальника, його батьків, дружини (чоловіка) або дітей, а також, якщо обдарований створює загрозу безповоротної втрати дарунка, що має для дарувальника велику немайнову цінність (наприклад, обдарований збирається здати на переробку старовинний ювелірний виріб, який є сімейною реліквією).

3. Договір позики.

За договором позики одна сторона (позикодавець) передає у власність другій стороні (позичальникові) грошові кошти або інші речі, визначені родовими ознаками, а позичальник зобов'язується повер-

нути позикодавцеві таку ж суму грошових коштів (суму позики) або таку ж кількість речей того ж роду та такої ж якості. Зазначимо, що договір позики є договором реальним.

Закон вимагає укладання договору позики в письмовій формі між фізичними особами, якщо його сума не менше ніж в 10 разів перевищує розмір неоподатковуваного мінімуму доходів громадян, а якщо позикодавцем є юридична особа, — незалежно від суми. При цьому підтвердженням договору може бути розписка або інший документ, який засвідчує передачу позичальнику визначеної суми грошей чи кількості речей.

4. Договір підряду.

Людині необхідно побудувати чи відремонтувати будинок або квартиру, пошити костюм, прибрати у квартирі, тому вона наймає виконавця, який здійснює роботу. В цьому випадку йдеться про договір підряду. **За договором підряду одна сторона (підрядник) зобов'язується на свій ризик виконати певну роботу за завданням другої сторони (замовника), а замовник зобов'язується прийняти та оплатити виконану роботу.**

За загальним правилом підрядник виконує роботу зі свого матеріалу й несе відповідальність за його якість. Якщо ж матеріал відповідно до договору надано замовником, то підрядник несе відповідальність за його використання та економне витрачання, а після закінчення роботи повинен надати звіт про його використання.

У договорі підряду визначається вартість роботи, додатком до договору може бути кошторис, у якому здійснено розрахунок вартості роботи. Як правило, зміни до кошторису можна вносити лише за погодженням сторін.

Замовник має право в будь-який час перевірити хід і якість роботи, але не має права втручатися в діяльність підрядника. Більше того, замовник у будь-який час до закінчення роботи має право відмовитися від договору, але при цьому він зобов'язаний виплатити підряднику не лише плату за виконану частину роботи, а й відшкодувати йому збитки, завдані розірванням договору.

Після закінчення роботи замовник зобов'язаний її прийняти. Якщо під час прийняття роботи будуть виявлені певні недоліки чи відступи від договору підряду, замовник повинен негайно заявити про це. Якщо ці недоліки роблять роботу підрядника непридатною для використання відповідно до договору, замовник має право за своїм вибором вимагати від підрядника безоплатного усунення недоліків у роботі, пропорційного зменшення ціни або відшкодування своїх витрат на усунення недоліків, якщо право замовника усувати їх встановлено договором. Якщо відступи в роботі від умов договору підряду або інші недоліки в роботі є істотними й не можуть бути усунені

протягом певного строку, замовник має право відмовитися від договору та вимагати відшкодування збитків.

5. Договір найму.

Напевно, кожному з вас доводилося користуватися чужими речами, які ви взяли в сусіда, товариша, подруги тощо. Можливо, дехто, відпочиваючи влітку з батьками, користувався квартирою чи будинком, які орендували. В цьому випадку йдеться про договір найму. **За договором найму (оренди) наймодавець передає або зобов'язується передати наймачеві майно в користування за плату на певний строк.**

Майно, яке особа орендує, після закінчення строку найму (оренди) має бути повернуте, при цьому саме те майно, яке було отримане. Зрозуміло, що у зв'язку з цим предметом договору найму можуть бути лише речі, які мають індивідуальні ознаки. Не можна орендувати 5 кг цукру або 20 л бензину, а от квартиру, автомобіль чи телевізор можна взяти в оренду. За користування майном, яке отримане в оренду, орендар сплачує кошти, передбачені договором. Орендна плата вноситься, як правило, щомісячно.

Договір найму може бути ***строковим*** або ***безстроковим***. Якщо договір укладено на невизначений строк, кожна зі сторін має право відмовитися від нього в будь-який час, письмово попередивши про це іншу сторону.

6. Договори комісії та доручення.

За договором доручення одна сторона (повірений) зобов'язується вчинити від імені та за рахунок другої сторони (довірителя) певні юридичні дії. У договорі доручення (або в довіреності, яка видається на підставі цього договору) чітко вказуються дії, які має вчинити повірений. При цьому, зверніть увагу, правочин, вчинений повіреним, створює, змінює, припиняє цивільні права та обов'язки не для нього, а для довірителя, а повірений, як правило, має право на плату за виконання своїх обов'язків. Договір доручення може визначити строк, протягом якого повірений має право діяти від імені довірителя.

Потрібно пам'ятати, що договір доручення може бути припинений в односторонньому порядку в будь-який час, якщо одна зі сторін відмовиться від нього. Крім того, договір припиняється в разі смерті, визнання недієздатною, обмежено дієздатною чи безвісти відсутньою однієї зі сторін договору.

Подібним до договору доручення є договір комісії, але він має суттєві відмінності. **За договором комісії одна сторона (комісіонер) зобов'язується за дорученням другої сторони (комітента) за плату вчинити один або кілька правочинів від свого імені, але за рахунок комітента.** Цей договір також може бути укладений на певний строк

або бути безстроковим, за ним може також бути визначена територія, на якій він має виконуватися, та товари, які можуть бути предметом комісії. В договорі комісії обов'язково зазначаються майно, яке комісіонер має продати чи купити, а також його ціна. Договором комісії також визначається плата, яку комітент повинен виплатити комісіонерові.

Обов'язком комісіонера є вчинення правочинів на умовах, найбільш вигідних для комітента, відповідно до його вказівок. При цьому це вигідно і для комісіонера — адже якщо він вчинив правочин на умовах більш вигідних, ніж ті, що були визначені комітентом, усе, що він отримає додатково, буде вважатися його заробітком.

Треба зазначити, що в договорі комісії право на відмову від договору не є симетричним. Комітент має право відмовитися від будь-якого (строкового чи безстрокового) договору комісії, повідомивши про це не пізніше ніж за 30 днів, при цьому, якщо комітент відмовився від договору комісії, комісіонер має право на відшкодування витрат, зроблених ним у зв'язку з виконанням договору. Комісіонер має право відмовитися від договору комісії лише тоді, коли договір укладений на невизначений строк, повідомивши комітента в той самий строк.

7. Захист прав споживача.

Напевно, більшості з вас доводиться купувати певні товари в магазині, шкільному буфеті, на ринку, користуватися послугами громадського транспорту, слюсарів, які ремонтують електрику чи сантехніку, інших спеціалістів, які копають криниці чи ремонтують автомобіль. У всіх випадках, коли ви купуєте певні товари, користуєтеся послугами інших осіб (роблячи це для задоволення своїх особистих потреб або потреб своєї сім'ї, а не для отримання прибутку, не для виконання своїх обов'язків на роботі), ви є ***споживачем***.

Споживач обов'язково має справу з іншими особами. Це може бути продавець (у магазині чи на ринку), виконавець (коли хтось робить вам ремонт чи будує дачу) чи виробник (той, хто виробив товар, який потім вам продають).

У всіх цих випадках може виникнути потреба захистити свої права. Основою для цього є Закон України «Про захист прав споживачів». Цей закон визначає права та обов'язки споживачів.

Ознайомтеся з витягом із Закону України «Про захист прав споживачів», визначте, які ви маєте права як споживач, якими є ваші обов'язки. Проаналізуйте, чи завжди ви ретельно виконували обов'язки споживача та чи доводилося вам користуватися своїми споживацькими правами.

Із Закону України «Про захист прав споживачів»

Стаття 4. Права та обов'язки споживачів

1. Споживачі під час придбання, замовлення або використання продукції, яка реалізується на території України, для задоволення своїх особистих потреб мають право на:

1) захист своїх прав державою;

2) належну якість продукції та обслуговування;

3) безпеку продукції;

4) необхідну, доступну, достовірну та своєчасну інформацію про продукцію, її кількість, якість, асортимент, а також про її виробника (виконавця, продавця);

5) відшкодування шкоди (збитків), завданих дефектною чи фальсифікованою продукцією або продукцією неналежної якості, а також майнової та моральної (немайнової) шкоди, заподіяної небезпечною для життя і здоров'я людей продукцією у випадках, передбачених законодавством;

6) звернення до суду та інших уповноважених органів державної влади за захистом порушених прав;

7) об'єднання в громадські організації споживачів (об'єднання споживачів) (...).

3. Споживачі зобов'язані:

перед початком експлуатації товару уважно ознайомитися з правилами експлуатації, викладеними в наданій виробником (продавцем, виконавцем) документації на товар;

у разі необхідності роз'яснення умов та правил використання товару — до початку використання товару звернутися за роз'ясненнями до продавця (виробника, виконавця) або до іншої вказаної в експлуатаційній документації особи, що виконує їх функції;

3) користуватися товаром згідно з його цільовим призначенням та дотримуватися умов (вимог, норм, правил), установлених виробником товару (виконавцем) в експлуатаційній документації;

4) з метою запобігання негативним для споживача наслідкам використання товару — застосовувати передбачені виробником у товарі засоби безпеки з дотриманням передбачених експлуатаційною документацією спеціальних правил, а в разі відсутності таких правил у документації — дотримуватися звичайних розумних заходів безпеки, установлених для товарів такого роду.

Особливо потребують захисту права споживача у випадку, коли він стикається з неналежним виконанням обов'язків виконавця, продавця, виробника. Напевно, декому з вас доводилося стикатися з тим, що проданий товар може бути неналежної якості, що ремонт виконано не так, як ви замовляли. Як же діяти в цьому випадку? Звернімося знову до закону.

Ознайомтеся з витягом із Закону України «Про захист прав споживачів» та визначте, які права ви, як споживач, маєте в разі придбання товару неналежної якості. Зверніть увагу на відмінність своїх прав залежно від того, наскільки суттєвим є недолік товару.

Із Закону України «Про захист прав споживачів»

Стаття 8. Права споживача в разі придбання ним товару неналежної якості

У разі виявлення протягом установленого гарантійного строку недоліків споживач (...) має право вимагати:

1) пропорційного зменшення ціни;

2) безоплатного усунення недоліків товару в розумний строк;

3) відшкодування витрат на усунення недоліків товару.

У разі виявлення протягом установленого гарантійного строку істотних недоліків, які виникли з вини виробника товару (продавця, виконавця), або фальсифікації товару, підтверджених за необхідності висновком експертизи, споживач (...) має право за своїм вибором вимагати від продавця або виробника:

1) розірвання договору та повернення сплаченої за товар грошової суми;

2) вимагати заміни товару на такий же товар або на аналогічний, з числа наявних у продавця (виробника).

3. Вимоги споживача, установлені частиною першою цієї статті, пред'являються на вибір споживача продавцеві за місцем купівлі товару, виробникові або підприємству, що задовольняє ці вимоги за місцезнаходженням споживача. Споживач має право пред'явити одну з вимог, передбачених частиною першою цієї статті, а в разі її невиконання заявити іншу вимогу, передбачену частиною першою цієї статті.

З практичного курсу правознавства за 9 клас пригадайте, як ви маєте діяти, якщо порушили ваші права споживача.

Споживач, виробник, виконавець, продавець.

1. Поясніть поняття: *споживач, виробник, виконавець, продавець.*
2. Назвіть відомі вам види договорів.
3. Наведіть приклади, коли ви, ваші друзі та родичі стають споживачами.
4. Які права мають споживачі, якщо придбали товар неналежної якості?

5*. Чи достатньою мірою, на вашу думку, забезпечено захист прав споживача в нашій державі?

6*. Складіть заяву до продавця (виробника, виконавця) у зв'язку з умовним порушенням прав споживача.

7. Порівняйте:
   а) договір купівлі-продажу, договір міни та договір дарування;
   б) договір комісії та договір доручення.

Практична робота № 5

Ви ознайомилися з цивільно-правовими договорами, з порядком захисту прав споживача. Для того щоб закріпити ці знання, спробуйте зімітувати ситуації, які виникають при укладанні та виконанні цивільно-правових договорів.

Ситуації для проведення рольових ігор, імітаційних вправ.

1. Вам необхідно відремонтувати будинок, який ваша родина отримала в спадщину від бабусі. Для цього ви вирішили укласти договір із бригадою будівельників. Визначте вид договору, проведіть переговори з представником бригади (чи будівельної фірми) та укладіть необхідний договір.
2. Ви бажаєте продати квартиру, але у вас не вистачає часу самостійно займатися цією проблемою — пошуком покупців, аналізом пропозицій тощо. Водночас за це не хоче чи не може братися жоден із ваших рідних. Запропонуйте варіант вирішення цієї проблеми з використанням одного з цивільно-правових договорів. Проведіть переговори та укладіть відповідний, найбільш прийнятний для вас у цій ситуації договір.
3. У великому магазині ваша родина придбала новий телевізор. Протягом кількох місяців телевізор працював нормально. Однак потім із ним виникли проблеми, а невдовзі він взагалі перестав працювати. Що ви порекомендуєте членам сім'ї в цій ситуації?
4. Перед 1 вересня ви готувалися до школи, а ваші батьки вирушили на шкільний базар, щоб придбати необхідні речі. Вони придбали для вас нове взуття, але, на жаль, воно виявилося замалим. Що потрібно робити?
5. Ваша родина уклала з будівельною фірмою договір про ремонт дачного будинку. Протягом двох місяців ремонтна бригада виконувала роботи, а коли батьки приїхали їх приймати, виявили деякі недоліки й недоробки. Проте часу на їх усунення вже немає, до вас на відпочинок на дачу запрошені родичі, які проживають на далекій Півночі. Тому ви вважаєте правильним, якщо фірма зменшить плату за роботу. Однак у фірмі з вами не хочуть розмовляти, навіть відмовилися прийняти відповідну заяву. Що робити? Чи правомірний запропонований вихід із цієї ситуації?

§ 42. Спадкове право

1. Поняття «спадщина» та «спадкування».

Життя людини, на жаль, не може продовжуватися вічно. Зі смертю людини чимало відносин, пов'язаних із нею, припиняються. Однак після смерті людини залишаються певні майнові відносини, інші права та обов'язки, які не припиняються з її смертю. Якщо відносини, пов'язані з трудовою діяльністю, сімейними відносинами, членством у громадських організаціях, партіях, припиняються, — вони є суто особистими, то майнові відносини мають перейти до інших людей. **Перехід прав і обов'язків померлої фізичної особи до інших осіб називають спадкуванням. Сукупність правових норм, якими регулюються відносини спадкування, називають спадковим правом.** Воно є підгалуззю цивільного права. Основні норми спадкового права закріплено в Цивільному кодексі України, деякі положення також містяться в інших нормативних актах — наприклад, у Законі України «Про нотаріат». Норми спадкового права регулюють порядок спадкування, складання, посвідчення та скасування заповіту, визначають коло осіб, які є спадкоємцями, тощо.

Усі права та обов'язки, що належали спадкодавцеві на момент відкриття спадщини й не припинилися внаслідок його смерті, називають спадщиною. Спадщина відкривається (тобто виникає питання про спадкування) у разі смерті людини або визнання її померлою за рішенням суду. Часом відкриття спадщини (це має важливе значення для визначення кола спадкоємців, їхніх прав та обов'язків) є день, коли особа померла або була визнана померлою судом.

Певні проблеми виникають у випадку, коли декілька осіб, які мали б спадкувати одна після одної, гинуть під час однієї катастрофи або протягом одного дня. Цивільний кодекс України визначає, що «якщо протягом однієї доби померли особи, які могли б спадкувати одна після одної, спадщина відкривається одночасно й окремо щодо кожної з них». Так само, «якщо кілька осіб, які могли б спадкувати одна після одної, померли під час спільної для них небезпеки (стихійного лиха, аварії, катастрофи тощо), припускається, що вони померли одночасно. У цьому випадку спадщина відкривається одночасно й окремо щодо кожної з цих осіб».

2. Спадкоємці та спадкодавці.

Головними особами, які беруть участь у спадкових правовідносинах, є спадкоємець і спадкодавець. ***Спадкодавцем*** може бути лише фізична особа. ***Спадкоємцем*** може бути як фізична, так і юридична особа — школа, музей, театр тощо, а також територіальна громада чи держава. При цьому спадкоємцями за заповітом можуть бути як фізичні, так

і юридичні особи, а за законом — тільки фізичні особи. Право на спадкування має також дитина спадкодавця, яка була зачата за його життя, але народилася після його смерті.

Одночасно закон передбачає випадки, коли особа може бути позбавлена права на спадкування як за законом, так і за заповітом.

Висловіть припущення, у яких випадках треба позбавляти особу права на спадкування. Порівняйте свої припущення з нормами закону, наведеними у витягу з Цивільного кодексу України.

З Цивільного кодексу України

Стаття 1224. Усунення від права на спадкування

1. Не мають права на спадкування особи, які умисно позбавили життя спадкодавця чи будь-кого з можливих спадкоємців або вчинили замах на їхнє життя.

Положення абзацу першого цієї частини не застосовується до особи, яка вчинила такий замах, якщо спадкодавець, знаючи про це, все ж призначив її своїм спадкоємцем за заповітом.

2. Не мають права на спадкування особи, які умисно перешкоджали спадкодавцеві скласти заповіт, внести до нього зміни або скасувати заповіт і цим сприяли виникненню права на спадкування в них самих чи в інших осіб або сприяли збільшенню їхньої частки в спадщині.

3. Не мають права на спадкування за законом батьки після дитини, щодо якої вони були позбавлені батьківських прав, і їхні права не були поновлені на час відкриття спадщини.

Не мають права на спадкування за законом батьки (усиновлювачі) та повнолітні діти (усиновлені), а також інші особи, які ухилялися від виконання обов'язку щодо утримання спадкодавця, якщо ця обставина встановлена судом.

4. Не мають права на спадкування за законом одна після одної особи, шлюб між якими є недійсним або визнаний таким за рішенням суду.

Якщо шлюб визнаний недійсним після смерті одного з подружжя, то за другим із подружжя, який його пережив і не знав та не міг знати про перешкоди до реєстрації шлюбу, суд може визнати право на спадкування частки того з подружжя, хто помер, у майні, яке було набуте ними за час цього шлюбу.

5. За рішенням суду особа може бути усунена від права на спадкування за законом, якщо буде встановлено, що вона ухилялася від надання допомоги спадкодавцеві, який через похилий вік, тяжку хворобу або каліцтво був у безпорадному стані.

6. Положення цієї статті поширюються на всіх спадкоємців, у тому числі й на тих, хто має право на обов'язкову частку в спадщині, а також на осіб, на користь яких зроблено заповідальний відказ.

3. Спадкування за заповітом.

Спадкування можливе двома основними шляхами

Фізична особа з повною цивільною дієздатністю має право залишити **заповіт — особисте розпорядження фізичної особи на випадок своєї смерті.** Заповіт складається тільки особисто, вчинення його через представника не допускається. У заповіті може бути призначено будь-яку кількість спадкоємців, при цьому не мають значення сімейні, родинні та інші відносини між спадкодавцем і призначеними спадкоємцями. Водночас спадкодавець має право позбавити права на спадкування будь-яку особу з числа тих, хто є спадкоємцем за законом (крім тих, хто має право на обов'язкову частку спадщини, — про це ви дізнаєтеся далі).

До заповіту може бути включено всі права та обов'язки, які належать спадкодавцеві або лише їх частину. У разі, коли в заповіті згадуються не всі права та обов'язки, то частина, яка не вказана в заповіті, успадковується за законом.

Складаючи заповіт, особа може зробити в ньому ***заповідальний відказ***. Це означає, що на спадкоємця, який отримає спадщину, покладається обов'язок виконати певні дії на користь третіх осіб, передати певне майно в їхню власність. Так, зокрема, на спадкоємця, до якого переходить житловий будинок, квартира, може бути покладено обов'язок надати іншій особі право користування ними. Також у заповіті може бути передбачено немайнові зобов'язання спадкоємця — щодо ритуалу, місця поховання, розпорядження архівами спадкодавця тощо.

Уявімо, що громадянин залишив заповіт, за яким усе своє майно заповів музею сучасного мистецтва. Нібито все добре, але в нього залишилися мати-інвалід та двоє неповнолітніх дітей. Хіба буде правильним залишення цих осіб без засобів до існування? Закон захищає інтереси непрацездатних осіб, які перебували на утриманні померлого.

Цивільний кодекс України передбачає, що «малолітні, неповнолітні, повнолітні непрацездатні діти спадкодавця, непрацездатна вдова (вдівець) та непрацездатні батьки спадкують, незалежно від змісту заповіту, половину частки, яка належала б кожному з них у разі спадкування за законом (обов'язкова частка)». Право на отримання частки спадщини незалежно від змісту заповіту отримало назву ***обов'язкова частка спадщини***.

Існує право спадкодавця скласти заповіт з умовою. У цьому випадку заповідач вказує на певні умови (наявність дітей, освіти певного рівня, одруження тощо), за наявності яких набувається право на спадщину.

Можливе складання спільного заповіту подружжя щодо майна, яке належить йому за правом спільної сумісної власності. У цьому випадку після смерті одного з подружжя його частка в праві спільної

сумісної власності переходить до другого з подружжя, який його пережив. У разі смерті останнього право на спадкування мають особи, визначені подружжям у заповіті.

Заповіт обов'язково складається в письмовій формі із зазначенням місця та часу його складення та повинен бути особисто підписаний заповідачем. Однак для того, щоб заповіт набув чинності, він має обов'язково бути посвідчений нотаріусом або іншою особою, якій надано таке право.

Ознайомтеся з витягом із Цивільного кодексу України. Визначте, які особи мають право посвідчувати заповіт, і висловіть свою думку щодо того, чому саме в цих випадках передбачено можливість посвідчення заповітів іншими посадовими особами (крім нотаріуса).

З Цивільного кодексу України

Стаття 1248. Посвідчення заповіту нотаріусом

1. Нотаріус посвідчує заповіт, який написаний заповідачем власноручно або за допомогою загальноприйнятих технічних засобів.

2. Нотаріус може на прохання особи записати заповіт з її слів власноручно або за допомогою загальноприйнятих технічних засобів.

У цьому разі заповіт має бути вголос прочитаний заповідачем і підписаний ним.

Якщо заповідач через фізичні вади не може сам прочитати заповіт, посвідчення заповіту має відбуватися при свідках (стаття 1253 цього Кодексу) (...).

Стаття 1251. Посвідчення заповіту посадовою особою органу місцевого самоврядування

1. Якщо в населеному пункті немає нотаріуса, заповіт, крім секретного, може бути посвідчений уповноваженою на це посадовою особою відповідного органу місцевого самоврядування.

Стаття 1252. Посвідчення заповіту іншою посадовою, службовою особою

1. Заповіт особи, яка перебуває на лікуванні в лікарні, госпіталі, іншому стаціонарному закладі охорони здоров'я, а також особи, яка проживає в будинку для осіб похилого віку та інвалідів, може бути посвідчений головним лікарем, його заступником з медичної частини або черговим лікарем цієї лікарні, госпіталю, іншого стаціонарного закладу охорони здоров'я, а також начальником госпіталю, директором або головним лікарем будинку для осіб похилого віку та інвалідів.

2. Заповіт особи, яка перебуває під час плавання на морському, річковому судні, що ходить під прапором України, може бути посвідчений капітаном цього судна.

3. Заповіт особи, яка перебуває в пошуковій або іншій експедиції, може бути посвідчений начальником цієї експедиції.

4. Заповіт військовослужбовця, а в пунктах дислокації військових частин, з'єднань, установ, військово-навчальних закладів, де немає нотаріуса чи органу, що вчиняє нотаріальні дії, також заповіт працівника, члена його сім'ї і члена сім'ї військовослужбовця може бути посвідчений командиром (начальником) цих частини, з'єднання, установи або закладу.

5. Заповіт особи, яка тримається в установі виконання покарань, може бути посвідчений начальником такої установи.

6. Заповіт особи, яка тримається в слідчому ізоляторі, може бути посвідчений начальником слідчого ізолятора.

7. Заповіти осіб, зазначених у частинах першій–шостій цієї статті, посвідчуються при свідках (...).

9. Заповіти, посвідчені посадовими, службовими особами, визначеними в частинах першій–шостій цієї статті, прирівнюються до заповітів, посвідчених нотаріусами.

Особи, яким стало відомо про зміст заповіту, — нотаріус, інші посадові особи, які посвідчували заповіт, — не мають права розголошувати його зміст і навіть сам факт складання заповіту, зобов'язані зберігати таємницю заповіту.

Заповідач має право в будь-який час скасувати свій заповіт, зробити в ньому зміни. Заповіт, який було складено пізніше, скасовує попередній заповіт повністю або в тій частині, у якій він йому суперечить.

В українському законодавстві новим є право особи на складання секретного заповіту, зміст якого невідомий нотаріусу, який його посвідчує. В цьому випадку заповідач подає нотаріусові секретний заповіт у заклеєному конверті з підписом заповідача. Нотаріус ставить свій посвідчувальний напис не на самому заповіті, а на конверті, у якому заповіт знаходиться, скріплює конверт печаткою і в присутності заповідача вкладає його в інший конверт, який опечатує. Посвідчення секретного заповіту відбувається в присутності не менше двох свідків. Коли нотаріусу стає відомо про відкриття спадщини, він призначає день оголошення змісту заповіту та повідомляє про це членів сім'ї та родичів спадкодавця (якщо відомо, де вони живуть) або робить про це повідомлення в засобах масової інформації. У присутності зацікавлених осіб та не менше двох свідків нотаріус відкриває конверт, у якому зберігався заповіт, та оголошує його зміст. Про оголошення заповіту складається протокол, у якому викладається зміст заповіту.

4. Спадкування за законом.

Необхідно зазначити, що спадкування передусім здійснюється відповідно до заповіту й лише у випадку, коли заповіт не виявлений,

визнаний недійсним або спадкоємці за заповітом відмовилися прийняти спадщину, спадкування відбувається за законом.

При спадкуванні за законом діє чіткий порядок спадкування відповідно до черг, установлених Цивільним кодексом України.

Черга спадкування	Спадкоємці, які належать до цієї черги
Перша	Діти, батьки, той з подружжя, хто пережив іншого
Друга	Повнорідні й неповнорідні брати, сестри, дід, баба
Третя	Рідні дядько та тітка
Четверта	Особи, які проживали зі спадкодавцем однією сім'єю не менше 5 років до часу відкриття спадщини
П'ята	Інші родичі спадкодавця до шостого ступеня споріднення включно

У п'яту чергу право на спадкування за законом, крім родичів, одержують утриманці спадкодавця, які не були членами його сім'ї. **Утриманцем уважається неповнолітня або непрацездатна особа, яка не була членом сім'ї спадкодавця, але не менше п'яти років одержувала від нього матеріальну допомогу, що була для неї єдиним або основним джерелом засобів для існування.**

При цьому спадщину отримують спадкоємці найвищої черги й лише за відсутності спадкоємців певної черги право на спадщину мають спадкоємці наступної черги. Якщо спадкоємців певної черги, яка закликається до спадкування, декілька, усе спадкове майно розподіляється між ними порівну.

Черговість спадкування може бути змінена договором між спадкоємцями, крім того, особа, яка є спадкоємцем за законом наступних черг, може за рішенням суду одержати право на спадкування разом із спадкоємцями тієї черги, яка має право на спадкування, за умови, що вона протягом тривалого часу опікувалася, матеріально забезпечувала, надавала іншу допомогу спадкодавцеві, який через похилий вік, тяжку хворобу або каліцтво був у безпорадному стані. Тобто, якщо рідні діти померлого жили в іншому місті, а доглядав померлого, який був прикутий до ліжка, протягом тривалого часу брат, то суд має право визнати за ним право на спадкування в першій черзі.

Закон передбачає спадкування за правом представлення, тобто право на отримання спадщини в разі смерті своїх родичів, які мають право на спадкування. Так, у разі смерті своїх матері, батька, баби, діда (відповідно баби, діда, прабаби, прадіда померлого) внуки та правнуки, прабаба, прадід мають право отримати частку спадщини, яка належала б їхнім дітям (бабі, діду спадкодавця). Племінники спадкодавця мають право на ту частину спадщини, яка належала б їхнім матері,

батьку (сестрі чи брату померлого), двоюрідні брати та сестри спадкодавця спадкують ту частку спадщини, яка належала б за законом їхнім матері, батькові (тітці, дядькові спадкодавця).

5. Здійснення права на спадкування.

Після того як відкривається спадщина, спадкоємець за заповітом чи за законом має право прийняти спадщину або не прийняти її. Законом установлено строк прийняття спадщини — шість місяців, при цьому спадкоємець, який постійно проживав разом із спадкодавцем на час відкриття спадщини, уважається таким, що прийняв спадщину, якщо він не заявив про відмову від неї, а спадкоємець, який бажає прийняти спадщину, але на час відкриття спадщини не проживав постійно із спадкодавцем, має подати нотаріусу заяву про прийняття спадщини. Так само спадкоємець протягом того ж самого строку має право заявити про свою відмову від заповіту, при цьому спадкоємець за заповітом має право відмовитися від прийняття спадщини лише на користь іншого спадкоємця за заповітом, а спадкоємець за законом має право відмовитися від прийняття спадщини на користь будь-кого із спадкоємців за законом незалежно від черги.

На жаль, у житті трапляються випадки, коли спадкоємець помирає після відкриття спадщини, раніше, ніж устигає її прийняти. У цьому випадку право на прийняття належної цій особі частки спадщини (крім права на обов'язкову частку спадщини) переходить до його спадкоємців. Такий процес отримав назву ***спадкова трансмісія***.

Нинішні норми спадкового законодавства роблять малоймовірною ситуацію, коли в померлої людини не знайдеться родичів аж до шостого коліна споріднення. Однак можлива відмова від спадщини, інші життєві ситуації. Як у цих випадках розпорядитися спадщиною? Закон визначає, що **«у разі відсутності спадкоємців за заповітом і за законом, усунення їх від права на спадкування, неприйняття ними спадщини, а також відмови від її прийняття суд визнає спадщину відумерлою за заявою відповідного органу місцевого самоврядування за місцем відкриття спадщини»**. Рішення про відумерлість спадщини може бути прийнято судом лише після того, як мине один рік після відкриття спадщини. Після цього така спадщина переходить у власність територіальної громади за місцем відкриття спадщини.

Важливо пам'ятати, що успадковуються не лише права, а й зобов'язання померлого. Тому в межах вартості отриманого майна спадкоємці зобов'язані задовольнити вимоги кредиторів (якщо спадкоємців декілька — пропорційно отриманій частці спадщини).

Спадкоємець, який прийняв спадщину, може в нотаріуса одержати свідоцтво про право на спадщину, а якщо він успадкував нерухоме майно — отримання свідоцтва про право на спадщину є обов'язковим.

Свідоцтво про право на спадщину видається після закінчення шести місяців із часу відкриття спадщини.

Спадщина, спадкування, заповіт, заповідальний відказ, обов'язкова частка спадщини, спадкова трансмісія.

1. Поясніть поняття: *спадщина, спадкування, заповіт, заповідальний відказ, обов'язкова частка спадщини, спадкова трансмісія.*
2. Хто має право на отримання спадщини?
3. Що таке *заповіт*?
4. Як оформляється заповіт?
5. Які шляхи спадкування передбачені законом?
6*. Висловіть свою думку щодо необхідності існування спадкового права.
7*. Висловіть свою думку щодо доцільності існування інституту обов'язкової частки спадщини.
8*. Висловіть свою думку щодо доцільності складання людиною заповіту, адже сьогодні лише незначна частина громадян України це робить.
9*. Доведіть, що норми спадкового права відповідають нормам моралі.
10. Розподіліть названих осіб у відповідних стовпчиках таблиці:

Черги спадкування за заповітом

Перша черга	Друга черга	Третя черга	Четверта черга	П'ята черга

а) батько і мати;
б) дідусь і бабуся;
в) рідні тітка та дядько;
г) утриманці спадкоємця, які не є членами його сім'ї;
д) кум;
е) той з подружжя, хто пережив іншого;
є) рідні брати й сестри;
ж) інші родичі, які не належать до інших черг спадкування до шостого коліна споріднення;
з) особа, яка проживає однією сім'єю зі спадкодавцем не менше 5 років;
і) хресний батько.

Практична робота № 6

Спадкування

Норми спадкового законодавства визначають порядок укладання заповіту, а також поділу спадщини в різних ситуаціях.

Розглянемо ситуацію.

За заповітом громадянина уся спадщина переходить (на загальну суму 600 000 грн) двоюрідному брату. Крім цього, у заповідача після його смерті залишилися родичі: дружина-інвалід I групи (47 років); син (24 роки); дочка (15 років); рідна сестра (59 років), батько (88 років); тітка (63 роки). Визначте, як має бути розподілена спадщина.

Закон визначає, що за наявності дійсного заповіту право на спадщину мають особи, визначені заповітом. У цьому випадку існує заповіт, отже, право на спадщину має двоюрідний брат, зазначений у заповіті. Однак серед інших родичів, які є спадкоємцями за законом, є декілька непрацездатних осіб — дружина-інвалід I групи; неповнолітня дочка (15 років), а також рідна сестра (59 років), батько (88 років) та тітка (63 роки), які досягли пенсійного віку, а отже, є непрацездатними. Однак право на обов'язкову частину спадщини незалежно від змісту заповіту мають лише неповнолітні та непрацездатні спадкоємці першої черги — у цьому випадку дружина, донька та батько (сестра — спадкоємець другої, а тітка — третьої черги і тому не мають права на обов'язкову частку спадщини). Кожен із тих, хто має право на обов'язкову частку, повинен отримати половину частки, яку б він отримав у разі спадкування за законом. Визначимо, яку спадщину отримав би кожен із спадкоємців у разі спадкування за заповітом. Для цього виокремимо спадкоємців першої черги. Ними є дружина, син, донька та батько — чотири особи. Кожен із них за законом отримав би рівну частку спадщини, тобто 600 000/4 = 150 000 грн. Отже, кожен із трьох спадкоємців, які мають право на обов'язкову частку, дружина, батько та донька, — має отримати 150 000/2 = 75 000 грн. Двоюрідний брат отримає всю іншу спадщину, тобто 600 000 — (75 000 х 3) = 375 000 грн.

Розглянемо приклади.

1. Працюючи в пошуковій експедиції у віддаленому районі, громадянин Ф. отримав важку травму. Побоюючись за своє життя, він вирішив скласти заповіт. Написавши заповіт, Ф. звернувся до начальника експедиції з проханням завірити його. Той, прочитавши заповіт уголос, висловив обурення щодо його змісту — своє майно Ф. заповідав не дружині, а сторонній особі, але після наполягань Ф. завірив документ. Чи відповідає ця процедура вимогам закону?

2. Сума залишеної Ш. спадщини становить 500 000 грн. Визначте, як розподілятиметься спадщина в кожному із запропонованих випадків:

а) Ш. не залишив заповіту. Склад сім'ї — дружина (51 рік), донька (12 років), які проживали разом із померлим, та син (19 років), який живе окремо зі своєю дружиною;

б) Ш. залишив заповіт, за яким усе майно він заповів синові (22 роки) від першого шлюбу, який проживає окремо. Разом із Ш. проживали дружина (49 років) та донька (15 років);

в) Ш. залишив заповіт, за яким гроші, що знаходяться в банку, заповів другові, щодо іншого майна заповіту немає. Ш. проживав один, родичів немає.

3. Під час плавання в Атлантичному океані в капітана українського судна стався серцевий напад, і він вирішив скласти заповіт. Запропонуйте, як йому це зробити, адже він не має права завіряти заповіт самому собі.

4. Громадянин П., керуючи автомобілем, порушив Правила дорожнього руху й загинув унаслідок автомобільної катастрофи. Під час катастрофи було розбито, крім автомобіля П., ще два автомобілі та стовп вуличного освітлення (загальна сума шкоди становить 100 000 грн). У П. залишилося двоє рідних братів, мати та дружина. П. залишив спадщину на загальну суму 240 000 грн, заповіту не виявлено. Визначте, як має бути розподілено спадщину, чи можуть власники розбитих автомобілів і підприємство мереж вуличного освітлення отримати відшкодування завданої ним шкоди.

5. Після смерті громадянина К. із заявами про отримання спадщини звернулися його дружина, двоє дітей, батько, брат-пенсіонер — інвалід I групи, який проживав разом із спадкодавцем, син П. від першого шлюбу, який був розірваний 15 років тому. Свого часу К. був позбавлений батьківських прав щодо сина.

6. Після смерті громадянина Г. у нотаріальну контору звернулися його донька М. від першого шлюбу, дружина С. в другому шлюбі, а також племінник А., який страждає тяжкою хворобою серця і останній рік перебував на утриманні Г. Донька М. категорично заперечувала проти претензії на спадщину дружини С., стверджуючи, що другий шлюб батька невдовзі перед смертю був розірваний у суді й це рішення набуло чинності. С. теж заявила, що є єдиним спадкоємцем, тому що шлюб, у якому народилася М., був свого часу визнаний недійсним, а племінник А. проживав окремо від спадкодавця. Визначте, як має бути розподілена спадщина.

7. Після смерті Ц. залишився заповіт, згідно з яким усе своє майно вартістю 100 000 грн він заповів порівну своєму молодшому синові В. й дружині О. Старший син спадкодавця — Д., який із дитинства страждав тяжким захворюванням хребта, інвалід I групи, звернувся з вимогою про визнання його спадкоємцем і передачу йому третини всього майна батька. Дружина О. заперечувала цю вимогу, зазначаючи, що Д. проживав окремо від батька, а тому не може претендувати на спадщину, якщо він не вказаний у заповіті.

§ 43. Цивільний процес

1. Види цивільно-правових проваджень.

Процес розгляду та вирішення цивільних справ судом називають цивільним процесом. Для забезпечення справедливого, неупередженого та своєчасного розгляду судових справ, пов'язаних із цивільно-правовими відносинами, необхідно встановити певні правила здійснення цього розгляду. Ці правила встановлені Цивільним процесуальним кодексом України. Відповідно до норм цього кодексу розглядаються справи, які випливають із цивільних, трудових, житлових, земельних, соціальних, пенсійних, сімейних правовідносин.

Відповідно до Цивільного процесуального кодексу України передбачено три види проваджень.

Найбільшу кількість цивільних справ розглядають в порядку ***позовного провадження***. Ці справи розглядаються у випадках, коли одна зі сторін цивільних правовідносин подає позов до суду. У позовній заяві позивач визначає особу (відповідача), до якої він спрямовує свої вимоги, а також ті докази, якими він обґрунтовує свої вимоги. Як правило, позовна заява подається до суду за місцем проживання фізичної особи (відповідача) або розташування юридичної особи (відповідача). Водночас існують справи, позов у яких може подаватися за місцем проживання позивача. До таких справ належать, зокрема, справи про розірвання шлюбу, справи, що випливають із трудових, пенсійних, соціальних, житлових правовідносин та деякі інші. Про позов, який надійшов до суду, обов'язково повідомляють відповідача, він має право на зустрічний позов, а під час процесу обидві сторони мають право подавати докази, які обґрунтовують їх позицію і рішення суду приймається на основі оцінки цих доказів.

Наказне провадження полягає у виданні судового наказу — особливої форми судового рішення про стягнення з боржника грошових коштів або витребування майна за заявою особи, яка має право на пред'явлення вимоги. Закон визначає, що судовий наказ може бути видано, якщо вимога, яку заявлено, ґрунтується на правочині, який вчинено в письмовій формі, і з поданих документів не вбачається спір про цю вимогу. Наказ може бути виданий також у випадку, коли заявлено вимогу про стягнення нарахованої, але не виплаченої працівникові заробітної плати, і в деяких інших випадках, передбачених

законом. Для видання судового наказу зацікавлена сторона подає заяву до суду, зазначаючи боржника, до якого подано вимогу, її зміст і докази, що її доводять. У разі наявності достатніх підстав суддя видає наказ про задоволення заявлених вимог. При цьому розгляд заяви здійснюється без повідомлення та участі іншої сторони — боржника. І лише після видання наказу його копія надсилається до боржника. Протягом 10 днів боржник має право заявити свої заперечення проти стягнення. У цьому випадку наказ скасовується, а справа за бажанням заявника підлягає розгляду в порядку позовного провадження.

Особливим видом цивільного процесу є ***окреме провадження*** — вид непозовного цивільного судочинства, у порядку якого розглядаються цивільні справи про підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів, що мають значення для охорони прав та інтересів особи, або створення умов здійснення нею особистих немайнових чи майнових прав, або підтвердження наявності чи відсутності неоспорюваних прав. У справах окремого провадження відсутній спір учасників правовідносин, але особам необхідно юридично закріпити, підтвердити певні факти.

Висловіть припущення, які факти треба підтвердити, установити, закріпити фізичним чи юридичним особам для реалізації чи захисту своїх прав. Свої припущення порівняйте з нормами Цивільного процесуального кодексу, наведеними нижче.

З Цивільного процесуального кодексу України

Стаття 234. Окреме провадження

(...) 2. Суд розглядає в порядку окремого провадження справи про:

1) обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання фізичної особи недієздатною та поновлення цивільної дієздатності фізичної особи;

2) надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності;

3) визнання фізичної особи безвісно відсутньою чи оголошення її померлою;

4) усиновлення;

5) установлення фактів, що мають юридичне значення;

6) відновлення прав на втрачені цінні папери на пред'явника та векселі;

7) передачу безхазяйної нерухомої речі в комунальну власність;

8) визнання спадщини відумерлою;

9) надання особі психіатричної допомоги в примусовому порядку;

10) обов'язкову госпіталізацію до протитуберкульозного закладу;

11) розкриття банком інформації, яка містить банківську таємницю, щодо юридичних та фізичних осіб.

3. У порядку окремого провадження розглядаються також справи про надання права на шлюб, про розірвання шлюбу за заявою подружжя,

яке має дітей, за заявою будь-кого з подружжя, якщо один з нього засуджений до позбавлення волі, про встановлення режиму окремого проживання за заявою подружжя та інші справи у випадках, встановлених законом (...).

Принагідно зазначимо, що до 2005 р. в порядку цивільного судочинства також розглядалися справи, що випливають з адміністративно-правових відносин. Однак із набуттям чинності Кодексу адміністративного судочинства їх розгляд здійснюється відповідно до нього та в порядку адміністративного судочинства.

2. Стадії цивільного процесу.

Законодавством передбачено декілька стадій цивільного процесу. Перша стадія процесу — ***порушення справи*** відповідно до позовної заяви, яку подала зацікавлена особа. При цьому заява повинна відповідати встановленим вимогам, до неї додаються документи, які підтверджують викладені в ній докази. До заяви додають її копії та копії всіх документів, які до неї додаються відповідно до кількості відповідачів і третіх осіб, зазначених у заяві. Подаючи заяву, позивач повинен у визначених законом випадках сплатити встановлене мито.

Після цього відбувається підготовка цивільної справи до розгляду — ***провадження в справі до судового розгляду***. Суддя, відкривши справу, надсилає копії ухвал про відкриття провадження всім особам, які беруть участь у справі, відповідачу він надсилає також копію позовної заяви та доданих до неї документів, а третім особам — тільки копію заяви. Відповідач, отримавши документи, має право подати свої заперечення проти позову, додавши до нього, у разі необхідності, наявні в нього докази. Після цього проводиться попереднє судове засідання, на якому сторони повинні подати наявні в них докази своєї позиції. На попередньому засіданні справа призначається до розгляду.

Наступна стадія цивільного процесу — ***судовий розгляд справи***. У призначений суддею день і час розпочинається судовий розгляд справи. Головуючий — суддя — оголошує, яка справа розглядатиметься, суд установлює особи тих, хто з'явився до суду, перевіряється явка свідків. Учасникам процесу — позивачу, відповідачу, перекладачу, спеціалісту тощо — роз'яснюють їхні права та обов'язки.

Після цієї підготовчої стадії засідання розпочинається ***розгляд справи по суті***. Саме в цій стадії позивач має право відмовитися від свого позову, відповідач може визнати позов, сторони також мають право укласти мирову угоду — тобто врегулювати суперечку шляхом взаємних поступок.

Якщо владнати справу не вдалося, суд заслуховує пояснення позивача, відповідача, третьої сторони, досліджує наявні в справі докази та допитує свідків.

Коли всі обставини справи з'ясовані та підтверджені наявними в справі доказами, суд переходить до ***судових дебатів***. Особи, які беруть участь у справі, виступають із промовами, висловлюючи свою точку зору. Першим виступає позивач та його представник, останнім — відповідач. Після завершення судових дебатів суд іде до нарадчої кімнати для прийняття рішення. Рішення ухвалюється іменем України, підписується суддею (чи суддями, якщо справу розглядає кілька суддів) та після цього проголошується на судовому засіданні. Рішення суду оформлюється на спеціальному бланку та на вимогу учасників процесу його копії видаються їм не пізніше 5 днів із дня проголошення рішення.

Зазначені стадії цивільного процесу є обов'язковими, наступні ж стадії — факультативні, вони мають місце лише у випадку подання відповідних заяв учасниками процесу.

Якщо учасники процесу не погоджуються з рішенням, кожна зі сторін протягом 10 днів із моменту оголошення рішення має право подати апеляційну скаргу. Її подають до суду, що розглядав справу, який передає її до апеляційного суду. Апеляційний суд розглядає скаргу й приймає рішення. Він може відхилити апеляційну скаргу й залишити рішення без змін, скасувати рішення суду першої інстанції та закрити провадження в справі або змінити рішення суду. Цей етап має назву ***апеляційний розгляд справи***.

Наступний етап — ***касаційний розгляд справи***. Касаційну скаргу має право подати сторона процесу, яка не погоджується з прийнятими апеляційним судом рішеннями.

Ознайомтеся з витягом із Цивільного процесуального кодексу України та визначте різницю між апеляційним і касаційним розглядом справи.

З Цивільного процесуального кодексу України

Стаття 303. Межі розгляду справи апеляційним судом

1. Під час розгляду справи в апеляційному порядку апеляційний суд перевіряє законність і обґрунтованість рішення суду першої інстанції в межах доводів апеляційної скарги та вимог, заявлених у суді першої інстанції.

2. Апеляційний суд досліджує докази, які судом першої інстанції були досліджені з порушенням встановленого порядку або в дослідженні яких було неправомірно відмовлено, а також нові докази, неподання яких до суду першої інстанції було зумовлено поважними причинами.

3. Апеляційний суд не обмежений доводами апеляційної скарги, якщо під час розгляду справи буде встановлено неправильне застосування норм матеріального права або порушення норм процесуального права, які є обов'язковою підставою для скасування рішення (...).

Стаття 335. Межі розгляду справи судом касаційної інстанції

1. Під час розгляду справи в касаційному порядку суд перевіряє в межах касаційної скарги правильність застосування судом першої або

апеляційної інстанції норм матеріального чи процесуального права і не може встановлювати або (та) вважати доведеними обставини, що не були встановлені в рішенні чи відкинуті ним, вирішувати питання про достовірність або недостовірність того чи іншого доказу, про перевагу одних доказів над іншими.

2. Касаційний суд перевіряє законність судових рішень лише в межах позовних вимог, заявлених у суді першої інстанції.

3. Суд не обмежений доводами касаційної скарги, якщо під час розгляду справи буде виявлено неправильне застосування норм матеріального права або порушення норм процесуального права, які є обов'язковою підставою для скасування рішення.

І нарешті настає етап виконання судового рішення. Після того, як рішення набуло сили, суд у разі потреби видає за заявою зацікавленої особи виконавчий лист, на підставі якого державна виконавча служба повинна забезпечити виконання рішення.

3. Учасники цивільного процесу.

Будь-яка справа неможлива без учасників цивільного процесу. У справах позовного провадження особами, які беруть участь у справі, є сторони, треті особи, представники сторін і третіх осіб. У справах наказного та окремого провадження особами, які беруть участь у справі, є заявники, інші зацікавлені особи та їхні представники.

Для забезпечення повного захисту своїх прав та інтересів закон надає сторонам відповідні права та обов'язки.

Ознайомтеся з витягом із Цивільного процесуального кодексу України та визначте права та обов'язки учасників процесу.

З Цивільного процесуального кодексу України

Стаття 27. Права та обов'язки осіб, які беруть участь у справі

1. Особи, які беруть участь у справі, мають право ознайомитися з матеріалами справи, робити з них витяги, знімати копії з документів, долучених до справи, одержувати копії рішень, ухвал, брати участь у судових засіданнях, подавати докази, брати участь у дослідженні доказів, задавати питання іншим особам, які беруть участь у справі, а також свідкам, експертам, спеціалістам, заявляти клопотання та відводи, давати усні та письмові пояснення судові, подавати свої доводи, міркування щодо питань, які виникають під час судового розгляду, і заперечення проти клопотань, доводів і міркувань інших осіб, користуватися правовою допомогою, ознайомитися з журналом судового засідання, знімати з нього копії та подавати письмові зауваження з приводу його неправильності чи неповноти, прослуховувати запис фіксування судового засідання технічними засобами, робити з нього копії, подавати письмові зауваження з приводу його неправильності чи неповноти, оскаржувати рішення і ухвали суду, користуватися іншими процесуальними правами, установленими законом.

2. Особи, які беруть участь в справі позовного провадження, для підтвердження своїх вимог або заперечень зобов'язані подати всі наявні в них докази до або під час попереднього судового засідання, а якщо попереднє судове засідання в справі не проводиться — до початку розгляду справи по суті.

3. Особи, які беруть участь у справі, зобов'язані добросовісно здійснювати свої процесуальні права і виконувати процесуальні обов'язки.

Стаття 27-1. Забезпечення захисту прав малолітніх або неповнолітніх осіб під час розгляду справи

1. Під час розгляду справи, крім прав та обов'язків, визначених статтею 27 цього Кодексу, малолітня або неповнолітня особа має також такі процесуальні права:

безпосередньо або через представника чи законного представника висловлювати свою думку та отримувати його допомогу у висловленні такої думки;

отримувати через представника чи законного представника інформацію про судовий розгляд;

здійснювати інші процесуальні права і виконувати процесуальні обов'язки, передбачені міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України (...).

Треба зазначити, що за повнолітніми фізичними особами та юридичними особами визнається здатність особисто здійснювати цивільні процесуальні права та виконувати свої обов'язки в суді. Особи віком від 14 до 18 років, а також особи, цивільна дієздатність яких обмежена, можуть особисто здійснювати цивільні процесуальні права та виконувати свої обов'язки в суді в справах, що виникають із відносин, у яких вони особисто беруть участь. Інтереси малолітніх осіб у суді представляють їхні законні представники.

Пригадайте, хто є законними представниками малолітньої особи.

Основними учасниками цивільного процесу є позивач і відповідач, якими можуть бути фізичні й юридичні особи, а також держава. Важливим принципом цивільного процесу є рівність прав та обов'язків сторін.

Особливістю цивільного процесу є можливість участі в ньому третіх осіб, як тих, які заявляють самостійні вимоги, так і тих, які не заявляють самостійних вимог, але чиї права чи обов'язки щодо однієї зі сторін можуть вплинути на рішення в справі. Треті особи можуть брати участь у справі на стороні як позивача, так і відповідача.

Будь-яка сторона, а також третя особа можуть брати участь у справі як самостійно, так і через представника.

Юридичних осіб завжди представляють їхні органи (рада, директорат тощо) або їх представники. Державу представляють відповідні органи державної влади через свого представника.

Представником у суді може бути особа, яка досягла 18 років, має цивільну процесуальну дієздатність і належно посвідчені повноваження на здійснення представництва в суді.

Фізична чи юридична особа видає своєму представнику довіреність, юридичну особу також може представляти керівник організації без довіреності. Повноваження законного представника встановлюються на підставі свідоцтва про народження дитини (у якому зазначені батьки) або документа про призначення опікуном, піклувальником.

Представник, який має повноваження на ведення справи в суді, може вчиняти від імені особи, яку він представляє, усі процесуальні дії, що їх має право вчиняти ця особа, якщо у виданій йому довіреності не встановлено обмежень на вчинення певних дій (наприклад, передбачено неможливість укладення представником мирової угоди).

В окремих, передбачених законом випадках представляти інтереси особи в суді мають право уповноважений Верховної Ради України з прав людини, прокурор, органи державної влади, органи місцевого самоврядування.

Крім сторін і третіх осіб, у справі беруть участь і інші особи — секретар судового засідання, судовий розпорядник, свідки, експерти, перекладач, спеціалісти, особи, які надають правову допомогу.

Свідком може бути кожна особа, якій відомі будь-які обставини, що стосуються справи. Свідок зобов'язаний з'явитися до суду у визначений час і дати правдиві показання про відомі йому обставини.

У разі необхідності провести дослідження об'єктів, явищ і процесів, що містять інформацію про обставини справи, і дати висновок із питань, які виникають під час розгляду справи і стосуються сфери спеціальних знань, до справи залучається експерт. Такими можуть бути бухгалтерські, медичні, психологічні тощо експертизи. Спеціаліст може бути залучений до участі в цивільному процесі для надання безпосередньої технічної допомоги (фотографування, складання схем, планів, креслень, відбору зразків для проведення експертизи тощо) або для отримання консультацій, роз'яснень із питань, які вимагають спеціальних знань.

Участь перекладача необхідна тоді, коли учасник процесу не володіє мовою, якою здійснюється цивільне судочинство, або є глухим, німим чи глухонімим. Він забезпечує спілкування такого учасника процесу із судом та іншими учасниками судочинства.

4. Третейські суди.

На відміну від кримінальних справ, які може розглядати та вирішувати лише суд, що виступає від імені держави, цивільні справи можуть бути передані **на розгляд третейського суду — недержавного незалежного органу, що утворюється за угодою або відповідним рішенням заінтересованих фізичних та/або юридичних осіб у порядку, установленому законом, для вирішення спорів, що виникають із ци-**

вільних і господарських правовідносин. Розгляд справи в цьому випадку здійснюють третейські судді, яких призначають або обирають.

Будь-які юридичні або фізичні особи мають право передати спір у цивільних або господарських правовідносинах, якщо вони про це домовляться, на розгляд третейського суду.

Водночас закон установив перелік справ, які не можуть вирішуватися третейськими судами.

Ознайомтеся з витягом із Закону України «Про третейські суди». Визначте, які справи не можуть передаватися на розгляд третейських судів і висловіть свою думку, чому саме ці справи вилучені з їх юрисдикції.

Із Закону України «Про третейські суди»

Стаття 6. Підвідомчість справ третейським судам

Третейські суди в порядку, передбаченому цим законом, можуть розглядати будь-які справи, що виникають із цивільних та господарських правовідносин, за винятком:

1) справ у спорах про визнання недійсними нормативно-правових актів;

2) справ у спорах, що виникають при укладанні, зміні, розірванні та виконанні господарських договорів, пов'язаних із задоволенням державних потреб;

3) справ, пов'язаних з державною таємницею;

4) справ у спорах, що виникають із сімейних правовідносин, крім справ у спорах, що виникають із шлюбних контрактів (договорів);

5) справ про відновлення платоспроможності боржника чи визнання його банкрутом;

6) справ, однією із сторін у яких є орган державної влади, орган місцевого самоврядування, їхня посадова чи службова особа, інший суб'єкт під час здійснення ним владних управлінських функцій на основі законодавства, у тому числі на виконання делегованих повноважень, державна установа чи організація, казенне підприємство;

7) справ у спорах щодо нерухомого майна, включаючи земельні ділянки;

8) справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення;

9) справ у спорах, що виникають з трудових відносин;

10) справ, що виникають з корпоративних відносин у спорах між господарським товариством та його учасником (засновником, акціонером), у тому числі учасником, який вибув, а також між учасниками (засновниками, акціонерами) господарських товариств, пов'язаних із створенням, діяльністю, управлінням та припиненням діяльності цих товариств;

11) інших справ, які відповідно до закону підлягають вирішенню виключно судами загальної юрисдикції або Конституційним Судом України;

12) справ, коли хоча б одна зі сторін спору є нерезидентом України;

13) справ, за результатами розгляду яких виконання рішення третейського суду потребуватиме вчинення відповідних дій органами державної

влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими чи службовими особами та іншими суб'єктами під час здійснення ними владних управлінських функцій на основі законодавства, у тому числі на виконання делегованих повноважень.

14) справ у спорах щодо захисту прав споживачів, у тому числі споживачів послуг банку (кредитної спілки).

Нині в Україні діє чимало третейських судів, серед них є як постійно діючі, так і суди, створені для розгляду конкретного спору. Сторони спору мають право вільно призначати чи обирати третейський суд і третейських суддів. Для призначення чи обрання третейських суддів у кожній справі необхідна їхня згода. Кількість суддів, які розглядатимуть конкретну справу, погоджується сторонами спору, але їхня кількість обов'язково повинна бути непарною. Кожна зі сторін обирає (призначає) рівну кількість суддів (виходячи з визначеної їхньої загальної кількості), а потім ці судді спільно обирають ще одного суддю — щоб кількість стала непарною.

Процедура розгляду справ у третейських судах подібна до розгляду у звичайних судах. Сторона-позивач подає до суду позов, обидві сторони подають до третейського суду докази, що доводять їх позицію, можливе проведення необхідних експертиз. За наслідками розгляду справи третейський суд приймає рішення, яке обов'язкове для виконання обома сторонами, які передали його на розгляд третейського суду.

Цивільний процес, наказне провадження, позовне провадження, окреме провадження, третейські суди.

1. Поясніть поняття: *цивільний процес, наказне провадження, позовне провадження, окреме провадження, третейські суди.*
2. Які стадії цивільного процесу вам відомі?
3. Назвіть існуючі види проваджень у цивільних справах.
4. Які учасники беруть участь у цивільному процесі?
5. Порівняйте наказне, позовне та окреме провадження.
6. Порівняйте права та обов'язки учасників цивільного й кримінального процесу.
7. Висловіть свою думку щодо доцільності існування, переваг і недоліків третейського розгляду справ.
8. Висловіть свою думку, у яких випадках доцільно звертатися до третейського суду.
9. На наступному уроці зімітуйте розгляд умовної цивільної справи в суді.
10. У засобах масової інформації, мережі Інтернет знайдіть інформацію про третейські суди, які діють в Україні, та справи, які ними розглядаються.

ПІДСУМКОВІ ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ ДО IV РОЗДІЛУ «Цивільне право України» (2 частина)

1. Поясніть поняття: *спадкування, довіреність, публічний договір, споживач, оферта, спадкова трансмісія*.
2. Поясніть порядок укладання цивільно-правових договорів.
3. Наведіть приклади різних видів цивільно-правових договорів.
4. Охарактеризуйте способи забезпечення зобов'язань.
5. Які вимоги до укладання заповіту передбачені законодавством України?
6. Дайте характеристику стадій цивільного процесу.
7*. Висловіть свою думку щодо ефективності захисту прав споживача в Україні.
8*. Висловіть свою думку щодо відповідності норм спадкового законодавства України нормам моралі.
9. Що об'єднує поняття в переліку і яке поняття є зайвим: нотаріус; капітан корабля, що знаходиться в плаванні; начальник антарктичної експедиції; посадова особа місцевого самоврядування в населеному пункті, де немає нотаріусів; київський міський голова.
10. Порівняйте:
    а) спадкування за законом і спадкування за заповітом;
    б) договір реальний та консенсуальний;
    в) договір комісії та договір доручення.
11. Закінчіть речення.
    1. Права та обов'язки, що належали померлій фізичній особі та залишилися після її смерті, — це ... .
    2. Особисте розпорядження фізичної особи на випадок її смерті — це ... .
12. Виберіть **ОДНУ** правильну відповідь.
    1. Хто належить до спадкоємців другої черги спадкування за законом?

    А батько і мати
    Б дідусь і бабуся
    В рідні тітка та дядько
    Г утриманці спадкоємця, які не є членами його сім'ї
    Д той з подружжя, хто пережив іншого

    2. Хто із зазначених осіб **НЕ** має право засвідчити заповіт?

    А начальник геологічної експедиції у віддаленому районі, у якій працює спадкодавець
    Б директор промислового підприємства в м. Полтаві, де працює спадкодавець
    В черговий лікар медичної установи в м. Одесі, де лікується спадкодавець
    Г командир військової частини, у якій служить спадкодавець
    Д капітан корабля, який знаходиться в плаванні

3. У якій формі має бути складений заповіт?
   А письмовій простій
   Б письмовій нотаріальній
   В усній
   Г конклюдентній
   Д форма заповіту законом не визначена

4. Протягом якого строку після смерті спадкодавця має бути подано в державну нотаріальну контору заяву про прийняття спадщини?
   А 2 місяців
   Б 4 місяців
   В 6 місяців
   Г 1 року
   Д 2 років

5. Яке твердження відповідає діючому законодавству?
   А спадкоємець не відповідає за боргами померлого
   Б спадкоємець відповідає за боргами померлого в повному обсязі
   В спадкоємець відповідає за боргами померлого в межах дійсної вартості успадкованого майна
   Г спадкоємець відповідає за боргами померлого в обсязі, який погоджено між спадкоємцем і кредитором
   Д спадкоємець відповідає за боргами померлого в обсязі не більше 100 неоподаткованих мінімумів оплати праці

6. Яка особа має право на обов'язкову частку спадщини?
   А 60-річна сестра померлого
   Б 58-річний батько померлого
   В 40-річна дружина померлого
   Г 12-літня донька померлого
   Д 7-річний племінник померлого

7. Яка обов'язкова частка спадщини передбачена діючим законодавством?
   А 1/3 усієї спадщини
   Б 1/2 усієї спадщини
   В 2/3 усієї спадщини
   Г 1/2 тієї частки спадщини, яку б особа отримала за відсутності заповіту
   Д 2/3 тієї частки спадщини, яку б особа отримала за відсутності заповіту

V розділ

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО УКРАЇНИ

§ 44. Господарське право

1. Предмет, метод і принципи господарського права.

Життя будь-якої держави ґрунтується на економіці. В економічній сфері, сфері господарювання між фізичними та юридичними особами виникає чимало правовідносин. Саме тому в Україні існує окрема комплексна галузь права — господарське право. **Господарське право — це сукупність правових норм, які регулюють суспільні відносини у сфері управління економікою, виробництва і реалізації продукції, виконання робіт і надання послуг із метою отримання прибутків.** Господарське право є комплексною галуззю, адже воно базується на нормах цивільного права, а також містить норми адміністративного, фінансового, трудового права, які регулюють господарську діяльність.

Відповідно до Господарського кодексу України, предметом його регулювання є засади господарювання в Україні, господарські відносини, що виникають у процесі організації та здійснення господарської діяльності між суб'єктами господарювання, а також між цими суб'єктами та іншими учасниками відносин у сфері господарювання.

Господарське право як комплексна галузь права відрізняється тим, що в ній діють не один, як у більшості галузей, а три основні методи правового регулювання. Це метод автономних рішень суб'єктів господарських відносин *(диспозитивний метод)*, який ґрунтується на самостійності підприємств — учасників господарських правовідносин. Другим є метод владних приписів (*імперативний*), який ураховує те, що діяльність суб'єктів господарських правовідносин підпорядковується обов'язковим вимогам, вказівкам, визначеним законодавством. Так, суб'єкти господарської діяльності зобов'язані дотримуватися встановлених заборон певних видів господарської діяльності, отримувати обов'язкові ліцензії та дозволи тощо. У господарському праві діє також метод *рекомендацій* (наприклад, існують рекомендовані форми

договорів щодо окремих видів відносин, держава може давати рекомендації щодо організації певних видів господарської діяльності).

Основними принципами господарського права є забезпечення економічної багатоманітності та рівний захист державою всіх суб'єктів господарювання; свобода підприємницької діяльності в межах, визначених законом; вільний рух капіталів, товарів і послуг на території України; обмеження державного регулювання економічних процесів у зв'язку з необхідністю забезпечення соціальної спрямованості економіки, добросовісної конкуренції в підприємництві, екологічного захисту населення, захисту прав споживачів і безпеки суспільства й держави; захист національного товаровиробника; заборона незаконного втручання органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб у господарські відносини.

2. Суб'єкти господарювання.

Найактивнішими учасниками господарських правовідносин є суб'єкти господарювання. **Суб'єктами господарювання визнаються учасники господарських відносин, які здійснюють господарську діяльність, реалізуючи господарську компетенцію (сукупність господарських прав та обов'язків), мають відокремлене майно й несуть відповідальність за своїми зобов'язаннями в межах цього майна, крім випадків, передбачених законодавством.**

Закон передбачає, що суб'єктами господарювання є різноманітні організації, установи, підприємства.

Ознайомтеся з Господарським кодексом України та визначте види суб'єктів господарювання.

Із Господарського кодексу України

Стаття 55

2. Суб'єктами господарювання є:

1) господарські організації — юридичні особи, створені відповідно до Цивільного кодексу України, державні, комунальні та інші підприємства, створені відповідно до цього Кодексу, а також інші юридичні особи, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані в установленому законом порядку;

2) громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані відповідно до закону як підприємці.

3. Суб'єкти господарювання реалізують свою господарську компетенцію на основі права власності, права господарського відання, права оперативного управління відповідно до визначення цієї компетенції в цьому Кодексі та інших законах.

4. Суб'єкти господарювання — господарські організації, які діють на основі права власності, права господарського відання чи оператив-

ного управління, мають статус юридичної особи, що визначається цивільним законодавством та цим Кодексом.

5. Суб'єкти господарювання, зазначені в пункті першому частини другої цієї статті, мають право відкривати свої філії, представництва, інші відокремлені підрозділи без створення юридичної особи.

Суб'єктом господарювання може стати й фізична особа — громадянин, але для цього він повинен зареєструватися як підприємець і здійснювати підприємницьку діяльність. Громадянин може здійснювати підприємницьку діяльність безпосередньо як підприємець або через приватне підприємство, що ним створюється, із залученням або без залучення найманої праці, самостійно або спільно з іншими особами. Важливо зазначити, що фізична особа-підприємець відповідає за своїми зобов'язаннями своїм майном, на яке, відповідно до закону, може бути звернено стягнення, тобто в разі невдалого ведення бізнесу в невдахи-бізнесмена може бути конфісковано не лише майно, яке використовується для ведення підприємницької діяльності, а й комп'ютер, телевізор, автомобіль тощо.

У господарських відносинах беруть участь не лише суб'єкти господарювання, а й держава, територіальні громади, органи державної влади та органи місцевого самоврядування тощо. Таких учасників, які не є суб'єктами господарювання, називають суб'єктами господарського права (або господарських правовідносин).

Важливо зазначити, що суб'єкти господарювання можуть здійснювати свою діяльність не лише на основі права власності. Такими є приватні підприємства, у власності яких, як правило, перебуває майно політичних партій. Право власності передбачає право особи вільно користуватися, володіти та розпоряджатися належним йому майном.

В окремих випадках вони можуть діяти на основі права господарського відання чи права оперативного управління.

Право ***господарського відання*** також передбачає можливість особи користуватися, володіти та розпоряджатися майном, однак при цьому існують певні обмеження, а власник, який закріплює це майно за особою, має право контролювати використання та збереження свого майна, але не може втручатися в безпосередню господарську діяльність особи. Такий правовий режим передбачений, як правило, для державних підприємств, наприклад «Укрзалізниці», ремонтних заводів Збройних сил тощо.

Право ***оперативного управління*** надається здебільшого особам, які використовують його для некомерційної діяльності, і передбачає право особи вільно користуватися, володіти та розпоряджатися майном, однак у разі нецільового використання воно може бути вилучено. Такий правовий режим передбачений для майна шкіл, державних вищих навчальних закладів, театрів тощо.

Діяльність будь-якого суб'єкта господарювання може бути припинено.

Пригадайте, які способи припинення юридичної особи передбачено Цивільним кодексом України.

Припинення підприємницької діяльності найчастіше відбувається за рішенням власника. Іноді суб'єкт господарювання припиняє існування у зв'язку із закінченням строку, на який він був створений, або у зв'язку із досягненням мети, заради якої він був створений. Так після завершення будівництва об'єктів, які будуються в Україні до футбольного чемпіонату 2012 р., припинять свою діяльність і будуть ліквідовані юридичні особи, спеціально створені для здійснення цієї діяльності. Якщо суб'єкт підприємництва не може розрахуватися за своїми боргами, він за рішенням суду може бути визнаний банкрутом, що тягне за собою припинення його діяльності. Такі ж наслідки матиме скасування державної реєстрації суб'єкта підприємництва.

Для ліквідації суб'єкта господарювання власником створюється ліквідаційна комісія. Про ліквідацію суб'єкта господарської діяльності обов'язково друкується повідомлення в друкованих засобах масової інформації, де зазначаються строки проведення ліквідації, порядок і строки подання претензій до суб'єкта, що ліквідується.

Строк подання претензій не може бути меншим, аніж 2 місяці з дня публікації оголошення про ліквідацію. Ліквідаційна комісія проводить облік майна об'єкта, який ліквідується, розраховується з боргами й намагається стягнути борги інших осіб перед суб'єктом, що ліквідується. Про ліквідацію суб'єкта повідомляють державні органи, у яких він зареєстрований (податкова адміністрація, служба зайнятості, органи статистики, пенсійний фонд тощо). Якщо після того, як всі розрахунки з кредиторами здійснено, у суб'єкта, що ліквідується, залишається майно, ним розпоряджаються згідно з вказівками власника.

3. Види господарських правовідносин.

Відносини, які виникають у процесі здійснення господарської діяльності, надзвичайно різноманітні. Їх прийнято поділяти на три основні групи.

Коли машинобудівний завод укладає договір із виробниками металу про його постачання, з енергетиками — про забезпечення електроенергією, із залізницею про вивіз продукції — ідеться про ***господарсько-виробничі відносини*** — тобто відносини, які виникають між суб'єктами господарювання безпосередньо в процесі здійснення господарської діяльності.

Коли підприємство отримує державне замовлення, укладає договір із державою про користування надрами чи землею, коли антимонопольний комітет приймає рішення про примусовий поділ об'єкта господарювання, мають місце ***організаційно-правові відносини***. Це відносини, які складаються між суб'єктами господарювання та органами, що мають організаційно-господарські повноваження (зокрема, державними органами) у процесі здійснення господарської діяльності.

Існують відносини і в середині суб'єкта господарювання. Коли здійснюється передача напівфабрикатів з одного цеху до іншого, установлюються інші відносини між окремими частинами суб'єкта господарювання або між суб'єктом в цілому та його структурними підрозділами — ідеться про ***внутрішньогосподарські відносини***.

Господарське право, суб'єкти господарювання, фізична особа — підприємець.

1. Поясніть поняття: *господарське право, суб'єкти господарювання, фізична особа — підприємець*.
2. Які відносини регулюються господарським правом?
3. Які принципи господарського права (господарювання) передбачені законодавством?
4. Визначте предмет і метод господарського права.
5. Назвіть суб'єкти господарського права та суб'єкти господарювання.
6. Які види господарських відносин існують?

7*. Порівняйте суб'єкти господарювання та суб'єкти господарського права.

8*. Висловіть свою думку щодо ролі господарського права в житті суспільства.

Випереджуюче завдання. Дізнайтеся про те, які підприємства діють у вашій місцевості.

§ 45. Підприємництво та підприємство

Наведіть приклади різноманітних підприємницьких структур, які діють у вашій місцевості.

1. Поняття та принципи підприємницької діяльності.

Нині підприємницька діяльність є одним із досить поширених видів людської діяльності та способів отримання засобів для існування. Це слово ми чуємо постійно, але чи завжди ми правильно розуміємо зміст цього поняття. Визначення поняття «підприємництво» подано в Господарському кодексі України.

Ознайомтеся з витягом із Господарського кодексу України та визначте основні ознаки підприємництва.

Із Господарського кодексу України

Стаття 42. Підприємництво як вид господарської діяльності

1. Підприємництво — це самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик господарська діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку.

Підприємництву притаманні ряд ознак. Насамперед на відміну від найманої праці підприємець працює самостійно. На відміну від найманого працівника, який виконує лише роботу, про яку він домовився при укладанні трудового договору і яку організовує роботодавець, підприємець сам організовує свою трудову діяльність. При цьому він веде діяльність за власною ініціативою, може в будь-який час її припинити. Підприємці мають право без обмежень самостійно здійснювати будь-яку підприємницьку діяльність, яку не заборонено законом. Водночас підприємець працює на власний ризик — ризикує своїми грошима, майном. Підприємницька діяльність може бути прибутковою, однак може призвести і до банкрутства, утрати всього свого майна.

При цьому треба зазначити, що підприємництво передбачає не одноразову, а обов'язково ***систематичну*** діяльність. Тобто якщо особа один раз отримає гроші за допомогу сусідові, то це не буде підприємництвом, а от якщо діяльність із надання допомоги стане постійною — її можна буде вважати підприємницькою.

Одна з найважливіших ознак підприємництва — його мета. Підприємництво має місце лише тоді, коли ***метою діяльності є отримання прибутку одночасно з досягненням певних економічних і соціальних результатів***. При цьому повинні бути наявними обидві ці мети. Не можна вважати підприємницькою діяльність, яка хоча і дає

прибуток, але є протиправною, так само не є підприємництвом діяльність, що направлена на досягнення економічних чи соціальних цілей, але не має своєю метою отримання прибутку — діяльність різноманітних клубів за інтересами, громадських організацій тощо.

Закон визначає ряд принципів, яких має дотримуватися підприємець. Серед них — вільний вибір підприємцем видів підприємницької діяльності, самостійне формування підприємцем програми діяльності, вибір постачальників і споживачів продукції, що виробляється, залучення матеріально-технічних, фінансових та інших видів ресурсів, використання яких не обмежено законом, установлення цін на продукцію та послуги відповідно до закону, право вільного найму підприємцем працівників. Діяльність підприємців базується на основі комерційного розрахунку та власного комерційного ризику, вільного розпорядження прибутком, що залишається в підприємця після сплати податків, зборів та інших платежів, передбачених законом, самостійного здійснення підприємцем зовнішньоекономічної діяльності, використання підприємцем належної йому частки валютної виручки на свій розсуд.

Одночасно з проголошенням принципів, які забезпечують вільний вибір шляхів ведення своєї діяльності, закон передбачає можливість запровадження певних обмежень. Зокрема, це можливо в разі необхідності запобігти монополізму (тобто зосередження всього виробництва чи його значної частини, продаж певної продукції, надання послуг однієї особи).

Крім того, передбачена необхідність ліцензування підприємницької діяльності в певних галузях, особливо якщо ця діяльність може завдавати шкоди оточуючим. Так, ліцензування необхідне при здійсненні медичної діяльності, перевезенні пасажирів, будівництві тощо. В цьому випадку особа має право розпочати свою підприємницьку діяльність лише після отримання необхідної ліцензії.

2. Підприємство.

Нині найпоширенішим суб'єктом господарювання в Україні є підприємство.

Відповідно до Господарського кодексу України, **підприємство — це самостійний суб'єкт господарювання, створений компетентним органом державної влади, або органом місцевого самоврядування, або іншими суб'єктами для задоволення суспільних та особистих потреб шляхом систематичного здійснення виробничої, науково-дослідної, торговельної, іншої господарської діяльності в порядку, передбаченому законодавством.**

Наведіть приклади підприємств, які існують і діють у вашому селі, селищі, місті, районі.

Напевно, у вашій місцевості існують різні підприємства. Одні належать сільській чи міській громаді, інші — приватним особам, є підприємства, які належать державі в цілому. Є підприємства величезні, на яких працюють тисячі людей, а на інших — лише кілька працівників. Саме тому передбачено класифікацію підприємств за різними критеріями.

Якщо підприємство створюється одним засновником (фізичною чи юридичною особою, територіальною громадою, державою тощо), який сам надає для підприємства майно, кошти, затверджує статут, розподіляє доходи, воно вважається ***унітарним*** (з латин. слова *unitas* — єдиний). Власник унітарного підприємства сам керує його діяльністю або призначає керівника, може безпосередньо формувати трудовий колектив. Унітарними є приватні підприємства, які належать одній особі, державні, комунальні підприємства, підприємства, які належать релігійним громадам, об'єднанням громадян.

Корпоративне підприємство завжди має не менше двох засновників, які за спільним рішенням утворюють підприємство, об'єднують для цього своє майно та кошти. Засновники спільно вирішують питання розподілу доходів, формування органів управління підприємством тощо. Корпоративними є приватні підприємства, власниками яких є декілька осіб, кооперативи, господарські підприємства.

Підприємства поділяють і за їх розміром. При цьому використовуються два критерії — кількість працівників та обсяг валового доходу (тобто всього доходу, який отримує підприємство).

Вид підприємства	Кількість працівників (у середньому за рік), осіб	Валовий дохід (за фінансовий рік), євро
Мале	До 50	До 50 000 (за курсом НБУ)
Середнє	Від 50 до 1000	Від 50 000 до 5 000 000 (за курсом НБУ)
Велике	Понад 1000	Понад 5 000 000 (за курсом НБУ)

Певні особливості має діяльність державних комерційних підприємств. Майно цим підприємствам надається на праві господарського відання. Вони створюються за рішенням повноважного державного органу, зобов'язані виконувати державні замовлення. Державне комерційне підприємство має право розпоряджатися своїм майном із певними обмеженнями, що забезпечують контроль із боку державного органу — засновника.

Якщо господарська діяльність у певній галузі дозволена лише державі, основним споживачем є держава, за об'єктивними умовами неможлива конкуренція в певній сфері господарювання, то в цій галузі створюються ***казенні підприємства***. Такі підприємства не можуть бути приватизовані, вони створюються за рішенням Кабінету Міністрів України. Діяльність казенного підприємства знаходиться під контролем міністерства, іншого державного органу, до сфери управління якого віднесено казенне підприємство.

Підприємництво, суб'єкти господарювання, підприємство, казенне підприємство, господарське відання, оперативне управління.

1. Поясніть поняття: *підприємництво, суб'єкти господарювання, підприємство, казенне підприємство, господарське відання, оперативне управління.*
2. Назвіть принципи здійснення підприємницької діяльності.
3. Які види підприємств вам відомі?
4. Які ознаки та особливості казенного підприємства?
5. Порівняйте різні види підприємств.
6*. Висловіть свою думку щодо важливості підприємницької діяльності для держави та кожної людини.
7*. Висловіть свою думку щодо доцільності виокремлення казенних підприємств в окрему групу, що має певні особливості.
8*. Знайдіть у засобах масової інформації, мережі Інтернет інформацію про діяльність підприємств різних видів.

§ 46. Господарські товариства

1. Поняття «господарське товариство».

Господарське товариство — це підприємство або інший суб'єкт господарювання, створений юридичними та/або фізичними особами шляхом об'єднання їх майна та участі в підприємницькій діяльності товариства з метою одержання прибутку. Отже, ознакою господарського товариства є мета отримання прибутку, воно не може створюватися для здійснення некомерційної діяльності. Водночас господарське товариство, як правило, створюють декілька осіб, статутний (складений) капітал господарського товариства поділений на частки між учасниками.

Нині в Україні діє Закон України «Про господарські товариства», який регулює порядок їх створення та діяльності.

Засновниками та учасниками товариства можуть бути підприємства, установи, організації, а також громадяни. При цьому підприємства, установи та організації, які стали учасниками товариства, зберігають свій статус юридичних осіб. Право бути засновниками й учасниками господарських товариств нарівні з громадянами та юридичними особами України мають і іноземні громадяни, особи без громадянства, іноземні юридичні особи, міжнародні організації (крім випадків, установлених законодавчими актами України).

Хоча для господарського товариства характерне заснування кількома особами, законодавство передбачає можливість створення господарського товариства (крім повного і командитного товариств) однією особою, яка в цьому випадку стає його єдиним учасником.

Права та обов'язки учасників і засновників господарського товариства суттєво відрізняються залежно від виду господарського товариства.

Законодавство передбачає декілька видів господарських товариств.

2. Акціонерні товариства.

Акціонерне товариство — господарське товариство, статутний капітал якого поділено на визначену кількість акцій однакової номінальної вартості, права за якими посвідчуються акціями. Акціонерне товариство не відповідає за зобов'язаннями своїх акціонерів, так само, як акціонери не відповідають за зобов'язаннями товариства та ризикують лише в межах вартості належних їм акцій. Отже, у разі банкрутства акціонерного товариства до акціонерів не може бути застосовано ніяких санкцій, ці борги не можуть бути погашені за рахунок майна акціонерів.

Законодавство передбачає існування двох типів акціонерних товариств — публічних і приватних.

	Публічне	Приватне
Кількість акціонерів	Не обмежено	Не більше 100 акціонерів
Розміщення акцій	Публічне та приватне	Приватне
Порядок продажу акцій акціонером	Без згоди інших акціонерів і товариства будь-якій особі	Може бути передбачене переважне право акціонерів та самого товариства на придбання акцій за ціною та на умовах, які запропоновані іншим особам

Для того щоб забезпечити належний захист інтересів кредиторів акціонерного товариства, установлено мінімальний розмір статутного капіталу (майна) акціонерного товариства — 1250 мінімальних заробітних плат (виходячи зі ставки мінімальної заробітної плати, що діє на момент реєстрації акціонерного товариства).

Існує два типи акцій — прості та привілейовані. Власники *простих акцій* мають право брати участь в управлінні акціонерним товариством — кожна акція дає своєму власнику один голос на загальних зборах товариства. Акціонер має право отримувати інформацію про діяльність товариства, а також **дивіденди — частину чистого прибутку акціонерного товариства, що виплачується акціонеру з розрахунку на одну належну йому акцію.** Якщо ліквідовується товариство, власник має право на отримання частини його майна або вартості.

Власники *привілейованих акцій* обмежені в праві брати участь в управлінні товариством — вони мають право голосу лише у випадках, які прямо зачіпають його інтереси, — ліквідація товариства, перетворення привілейованих акцій на прості чи інші цінні папери, внесення змін до статуту або змін розмірів статутного капіталу товариства.

Вищим органом управління акціонерного товариства є загальні збори акціонерів.

3. Товариство з обмеженою та додатковою відповідальністю.

Другою формою господарського товариства є **товариство з обмеженою відповідальністю — товариство, що має статутний (складений) капітал, розділений на частки, розмір яких визначається установчими документами**. Отже, на відміну від акціонерного товариства, де майно поділено на рівні частини і частина належного кожному з учасників майна залежить від кількості належних йому акцій, у товаристві з обмеженою відповідальністю його засновникам або учасникам можуть належати різні частини. Для позначення такого товариства прийнято використовувати абревіатуру ТОВ. **Кожен з учасників товариства несе відповідальність за його зобов'язаннями в межах свого вкладу до статутного капіталу**, а їх максимальна кількість не може перевищувати десять осіб. При цьому мінімальний розмір статутного капіталу в товаристві з обмеженою відповідальністю еквівалентний одній мінімальній заробітній платі, діючій на момент створення товариства. Напевно, зрозуміло, що не завжди статутний капітал зможе забезпечити задоволення вимог усіх кредиторів.

Учасник ТОВ має право продати свою частину іншим учасникам цього ж товариства, у разі ж продажу іншим особам, учасникам товариства надається переважне право купівлі цієї частини на умовах і за ціною, які запропоновано третім особам.

Вищим органом товариства з обмеженою відповідальністю є загальні збори учасників. Вони складаються з учасників товариства або призначених ними представників.

У товаристві з обмеженою відповідальністю створюється виконавчий орган. Він може бути колегіальним (дирекція) або одноособовим (директор). Членами виконавчого органу можуть бути як учасники товариства, так і інші особи.

Існує також **товариство з додатковою відповідальністю, статутний (складений) капітал якого поділений на частини визначених установчими документами розмірів. Учасники такого товариства відповідають за його боргами своїми внесками до статутного (складеного) капіталу, а при недостатності цих сум — додатково належним їм майном в однаковому для всіх учасників кратному розмірі до внеску кожного учасника**. Граничний розмір відповідальності учасників передбачається в установчих документах.

4. Повне та командитне товариство.

На відміну від ТОВ і товариства з додатковою відповідальністю **повним товариством є таке товариство, усі учасники якого займаються спільною підприємницькою діяльністю і несуть солідарну відповідальність за зобов'язаннями товариства своїм майном.** Навіть при ліквідації повного товариства, якщо виявиться, що наявного майна не вистачає для сплати всіх боргів, за товариство в недостатній частині несуть солідарну відповідальність його учасники своїм майном. Отже, в учасника повного товариства може бути вилучено особисто йому належні квартира, будинок, автомобіль тощо. Учасник товариства відповідає за борги товариства незалежно від того, виникли вони після чи до його вступу до товариства. Виходячи з цієї норми, особа може бути учасником тільки одного повного товариства.

Ведення справ повного товариства здійснюється за загальною згодою всіх учасників. Передача учасником повного товариства своєї частини чи її частини іншим учасникам цього товариства або третім особам може бути здійснена лише за згодою всіх учасників.

Командитне товариство певною мірою об'єднує окремі риси повного товариства та товариства з обмеженою відповідальністю. **Командитним товариством визнається товариство, у якому разом з одним або більше учасниками, які здійснюють від імені товариства підприємницьку діяльність і несуть відповідальність за зобов'язаннями товариства своїм майном, є один або більше учасників, відповідальність яких обмежується вкладом у майні товариства (вкладників), та які не беруть участі в діяльності товариства.** У командитному товаристві є принципово різні типи осіб — учасники, які несуть відповідальність за зобов'язанням товариства всім своїм майном і беруть участь у роботі товариства, та вкладники, які відповідають за зобов'язаннями лише в межах своїх внесків і не беруть участі в діяльності та управлінні товариством.

Управління справами командитного товариства здійснюється тільки учасниками з повною відповідальністю, а вкладники не мають права перешкоджати діям учасників із повною відповідальністю з управління справами командитного товариства.

Припинення діяльності командитного товариства, крім інших підстав, передбачених законодавством, відбувається також і в разі вибуття всіх учасників із повною відповідальністю.

Господарське товариство, акціонерне товариство, товариство з обмеженою відповідальністю, товариство з додатковою відповідальністю, повне товариство, командитне товариство, дивіденди.

1. Поясніть поняття: *господарське товариство, акціонерне товариства, товариство з обмеженою відповідальністю, товариство з додатковою*

відповідальністю, повне товариство, командитне товариство, дивіденди.

2. Порівняйте різні типи господарських товариства.
3. Порівняйте публічне та приватне акціонерне товариств.
4. Які права та обов'язки мають учасники різних типів господарських товариств?
5*. Висловіть свою думку щодо доцільності створення різних типів господарських товариств (які позитивні та негативні фактори існують) з точки зору засновника та з точки зору клієнта (особи, яка користується послугами господарського товариства, укладає з ним договір).
6*. Висловіть свою точку зору щодо доцільності обмеження участі особи в кількох повних товариствах.

Практична робота № 7

Рольова гра «Створюємо господарське товариство»

Ми з вами ознайомилися з поняттями «суб'єкт підприємницької діяльності», «господарське товариство». А як вони створюються? Спробуємо змоделювати цей процес. Для цього скористайтеся витягами з нормативних актів, наведеними нижче.

Завдання для підготовки гри:

1. Ознайомтеся з витягом із нормативних актів, наведеному нижче.
2. Розподіліть ролі для проведення гри.
3. Підготуйте необхідні документи та проекти документів.
4. Проведіть рольову гру, змоделювавши створення приватного підприємства або акціонерного товариства.

Із Закону України «Про акціонерні товариства»

Стаття 9. Створення акціонерного товариства

5. Створення акціонерного товариства здійснюється за такими етапами:

1) прийняття зборами засновників рішення про створення акціонерного товариства та про закрите (приватне) розміщення акцій;

2) подання заяви та всіх необхідних документів на реєстрацію випуску акцій до Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку;

3) реєстрація Державною комісією з цінних паперів та фондового ринку випуску акцій та видача тимчасового свідоцтва про реєстрацію випуску акцій;

4) присвоєння акціям міжнародного ідентифікаційного номера цінних паперів;

5) укладення з депозитарієм цінних паперів договору про обслуговування емісії акцій або з реєстратором іменних цінних паперів договору про ведення реєстру власників іменних цінних паперів;

6) закрите (приватне) розміщення акцій серед засновників товариства;

7) оплата засновниками повної номінальної вартості акцій;

8) затвердження установчими зборами товариства результатів закритого (приватного) розміщення акцій серед засновників товариства, затвердження статуту товариства, а також прийняття інших рішень, передбачених законом;

9) реєстрація товариства та його статуту в органах державної реєстрації;

10) подання Державній комісії з цінних паперів та фондового ринку звіту про результати закритого (приватного) розміщення акцій;

11) реєстрація Державною комісією з цінних паперів та фондового ринку звіту про результати закритого (приватного) розміщення акцій;

12) отримання свідоцтва про державну реєстрацію випуску акцій;

13) видача засновникам товариства документів, що підтверджують право власності на акції.

Стаття 10. Установчі збори акціонерного товариства

1. Установчі збори акціонерного товариства мають бути проведені протягом трьох місяців з дати повної оплати акцій засновниками.

Кількість голосів засновника на установчих зборах акціонерного товариства визначається кількістю акцій товариства, які підлягають придбанню цим засновником.

2. На установчих зборах акціонерного товариства вирішуються питання про:

1) заснування товариства;

2) затвердження оцінки майна, що вноситься засновниками в рахунок оплати акцій товариства;

3) затвердження статуту товариства;

4) утворення органів товариства;

5) уповноваження представника (представників) на здійснення подальшої діяльності щодо утворення товариства;

6) обрання членів наглядової ради, голови колегіального виконавчого органу товариства (особи, яка здійснює повноваження одноосібного виконавчого органу товариства), членів ревізійної комісії (ревізора);

7) затвердження результатів розміщення акцій;

8) вчинення інших дій, необхідних для створення товариства.

3. Рішення з питань, зазначених у пунктах 1–3 частини другої цієї статті, вважаються прийнятими, якщо за них проголосували всі засновники акціонерного товариства. Рішення з інших питань приймаються простою більшістю голосів засновників, якщо інше не передбачено засновницьким договором.

§ 47. Господарські договори

1. Поняття та особливості господарського договору.

Чимало господарських правовідносин виникає на підставі укладання договорів. Разом із цивільно-правовими договорами в господарській діяльності широко використовуються спеціальні господарські договори. **Господарський договір — це майнова угода господарюючого суб'єкта з контрагентом, яка встановлює (змінює, припиняє) зобов'язання сторін у сфері господарської і комерційної діяльності: при виробництві й реалізації продукції, виконанні робіт, наданні послуг.**

Господарський договір має ряд суттєвих відмінностей від інших видів договорів. Насамперед господарський договір завжди укладається з господарською (комерційною) метою для досягнення необхідних господарських і комерційних результатів — виробництво і продаж продукції, виконання робіт і їх оплата, надання послуг тощо. Господарський договір безпосередньо забезпечує виробництво та обіг товарів.

Друга особливість полягає в тому, що суб'єктами господарського договору можуть бути лише суб'єкти господарських правовідносин. Серед них — юридичні особи (підприємства, установи, організації), у тому числі колективні сільськогосподарські підприємства, фермерські господарства, індивідуальні, приватні, спільні підприємства тощо, а також громадяни-підприємці.

На відміну від багатьох інших договорів, зокрема цивільно-правових, у деяких випадках укладання господарських договорів сторони певною мірою обмежені у визначенні їх змісту. Це, зокрема, стосується договорів, які укладаються на підставі державного замовлення. Зміст господарського договору в цьому випадку обов'язково має відповідати цьому замовленню.

2. Функції господарського договору.

Господарському договору властиві як загальні, притаманні й іншим договорам, так і специфічні — господарсько-договірні — функції.

До загальних функцій договору належать ***ініціативна*** (договір реалізує ініціативу і закріплює узгоджену волю сторін), ***програмно-координаційна*** (договір забезпечує узгодження, координацію дій сторін, викладає певну програму їх дій), ***гарантійна*** (договір дає учасникам певні гарантії виконання зобов'язань завдяки можливості використовувати різні способи забезпечення зобов'язань — неустойку, завдаток, заставу тощо). При цьому якщо одна зі сторін порушує свої зобов'язання, договір виконуватиме ще й правозахисну функцію, яка дасть змогу використати різноманітні шляхи захисту своїх прав, зокрема, звернутися до державних правоохоронних органів. При цьому варто зазначити, що всі ці функції у випадку господарського договору

реалізуються в галузі господарських правовідносин, забезпечують господарську діяльність.

Господарський договір має також і специфічні функції, що притаманні саме йому. До них належать функція правового забезпечення економічних потреб держави та її органів і підприємств. Господарський договір забезпечує виконання державного замовлення, а також планування господарської діяльності.

3. Порядок укладання господарського договору.

Будь-який договір укладається шляхом переговорів і певних дій його сторін. Ці дії направлені на вироблення умов договору, що повинні відповідати реальним намірам та економічним інтересам сторін. Крім того, процес укладання договору включає також його юридичне оформлення як правового акта.

Загальний порядок укладення господарських договорів більш складний, аніж для цивільно-правових договорів, має суттєві відмінності.

Загалом порядок укладення господарського договору включає такі стадії:

— стадія розробки (складання) проекту договору;
— стадія протоколу розбіжностей;
— стадія безпосереднього врегулювання розбіжностей;
— стадія судового розгляду переддоговірного спору.

Потрібно зазначити, що всі ці етапи не є обов'язковими — процес укладення може бути завершений на будь-якій стадії в разі досягнення сторонами згоди щодо умов договору. І лише якщо досягнути згоди не вдалося, відбувається перехід до наступної стадії укладання договору.

Господарські договори укладаються, як правило, у письмовій формі, при цьому договір обов'язково має бути скріплений печатками сторін.

Договір може бути укладений у повній формі — коли здійснюється оформлення договору як єдиного письмового документа або використовується спеціальна типова форма договору, передбачена законодавством (зокрема, спеціальні договори, передбачені для перевезення вантажів залізницею, морським чи повітряним транспортом тощо). Можливе також укладення договору в спрощеній письмовій формі — шляхом обміну документами за допомогою поштового, телеграфного чи електронного зв'язку.

Робота щодо укладання договору починається з підготовки його проекту. Цей проект є ***офертою*** (пропозицією про укладення згоди із детальним зазначенням її умов), яка адресована іншій, чітко визначеній стороні (або сторонам у разі укладення багатостороннього договору). У ньому викладено запропоновані умови договору. Якщо особа, до якої було направлено оферту, відповість згодою, договір уважається укладеним.

Якщо в позиціях сторін виявлені деякі розбіжності, тоді вони намагаються урегулювати їх шляхом взаємних поступок, прийняття пропозицій іншої сторони тощо.

У разі наявності заперечень щодо окремих умов договору сторона, яка одержала проект, складає протокол розбіжностей. Два примірники цього протоколу надсилаються іншій стороні разом із підписаним договором. Отримавши протокол розбіжностей, сторона, яка його отримала, повинна розглянути його протягом 20 днів та спробувати владнати всі розбіжності.

Прийняті пропозиції включаються до тексту договору, а розбіжності, які залишилися, можуть бути передані для вирішення до суду. Якщо не вдалося владнати розбіжності, договір не може вважатися укладеним.

Господарські договори, оферта.

1. Поясніть поняття: *господарський договір, оферта.*
2. Який порядок укладення господарського договору?
3. Які функції виконують господарські договори?
4. Назвіть ознаки господарського договору.
5. Порівняйте господарський та цивільно-правовий договори.
6*. Висловіть свою думку щодо значення господарських договорів для існування та розвитку сучасної української держави.

§ 48. Господарсько-правова відповідальність

Пригадайте, які види правопорушень вам відомі. Яка відповідальність може настати в разі вчинення правопорушень різних видів?

1. Господарське правопорушення.

У господарських правовідносинах, як і в будь-яких інших, трапляються порушення установлених норм і правил. У цьому випадку ідеться про господарське правопорушення. **Господарське правопорушення — це протиправна дія або бездіяльність суб'єкта господарських відносин, яка не відповідає вимогам норм господарського права, не узгоджується з юридичними обов'язками зазначеного суб'єкта, порушує суб'єктивні права іншого учасника відносин або третіх осіб.**

Залежно від підстави настання відповідальності розрізняються договірні та позадоговірні правопорушення.

Договірні правопорушення мають місце у випадку порушення учасником господарських правовідносин, норм, пов'язаних із порядком укладання та подальшого виконання господарських договорів. Це можуть бути порушення правил укладання договорів (порушення строків

і процедури укладання, укладання протиправних договорів), порушення, пов'язані з їх виконанням (порушення строків виконання, порушення, пов'язані з якістю товарів, послуг тощо).

Другим видом господарсько-правових порушень є ***позадоговірні***. Саме про них ідеться, зокрема, коли порушено антимонопольне законодавство (наприклад, допущено зловживання своїм домінуючим становищем на ринку), порушено права власника тощо.

Господарсько-правовій відповідальності властиві певні ознаки. З одного боку, їй притаманні всі загальні ознаки юридичної відповідальності, зокрема забезпеченість із боку держави виконання санкцій, накладених на порушника.

Говорячи про особливості саме господарської відповідальності, зазначимо, що вона має переважно матеріальний (майновий) характер, полягає в застосуванні майнових (економічних) санкцій, передбачених нормами господарського законодавства.

Основною метою господарської відповідальності є насамперед стимулювання належного виконання господарських зобов'язань, а також певною мірою відшкодування втрат, понесених унаслідок господарського правопорушення іншими учасниками правовідносин.

При цьому треба зазначити, що право на відшкодування збитків у господарських правовідносинах потерпіла сторона має незалежно від того, чи передбачена така відповідальність у договорі. Крім того, сплата штрафних санкцій і навіть відшкодування порушником завданої шкоди не звільняє його від обов'язку виконати своє зобов'язання.

2. Підстави господарсько-правової відповідальності.

Підставою господарсько-правової відповідальності учасника господарських відносин є вчинене ним правопорушення у сфері господарювання.

При цьому повинні бути встановлені факт господарського порушення, наявність збитків, завданих порушенням, а також причинний зв'язок між протиправною поведінкою порушника й завданими потерпілому збитками.

У господарських правовідносинах фактично встановлено презумпцію винуватості суб'єкта господарських правовідносин за невиконання або неналежне виконання господарських зобов'язань, порушення правил здійснення господарської діяльності. Тобто в разі виявлення такого порушення сам порушник повинен доводити, що ним ужито всіх залежних від нього заходів для недопущення господарського правопорушення. Більше того, суб'єкт господарських відносин звільняється від відповідальності лише тоді, коли доведе, що належне виконання зобов'язання виявилося неможливим унаслідок дії непереборної сили, тобто надзвичайних і невідворотних обставин за умов здійснення господарської діяльності. Це військові дії, стихійне лихо тощо.

Майнові збитки відшкодовуються лише у випадку, коли вони реально завдані, а сплата неустойки, штрафу, пені може застосовуватися, якщо порушення не призвело до матеріальних втрат іншої сторони, як санкція за саме порушення своїх зобов'язань.

3. Види господарських санкцій.

Відповідальність у сфері господарської діяльності застосовується у вигляді господарських санкцій. **Господарські санкції — це заходи впливу на правопорушника у сфері господарювання, унаслідок застосування яких для нього настають несприятливі економічні та/або правові наслідки.**

Закон передбачає декілька видів господарських санкцій.

Як вже зазначалося, ***збитки*** повинні бути відшкодовані у випадку, коли вони реально завдані. До збитків, які підлягають відшкодуванню в разі вчинення господарського правопорушення, включаються вартість утраченого, пошкодженого або знищеного майна, неодержаний прибуток (утрачена вигода). У випадках, передбачених законом, можлива також матеріальна компенсація моральної шкоди. До складу збитків включають також додаткові витрати, які вимушена була зробити потерпіла сторона. Так, у разі неякісного будівництва чи ремонту доводиться здійснювати додаткові роботи для виправлення недоліків, витрачати для цього додаткові матеріали.

Пригадайте, що таке втрачена вигода.

Розмір збитків визначається з врахуванням існуючих цін, однак сторони ще при укладанні договору можуть заздалегідь визначити розмір відшкодування, яке сплачується в разі порушення зобов'язання.

Штрафними санкціями є господарські санкції у вигляді грошової суми (неустойка, штраф, пеня), яку учасник господарських відносин зобов'язаний сплатити в разі порушення ним правил здійснення господарської діяльності, невиконання або неналежного виконання господарського зобов'язання.

Штрафні санкції традиційно застосовують при порушенні договірних відносин (майново-господарських зобов'язань). Необхідно відмежу-

вати неустойку, штраф та пеню як способи забезпечення зобов'язань і штрафні санкції, які застосовуються в разі скоєння господарського правопорушення. Якщо в першому випадку йдеться про попередження правопорушення, про стимулювання правомірної поведінки, то в другому — про наслідки господарського правопорушення. Крім того, у разі застосування зазначених засобів як способів забезпечення зобов'язання вони стягуються на користь сторони, зобов'язання на чию користь не було виконано або виконано несвоєчасно, а господарські штрафні санкції можуть зараховуватися як до державного бюджету, так і на користь кредитора.

Потрібно зазначити, що сплата штрафних санкцій не звільняє від виконання зобов'язання, якщо інше не передбачене договором або якщо інша сторона не відмовилася прийняти виконання.

За порушення господарських зобов'язань до суб'єктів господарювання та інших учасників господарських відносин можуть також застосовуватися **оперативно-господарські санкції — заходи оперативного впливу на правопорушника з метою припинення або попередження повторення порушень зобов'язання, що використовуються самими сторонами зобов'язання в односторонньому порядку**. Оперативно-господарські санкції застосовуються незалежно від вини суб'єкта, який порушив господарське зобов'язання. Ці санкції на відміну від інших не мають майнового характеру. Так, можливі зміна порядку виконання певних зобов'язань, припинення виконання тощо. Метою цих санкцій є запобігання втрат або зменшення завданих збитків і припинення правопорушення. Важливо також мати на увазі, що для використання оперативно-господарських санкцій вони повинні бути прямо передбачені в договорі між суб'єктами господарських правовідносин.

Закон визначає перелік оперативно-господарських санкцій. Це одностороння відмова від виконання свого зобов'язання зі звільненням від відповідальності за це в разі порушення зобов'язання другою стороною, відмова від оплати за зобов'язанням, яке виконане неналежним чином або достроково виконане боржником без згоди другої сторони, відстрочення відвантаження продукції чи виконання робіт. Можлива навіть відмова від прийняття подальшого виконання зобов'язання, порушеного другою стороною (якщо, наприклад, здійснюється поставка неякісної продукції). Договір може передбачати запровадження особливих умов оплати — після перевірки якості продукції або, навпаки, запровадження попередньої оплати, якщо відбувалися затримки розрахунків. Сторони можуть передбачити в договорі також інші оперативно-господарські санкції, які можуть застосовуватися одночасно з відшкодуванням збитків і стягненням штрафних санкцій.

На відміну від оперативно-господарських санкцій, які застосовуються однією зі сторін зобов'язання до іншої і лише у випадку, коли ці санкції передбачені договором між ними, ***адміністративно-господар-***

ські санкції застосовуються органами державної влади чи місцевого самоврядування у випадках порушення правил здійснення господарської діяльності. Ці санкції спрямовані на припинення правопорушення суб'єкта господарювання та ліквідацію його наслідків. Перелік можливих санкцій та порядок їх застосування визначається лише законами та не може бути розширений чи доповнений договором сторін господарського зобов'язання.

Ознайомтеся з витягом із Господарського процесуального кодексу України та визначте, які адміністративно-господарські санкції можуть бути застосовані.

З Господарського процесуального кодексу України

Стаття 239. Види адміністративно-господарських санкцій

1. Органи державної влади та органи місцевого самоврядування відповідно до своїх повноважень та в порядку, установленому законом, можуть застосовувати до суб'єктів господарювання такі адміністративно-господарські санкції:

вилучення прибутку (доходу);

адміністративно-господарський штраф;

стягнення зборів (обов'язкових платежів);

застосування антидемпінгових заходів;

припинення експортно-імпортних операцій;

застосування індивідуального режиму ліцензування;

зупинення дії ліцензії (патенту) на здійснення суб'єктом господарювання певних видів господарської діяльності;

анулювання ліцензії (патенту) на здійснення суб'єктом господарювання окремих видів господарської діяльності;

обмеження або зупинення діяльності суб'єкта господарювання;

скасування державної реєстрації та ліквідація суб'єкта господарювання;

інші адміністративно-господарські санкції, установлені цим Кодексом та іншими законами.

Господарське правопорушення, господарські санкції.

1. Поясніть поняття: *господарське правопорушення, господарські санкції.*
2. Які є підстави для притягнення до господарсько-правової відповідальності?
3. Які види господарських санкцій існують?
4. У чому полягають особливості господарської відповідальності порівняно з іншими видами юридичної відповідальності?
5. Які адміністративно-господарські та оперативно-господарські санкції існують?
6. Порівняйте оперативно-господарські та адміністративно-господарські санкції.

7. Порівняйте штраф як спосіб забезпечення зобов'язань і штраф як санкцію за господарське правопорушення.
8*. Висловіть свою думку щодо ефективності передбачених господарських санкцій для забезпечення виконання господарських зобов'язань.

§ 49. Господарський процес

1. Господарські спори та досудовий порядок їх урегулювання.

У господарських правовідносинах іноді виникають різноманітні спори. Наприклад, невчасно виконане замовлення на поставку сировини на промислове підприємство; під час перевезення вантажу залізницею частину його було втрачено; будівельна фірма неякісно виконала ремонт в офісному приміщенні. В усіх цих випадках виникають **господарські спори — розбіжності, що виникають між учасниками господарських правовідносин.**

Господарські спори бувають надзвичайно різноманітними. За змістом їх поділяють на спори, які виникають у зв'язку з укладанням, зміною, розірванням господарських договорів, спори, пов'язані з виконанням господарських договорів, спори стосовно порядку відшкодування заподіяних учасникам господарських відносин збитків тощо.

Порядок розв'язання господарських спорів визначено Господарським процесуальним кодексом України.

Держава зацікавлена в зменшенні кількості господарських спорів, до розв'язання яких залучається держава. Саме тому закон передбачає застосування заходів досудового врегулювання господарських спорів. До звернення до суду сторона, яка постраждала від порушення господарського зобов'язання, має право подати письмову претензію стороні-порушнику, визначивши свої вимоги. До претензії додаються документи, що підтверджують вимоги. Протягом місячного строку після одержання претензії вона повинна бути розглянута, заявнику повідомляють про наслідки розгляду.

2. Розгляд господарських справ у судах.

Пригадайте, які суди існують в Україні. Якою є компетенція кожного з цих судів?

Господарські справи розглядаються в господарських судах. До юрисдикції господарських судів належать різноманітні спори, визначені Господарським процесуальним кодексом України.

Ознайомтеся з витягом із Господарського процесуального кодексу України та визначте, які господарські справи розглядаються господарськими судами України.

З Господарського процесуального кодексу України

Стаття 12. Справи, підвідомчі господарським судам

Господарським судам підвідомчі:

1) справи в спорах, що виникають при укладанні, зміні, розірванні й виконанні господарських договорів, у тому числі щодо приватизації майна, та з інших підстав, крім: спорів про приватизацію державного житлового фонду; спорів, що виникають при погодженні стандартів і технічних умов; спорів про встановлення цін на продукцію (товари), а також тарифів на послуги (виконання робіт), якщо ці ціни і тарифи відповідно до законодавства не можуть бути встановлені за угодою сторін; спорів, що виникають із публічно-правових відносин і віднесені до компетенції Конституційного Суду України та адміністративних судів; інших спорів, вирішення яких відповідно до законів України та міжнародних договорів України віднесено до відання інших органів;

2) справи про банкрутство;

3) справи за заявами органів Антимонопольного комітету України, Рахункової палати з питань, віднесених законодавчими актами до їх компетенції;

4) справи, що виникають з корпоративних відносин у спорах між господарським товариством та його учасником (засновником, акціонером), у тому числі учасником, який вибув, а також між учасниками (засновниками, акціонерами) господарських товариств, що пов'язані зі створенням, діяльністю, управлінням і припиненням діяльності цього товариства, крім трудових спорів;

5) справи в спорах щодо обліку прав на цінні папери;

6) справи в спорах, що виникають із земельних відносин, у яких беруть участь суб'єкти господарської діяльності, за винятком тих, що віднесено до компетенції адміністративних судів.

Підвідомчий господарським судам спір може бути передано сторонами на вирішення третейського суду (арбітражу), крім спорів про визнання недійсними актів, а також спорів, що виникають при укладанні, зміні, розірванні та виконанні господарських договорів, пов'язаних із задоволенням державних потреб, та спорів, передбачених пунктом 4 частини першої цієї статті.

3. Учасники господарського процесу в суді.

Учасниками судового процесу в господарському судочинстві є сторони, треті особи, прокурор та інші особи, які беруть участь у процесі у випадках, передбачених Господарським процесуальним кодексом України.

Сторонами в судовому процесі — позивачами і відповідачами — можуть бути підприємства, установи, організації, інші юридичні особи (у тому числі іноземні), громадяни, які здійснюють підприємницьку діяльність без створення юридичної особи та в установленому порядку набули статусу суб'єкта підприємницької діяльності.

Сторони користуються рівними процесуальними правами. Вони мають право «знайомитися з матеріалами справи, робити з них витяги, знімати копії, брати участь у засіданнях, подавати докази, брати участь у дослідженні доказів, заявляти клопотання, давати усні та письмові пояснення господарському суду, наводити свої доводи й міркування з усіх питань, що виникають у ході судового процесу, заперечувати проти клопотань і доводів інших учасників судового процесу, оскаржувати судові рішення господарського суду».

Також сторони зобов'язані добросовісно користуватися належними їм процесуальними правами, виявляти взаємну повагу до прав і охоронюваних законом інтересів другої сторони, вживати заходів до всебічного, повного та об'єктивного дослідження всіх обставин справи.

Під час розгляду справи позивач має право збільшити або зменшити розмір позовних вимог. Відповідач може визнати позов повністю або частково, а також має право до початку розгляду господарським судом справи по суті подати зустрічний позов.

У справі можуть брати участь треті особи, як ті, що заявляють самостійні вимоги на предмет спору, так і ті, що не заявляють самостійних вимог. Треті особи, які заявляють самостійні вимоги на предмет спору, можуть вступити в справу до прийняття рішення господарським судом, подавши позов до однієї або двох сторін. Треті особи, які не заявляють самостійних вимог у справі, можуть узяти участь у справі, якщо рішення з господарського спору може вплинути на їхні права або обов'язки щодо однієї зі сторін.

Зрозуміло, що юридичні особи беруть участь у справах через свої органи, посадових осіб. При цьому керівники або інші посадові особи подають документи, які посвідчують їхнє посадове становище. Повноваження інших осіб, яким доручається представляти юридичні особи, підтверджуються довіреністю від імені підприємства, організації. Довіреність видається за підписом керівника або іншої уповноваженої ним особи та посвідчується печаткою підприємства, організації.

У розгляді справи може брати участь прокурор, який може або сам подати позов в інтересах держави, або вступити в будь-яку справу, порушену за ініціативою інших осіб.

Для участі в справі можуть бути запрошені судові експерти, а також будь-які особи, яким щось відоме в справі.

4. Стадії господарського процесу.

Основним завданням господарського процесу є примирення сторін, а в разі неможливості його досягнення — швидке вирішення спору. При цьому господарський процес відбувається на основі принципу змагальності сторін. Господарський процес передбачає ряд стадій.

Першою з них є досудове врегулювання розбіжностей. Однак, якщо врегулювати справу в досудовому порядку не вдалося, сторони мають право звернутися до суду для вирішення свого спору.

Для цього зацікавлена сторона подає позов до суду, у якому викладає свої вимоги та подає відповідні докази. При поданні позову сторона сплачує державне мито, розмір якого залежить від сутності та ціни позову.

Після отримання позову суддя здійснює підготовку справи до розгляду й у разі наявності відповідних передбачених законом підстав порушує провадження по справі.

Усі справи, підвідомчі господарським судам у першій інстанції, розглядають місцеві господарські суди. Їх розгляд у місцевих господарських судах одноособово здійснює суддя. При цьому забезпечується дотримання принципів законності, рівності всіх учасників процесу перед законом і судом, змагальності та гласності розгляду.

Пригадайте, яке значення мають ці принципи, у чому їх сутність.

Дослідивши наявні докази, суддя виносить рішення, що є обов'язковим для всіх учасників процесу. Однак, якщо якась сторона з рішенням не погоджується, тоді вона має право подати апеляцію, а в разі незгоди з рішенням суду апеляційної інстанції — касацію. У разі їх подання здійснюється провадження справи в апеляційній та касаційній інстанціях. В окремих, передбачених законом випадках можливе також провадження за нововиявленими обставинами (які не були відомі під час попередніх стадій розгляду справи).

Господарські спори.

1. Назвіть учасників господарського процесу.
2. Які принципи мають бути дотримані під час судового процесу?
3. Які справи підвідомчі господарським судам?
4. Визначте основні стадії господарського процесу.
5*. Висловіть свою думку щодо позитивних і негативних аспектів використання третейських судів у розв'язанні господарських спорів.
6*. Порівняйте діяльність і порядок розгляду справ у господарських і загальних судах.
7*. Висловіть свою думку щодо доцільності існування окремої системи господарських судів.

Випереджуюче завдання. У додатковій літературі, засобах масової інформації, мережі Інтернет знайдіть інформацію про боротьбу трудящих за свої права в різні періоди історії та на сучасному етапі.

VI розділ

ТРУДОВЕ ПРАВО УКРАЇНИ. СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ

§ 50. Основи трудового права України

Пригадайте, які соціально-економічні права закріплено в Конституції України.

1. Право на працю.

Одним із соціально-економічних прав, яке гарантує Конституція України, є право на працю.

Ознайомтеся з витягами з Конституції України та Кодексу законів про працю та визначте, які гарантії та шляхи реалізації цього права передбачено цими нормативними актами.

З Конституції України

Стаття 43. Кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується.

Держава створює умови для повного здійснення громадянами права на працю, гарантує рівні можливості у виборі професії та роду трудової діяльності, реалізовує програми професійно-технічного навчання, підготовки і перепідготовки кадрів відповідно до суспільних потреб.

Використання примусової праці забороняється. Не вважається примусовою працею військова або альтернативна (невійськова) служба, а також робота чи служба, яка виконується особою за вироком чи іншим рішенням суду або відповідно до законів про воєнний і про надзвичайний стан.

Кожен має право на належні, безпечні і здорові умови праці, на заробітну плату, не нижчу від визначеної законом.

Використання праці жінок і неповнолітніх на небезпечних для їхнього здоров'я роботах забороняється.

Громадянам гарантується захист від незаконного звільнення.

Право на своєчасне одержання винагороди за працю захищається законом.

З Кодексу законів про працю

Стаття 5–1. Гарантії забезпечення права громадян на працю

Держава гарантує працездатним громадянам, які постійно проживають на території України:

вільний вибір виду діяльності;

безплатне сприяння державними службами зайнятості у підборі підходящої роботи і працевлаштуванні відповідно до покликання, здібностей, професійної підготовки, освіти, з урахуванням суспільних потреб;

надання підприємствами, установами, організаціями відповідно до їх попередньо поданих заявок роботи за фахом випускникам державних вищих навчальних, професійних навчально-виховних закладів;

безплатне навчання безробітних нових професій, перепідготовку в навчальних закладах або в системі державної служби зайнятості з виплатою стипендії;

компенсацію відповідно до законодавства матеріальних витрат у зв'язку з направленням на роботу в іншу місцевість;

правовий захист від необгрунтованої відмови в прийнятті на роботу й незаконного звільнення, а також сприяння в збереженні роботи.

2. Основи трудового права.

Трудове право регулює відносини, пов'язані з трудовою діяльністю людей. Його предметом є індивідуальні трудові відносини щодо укладання, зміни та припинення трудового договору, нормування праці та її оплати, робочого часу та часу відпочинку тощо. Основним нормативним актом у галузі трудового права є Кодекс законів про працю (КЗпП).

Особливістю трудових правовідносин є те, що їх учасниками є здебільшого наймані працівники й власники підприємств чи уповноважені ними органи або фізичні особи, з якими укладаються трудові договори. Трудові правовідносини виникають унаслідок укладання трудового договору, акта про призначення на посаду, виданого уповноваженим органом (міністерством, іншим органом державної влади чи місцевого самоврядування), виборів на посаду тощо.

Трудові правовідносини базуються на певних принципах, серед яких — принцип свободи праці; принцип рівноправності в галузі праці; принцип договірного характеру праці; принцип визначеності трудової функції; принцип стабільності трудових відносин; принцип матеріальної зацікавленості в результатах праці; принцип безпеки праці; принцип участі трудових колективів і профспілок у вирішенні питань установлення умов праці й здійсненні контролю за дотриманням законодавства про працю; принцип свободи об'єднання для здійснення і захисту своїх прав і свобод; принцип матеріального забезпечення в разі непрацездатності, настання старості, при хворобі й у зв'язку з материнством.

Одним з основних джерел трудового права є Конституція України.

Знайдіть норми Конституції України, які регулюють трудові правовідносини та визначають принципи трудового права.

Надзвичайно важливу роль у регулюванні трудових правовідносин відіграє Кодекс законів про працю. Необхідно зазначити, що КЗпП є одним із найдавніших серед діючих кодексів України — він був прийнятий ще в 1971 р. Зрозуміло, що нині чимало його норм вже застаріли й не відповідають сучасному соціально-економічному стану суспільства. Саме тому Верховна Рада України розглядає і в подальшому має прийняти Трудовий кодекс України, який змінить нині діючий КЗпП. Трудові відносини також регулюють інші Закони України, зокрема: «Про відпустки», «Про оплату праці», «Про охорону праці» тощо.

Трудові відносини регулюють не лише закони, а й численні підзаконні акти.

Назвіть відомі вам види підзаконних нормативно-правових актів.

Існують також правові норми, які регулюють відносини лише на певному конкретному підприємстві, в установі, організації. Такими є правила внутрішнього розпорядку, які приймаються на кожному підприємстві, накази та розпорядження керівника установи, організації, підприємства тощо.

Пригадайте, як Конституція України визначає місце норм міжнародного права в правовій системі України.

Нині наша держава ратифікувала чимало міжнародних правових актів, зокрема значну кількість актів Міжнародної організації праці. Вони діють на території України та визначають вимоги до організації праці, норм безпеки при виконанні різних видів робіт тощо.

Норми трудового права регулюють відносини, що виникають при використанні найманої праці незалежно від організаційної форми та форми власності місця роботи. Муляр державного будівельного управління, ткаля акціонерного товариства, учитель приватної школи — на всіх них поширюється трудове законодавство. Так само діятиме КЗпП для водія, який працює в представництві іноземної фірми в Україні, вихователь ки, яка працює в приватної особи, продавця, який працює в приватного підприємця.

Водночас майстер по ремонту взуття, водій приватного таксі на власній машині, які працюють самостійно, не наймаючи інших осіб, не підлягають під дію КЗпП.

Закон установлює мінімальні гарантії для працівників. Будь-яке підприємство може забезпечити для своїх співробітників кращі умови — меншу тривалість робочого часу, більшу відпустку, додаткові пільги й виплати тощо. Проте погіршувати умови працівників порівняно

з нормами КЗпП не можна. **Будь-які угоди, договори, що погіршують становище працівників порівняно з нормами КЗпП, визнаються недійсними.**

Отже, навіть якщо під час прийому на роботу громадянин підписав угоду, що обмежує його права (установлено більшу тривалість робочого часу, ніж передбачено КЗпП, треба відмовитися від відпусток протягом кількох років тощо), вона не діятиме, і працівник не зобов'язаний дотримуватися її умов. Так само недійсними будуть подібні пункти, записані в колективних угодах.

3. Соціальне партнерство.

У трудових правовідносинах, як ви вже знаєте, обов'язково беруть участь працівники та роботодавці — власники підприємств. Їхні відносини є досить складними — з одного боку, саме їхня співпраця забезпечує обидві сторони засобами існування, з іншого — дуже часто їхні інтереси є суперечливими. Так, працівник зацікавлений, зберігши рівень заробітної плати, зменшити робочий час, роботодавець — збільшити його. Працівник зацікавлений у збільшенні заробітної плати, а власник — у її збереженні на попередньому рівні або навіть зменшенні.

Протягом XVIII–XIX ст. між працівниками та роботодавцями відбувалася жорстока боротьба, про яку ви дізналися на уроках історії. Часом вона призводила до масових страйків, демонстрацій, а іноді навіть до спалахів насильства.

Однак поступово, особливо з другої чверті XX ст., у багатьох країнах світу виробився новий підхід до регулювання цих відносин. Роботодавці починають розуміти, що наймані працівники є передусім партнерами в трудових правовідносинах.

З одного боку, роботодавці сідають за стіл переговорів із представниками своїх працівників і намагаються знайти з ними спільну мову, досягти певного компромісу. З іншого — до регулювання трудових правовідносин активно долучається держава та її органи, приймаючи відповідні нормативно-правові акти.

Отже, виробляється **система соціального партнерства — система розвинених взаємозв'язків між працівниками, роботодавцями, а також державою на засадах співробітництва, компромісів, узгодження рішень із питань соціально-трудових відносин.**

Системою соціального партнерства передбачається узгодження заходів у сфері умов та оплати праці, режиму роботи, тривалості робочого часу та часу відпочинку, охорони та безпеки праці, захисту безробітних, соціального забезпечення тощо.

Нині у більшості розвинутих країн світу в рамках соціального партнерства ведуться переговори на різних рівнях — загальнодержавному, регіональному, місцевому, галузевому, а також на рівні окремого підприємства, організації тощо. Формою реалізації й закріплення відно-

син соціального партнерства та взаємних зобов'язань сторін є колективні договори та угоди. Принципи соціального партнерства — законність, рівноправність сторін, рівність представництва, обґрунтованість вимог тощо — закріплено актами Міжнародної організації праці (МОП), ратифікованими більшістю розвинутих країн світу, у тому числі й Україною. Результати переговорів оформлюються у вигляді угод, договорів, що укладаються на різних рівнях, є обов'язковими для виконання обома сторонами.

Термін *колективні договори* уперше був застосований подружжям Беатрисою та Сіднеєм Уебб у 1891 р. в їхній науковій праці «Кооперативний рух у Великій Британії».

Раптове зниження в 1982–1983 рр. цін на кокоси призвело до звільнення в Таїланді тисяч працівників, які зривали горіхи з пальм. Однак це не призвело до масового незадоволення та протестів і взагалі не збільшило рівень безробіття — адже працівниками, яких було звільнено, були... мавпи.

Найдовший трудовий стаж має японець Шигешіо Ізумі, який, пропрацювавши 88 років, пішов на пенсію у 2005 році, коли йому було... 105 років.

4. Колективні договори та угоди.

Законодавство України також передбачає діяльність на принципах соціального партнерства. Одним із засобів його реалізації є укладання колективних договорів та угод. Основна різниця між цими видами угод полягає в тому, на якому рівні вони укладаються, на кого поширюються. При цьому Закон України «Про колективні договори та угоди» передбачає укладання генеральної (у межах всієї держави), галузевої (у певній галузі економіки) та регіональної (у межах області, міста тощо) угод.

Генеральна угода регулює відносини між роботодавцями та працівниками на рівні всієї держави, установлює мінімальні соціальні гарантії — рівень мінімальної заробітної плати й інших соціальних виплат, рівень прожиткового мінімуму, питання режиму роботи й відпочинку всіх трудящих тощо. Ті ж самі питання на рівні галузі — наприклад, освітньої чи металургійної тощо, однак із врахуванням особливостей саме цієї галузі, — регулюються ***галузевою угодою***.

У колективному договорі визначаються зобов'язання щодо нормування й оплати праці, установлення форми, системи й розмірів заробітної плати та інших видів трудових виплат (доплати, надбавки, премії та ін.), установлення гарантій, компенсацій, пільг.

У колективному договорі може бути передбачена участь трудового колективу в розподілі й використанні прибутку підприємства, визначається режим роботи, тривалість робочого часу та відпочинку. Колективний договір передбачає порядок житлово-побутового, культурного, медичного обслуговування, організації оздоровлення й відпочинку працівників.

	Колективний договір	Колективна угода
Де укладаються	На підприємствах, в установах, організаціях незалежно від форм власності й господарювання, які використовують найману працю і мають право юридичної особи, а також у структурних підрозділах підприємства	На державному, галузевому, регіональному рівнях
Сторони	Власник або уповноважений ним орган з однієї сторони і одна або кілька профспілкових чи інших уповноважених на представництво трудовим колективом органів, а в разі відсутності таких органів — представники трудящих, обрані й уповноважені трудовим колективом	*Генеральна угода* — професійні спілки, які об'єдналися для ведення колективних переговорів і укладання генеральної угоди, та власники або уповноважені ними органи, які об'єдналися для ведення колективних переговорів і укладання генеральної угоди, на підприємствах яких зайнято більшість найманих працівників держави. *Галузева угода* — власники, об'єднання власників або уповноважені ними органи й профспілки чи об'єднання профспілок або інших представницьких організацій трудящих, які мають відповідні повноваження, достатні для ведення переговорів, укладання угоди та реалізації її норм на більшості підприємств, що входять у сферу їх дії. *Регіональна угода* — між місцевими органами державної влади або регіональними об'єднаннями підприємців, якщо вони мають відповідні повноваження, і об'єднаннями профспілок чи іншими уповноваженими трудовими колективами органами

Для укладання колективного договору чи угоди закон передбачає проведення відповідних переговорів між повноважними сторонами.

При цьому колективний договір поширюється на всіх працівників підприємства і є обов'язковим як для власника або уповноваженого ним органу, так і для всіх працівників підприємства — незалежно від того, чи є вони членами профспілки, чи працювали на підприємстві в момент укладання колективного договору.

Закон передбачає гарантії стабільності колективного договору. Він зберігає чинність після закінчення його дії до того, як буде укладено новий. Договір зберігає чинність у разі зміни власника підприємства, його реорганізації тощо.

Соціальне партнерство, колективний договір, колективна угода.

1. Поясніть поняття: *соціальне партнерство, колективний договір, колективна угода.*
2. Які гарантії та механізми забезпечення права на працю передбачено нормативно-правовими актами України?
3. Визначте предмет і принципи трудового права України.
4*. Використовуючи власний досвід, повідомлення засобів масової інформації, мережі Інтернет оцініть реальний рівень забезпечення права громадян України на працю.
5*. Висловіть свою думку щодо важливості соціального партнерства для захисту прав людини та розвитку суспільства.
6. Порівняйте колективний договір та колективну угоду.
7. Знайдіть реальну колективну (регіональну, галузеву, генеральну) угоду (у друкованих засобах масової інформації чи в мережі Інтернет) або колективний договір (за місцем роботи батьків, у школі, де ви навчаєтеся, тощо) та ознайомтеся з їх змістом.
8*. Визначте, які із зазначених норм можуть бути включені до колективного договору чи угоди, а які — ні:
   а) галузевою угодою металургійної промисловості передбачено надання працівникам, які протягом року не хворіли, додаткових трьох днів відпустки за рахунок підприємства;
   б) колективним договором приватної транспортної фірми на період фінансової кризи передбачено 10-годинний робочий день із 6-денним робочим тижнем;
   в) регіональною угодою в місті Н-ську передбачено, що влада міста утримається від підвищення вартості проїзду в громадському транспорті протягом наступного року;
   г) колективною угодою районної профспілки учителів із відділом освіти передбачено преміювання вчителів, які підготували переможців районних та обласних олімпіад із навчальних предметів.

§ 51. Трудовий договір

1. Поняття та сторони трудового договору.

Висловіть думку, чи можна всі питання, пов'язані з роботою кожного конкретного працівника, визначити та закріпити в колективному договорі.

Коли людина вирішує питання про свою наступну трудову діяльність, вона має визначити чимало важливих питань і для себе, і для роботодавця. Ці питання визначаються в **трудовому договорі — угоді між працівником і власником підприємства, установи, організації або уповноваженим ним органом чи особою, за якою працівник зобов'язується виконувати роботу, визначену цією угодою, з дотриманням внутрішнього трудового розпорядку, а власник зобов'язується виплачувати працівникові заробітну плату та забезпечити умови праці, необхідні для виконання роботи.** Сторонами такого договору є власник підприємства або уповноважена ним особа (найчастіше — директор, завідуючий, начальник) і працівник, який поступає на роботу.

При цьому працівник може укладати не лише один трудовий договір, а й декілька — на різних підприємствах.

Трудовий договір укладають, як правило, у письмовій формі. В окремих випадках КЗпП передбачає обов'язкову письмову форму трудового договору.

Ознайомтеся з витягом із Кодексу законів про працю та висловіть свою думку, чому саме в цих випадках закон вимагає укладання трудового договору в письмовій формі.

З Кодексу законів про працю

Стаття 24. Укладення трудового договору

Трудовий договір укладається, як правило, у письмовій формі. Додержання письмової форми є обов'язковим:

1) при організованому наборі працівників;

2) при укладенні трудового договору про роботу в районах з особливими природними географічними і геологічними умовами та умовами підвищеного ризику для здоров'я;

3) при укладенні контракту;

4) у випадках, коли працівник наполягає на укладенні трудового договору в письмовій формі;

5) при укладенні трудового договору з неповнолітнім;

6) при укладенні трудового договору з фізичною особою;

7) в інших випадках, передбачених законодавством України.

У будь-якому випадку трудовий договір після його укладання оформлюють наказом про прийняття на роботу. **Якщо працівника**

допущено до роботи без наказу, трудовий договір уважається укладеним, а працівник прийнятим на роботу. Ця норма захищає права працівника. Коли власник чи адміністрація підприємства допустили працівника до роботи, а наказ із власної недбалості не видали, працівник не повинен постраждати від цього. Він має право на заробітну плату, допомогу в разі тимчасової непрацездатності тощо.

2. Умови трудового договору.

Які умови, на вашу думку, обов'язково мають бути визначені в трудовому договорі?

У трудовій угоді обов'язково визначають місце роботи, посаду, за якою працюватиме громадянин, заробітну плату. Ці умови називають істотними (основними) умовами угоди.

Трудовий договір може передбачити й інші умови праці. Це можуть бути додаткові пільги, які надаються працівникові, особливий режим роботи (наприклад, неповний робочий день чи неповний робочий тиждень). У договорі може бути зазначено строк, протягом якого діятиме цей договір. Закон передбачає можливість кількох видів трудових договорів за їх строками.

Найчастіше трудовий договір укладають на невизначений строк (іноді говорять, що він безстроковий). У цьому випадку сторони договору не обумовлюють час, протягом якого працівник буде працювати на підприємстві. Інколи за згодою працівника й власника може бути встановлено чітко визначений строк трудового договору — місяць, рік, певний проміжок часу — наприклад, час служби в армії чи роботи на виборній посаді працівника, який раніше виконував ці обов'язки. Можливе також укладання трудового договору на час виконання певної роботи (наприклад, художнє оформлення якогось об'єкта, виконання проектних робіт тощо).

Додатковою умовою трудового договору може бути випробування. Роботодавець, приймаючи особу на роботу, зацікавлений переконатися у кваліфікації працівника, його відповідності посаді, на яку він улаштовується. Для цього закон передбачає можливість призначення випробування. Випробування має бути обумовлено при прийомі на роботу, про що зазначається в наказі. КЗпП обмежує **строк випробування — не більше одного місяця для робітників, не більше трьох — для службовців, а в окремих випадках за погодженням із профспілковим комітетом — не довше шести місяців**. Строк випробування може бути подовжений, якщо в цей період працівник перебував на лікарняному або був відсутній на роботі з інших поважних причин.

При цьому визначено категорії осіб, яким не може бути призначено випробування. До них належать неповнолітні, випускники професійно-технічних і вищих навчальних закладів (одразу після закінчення),

особи, звільнені в запас із військової або альтернативної служби, інваліди, направлені на роботу відповідно до рекомендацій медико-соціальної експертизи. Призначення випробування не допускається також у разі переведення на роботу в іншу місцевість або на інше підприємство.

Під час випробування працівник отримує заробітну плату, може бути підданий стягненням за порушення трудової дисципліни. Якщо результати випробування виявляться незадовільними, працівник до закінчення строку випробування може бути звільнений із роботи, однак якщо він пропрацював хоча б один день після закінчення строку випробування, то вважається таким, що пройшов випробування.

3. Прийом на роботу.

При вступі на роботу особа має подати свої документи.

Передусім має бути подано документ, який посвідчує особу, — паспорт, а якщо особа поступає на роботу раніше одержання паспорта (до 16 років) — свідоцтво про народження. Особи, які поступають на роботу не вперше, подають трудову книжку — основний документ, у якому містяться відомості про роботу з початку трудової діяльності. Якщо ви вперше прийдете на роботу й трудової книжки у вас ще немає, її мають оформити на першому місці роботи не пізніше ніж через 5 днів після початку роботи.

В окремих випадках від працівника можуть вимагати подати документи, що підтверджують його кваліфікацію, адже не може працювати лікарем людина, яка не має медичної освіти, не можна брати на ро-

боту водієм людину без відповідного посвідчення тощо. **Вимагати будь-які інші документи, а також відомості про національність, партійну належність, походження та реєстрацію за місцем проживання під час вступу на роботу забороняється.**

Важливим документом кожного працівника є трудова книжка. Вона дає змогу простежити трудовий шлях громадянина, визначити його трудовий стаж. До трудової книжки вносять відомості про прийом на роботу, звільнення, про посади, на яких людина працює, записують також заохочення і нагороди. **Відомості про стягнення в трудовій книжці не фіксують.** Кожний працівник має уважно ставитися до ведення трудової книжки, адже від правильності й повноти записів певною мірою залежить призначення пенсії, надання певних пільг, та й взагалі трудова книжка — своєрідний «трудовий портрет» працівника.

4. Переведення та переміщення.

Порівняємо дві ситуації. У першій ситуації водієві автобуса, що вийшов із ладу, запропоновано вийти на лінію на іншому автобусі тієї ж марки. У другій — водія, який був прийнятий на роботу на легкову машину, просять продовжити роботу на вантажівці.

У першій — у водія залишаються незмінними основні умови праці — час роботи, заробітна плата, більше того, залишається незмінним тип транспортного засобу, на якому він працює. У другому випадку, навпаки, змінюється тип автомобіля (а відповідно й умови праці — керувати вантажівкою набагато складніше, ніж легковою машиною), може змінитися заробітна плата (на різних машинах вона відрізняється). Саме тому в першому випадку, коли незмінними залишаються основні умови праці, ідеться про *переміщення* працівника. Так само переміщенням буде заміна класу, у якому викладає вчитель, верстата, на якому працює токар, зміна приміщення, де працює відділ на тій самій території, тощо. Переміщення здійснюється без погодження з працівником.

У другому прикладі відбулося *переведення* працівника, адже змінилися істотні умови праці. Так само переведенням визнається зміна населеного пункту, де знаходиться підприємство, зміна посади працівника, розміру заробітної плати тощо. Відповідно до законодавства, переведення працівника на іншу роботу допускається лише за його згодою.

Однак закон передбачає випадки, коли допускається тимчасове переведення працівника на іншу роботу без його згоди.

Ознайомтеся з витягом із Кодексу законів про працю та визначте випадки, коли працівник може бути переведений на іншу роботу без його згоди та порядок такого переведення.

З Кодексу законів про працю

Статья 33. Тимчасове переведення працівника на іншу роботу, не обумовлену трудовим договором.

Тимчасове переведення працівника на іншу роботу, не обумовлену трудовим договором, допускається лише за його згодою. Власник або уповноважений ним орган має право перевести працівника строком до одного місяця на іншу роботу, не обумовлену трудовим договором, без його згоди, якщо вона не противопоказана працівникові за станом здоров'я, лише для відвернення або ліквідації наслідків стихійного лиха, епідемій, епізоотій, виробничих аварій, а також інших обставин, які ставлять або можуть поставити під загрозу життя чи нормальні життєві умови людей, з оплатою праці за виконану роботу, але не нижчою, ніж середній заробіток за попередньою роботою.

У випадках, зазначених у частині другій цієї статті, забороняється тимчасове переведення на іншу роботу вагітних жінок, жінок, які мають дитину-інваліда або дитину віком до шести років, а також осіб віком до вісімнадцяти років бех їхньої згоди.

Трудовий договір, трудова книжка, випробування, переведення, переміщення.

1. Поясніть поняття: *трудовий договір, трудова книжка, випробування, переведення, переміщення.*
2. Як оформлюють прийняття на роботу?
3. На який строк може бути укладено трудовий договір?
4. У яких випадках трудовий договір має бути обов'язково укладений у письмовій формі?
5. Назвіть документи, які необхідно подати при укладанні трудового договору.
6. Висловіть свою думку щодо доцільності існування та ведення трудової книжки. Чи достатньо відомостей передбачено в ній?
7. Чи можна змінити умови праці, передбачені трудовим законодавством, за згодою між працівником і підприємством?
8*. Визначте, які з наведених умов є обов'язковими в трудовому договорі: час прийняття на роботу, професія, надання скороченого режиму роботи, заробітна плата, надання службової квартири, надання персонального автомобіля.
9*. Які норми трудового законодавства, на вашу думку, забезпечують захист прав працівника при укладанні трудового договору та його переведенні?
10*. Висловіть думку щодо того, чи повною мірою забезпечено трудовим законодавством захист прав працівника.
11*. Спробуйте пояснити, чому саме у випадках, зазначених у законі, вимагається укладення трудового договору в письмовій формі.
12. Порівняйте:
    а) трудовий та колективний договір;
    б) переведення та переміщення.

§ 52. Припинення трудового договору

1. Загальні підстави припинення трудового договору.

Життя складне та багатоманітне. Саме тому протягом життя людині, як правило, доводиться неодноразово змінювати місця роботи. Причин може бути чимало: в одному випадку — сам працівник незадоволений заробітною платою, умовами праці або знаходить більш цікаву для себе роботу, в іншому — роботодавець вирішує з різних причин припинити стосунки з працівником. У всіх цих випадках відбувається припинення трудового договору.

Законодавство передбачає підстави, за наявності яких можливе припинення трудового договору.

Ознайомтеся з витягом із Кодексу законів про працю та визначте, які підстави припинення трудового договору передбачено законом.

З Кодексу законів про працю

Стаття 36. Підстави припинення трудового договору

Підставами припинення трудового договору є:

1) угода сторін;

2) закінчення строку, крім випадків, коли трудові відносини фактично тривають і жодна із сторін не поставила вимогу про їх припинення;

3) призов або вступ працівника на військову службу, направлення на альтернативну (невійськову) службу;

4) розірвання трудового договору з ініціативи працівника (статті 38, 39), з ініціативи власника або уповноваженого ним органу (статті 40, 41) або на вимогу профспілкового чи іншого уповноваженого на представництво трудовим колективом органу (стаття 45);

5) переведення працівника, за його згодою, на інше підприємство, в установу, організацію або перехід на виборну посаду;

6) відмова працівника від переведення на роботу в іншу місцевість разом з підприємством, установою, організацією, а також відмова від продовження роботи у зв'язку із зміною істотних умов праці;

7) набрання законної сили вироком суду, яким працівника засуджено (крім випадків звільнення від відбування покарання з випробуванням) до позбавлення волі або до іншого покарання, яке виключає можливість продовження даної роботи;

8) підстави, передбачені контрактом.

Як ви бачите, закон передбачає припинення трудових відносин за ініціативою працівника, за ініціативою роботодавця та з причин, які не залежать від сторін трудового договору.

У сучасних умовах важливе значення мають гарантії працівникові в разі зміни власника або при реорганізації підприємства (його поділі, злитті підприємства), а також у випадку зміни підпорядкування підприємства (наприклад, з одного міністерства в інше). Ці зміни не можуть бути причиною припинення трудового договору, його дія продовжується.

2. Припинення трудового договору за ініціативою працівника.

Працівник, прийнятий на роботу на невизначений строк, має право в будь-який час залишити підприємство за власним бажанням. **Для звільнення він повинен подати власнику (або його представнику — керівнику підприємства, майстру, працівнику відділу кадрів тощо) письмову заяву за два тижні до бажаного строку звільнення.** Це час, протягом якого адміністрація має знайти заміну. За згодою працівника та адміністрації звільнення може відбутися раніше. Передбачено також перелік поважних причин, за наявності яких працівника звільняють у строк, про який він просить. Це переїзд на нове місце проживання, переведення чоловіка (дружини) на нове місце роботи (служби) в іншу місцевість, вступ до навчального закладу, неможливість проживання в даній місцевості (за станом здоров'я), вагітність, догляд за дитиною до досягнення нею 14 років або за дитиною-інвалідом, догляд за хворим членом сім'ї, вихід на пенсію, прийняття на роботу за конкурсом. Можуть бути й інші причини, які будуть визнані поважними.

Закон захищає передусім інтереси працівника. Якщо мине два тижні з часу подання заяви, а працівник продовжує працювати й не наполягає на звільненні, його не можна звільнити за поданою раніше заявою. **Водночас адміністрація не має права затримати звільнення після закінчення двотижневого строку попередження**, якщо працівник вимагає звільнення.

Більш складною є процедура звільнення працівника, який уклав строковий трудовий договір. У цьому випадку працівник має право звільнитися за власним бажанням лише в окремих, передбачених законом, випадках — у разі хвороби, інвалідності, а також коли власник підприємства, його адміністрація не виконують своїх обов'язків за колективним чи трудовим договором. Крім того, працівник може звільнитися за наявності поважних причин, про які йшлося вище.

Зазначимо також, що якщо строковий договір закінчився, але працівник продовжує працювати й жодна зі сторін не наполягає на припиненні договору, уважається, що договір продовжено на невизначений строк. Крім того, якщо строковий договір переукладений хоча б один раз (на тому самому місці роботи та тій самій посаді), він уважається укладеним на невизначений строк — ці норми також направлені на захист прав працівника.

3. Припинення трудового договору за ініціативою власника чи уповноваженого ним органу.

Закон передбачає можливість звільнення працівника з роботи і з ініціативи власника чи уповноваженого ним органу. Однак якщо працівник має право звільнитися в будь-якому випадку (він навіть може не вказувати причини свого звільнення, не обґрунтовувати своє бажання), підстави, за якими може прийняти рішення про звільнення власник підприємства, обмежені законодавством.

Ознайомтеся з витягом із Кодексу законів про працю та визначте, які підстави припинення трудового договору з ініціативи власника або уповноваженого ним органу передбачено законом. Висловіть свою думку про обґрунтованість визначення саме цих підстав для звільнення працівника за ініціативою адміністрації.

З Кодексу законів про працю

Стаття 40. Розірвання трудового договору з ініціативи власника або уповноваженого ним органу

Трудовий договір, укладений на невизначений строк, а також строковий трудовий договір до закінчення строку його чинності можуть бути розірвані власником або уповноваженим ним органом лише у випадках:

1) змін в організації виробництва і праці, у тому числі ліквідації, реорганізації, банкрутства або перепрофілювання підприємства, установи, організації, скорочення чисельності або штату працівників;

2) виявленої невідповідності працівника займаній посаді або виконуваній роботі внаслідок недостатньої кваліфікації або стану здоров'я, які перешкоджають продовженню даної роботи, а так само в разі скасування допуску до державної таємниці, якщо виконання покладених на нього обов'язків вимагає доступу до державної таємниці;

3) систематичного невиконання працівником без поважних причин обов'язків, покладених на нього трудовим договором або правилами внутрішнього трудового розпорядку, якщо до працівника раніше застосовувалися заходи дисциплінарного чи громадського стягнення;

4) прогулу (у тому числі відсутності на роботі більше трьох годин протягом робочого дня) без поважних причин;

5) нез'явлення на роботу протягом більш як чотирьох місяців підряд унаслідок тимчасової непрацездатності, не рахуючи відпустки по вагітності й родах, якщо законодавством не встановлений триваліший строк збереження місця роботи (посади) при певному захворюванні. За працівниками, які втратили працездатність у зв'язку з трудовим каліцтвом або професійним захворюванням, місце роботи (посада) зберігається до відновлення працездатності або встановлення інвалідності;

6) поновлення на роботі працівника, який раніше виконував цю роботу;

7) появи на роботі в нетверезому стані, у стані наркотичного або токсичного сп'яніння;

8) вчинення за місцем роботи розкрадання (у тому числі дрібного) майна власника, установленого вироком суду, що набрав законної сили, чи постановою органу, до компетенції якого входить накладення адміністративного стягнення або застосування заходів громадського впливу.

Звільнення з підстав, зазначених у пунктах 1, 2 і 6 цієї статті, допускається, якщо неможливо перевести працівника, за його згодою, на іншу роботу (...).

Стаття 41. Додаткові підстави розірвання трудового договору з ініціативи власника або уповноваженого ним органу з окремими категоріями працівників за певних умов

Крім підстав, передбачених статтею 40 цього Кодексу, трудовий договір з ініціативи власника або уповноваженого ним органу може бути розірваний також у випадках:

1) одноразового грубого порушення трудових обов'язків керівником підприємства, установи, організації всіх форм власності (філіалу, представництва, відділення та іншого відокремленого підрозділу), його заступниками, головним бухгалтером підприємства, установи, організації, його заступниками, а також службовими особами митних органів, державних податкових інспекцій, яким присвоєно персональні звання, і службовими особами державної контрольно-ревізійної служби та органів державного контролю за цінами;

1–1) винних дій керівника підприємства, установи, організації, внаслідок чого заробітна плата виплачувалася несвоєчасно або в розмірах, нижчих від установленого законом розміру мінімальної заробітної плати;

2) винних дій працівника, який безпосередньо обслуговує грошові, товарні або культурні цінності, якщо ці дії дають підстави для втрати довір'я до нього з боку власника або уповноваженого ним органу;

3) вчинення працівником, який виконує виховні функції, аморального проступку, не сумісного з продовженням даної роботи.

Зазначимо, що перелік підстав для звільнення з роботи за ініціативою власника чи уповноваженого ним органу є вичерпним.

Один із робітників, звільнений японським концерном «Мацусита денке», подав на компанію в суд і виграв справу. За рішенням суду він був відновлений на роботі, йому навіть підвищили заробітну плату та дали окремий кабінет. Однак працівник звільнився за власним бажанням уже через місяць: йому не давали ніяких завдань, він сидів без будь-якої роботи. Від цього в нього трапився нервовий розлад, і, за порадою лікарів, він був змушений звільнитися.

Закон забороняє звільнення працівника з ініціативи власника або уповноваженого ним органу в період його тимчасової непрацездатності, а також у період перебування працівника у відпустці. Єдиним винятком із цього правила є звільнення у зв'язку з повною ліквідацією підприємства, установи, організації.

Закон передбачає, що **звільнення за ініціативою адміністрації, здебільшого, можливе лише за попередньою згодою профспілкового комітету**. Звільнення без згоди профспілкового комітету можливе лише в разі ліквідації підприємства, поновленні на роботі працівника, який раніше виконував цю роботу, звільненні працівника, який за місцем своєї роботи вчинив розкрадання. Також можливе звільнення без згоди профспілкового органу працівника, який був прийнятий на роботу з випробуванням, але не витримав його. Працівник, який працює за сумісництвом, може бути звільнений із роботи, якщо на його місце приймається інший працівник, для якого ця робота буде основною. Без згоди профспілкового органу здійснюється звільнення, якщо на підприємстві немає профспілкової організації або якщо працівник не є членом тієї профспілкової організації, яка діє на підприємстві.

Адміністрація підприємства повинна письмово звернутися до профспілкового органу з поданням про звільнення працівника. Подання розглядається в присутності працівника, однак якщо він удруге без поважних причин не з'явиться на засідання, питання розглядається за його відсутності. Про прийняте рішення профспілковий орган повідомляє адміністрацію, відмова має бути обґрунтованою.

Якщо працівник був прийнятий за строковою угодою, його звільняють після закінчення строку цієї угоди.

4. Особливості звільнення при скороченні штатів чи чисельності працівників.

На жаль, в умовах ринкового господарства й особливо фінансово-економічної кризи трапляється чимало випадків скорочення обсягів виробництва і, відповідно, кількості працюючих. Закон передбачає особливий порядок звільнення працівників у зв'язку зі скороченням чисельності або штату працівників.

У цьому випадку не менше ніж за 2 місяці працівника зобов'язані письмово персонально попередити про звільнення. Одночасно працівникові, якого планують звільнити, у разі можливості пропонують іншу роботу на даному підприємстві. Якщо працівник відмовляється від запропонованої роботи, про наступне звільнення повідомляють державну службу зайнятості.

Досить часто при звільненні власнику доводиться вирішувати, кого з декількох працівників, які виконують однакові або подібні функції, залишити на роботі.

Запропонуйте, які критерії, обставини повинні бути враховані при вирішенні питання про залишення на роботі в разі скорочення штатів чи чисельності працівників. Порівняйте свої пропозиції з нормами, передбаченими Кодексом законів про працю.

З Кодексу законів про працю

Стаття 42. Переважне право на залишення на роботі при вивільненні працівників у зв'язку із змінами в організації виробництва і праці

При скороченні чисельності чи штату працівників у зв'язку із змінами в організації виробництва і праці переважне право на залишення на роботі надається працівникам з більш високою кваліфікацією і продуктивністю праці.

При рівних умовах продуктивності праці і кваліфікації перевага в залишенні на роботі надається:

1) сімейним — при наявності двох і більше утриманців;

2) особам, у сім'ї яких немає інших працівників із самостійним заробітком;

3) працівникам з тривалим безперервним стажем роботи на даному підприємстві, в установі, організації;

4) працівникам, які навчаються у вищих і середніх спеціальних навчальних закладах без відриву від виробництва;

5) учасникам бойових дій, інвалідам війни та особам, на яких поширюється чинність Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»;

6) авторам винаходів, корисних моделей, промислових зразків і раціоналізаторських пропозицій;

7) працівникам, які дістали на цьому підприємстві, в установі, організації трудове каліцтво або професійне захворювання;

8) особам з числа депортованих з України, протягом п'яти років з часу повернення на постійне місце проживання в Україну;

9) працівникам з числа колишніх військовослужбовців строкової служби та осіб, які проходили альтернативну (невійськову) службу, — протягом двох років з дня звільнення їх зі служби.

Перевага в залишенні на роботі може надаватися й іншим категоріям працівників, якщо це передбачено законодавством України.

І лише після здійснення всіх передбачених КЗпП заходів і закінчення терміну — двох місяців з часу попередження — працівник може бути звільнений з роботи.

5. Звільнення працівника за іншими підставами. Порядок звільнення.

Закон передбачає також підстави звільнення працівника з роботи внаслідок обставин, які не залежать ані від працівника, ані від роботодавця.

До таких підстав належать, зокрема, призов працівника до лав Збройних сил України або укладання ним контракту на військову службу, набуття сили вироком суду, який робить його подальшу роботу неможливою (наприклад, у разі позбавлення волі або заборони займати певні посади чи займатися певною діяльністю).

Можливе також припинення трудового договору внаслідок угоди сторін. Найчастіше така підстава використовується при достроковому припиненні строкової угоди, у чому з тих чи інших причин виявляються зацікавленими обидві сторони.

Особливим випадком є також припинення трудового договору на вимогу виборного органу профспілкової організації. Варто зазначити, що ця підстава може бути застосована тільки щодо керівників підприємств, які порушують трудове законодавство чи колективний договір або порушують права професійних спілок.

У будь-якому випадку **в день звільнення працівнику повинні видати трудову книжку і виконати грошовий розрахунок**. У разі затримання видачі книжки чи розрахунку працівник має право вимагати відшкодування — виплати заробітної плати за час «вимушеного прогулу», тобто за час затримання видачі трудової книжки.

Прогул, припинення трудового договору.

1. Поясніть поняття: *прогул, припинення трудового договору*.
2. Як повинен діяти працівник, якщо він вирішив звільнитися з роботи?
3. У яких випадках адміністрація має право звільнити працівника з роботи?
4. Як держава захищає права громадян, яких звільняють із роботи?
5. Які особливості звільнення в разі скорочення штатів передбачено законодавством?
6*. Висловіть свою думку щодо суворого обмеження підстав, за якими працівник може бути звільнений за ініціативою власника чи уповноваженого ним органу.
7*. Висловіть свою думку щодо того, чи достатньою мірою захищено права працівників при звільненні.
8. Визначте, у яких випадках допущено порушення порядку звільнення, а також підстави, за якими здійснено звільнення працівників:
   а) кухар звільнена за ініціативою адміністрації за згодою профспілкового комітету у зв'язку з досягненням нею пенсійного віку;
   б) комірник звільнений із роботи за згодою профспілкового комітету у зв'язку з виявленою нестачею підзвітних цінностей, що знаходилися у вверенному сховищі;
   в) тесля звільнений з роботи без згоди профспілкового комітету у зв'язку із ліквідацією підприємства;

г) водій звільнений без згоди профспілкового комітету у зв'язку із закінченням строку трудового договору, який було ним укладено;

д) медсестра звільнена з роботи за згодою профспілкового комітету за запізнення на роботу на 30 хвилин.

Конституція Пилипа Орлика *(фрагменти)*

Після смерті гетьмана України у вигнанні Івана Мазепи новим гетьманом було обрано Пилипа Орлика. Після його обрання емігрантська козацька рада в м. Бендерах (нині — невизнана Придністровська Молдавська Республіка, яка вийшла зі складу Республіки Молдови) 5 (16) квітня 1710 р. було прийнято документ під назвою «Пакти та конституції законів та вольностей Війська Запорозького між ясновельможним гетьманом Пилипом Орликом та старшиною, полковниками, а також названим Військом Запорозьким», яку скорочено називають «Конституцією Пилипа Орлика». У документі визначено пріоритети зовнішньої політики, органи законодавчої влади (Генеральна рада), місцевого самоврядування та порядок їх формування, визначено обсяг повноважень гетьмана. Передбачено діяльність судів, функціонування в межах козацької держави Магдебурзького права. Певну увагу приділено соціально-економічним і культурно-освітнім питанням.

Цей документ є важливою пам'яткою історії українського права, досить досконалим для свого часу актом. Однак унаслідок прийняття документа емігрантською радою та гетьманом в еміграції він ніколи не діяв.

§ 53. Робочий час

1. Нормальна тривалість робочого часу.

Протягом багатьох років трудящі вели боротьбу за поліпшення умов своєї праці, зокрема за скорочення тривалості робочого часу. У XIX ст. робочий час у багатьох державах світу становив 10–12 годин, нині в більшості країн світу встановлено не більше ніж 8-годинний робочий день. **Робочий час — це встановлений законом або угодою, укладеною на підставі закону, час, протягом якого працівники зобов'язані виконувати роботу, обумовлену трудовим договором.** Про важливість установлення робочого часу свідчить визначення його не лише в Кодексі законів про працю, а й у Конституції України. Нині в Україні встановлено **максимальну тривалість робочого часу, яка не повинна перевищувати 40 годин на тиждень.** Більшість працівників має п'ятиденний робочий тиждень із двома вихідними, на деяких підприємствах може бути встановлено шестиденний робочий тиждень (це визначають власник і профспілковий комітет з урахуванням умов праці).

40 годин на тиждень є нормальною тривалістю робочого часу. Важливо зазначити, що вказана норма робочого часу поширюється на всіх працівників — тих, хто працює на сезонній чи тимчасовій роботі тощо.

При цьому закон передбачає, що можлива ситуація, коли тривалість робочого часу в різні тижні буде різною. Уявіть собі, що потяг вирушає з Харкова до Владивостока. Тривалість рейсу в один бік — 7 діб, ще стільки — назад. І весь цей час у вагоні працюють два провідники. Зрозуміло, що дотриматися норми робочого часу за ці два тижні неможливо, тому після повернення, відпрацювавши понад 160 годин, вони отримують тривалий відпочинок, так щоб у цілому за місяць (або більш тривалий період) норма робочого часу була дотримана.

2. Скорочена тривалість робочого часу. Неповний робочий час.

В окремих випадках законодавство встановлює скорочену тривалість робочого часу.

Ознайомтеся з витягом із Кодексу законів про працю та висловіть свою думку, чому саме цим категоріям працівників надається скорочений робочий час.

З Кодексу законів про працю

Стаття 51. Скорочена тривалість робочого часу

Скорочена тривалість робочого часу встановлюється:

1) для працівників віком від 16 до 18 років — 36 годин на тиждень, для осіб віком від 15 до 16 років (учнів віком від 14 до 15 років, які працюють у період канікул) — 24 години на тиждень.

Тривалість робочого часу учнів, які працюють протягом навчального року у вільний від навчання час, не може перевищувати половини максимальної тривалості робочого часу, передбаченої в абзаці першому цього пункту для осіб відповідного віку;

2) для працівників, зайнятих на роботах із шкідливими умовами праці, — не більше як 36 годин на тиждень.

Перелік виробництв, цехів, професій і посад із шкідливими умовами праці, робота в яких дає право на скорочену тривалість робочого часу, затверджується в порядку, установленому законодавством. Крім того, законодавством установлюється скорочена тривалість робочого часу для окремих категорій працівників (учителів, лікарів та інших).

Скорочена тривалість робочого часу може встановлюватися за рахунок власних коштів на підприємствах і в організаціях для жінок, які мають дітей віком до чотирнадцяти років або дитину-інваліда.

Стаття 53. Тривалість роботи напередодні святкових, неробочих і вихідних днів

Напередодні святкових і неробочих днів (стаття 73) тривалість роботи працівників, крім працівників, зазначених у статті 51 цього Кодексу, скорочується на одну годину як при п'ятиденному, так і при шестиденному робочому тижні.

Напередодні вихідних днів тривалість роботи при шестиденному робочому тижні не може перевищувати 5 годин.

Стаття 54. Тривалість роботи в нічний час

При роботі в нічний час установлена тривалість роботи (зміни) скорочується на одну годину. Це правило не поширюється на працівників, для яких уже передбачено скорочення робочого часу (пункт 2 частини першої і частина третя статті 51).

Тривалість нічної роботи зрівнюється з денною в тих випадках, коли це необхідно за умовами виробництва, зокрема в безперервних виробництвах, а також на змінних роботах при шестиденному робочому тижні з одним вихідним днем.

Нічним вважається час з 10 години вечора до 6 години ранку.

Право на ***скорочений*** робочий час передбачено законом, власник зобов'язаний дотримуватися його, незалежно від будь-яких умов. При цьому заробітна плата не зменшується. Закон також передбачає випадки, коли працюють ***неповний*** робочий час, що має певні відмінності від скороченого робочого часу.

	Скорочений робочий час	**Неповний робочий час**
Кому надається	Особам, які працюють на роботах із шкідливими умовам праці, неповнолітнім, працівникам окремих професій (лікарі, педагоги тощо), тим, хто працює в нічний час	Будь-яким категоріям працівників (за згодою працівника та адміністрації)

Продовження табл.

Обов'язковість надання	Обов'язково надається (незалежно від бажання адміністрації і працівника)	За заявою працівника. Жінці, яка має дитину до 14 років, дитину-інваліда, а також для догляду за хворим членом сім'ї — надається обов'язково, в інших випадках — за угодою з адміністрацією
Ступінь зменшення робочого часу	Визначено законом	Установлюється угодою працівника з адміністрацією
Час надання	З часу вступу на роботу чи з моменту виникнення права на скорочений робочий час	Може бути наданий як під час укладання трудового договору, так і в будь-який час роботи за заявою працівника і згодою адміністрації
Заробітна плата	У повному обсязі — не зменшується у зв'язку зі зменшенням робочого часу	Оплата пропорційна відпрацьованому часу або фактичному виробітку

3. Ненормований робочий час і надурочна робота.

У всіх зазначених випадках — як при застосуванні нормального робочого часу, так і в разі, коли застосовано скорочений чи неповний робочий час, — ідеться про чітко визначену тривалість робочого часу. Однак іноді виникають ситуації, коли специфіка роботи не дає можливості чітко обрахувати тривалість робочого часу. Це, наприклад, бухгалтери, керівники підприємств, водії деяких видів автомобілів тощо. Як правило, ненормований робочий час установлюється для працівників, праця яких не піддається облікові в часі (консультанти, інструктори тощо), для працівників, що розподіляють час для роботи на свій розсуд, а також працівників, робочий час яких за характером роботи поділяється на частини невизначеної тривалості. У цьому випадку визначається обсяг (коло) обов'язків працівника, які він має виконати, і в разі потреби він без спеціального дозволу працює більше встановленої норми робочого часу. **Ненормований робочий час — це особливий режим, при якому працівник в окремих випадках може залишатися на роботі понад установлену норму робочого часу без спеціального дозволу (на відміну від залучення працівників до надурочних робіт).**

При цьому для працівників, яким установлено ненормований робочий час, законом не передбачена додаткова оплата перепрацьованого часу. Як компенсація за ненормовану роботу, цим працівникам із ненормованим робочим днем може надаватися додаткова відпустка тривалістю до 7 календарних днів.

Однак іноді потреба в додатковій роботі працівників виникає і на інших виробництвах — там, де таку роботу неможливо заздалегідь передбачити. На заводі раптово вийшла з ладу система опалення, водочи енергопостачання, яку треба відремонтувати. Бригада хірургів вже наприкінці свого чергування розпочинає термінову операцію постраждалому в катастрофі й не встигає її завершити до кінця своєї зміни. У школі у зв'язку із хворобою не вийшов на роботу вчитель, який працює в групі подовженого дня. В цих випадках виникає потреба в надурочній роботі — ремонтники вимушені після закінчення своєї зміни завершувати ремонт, хірург не може перервати операцію у зв'язку із закінченням робочого часу та й залишити без нагляду дітей також неможливо — отже, інший учитель, закінчивши свої уроки — має залишитися до того часу, як буде знайдено заміну. В цих випадках ідеться про роботу понад установлену тривалість робочого часу, тобто надурочну роботу, надурочний робочий час.

Вона пов'язана з додатковим навантаженням для працівників, через те закон обмежує можливості її використання. Надурочні роботи можна організовувати лише для відвернення аварії чи стихійного лиха або ліквідації їх наслідків, усунення пошкоджень опалення, водопостачання, каналізації, транспортної мережі, зв'язку (саме це робили ремонтники в наведеному прикладі), коли з технічних чи інших причин складно зупинити той чи інший механізм або процес (згадайте хірургічну операцію), для проведення вантажно-розвантажувальних робіт, якщо не прийшов працівник на зміну (наприклад, водій трамвая, зупинка якого на колії призведе до припинення руху всіх трамваїв на лінії).

Надурочні роботи для кожного працівника не повинні перевищувати чотирьох годин протягом двох днів підряд і 120 годин на рік. Згоду на надурочні роботи має давати профспілковий комітет.

Скорочений робочий час, неповний робочий час, надурочна робота, ненормований робочий час.

1. Поясніть поняття: *скорочений робочий час, неповний робочий час, надурочна робота, ненормований робочий час.*
2. У яких випадках закон дозволяє використання надурочних робіт?
3. Яка тривалість робочого часу встановлена законодавством?
4. Порівняйте:
   а) скорочений і неповний робочий час;
   б) ненормований робочий час та надурочна робота.
5*. Висловіть свою думку щодо доцільності запровадження ненормованого робочого часу.
6*. Визначте, хто із зазначених осіб має право на скорочений або неповний робочий час:
   а) 19-річний лаборант, який працює в рентген-кабінеті поліклініки;
   б) 20-річний токар, який доглядає стареньку матір;

в) 16-річний слюсар;
г) 23-річний тесля, який працює в третю зміну;
д) 30-річний учитель;
е) 27-річна ткаля, яка має малу дитину.

§ 54. Право на відпочинок

1. Види часу відпочинку.

Кожна людина, яка працює, потребує часу для відпочинку. Це необхідно для відновлення сил і здоров'я працівника. Конституція України та інші законодавчі акти України проголошують право кожного, хто працює, на відпочинок.

Відпочинок — це частина часу (та чи інша частина року, тижня, доби), протягом якої працівник вільний від виконання трудових обов'язків і може використовувати його на власний розсуд. У Кодексі законів про працю України визначено декілька видів відпочинку.

2. Перерви протягом робочого дня.

Протягом робочого дня працівникам надається перерва для відпочинку і харчування, яку працівники використовують за власним розсудом, бо вона не є їхнім робочим часом. Перерва надається, як правило, через чотири години після початку робочого дня й триває не більше двох годин. Час перерви працівник може використовувати за власним розсудом, відлучатися з робочого місця. У деяких випадках за характером роботи працівнику неможливо надати таку перерву — адже не може залишити своє робоче місце оператор атомної електростанції, охоронець, працівник чергового розрахунку пожежної охорони. У цих випадках працівнику повинні бути створені умови для прийняття їжі на робочому місці або визначено порядок та місце прийняття їжі.

Крім зазначеної перерви, яка надається всім працівникам, окремим категоріям працівників передбачено надання додаткових перерв. Так, жінкам, які годують дітей, надаються перерви для годування дітей. Працівникам, які працюють у зимовий час на вулиці, повинні надава-

тися спеціальні перерви для обігріву та відпочинку. На відміну від загальної перерви для відпочинку та прийому їжі, такі перерви є робочим часом працівників, цей час оплачується й ураховується в робочий час працівників.

3. Вихідні, святкові та неробочі дні.

Напевно, більшість із вас щонеділі відпочиває разом із батьками. І це не дивно — адже працівникам повинні щотижня надавати вихідні дні. Загальним вихідним днем є неділя, другий вихідний день (на роботах із п'ятиденним робочим тижнем) визначає саме підприємство. Здебільшого — це субота. Там, де загальний день відпочинку встановити неможливо (транспорт, торгівля, пошта тощо), складають спеціальні графіки вихідних днів.

Закон визначає не лише обов'язковість надання щотижневого відпочинку, але і його тривалість. Цей час обчислюється з моменту закінчення роботи працівником перед вихідним днем наприкінці робочого тижня і до початку роботи наступного дня після вихідного і має становити не менш як 42 години.

За загальним правилом залучати працівників до роботи у вихідні дні не дозволяється, однак у житті трапляються різноманітні ситуації і закон це передбачає.

Ознайомтеся з витягом із Кодексу законів про працю. Висловіть думку щодо обґрунтованості включення кожного із зазначених випадків до переліку підстав організації роботи у вихідні дні.

З Кодексу законів про працю

Стаття 71. Заборона роботи у вихідні дні. Винятковий порядок застосування такої роботи

Робота у вихідні дні забороняється. Залучення окремих працівників до роботи в ці дні допускається тільки з дозволу виборного органу первинної профспілкової організації (профспілкового представника) підприємства, установи, організації й лише у виняткових випадках, що визначаються законодавством і в частині другій цієї статті.

Залучення окремих працівників до роботи у вихідні дні допускається в таких виняткових випадках:

1) для відвернення або ліквідації наслідків стихійного лиха, епідемій, епізоотій, виробничих аварій і негайного усунення їх наслідків;

2) для відвернення нещасних випадків, які ставлять або можуть поставити під загрозу життя чи нормальні життєві умови людей, загибелі або псування майна;

3) для виконання невідкладних, наперед не передбачених робіт, від негайного виконання яких залежить у подальшому нормальна робота підприємства, установи, організації в цілому або їх окремих підрозділів;

4) для виконання невідкладних вантажно-розвантажувальних робіт з метою запобігання або усунення простою рухомого складу чи скупчення вантажів у пунктах відправлення і призначення.

Залучення працівників до роботи у вихідні дні провадиться за письмовим наказом (розпорядженням) власника або уповноваженого ним органу.

Стаття 72. Компенсація за роботу у вихідний день

Робота у вихідний день може компенсуватися, за згодою сторін, наданням іншого дня відпочинку або в грошовій формі в подвійному розмірі.

За будь-яких обставин забороняється залучати до роботи у вихідні дні вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до 3 років, батьків, які виховують дітей без матері, працівників, молодших 18 років. Залучення громадян похилого віку до роботи у вихідні дні допускається за їхньою згодою і за умови, коли це не протипоказано їм за станом здоров'я.

Закон установлює також святкові й неробочі дні, коли всі роботи, крім тих, без яких не можна обійтися (транспорт, лікарні, хімічні заводи тощо) припиняються.

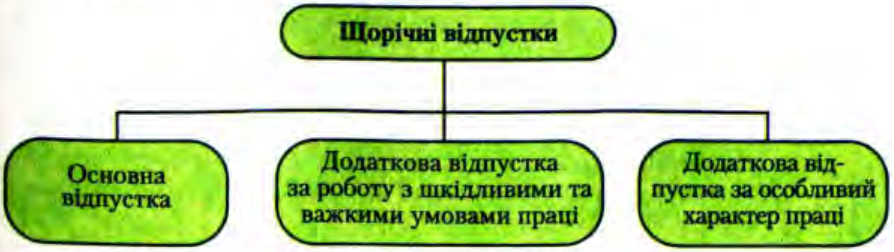
Згідно із законом, нині святковими є: 1 січня (Новий рік), 7 січня (Різдво Христове), 8 Березня (Міжнародний жіночий день), 1 і 2 травня (День міжнародної солідарності трудящих), 9 травня (День Перемоги), 28 червня (День Конституції України), 24 серпня (День незалежності). Неробочими є дні релігійних свят — Великдень і Трійця.

Іноді святковий чи неробочий день збігається із вихідним днем. Закон передбачає, що в цьому випадку вихідний день переноситься на наступний після святкового або неробочого дня. Саме тому понеділки після Великодня й Трійці завжди є неробочими днями.

4. Відпустки.

Для найповнішого відновлення сил працівника йому надають ***щорічну оплачувану відпустку***. Порядок надання відпусток регулюється Законом України «Про відпустки».

Закон установлює декілька видів відпусток. Насамперед працівники мають право на щорічні відпустки.

Тривалість щорічної відпустки становить щонайменше 24 календарні дні, а для неповнолітніх працівників — не менше 31 дня.

Відпустку підвищеної тривалості надають працівникам окремих галузей промисловості (гірничої, металургійної, електроенергетики, лісового господарства тощо), педагогам, гірничорятувальникам, а також інвалідам, які працюють. Додаткову відпустку за роботу з шкідливими та важкими умовами праці надають тим, хто працює на посадах і роботах затверджених Кабінетом Міністрів України, а також передбачених колективним договором.

Іншим видом щорічної додаткової відпустки є відпустка за особливий характер праці, яка надається працівникам, чия робота пов'язана з підвищеним нервово-емоційним або інтелектуальним навантаженням (наприклад, авіадиспетчерам), тим, хто працює в особливо важких природних умовах (наприклад, на високогірних об'єктах), в умовах, які створюють ризик для здоров'я (їм надають додаткову відпустку до 35 днів), а також тим, хто працює з ненормованим робочим днем (до 7 днів).

Максимальна тривалість щорічної відпустки становить 59 днів; для тих, хто працює під землею, — 69 днів.

За час відпустки працівник одержує заробітну плату, за ним зберігається місце роботи. Заробітна плата за час відпустки має бути виплачена працівникові не пізніше ніж за 3 дні до її початку.

Право працівника на щорічні основну та додаткові відпустки повної тривалості в перший рік роботи настає після закінчення 6 місяців безперервної роботи на даному підприємстві.

Порядок надання відпусток визначається графіком, який складається на кожному підприємстві на початку року за погодженням із профспілковим комітетом. При складанні графіків ураховуються як інтереси виробництва, так і особисті інтереси працівників, можливості для їхнього відпочинку. Не пізніше як за 2 тижні до встановленого графіком терміну власник або уповноважений ним орган зобов'язаний письмово повідомити працівника про дату початку відпустки.

Для окремих категорій працівників передбачено надання щорічних відпусток за бажанням працівника в зручний для нього час.

Ознайомтеся з витягом із Закону України «Про відпустки» та висловіть свою думку, чому пільги передбачено саме для цих категорій осіб.

Із Закону України «Про відпустки»

Стаття 10. Порядок надання щорічних відпусток

Щорічні відпустки за бажанням працівника в зручний для нього час надаються:

1) особам, віком до вісімнадцяти років;
2) інвалідам;
3) жінкам перед відпусткою у зв'язку з вагітністю та пологами або після неї;
4) жінкам, які мають двох і більше дітей віком до 15 років або дитину-інваліда;
5) одинокій матері (батьку), які виховують дитину без батька (матері); опікунам, піклувальникам або іншим самотнім особам, які фактично виховують одного або більше дітей віком до 15 років за відсутності батьків;
6) дружинам (чоловікам) військовослужбовців;
7) ветеранам праці та особам, які мають особливі трудові заслуги перед Батьківщиною;
8) ветеранам війни, особам, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною, а також особам, на яких поширюється чинність Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»;
9) батькам — вихователям дитячих будинків сімейного типу;
10) в інших випадках, передбачених законодавством, колективним або трудовим договором.

Якщо працівника своєчасно не повідомили про час надання відпустки або своєчасно не виплатили належні йому кошти, відпустка має бути перенесена. Крім того, відпустка може бути перенесена або продовжена в разі тимчасової непрацездатності працівника в період відпустки, виконання працівником у цей період державних або громадських обов'язків (наприклад, надання свідчень у суді, виконання обов'язків у виборчій комісії тощо), настання строку відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами, а також збігу щорічної відпустки з відпусткою у зв'язку з навчанням.

За ініціативою власника або уповноваженого ним органу щорічна відпустка, як виняток, може бути перенесена на інший період тільки за письмовою згодою працівника та за погодженням із профспілковим органом, якщо надання щорічної відпустки в раніше обумовлений період може несприятливо вплинути на нормальний хід роботи підприємства. При цьому частина відпустки тривалістю не менше 24 календарних днів повинна бути використана в поточному робочому році.

На прохання працівника щорічна відпустка може бути поділена на частини, однак при цьому основна її частина становить не менше 14 днів.

Закон передбачає, крім щорічних, інші додаткові відпустки. Це відпустки у зв'язку із навчанням у середніх загальноосвітніх, професійно-технічних і вищих навчальних закладах, а також творчі відпустки для написання підручників, закінчення дисертацій.

Ще одним видом відпустки є соціальні.

Усі соціальні відпустки пов'язані з вихованням дітей. Так, у зв'язку з вагітністю та пологами жінкам надається оплачувана відпустка тривалістю 70 календарних днів до пологів і 56 календарних днів після пологів. Така ж відпустка — 56 днів — надається особам, які всиновили новонароджених дітей безпосередньо з пологового будинку, а також особі, яка усиновила дитину, старшу 3 років. Після закінчення відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами за бажанням жінки їй надається відпустка для догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку. Кілька років тому до закону було внесено норму, згідно з якою, ця відпустка може бути використана повністю або частинами також батьком дитини, бабою, дідом чи іншими родичами, які фактично доглядають за дитиною, або особою, яка усиновила чи взяла під опіку дитину, та одним із прийомних батьків.

Коли ж дитині виповнилося 3 роки і батьки відновили роботу, жінка, яка працює і має двох або більше дітей віком до 15 років, або дитину-інваліда, або яка усиновила дитину, одинокій матері, батьку, який виховує дитину без матері, а також особі, яка взяла дитину під опіку, чи одному з прийомних батьків надається щорічно додаткова оплачувана відпустка тривалістю 10 календарних днів без урахування святкових і неробочих днів.

У разі нагальної потреби — за сімейними обставинами чи з інших причин — працівник має право на відпустку без збереження заробітної плати. Її надають за згодою адміністрації. В окремих випадках (догляд за дитиною, одруження, смерть близьких родичів, вступ до вищого навчального закладу), а також пенсіонерам та інвалідам, які працюють, адміністрація зобов'язана надавати відпустку без збереження заробітної плати.

Відпустка, соціальна відпустка, перерва для відпочинку та харчування.

1. Поясніть поняття: *відпустка, соціальна відпустка, перерва для відпочинку та харчування.*
2. Як забезпечується право громадян на відпочинок?

3. Коли працівникові надаються відпустки?
4. Які святкові дні встановлено законодавством?
5. Порівняйте: щорічні, додаткові та соціальні відпустки.
6*. Висловіть думку, чи достатньою мірою забезпечено право громадян на відпочинок.

Після входження українських земель до складу Великого князівства Литовського на їх територіях протягом тривалого часу діяли кодекси права цієї держави, які отримали назву Статути Великого князівства Литовського, або Литовські статути. Упродовж XVI ст. було прийнято три Литовських статути — у 1529, 1566 та 1588 рр. Усі вони подібні один до одного. Останній із Литовських статутів є найбільш досконалим і містить норми майже всіх галузей права, де використано норми звичаєвого права, а також норми давньоруського права. Одним із джерел при складанні Литовських статутів була «Руська правда».

Сторінки Литовського статуту

Офіційно дію статутів на території України було припинено в 1840 р.

§ 55–56. Трудова дисципліна. Дисциплінарна та матеріальна відповідальність

1. Поняття «трудова дисципліна».

Однією з умов нормального функціонування будь-якого підприємства є дотримання всіма учасниками трудового процесу трудової дисципліни. **Трудова дисципліна — це дотримання працівниками правил, установлених законом, колективним і трудовим договором, виконання обов'язків, які покладено на них.**

Основні обов'язки працівників визначені Кодексом законів про працю. До цих обов'язків віднесено чесну й сумлінну працю, своєчасне і точне виконання розпоряджень власника або уповноваженого ним органу, додержання трудової та технологічної дисципліни, вимог нормативних актів про охорону праці, дбайливе ставлення до майна власника, з яким укладено трудовий договір.

Обов'язки мають двосторонній характер, тобто їх визначено і для власника підприємства чи уповноваженого ним органу. Він зобов'язаний правильно організувати працю працівників, створювати умови для зростання продуктивності праці, забезпечувати трудову й виробничу дисципліну, неухильно дотримуватися законодавства про працю і правила охорони праці, уважно ставитися до потреб і запитів працівників, а також поліпшувати умови їхньої праці та побуту.

Необхідно зазначити, що обов'язки як працівників, так і власників визначені в Кодексі законів про працю, є загальними для всіх працівників і роботодавців, незалежно від місця роботи, організаційної форми підприємства тощо. Водночас вони не є вичерпними — на кожному конкретному підприємстві можуть бути визначені додаткові обов'язки сторін, які враховують особливості конкретного підприємства.

Відносини між працівником і власником на кожному конкретному підприємстві, їхні взаємні зобов'язання, розпорядок праці визначають правила внутрішнього трудового розпорядку. У них визначають час початку й закінчення роботи, її змінність, тривалість перерв, побутові питання тощо. Виконання правил внутрішнього трудового розпорядку є обов'язком працівника й адміністрації. Правила внутрішнього трудового розпорядку мають бути доступними для ознайомлення всіма працівниками.

Орден Держави, який отримують особи, удостоєні звання Герой України за видатні досягнення в праці

У деяких галузях господарства, здебільшого там, де існує підвищена небезпека для оточуючих, необхідна найсуворіша дисципліна, приймають спеціальні статути. Такі статути діють в органах внутрішніх справ, на залізниці, морському та річковому флоті, в авіації, гірничорятувальних підрозділах тощо.

Закон передбачає, що працівників, які працюють на совість, ретельно виконують свої обов'язки, досягають значних результатів у роботі, власник може заохочувати різними способами. Для заохочення працівників застосовують різноманітні форми морального й матеріального заохочення. Їх визначають у правилах внутрішнього трудового розпорядку. Серед найпоширеніших — преміювання, нагородження грамотами, цінними подарунками, присвоєння почесних звань заводу, галузі тощо. За визначні заслуги працівник може бути представлений до нагородження державними відзнаками — орденами, медалями, почесними знаннями, державними преміями. Про заохочення працівника обов'язково роблять запис у трудовій книжці.

Знак лауреата Державної премії України в галузі архітектури

Заохочення можна поділити на моральні та матеріальні, загальні, які можуть застосовуватися до працівників будь-якої галузі, спеціальні, що стосуються лише працівників певної галузі.

Однак бувають й інші приклади: токар запізнився на роботу, слюсар допустив брак у роботі, водій відмовився виконати рейс. Що спільного в їхніх діях? Працівники порушили трудову дисципліну, не виконали належним чином свої трудові обов'язки. За це

вони можуть бути притягнуті до ***дисциплінарної відповідальності***.

Знак «Відмінник освіти України»

Дисциплінарне стягнення — передбачений нормативно-правовим актом захід примусового впливу, що застосовується органом, якому надано право прийняття на роботу працівника відповідно до його компетенції, за вчинений дисциплінарний проступок.

Якщо працівник порушує трудову дисципліну, до нього можуть бути застосовані ***дисциплінарні стягнення — догана*** або ***звільнення***.

Для працівників галузей, у яких діють спеціальні статути про дисципліну, може бути передбачено й інші види стягнень. Так, в органах внутрішніх справ можливе зниження спеціального звання, в органах прокуратури — позбавлення нагрудного знаку «Почесний працівник прокуратури» тощо. Дисциплінарні стягнення накладаються, якщо працівник скоїв порушення трудової дисципліни з власної вини.

Нагрудний знак до почесного звання «Народний вчитель України»

Треба зазначити, що на відміну від заохочень, які можуть застосовуватися, власник не має права самостійно запроваджувати інші, не передбачені законом чи статутом про дисципліну стягнення.

Право накладати стягнення належить особам, які мають право прийому на роботу, — тобто власникам підприємств або уповноваженим ними особам.

Для застосування дисциплінарних стягнень установлено певні правила. Перед його застосуванням власник зобов'язаний узяти в порушника письмове пояснення щодо скоєного. Закон визначає порядок накладання стягнень на працівників. Згадаймо наведений приклад (токар запізнився на роботу). Насамперед адміністрація зобов'язана вимагати від працівника письмове пояснення, щоб з'ясувати причини й обставини порушення й ставлення працівника до нього — адже запізнення могло бути пов'язане не тільки з недбалістю чи недисциплінованістю працівника, а й з порушенням графіку роботи транспорту або хворобою дитини, що потрібно взяти до уваги. Урахувавши ступінь тяжкості, заподіяну шкоду, обставини проступку працівника та його ставлення до роботи, власник чи уповноважений ним орган (найчастіше адміністрація підприємства, організації, установи) може застосувати стягнення. За кожне порушення трудової дисципліни можна застосувати лише одне стягнення.

Стягнення оголошують наказом, з яким обов'язково під розписку має бути ознайомлений працівник. Законом установлено граничні строки застосування стягнення за порушення трудової дисципліни. Стягнення може бути застосоване не пізніше ніж через місяць після його

виявлення, але не пізніше ніж через 6 місяців після скоєння. Якщо про запізнення стає відомо одразу, то стягнення накладають протягом місяця з дня порушення. Утім, є складні випадки. Наприклад, 25 березня під час рейсу машиніст порушив інструкцію й перевищив швидкість. Про це дізналися через 2 місяці після розшифрування записів приладів — 20 травня. Отже, порушення скоєно 25 березня. З цієї дати, з дня порушення, відраховують 6 місяців, а місячний строк відраховуватимуть від 20 травня, коли стало відомо про порушення.

Закон передбачає, що стягнення діє протягом одного року. У цей період до працівника не можуть застосовувати заохочення. Якщо протягом року після накладення стягнення працівник не допустить нових порушень, він уважається таким, що не був підданий стягненню. Орган, що наклав стягнення, має право достроково зняти його в разі добросовісного ставлення працівника до праці.

2. Матеріальна відповідальність працівників.

Слюсар у наведеному вище прикладі, допустивши брак, завдав шкоди підприємству, адже зіпсовано матеріал. Чи може підприємство відшкодувати свої збитки? Так, у цьому випадку йдеться про ***матеріальну відповідальність***, якою передбачено відшкодування збитків підприємству, установі працівником.

Яку відповідальність нестиме громадянин, який завдав шкоди сторонній особі або підприємству, де він не працює?

Матеріальну відповідальність покладено на працівників за шкоду, заподіяну підприємству чи організації внаслідок порушення трудових обов'язків. Отже, першою умовою притягнення до матеріальної відповідальності є наявність трудових відносин між винним працівником і підприємством. Друга особливість у тому, **що відповідальність можлива лише за наявності вини працівника**. Тобто, якщо працівник скоїв шкоду внаслідок обставин, що від нього не залежать (пошкодження апаратури у зв'язку з раптовим відключенням електроенергії, руйнування споруди через брак конструкцій), і його вини в цьому немає, матеріальна відповідальність виключена. **Працівник відповідає лише за пряму дійсну шкоду**, тобто за збитки — пошкоджений інструмент, утрачені матеріали, розбиту машину. За доходи, які підприємство могло мати, але не одержало внаслідок завданої шкоди, він не відповідатиме. Так само не можна притягти до відповідальності працівника, який завдав шкоди внаслідок крайньої необхідності. На відміну від цивільно-правової відповідальності, що передбачає повне відшкодування збитків, матеріальна відповідальність, **як правило, не повинна перевищувати розмір середньомісячного заробітку**. Лише в

окремих випадках, передбачених законом, можлива повна матеріальна відповідальність. Матеріальна відповідальність можлива незалежно від застосування дисциплінарної, кримінальної та іншої відповідальності, бо її мета — насамперед відшкодування збитків.

Обмежену відповідальність — не більше ніж середня місячна заробітна плата — нестиме працівник, який через власну недбалість зіпсував або знищив матеріали, вироби, напівфабрикати, інструменти, обладнання чи спеціальний одяг, йому довірені.

У ***повному розмірі завданої шкоди*** працівник нестиме відповідальність, якщо втратить майно, яке одержить за дорученням; якщо шкоду завдано внаслідок кримінального діяння (наприклад, працівник привласнив кошти підприємства, підробивши підпис на документі) або дій у нетверезому стані; якщо працівник вчинив шкоду не при виконанні трудових обов'язків (водій використав службову машину для поїздки до родичів у село і пошкодив її). Повна матеріальна відповідальність настає також у тому випадку, коли з працівником укладено договір про повну матеріальну відповідальність. Такі договори укладають із касирами, продавцями, комірниками, тобто працівниками, прямим службовим обов'язком яких є робота з матеріальними цінностями, їх зберігання.

В окремих випадках, прямо передбачених нормативними актами, можливе застосування ***підвищеної матеріальної відповідальності***, яка обчислюється в кратному розмірі щодо завданих збитків. Така відповідальність настає в разі розкрадання, втрати, знищення дорогоцінних металів і каміння та виробів із них, тварин тощо. При цьому перелік таких випадків, установлений законодавством, є вичерпним і не може бути розширений колективним чи трудовим договором, контрактом тощо.

Якщо постає питання про відшкодування матеріальної шкоди, керівник підприємства, організації повинен не пізніше ніж через 2 тижні з дня її виявлення видати відповідне розпорядження. З розпорядженням має бути ознайомлений працівник, і лише не раніше 7 днів після цього воно може бути виконано. Такий порядок застосовують, якщо матеріальна відповідальність не перевищує середньої місячної заробітної плати.

В інших випадках відшкодування провадиться в судовому порядку — адміністрація повинна звернутися з позовом до суду, який прийме відповідне рішення.

Матеріальна відповідальність, дисциплінарна відповідальність, види дисциплінарних стягнень — догана і звільнення.

1. Поясніть поняття: *матеріальна відповідальність, дисциплінарна відповідальність, догана і звільнення.*
2. Які види дисциплінарних стягнень передбачено законодавством?
3. Які основні правила притягнення до матеріальної відповідальності?
4. Який порядок накладання дисциплінарних стягнень передбачено законом?
5. Порівняйте:
   а) обмежена, повна та підвищена матеріальна відповідальність;
   б) матеріальна та цивільно-правова відповідальність;
   в) дисциплінарна та матеріальна відповідальність.
6. Які заходи заохочення й стягнення можуть застосовуватися до працівників? Дізнайтеся, хто з ваших родичів, знайомих має відзнаки, нагороди за наполегливу та добросовісну працю.
7*. У засобах масової інформації, мережі Інтернет знайдіть інформацію про ваших земляків, нагороджених за успіхи в праці державними нагородами та відомчими відзнаками.
8*. Висловіть свою думку, яке значення має трудова дисципліна на підприємстві.
9*. Поясніть, чому закон передбачає повну матеріальну відповідальність саме в тих випадках, що в ньому зазначено.
10*. Визначте, у яких із зазначених випадків винний буде притягнений до матеріальної та/або дисциплінарної відповідальності:
   а) громадянин Р., працюючи на токарному верстаті, утратив пильність і внаслідок цього допустив брак;
   б) громадянка П. працює кухарем у ресторані. Унаслідок раптового відключення електромережі зіпсовано їжу, що готувалася на електроплиті;
   в) громадянин Н. власною машиною завдав пошкоджень рекламному щиту, що стоїть на узбіччі;
   г) громадянка С. запізнилася на роботу;
   д) громадянка Д., працюючи продавцем, грубо поводилася з покупцями;
   е) громадянин О., водій, у нетверезому стані виїхав з автобази і скоїв аварію, пошкодивши три автомашини.

   Чи можливе притягнення цих осіб до інших видів відповідальності?

Випереджуюче завдання. Знайдіть інформацію про колективні трудові спори, що виникали в нашій державі та за кордоном.

§ 57. Індивідуальні та колективні трудові спори

Відносини працівника з роботодавцем складаються по-різному. З одного боку, це залежить від ставлення працівника до роботи, з іншого — від умов, які створені для працюючого, рівня його заробітної плати тощо. В одних випадках відносини між працівниками та роботодавцями складаються без конфліктів, однак іноді в їхніх відносинах з'являються проблеми. Тоді і виникають трудові спори.

Трудові спори поділяють на індивідуальні та колективні.

1. Індивідуальні трудові спори.

Індивідуальні трудові спори — це неврегульовані розбіжності між працівником, з одного боку, і власником або уповноваженим ним органом — з іншого, з питань, пов'язаних із застосуванням законодавства про працю, правил внутрішнього трудового розпорядку, інших нормативних актів, а також колективних і трудових договорів. Предметом індивідуального трудового спору є вимога про поновлення чи визнання трудових прав, передбачених законодавством, колективним чи трудовим договором.

Висловіть припущення, які проблеми найчастіше стають приводом для виникнення індивідуального трудового спору.

У разі виникнення індивідуального трудового спору сторони можуть вирішити його шляхом переговорів, а якщо це не вдалося, звернутися до органу, який уповноважений розглядати такі спори. Такими органами є комісії з трудових спорів (КТС) та суди. У порядку, передбаченому Кодексом законів про працю КТС, розглядають спори, що виникають на будь-яких підприємствах — незалежно від відомчої належності, організаційної форми, форми власності тощо. Винятком є лише звільнення з роботи в громадських організаціях, партіях, інших об'єднаннях громадян, тих, хто працює на виборних посадах.

Комісії по трудових спорах створюються на підприємствах, де працює понад 15 працівників, а на великих підприємствах вони можуть створюватися в окремих структурних підрозділах. Обрання здійснюється на загальних зборах або конференції трудового колективу. При цьому на підприємствах обов'язковою вимогою є наявність в її складі не менше 50 % робітників. Комісія із трудових спорів є первинним органом розгляду будь-якого трудового спору, однак, виходячи з норм Конституції України про поширення юрисдикції судів на всі правовідносини в державі, працівник має право звернутися до суду без попереднього розгляду в комісії.

Комісії з трудових спорів розглядають спори щодо застосування установлених норм виробітку і розцінок, умов праці, переведення на іншу роботу, оплату надурочних робіт і роботи в нічний час, надання

щорічної відпустки, накладення дисциплінарних стягнень тощо. Для звернення до комісії встановлено граничний строк — 3 місяці з дня, коли працівник дізнався або повинен був дізнатися про порушення свого права. Однак це обмеження не стосується спорів про виплату заробітної плати — у цьому випадку право на звернення не обмежене будь-яким строком.

Ознайомтеся з витягом із Кодексу законів про працю та визначте, який порядок розгляду та прийняття рішень комісією з трудових спорів передбачено законодавством.

З Кодексу законів про працю

Стаття 226. Порядок і строки розгляду трудового спору в комісії по трудових спорах

Комісія по трудових спорах зобов'язана розглянути трудовий спір у десятиденний строк з дня подання заяви. Спори повинні розглядатися в присутності працівника, який подав заяву, представників власника або уповноваженого ним органу. Розгляд спору за відсутності працівника допускається лише за його письмовою заявою. За бажанням працівника при розгляді спору від його імені може виступати представник профспілкового органу або за вибором працівника інша особа, у тому числі адвокат.

У разі нез'явлення працівника або його представника на засідання комісії розгляд заяви відкладається до наступного засідання. При повторному нез'явленні працівника без поважних причин комісія може винести рішення про зняття цієї заяви з розгляду, що не позбавляє працівника права подати заяву знову в межах тримісячного строку з дня, коли працівник дізнався або повинен був дізнатися про порушення свого права.

Комісія по трудових спорах має право викликати на засідання свідків, доручати спеціалістам проведення технічних, бухгалтерських та інших перевірок, вимагати від власника або уповноваженого ним органу необхідні розрахунки та документи.

Засідання комісії по трудових спорах уважається правомірним, якщо на ньому присутні не менше двох третин обраних до її складу членів.

Працівник і власник або уповноважений ним орган мають право заявити вмотивований відвід будь-якому члену комісії. Питання про відвід вирішується більшістю голосів членів комісії, присутніх на засіданні. Член комісії, якому заявлено відвід, не бере участі у вирішенні питання про відвід.

На засіданні комісії ведеться протокол, який підписується головою або його заступником і секретарем.

Стаття 227. Порядок прийняття рішень комісією по трудових спорах

Комісія по трудових спорах приймає рішення більшістю голосів її членів, присутніх на засіданні.

У рішенні зазначаються: повне найменування підприємства, установи, організації, прізвище, ім'я та по батькові працівника, який звернувся до комісії або його представника, дата звернення до комісії і дата розгляду спору, суть спору, прізвища членів комісії, власника або представників уповноваженого ним органу, результати голосування і вмотивоване рішення комісії.

Копії рішення комісії в триденний строк вручаються працівникові, власникові або уповноваженому ним органу.

У разі незгоди з рішенням комісії будь-яка сторона має право в десятиденний строк із дня вручення їй рішення комісії звернутися до суду, оскарживши це рішення. Відповідно до Цивільного процесуального кодексу України, позови працівників, що випливають з трудових правовідносин, можуть пред'являтися за вибором позивача, як за місцем знаходження підприємства, установи, організації, так і за місцем його проживання. Працівник може звернутися із заявою про вирішення трудового спору безпосередньо до районного (міського) суду в тримісячний строк із дня, коли він дізнався або повинен був дізнатися про порушення свого права, а в справах про звільнення — у місячний строк із дня вручення копії наказу про звільнення або з дня видачі трудової книжки. У разі порушення законодавства про оплату праці працівник має право звернутися до суду з позовом про стягнення належної йому заробітної плати без обмеження будь-яким строком.

Рішення, які прийняті комісією з трудових спорів або районним (міським) судом, підлягають виконанню сторонами. Якщо це рішення не виконують добровільно, зацікавлена сторона має право звернутися за допомогою до державної виконавчої служби.

Судами розглядаються, зокрема, скарги працівників на незаконне звільнення. У разі визнання звільнення незаконним суд має право прийняти рішення про відновлення працівника на роботі та виплату йому заробітної плати за час вимушеного прогулу — тобто часу, коли він не працював унаслідок незаконного звільнення. Також можлива зміна формулювання причин звільнення — як правило, з таким проханням звертаються працівники, яких було звільнено за так званими негативними підставами — за прогул, втрату довіри, скоєння аморального вчинку особою, яка виконує виховні функції, тощо. Рішення про відновлення працівника на роботі підлягає негайному виконанню.

2. Колективні трудові спори.

Однак виникнення спорів можливе не лише між окремим працівником і роботодавцем, а й між колективами працівників — на підприємстві, у галузі, навіть у цілому в державі та, відповідно, власником під-

приємства або їх об'єднанням. Колективний трудовий спор може виникнути у зв'язку з розбіжностями щодо встановлення нових або зміни існуючих соціально-економічних умов праці, укладення чи зміни колективного договору, угоди, виконання колективного договору, угоди або окремих їх положень, невиконання вимог законодавства про працю.

При цьому колективні трудові спори можуть виникнути на виробничому, галузевому, територіальному та національному рівні.

Рівень спору	Виробничий	Галузевий, територіальний	Національний
Сторони	Наймані працівники (окремі категорії найманих працівників) підприємства, установи, організації чи структурного підрозділу або первинна профспілкова чи інша уповноважена найманими працівниками організація та власник підприємства, установи, організації або уповноважений ним орган чи представник	Наймані працівники підприємств, установ, організацій однієї або декількох галузей (професій) або адміністративно-територіальних одиниць чи профспілки, їх об'єднання або інші уповноважені цими найманими працівниками органи та власники, об'єднання власників або уповноважені ними органи чи представники	Наймані працівники однієї або декількох галузей (професій) чи профспілки або їх об'єднання чи інші уповноважені найманими працівниками органи та власники, об'єднання власників або уповноважені ними органи (представники) на території більшості адміністративно-територіальних одиниць України
Формування вимог працівників	Вимоги найманих працівників на виробничому рівні формуються і затверджуються загальними зборами (конференцією) найманих працівників або формуються шляхом збору підписів і вважаються чинними за наявності не менше половини підписів членів трудового колективу підприємства, установи, організації чи їх структурного підрозділу	У випадках, коли інтереси найманих працівників представляє профспілка, об'єднання профспілок — рішенням виборного органу відповідної профспілки, об'єднання профспілок; у випадках, коли інтереси найманих працівників представляють інші уповноважені ними організації (органи) —, конференцією представників підприємств, установ, організацій, обраних зборами (конференцією) працівників підприємств, установ, організацій, які перебувають у стані трудового спору (конфлікту)	

Продовження табл.

Строки створення примирної комісії	3 дні	5 днів	10 днів
Строки розгляду конфлікту примирною комісією	5 днів	10 днів	15 днів

Закон визначає порядок розгляду та вирішення колективного трудового спору. Установлено декілька стадій цього процесу. Першим етапом є діяльність примирної комісії, яка складається з представників сторін. До роботи комісії можуть залучатися незалежні посередники. Члени комісії намагаються знайти певний компроміс між сторонами. Якщо примирна комісія приймає певне рішення, воно є обов'язковим для обох сторін конфлікту.

Коли примирна комісія не змогла прийняти рішення, конфлікт передається на розгляд трудового арбітражу, а у випадку, коли конфлікт пов'язаний із невиконанням колективного договору, угоди або окремих їх положень, невиконання вимог законодавства про працю, арбітраж створюється одразу після виникнення спору — без створення примирної комісії.

Трудовий арбітраж — орган, який складається із залучених сторонами фахівців, експертів та інших осіб і приймає рішення по суті трудового спору (конфлікту). До складу арбітражу входить однакова кількість представників, призначених кожною стороною, а голову арбітражу призначені сторонами члени арбітражу обирають спільним рішенням. У розгляді спору арбітражем беруть участь представники обох сторін. Розгляд триває не більше 10 днів, але за клопотанням більшості членів арбітражу строк може бути подовжений до 20 днів. Рішення арбітражу приймається більшістю голосів його членів і є обов'язковим для сторін, якщо до початку його роботи вони про це домовилися.

Допомогу у вирішенні колективного трудового спору надає Національна служба посередництва та примирення — спеціальний державний орган, який створюється Президентом України з метою сприяння поліпшенню трудових відносин і запобігання виникненню колективних трудових спорів (конфліктів), їх прогнозування та сприяння своєчасному їх вирішенню, здійснення посередництва для вирішення таких спорів (конфліктів). При цьому рішення цієї служби мають рекомендаційний характер для всіх учасників конфлікту.

Однак, на жаль, не завжди всі ці примирні процедури дають бажані наслідки – іноді конфлікт залишається невирішеним. Тоді трудовий колектив, органи, які його представляють, мають право вдаватися до будь-яких передбачених законом заходів для досягнення своєї мети.

Запропонуйте, які заходи може використати трудовий колектив для досягнення своєї мети.

3. Страйк.

Одним із засобів боротьби трудящих за свої права протягом багатьох сторіч залишається страйк. **Страйк – це тимчасове колективне добровільне припинення роботи працівниками (невихід на роботу, невиконання своїх трудових обов'язків) підприємства, установи, організації (структурного підрозділу) з метою вирішення колективного трудового спору (конфлікту).**

Пригадайте, для досягнення якої мети можливе застосування страйку відповідно до Конституції України.

Страйк буде законним лише в тому випадку, коли використано всі інші передбачені законодавством процедури вирішення конфлікту. Закон передбачає порядок прийняття рішення про початок страйку, а також його проведення.

Ознайомтеся з витягом із Закону України «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)» та визначте, як приймається рішення про початок страйку і як організовується страйк.

Із Закону України «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)»

Стаття 19. Рішення про оголошення страйку

Рішення про оголошення страйку на підприємстві приймається за поданням виборного органу первинної профспілкової організації (профспілкового представника) чи іншої організації найманих працівників, уповноваженої згідно із статтею 3 цього Закону представляти інтереси найманих працівників, загальними зборами (конференцією) найманих працівників шляхом голосування і вважається прийнятим, якщо за нього проголосувала більшість найманих працівників або дві третини делегатів конференції (...).

Рекомендації щодо оголошення чи неоголошення галузевого або територіального страйку приймаються на галузевому або територіальному рівнях на конференції, зборах, пленумі чи іншому виборному органі представників найманих працівників та/або профспілок і надсилаються відповідним трудовим колективам чи профспілкам.

Наймані працівники підприємств галузі чи адміністративно-територіальних одиниць самостійно приймають рішення про оголошення чи неоголошення страйку на своєму підприємстві.

Страйк вважається галузевим чи територіальним, якщо на підприємствах, на яких оголошено страйк, кількість працюючих становить більше половини загальної кількості працюючих відповідної галузі чи території.

Нікого не може бути примушено до участі або до неучасті в страйку.

Орган (особа), який очолює страйк, зобов'язаний письмово попередити власника або уповноважений ним орган (представника) не пізніше як за сім днів до початку страйку, а в разі прийняття рішення про страйк на безперервно діючому виробництві — за п'ятнадцять днів.

Власник або уповноважений ним орган (представник) зобов'язаний у найкоротший строк попередити постачальників і споживачів, транспортні організації, а також інші заінтересовані підприємства, установи, організації щодо рішення найманих працівників про оголошення страйку.

Місцеперебування під час страйку працівників, які беруть у ньому участь, визначається органом (особою), що керує страйком, за погодженням із власником або уповноваженим ним органом (представником).

У разі проведення зборів, мітингів, пікетів за межами підприємства орган (особа), який очолює страйк, повинен повідомити про запланований захід місцевий орган виконавчої влади чи орган місцевого самоврядування не пізніше ніж за три дні.

Стаття 20. Керівництво страйком

Страйк на підприємстві очолює орган (особа), що визначається загальними зборами (конференцією) найманих працівників при прийнятті рішення про оголошення страйку.

Галузевий чи територіальний страйк очолює (координує) орган (особа), визначений конференцією, зборами, пленумом чи іншим виборним органом представників найманих працівників, профспілкових чи інших організацій працівників, уповноважених представляти відповідні трудові колективи.

Орган (особа), що очолює страйк, діє під час страйку в межах прав, передбачених цим Законом, інформує працівників про хід вирішення колективного трудового спору (конфлікту).

Повноваження органу (особи) як керівника страйку припиняються, якщо сторони підписали угоду про врегулювання колективного трудового спору (конфлікту), а також у разі прийняття рішення про відміну або про припинення страйку.

Будь-який страйк надзвичайно сильно впливає на нормальну життєдіяльність держави або регіону, де він відбувається. Однак особливо небезпечним є проведення страйку в окремих галузях. Саме тому закон забороняє організацію страйку за умов, якщо припинення працівниками роботи створює загрозу життю і здоров'ю людей (наприклад, працівниками «швидкої допомоги» чи пожежної охорони), довкіллю (працівниками атомної електростанції) або перешкоджає запобіганню стихійному лиху, аваріям, катастрофам, епідеміям та епізоотіям чи ліквідації їх наслідків.

Забороняється проведення страйку працівників (крім технічного та обслуговуючого персоналу) органів прокуратури, суду, Збройних сил України, органів державної влади, безпеки та правопорядку.

Також передбачено, що можлива заборона проведення страйків на строк до одного місяця в разі оголошення надзвичайного стану, у разі оголошення воєнного стану автоматично запроваджується заборона проведення страйків до моменту його відміни.

Крім того, у разі порушення порядку організації страйку або висунення учасниками страйку вимог політичного характеру він може бути визнаний судом незаконним.

Зазначимо, що участь у законному страйку не є порушенням трудової дисципліни і не може тягнути за собою застосування заходів дисциплінарного впливу, однак час участі в страйку не підлягає оплаті. Водночас за участь у страйку, визнаному незаконним, працівник може бути притягнутим до відповідальності.

Трудовий спор, індивідуальний трудовий спор, трудовий арбітраж, страйк.

1. Поясніть поняття: *трудовий спор, індивідуальний трудовий спор, трудовий арбітраж, страйк.*
2. Які органи мають повноваження розглядати та вирішувати індивідуальні трудові спори?
3. Який порядок вирішення колективних трудових спорів передбачено законодавством?
4. Який порядок організації страйку та його проведення?
5*. Висловіть свою думку, чи достатньою мірою забезпечено право працівників на страйк, передбачене Конституцією України.
6*. Поясніть, чому заборонено проведення страйку в окремих галузях господарства.
7*. У засобах масової інформації, мережі Інтернет знайдіть інформацію про колективні трудові спори, які виникали в нашій країні та за кордоном. Як ці конфлікти були розв'язані?

У 2010 р. в дні святкування 300-річчя прийняття Конституції Пилипа Орлика було споруджено пам'ятний знак на честь прийняття цього історичного документа біля стін Бендерської фортеці (м. Бендери, Придністровська Молдавська Республіка), там, де було прийнято цей документ.

§ 58. Оплата праці

Пригадайте, які умови є обов'язковими при укладанні трудового договору.

1. Заробітна плата.

Поступаючи на роботу, людина має на меті отримати кошти для свого існування. Тому кожен працівник повинен отримувати **заробітну плату — винагороду, обчислену, як правило, у грошовому вираз і, яку власник або уповноважений ним орган виплачує працівникові за виконану ним роботу**. Відповідно до Кодексу законів про працю, рівень заробітної плати залежить від складності та умов виконуваної роботи, професійно-ділових якостей працівника, результатів його праці та господарської діяльності підприємства, установи, організації. Держава визначає мінімальну заробітну плату, однак максимальний її рівень не обмежується.

Верховна Рада України визначає **мінімальну заробітну плату — оплату за найпростішу, некваліфіковану працю, нижче якої не може бути оплата праці за місяць**. Крім того, установлюється мінімальна погодинна оплата. При цьому важливо зазначити, що до встановленої державою мінімальної заробітної плати не включають різноманітні доплати, надбавки тощо — наприклад, за роботу в нічний час, за роботу у важких, шкідливих, особливо шкідливих умовах, премії до ювілейних дат, за винаходи та раціоналізаторські пропозиції, матеріальну допомогу. Мінімальна заробітна плата є гарантією держави, вона обов'язкова для будь-яких підприємств на території нашої держави, незалежно від форми власності, організаційно-правової форми підприємства тощо.

Заробітна плата складається з декількох структурних компонентів.

Головну частину заробітної плати становить ***основна заробітна плата***. Це винагорода, яка встановлюється за виконану працівником роботу й виплачується за виконання визначених норм праці — за певний робочий час, обсяг виконаної роботи тощо.

За досягнення в праці, винахідливість, за особливі умови праці тощо можуть установлюватися різноманітні доплати, надбавки, компенсації.

Так, у багатьох галузях господарства передбачаються надбавки за тривалу роботу в галузі, за наявність наукового ступеня, почесних чи спортивних звань, за знання та використання в роботі іноземних мов, за роботу з документами, що містять державну таємницю тощо. Ці виплати становлять ***додаткову заробітну плату***, іноді — це значна частка заробітної плати працівника.

До інших заохочувальних і компенсаційних виплат належать винагорода за підсумками роботи за рік, премії, компенсаційні та інші грошові й матеріальні виплати, які не передбачені актами чинного законодавства або які провадяться понад установлені норми — за рахунок підприємства та відповідно до колективних чи трудових договорів, контрактів.

2. Система оплати праці.

Робота, яку виконують працівники, надзвичайно різноманітна. Це необхідно враховувати при організації її оплати. Порівняємо декілька прикладів: токар працює на верстаті, самостійно обробляючи певну деталь; лікар чергує в бригаді «швидкої допомоги»; будівельна бригада виконує ремонт школи.

У першому випадку обсяг зробленого працівником за певний час залежить від нього самого — його вправної роботи, уміння повною мірою використовувати потенціал свого обладнання. Крім того, результати його праці легко обрахувати, визначивши кількість виготовлених ним деталей. У цьому випадку застосовується ***відрядна*** система оплати праці, тобто оплата залежить від кількості зроблених працівником виробів.

У другому випадку обсяг роботи, виконаної працівником, залежить не від нього — за одне чергування бригада отримає десять викликів, а за інше — жодного. Однак лікар у цьому не винний, отже, йому не можна встановлювати заробітну плату залежно від кількості викликів, які він обслуговує за чергування. Так само не залежить обсяг зробленого від працівника, який працює на конвеєрі, охоронця, пожежника, учителя тощо. У випадках, коли обсяг зробленого не залежить від працівника або ж недоцільно визначати результати за кількісним показником, заробітну плату визначають за відпрацьованим часом. Таку систему оплати називають ***почасовою***.

У третьому випадку замовник навряд чи буде обчислювати кількість робочих операцій будівельника — скільки цвяхів він забив, скільки дірок просвердлив. Водночас, замовник зацікавлений у тому, щоб робота не тривала занадто довго. Тому він може використати так звану ***акордну систему оплати*** праці — коли плата буде здійснюватися не за певну кількість операцій (хоча, звичайно, з врахуванням загального обсягу роботи) і не за відпрацьований час — адже тоді працівники будуть не зацікавлені в швидкому виконанні роботи, а разом за весь

заздалегідь визначений обсяг робіт. При цьому, як правило, в акордній системі оплати праці передбачають також певні доплати за дострокове виконання роботи, за високу якість робіт тощо.

Система оплати праці для кожної конкретної роботи та посади визначається колективним і трудовим договором із врахуванням особливостей цієї роботи.

3. Тарифна система оплати праці.

Нині в Україні для визначення рівня оплати праці працівників широко використовують тарифну систему оплати праці. Основою цієї системи є тарифна сітка, тарифні ставки, схеми посадових окладів і тарифно-кваліфікаційні характеристики (довідники). При цьому всі професії та посади розподіляють за розрядами тарифної сітки залежно від їх характеристик, складності роботи, необхідної для її виконання кваліфікації працівника. Законодавчо встановлюється розмір оплати — тарифна ставка працівника першого тарифного розряду. До цього розряду відносять працівників, які виконують найпростішу некваліфіковану роботу. Для кожного наступного тарифного розряду — усього тарифних розрядів двадцять п'ять — визначається тарифний коефіцієнт: від 1,06 для другого розряду до 3,93 для двадцять п'ятого. Розмір тарифної ставки кожного розряду визначається шляхом множення тарифної ставки першого розряду на тарифний коефіцієнт відповідного розряду.

Тарифна сітка, яка діє в Україні

Тарифні розряди	Тарифні коефіцієнти	Тарифні розряди	Тарифні коефіцієнти
1	1,00	14	2,21
2	1,06	15	2,35
3	1,12	16	2,5
4	1,18	17	2,66
5	1,24	18	2,83
6	1,3	19	3,01
7	1,37	20	3,25
8	1,47	21	3,41
9	1,57	22	3,5
10	1,66	23	3,71
11	1,78	24	2,8
12	1,92	25	3,93
13	2,07		

Крім тарифної сітки, важливе значення мають довідники спеціальностей, згідно з якими визначається належність посади до певного тарифного розряду. Крім того, передбачається, що за роботу в шкідливих умовах праці встановлюються доплата до 12 % тарифної ставки (окладу), а на роботах з особливо шкідливими умовами праці — до 24 % відповідно.

Треба зазначити, що встановлені тарифні ставки є мінімальними. Тому в колективному або трудовому договорі може бути передбачено збільшення заробітної плати, порівняно з передбаченою тарифною сіткою.

4. Особливості оплати праці в різних ситуаціях.

Законодавство передбачає особливості оплати праці в різних ситуаціях. Так, за роботу в надурочний час оплата здійснюється в подвійному розмірі. Так само в подвійному розмірі здійснюється оплата за роботу у святкові, неробочі та вихідні дні.

Підвищена оплата встановлюється за роботу в нічний час (з 22.00 до 6.00). Підвищення визначається колективним договором, але воно не може бути меншим 20 % за кожну годину відпрацьовану в нічний час.

Іноді виникають ситуації, коли працівник не з власної вини не виконав місячну норму виробітку — не було напівфабрикатів чи матеріалів, траплялися відключення електроенергії тощо. У цих випадках закон передбачає виплату працівникові заробітної плати не менше 2/3 установленої для нього тарифної ставки.

Кодекс законів про працю передбачає, що заробітна плата виплачується працівникам регулярно в робочі дні в строки, установлені колективним договором, але не рідше двох разів на місяць через проміжок часу, що не перевищує 16 календарних днів. Коли день виплати збігається із вихідним, святковим або неробочим днем, заробітна плата виплачується напередодні.

Заробітна плата, мінімальна заробітна плата.

1. Поясніть поняття: *заробітна плата, мінімальна заробітна плата.*
2. Як визначають елементи заробітної плати?
3. Які основні системи оплати праці?
4. Як здійснюється оплата праці за тарифною системою?
5. Порівняйте відрядну, почасову та акордну системи оплати праці.
6. Наведіть приклади професій, посад, для яких доцільно використати кожну із систем оплати праці.

7*. Дізнайтеся, яка система оплати праці використовується там, де працюють ваші батьки, знайомі. Які доплати, надбавки, компенсації їм виплачують?

8*. Висловіть свою точку зору щодо справедливості норм, що регламентують оплату праці у святкові, вихідні дні, нічний час та в інших особливих ситуаціях.

9*. Запропонуйте, яку систему оплати праці доцільно використати в кожному із запропонованих випадків:
а) бібліотекар дитячої бібліотеки;
б) майстер із встановлення металевих дверей;
в) викладач вищого навчального закладу;
г) спеціаліст із будівництва яхт;
д) медична сестра лікарні;
е) спеціаліст з ремонту взуття.

Практична робота № 8

Трудове право

У процесі трудової діяльності часом виникають конфліктні ситуації, у яких треба приймати рішення, застосовуючи норми трудового законодавства, з якими ви ознайомилися.

Розглянемо ситуацію.

Інженер В. протягом тривалого часу намагався перейти на роботу до проектного інституту. Нарешті йому вдалося знайти можливість для цього. Після співбесіди директор дав згоду на його прийом на роботу, наклав відповідну резолюцію на заяву та побажав успіху в роботі. Наступного дня В. прийшов на роботу, йому показали робоче місце, він ознайомився зі своїми обов'язками, але через 2 години йому стало погано. Було викликано «швидку допомогу», яка відвезла В. до лікарні, де було зроблено термінову операцію.

Лікування тривало місяць, а коли після одужання чоловік прийшов на робоче місце, начальник відділу, здивувавшись його появі, повідомив, що на його місце прийнято іншу людину, — адже наказ про прийом на роботу не був виданий. Чи допущено порушення закону?

Насамперед з'ясуємо факти, які мають значення для вирішення ситуації. Отже, працівник і керівник підприємства досягли згоди з усіх питань улаштування на роботу, погодили основні умови трудового договору. Про це свідчить заява працівника та накладена на неї резолюція. Більше того, наступного дня працівник був допущений до роботи (йому вказали робоче місце, ознайомили з трудовими обов'язками). Час перебування В. на лікарняному — один місяць — не дає підстави на його звільнення, це можливо лише в разі безперервного перебування на лікарняному протягом 4 місяців. Відповідно до Кодексу законів про працю, якщо працівник був допущений до роботи раніше, ніж виданий наказ про його прийом на роботу, трудовий договір уважається укладеним. Отже, начальник відділу в цьому випадку не правий. По-перше, він не має права приймати рішення про прийом або звільнення з роботи. По-друге, незважаючи на те, що наказ про прийом на роботу не виданий, у зв'язку з тим, що працівник був допущений до роботи, він уважається таким, що прийнятий на

роботу. Звідси випливає, що працівник може бути звільнений лише в установленому порядку, за наявності підстав, передбачених КЗпП. Отже, дії начальника відділу є неправомірними, закон порушений.

Спробуємо розв'язати задачі-ситуації.

Розглянемо приклади.

1. 28 жовтня до вас звернувся за допомогою знайомий. Він працював протягом 20 років водієм, має І клас та право водіння всіх типів транспортних засобів. За роботу отримував неодноразові заохочення. Разом із ним працює молодий хлопець, стаж якого 3 роки, має ІІІ клас водіння. Нещодавно одна з автомашин заводу вийшла з ладу, отже, один із водіїв виявився зайвим. 12 вересня вашого знайомого було попереджено про звільнення за скороченням штатів із 12 жовтня. Чоловік уважає, що його було незаконно звільнено з роботи. Які питання вам необхідно з'ясувати додатково для того, щоб дати йому відповідь? Сформулюйте відповідь на підставі тих відомостей, які у вас є, уважаючи, що ваш знайомий розповів усі обставини.

2. 32-річний М. та 17-річний П. працювали автослюсарями. Одного разу взимку на підприємстві сталася аварія тепломережі, роботи довелося припинити внаслідок низької температури. Адміністрація видала наказ про переведення бригади автослюсарів, у тому числі М. та П., на роботу слюсарями-сантехніками строком на тиждень для участі в ліквідації аварії. Однак працівники відмовилися виконати наказ та продовжували приходити на свої звичайні місця роботи, пояснюючи тим, що вони заключили угоду на роботу саме автослюсарями, до того ж заробітна плата сантехніка набагато менше. Незважаючи на це, М. та П. було звільнено з роботи за прогул. Чи відповідають законодавству дії працівників та адміністрації?

3. До директора малого підприємства звернулися з проханням про прийом на роботу М., А. та П. 17-річний випускник школи М. раніше не працював; А. має 30-річний стаж роботи за спеціальністю, за якою вона поступає на роботу, велику кількість заохочень за працю, П. працював до армії на цьому ж підприємстві. Усіх їх було прийнято на роботу. У наказі, що було видано і з яким М., А., П. були ознайомлені, зазначалося, що вони прийняті на роботу з випробувальним строком один місяць. Коли минув місяць, усіх їх було звільнено з роботи як таких, що не пройшли випробувального строку. Оцініть дії адміністрації щодо кожного з працівників.

4. 16-річний лаборант С. поступив на роботу в серпні. У грудні він звернувся до директора заводу з проханням надати йому двотижневу відпустку для поїздки до родичів разом із батьками, які отримали відпустку на іншому підприємстві. Однак адміністрація відмовила йому, пояснюючи це, по-перше, виробничими обставинами та, по-друге,

тим, що він відпрацював на підприємстві менше 6 місяців. Однак С. не погодився з аргументами адміністрації. Хто правий?

5. Громадянин Ю. працював викладачем у торгово-економічному інституті. За запрошенням керівництва заводу «Електрон» вирішив перейти на завод керівником наукової групи. Перехід на завод за погодженням з адміністрацією інституту провадився в порядку переводу. Коли Ю. звільнився з інституту та прийшов до відділу кадрів заводу, йому було відмовлено в прийнятті на роботу. Як пояснив директор заводу, за час оформлення переводу було знайдено більш кваліфікованого працівника. Як діяти громадянину Ю., чи порушено закон?

6. Громадянин П. влаштувався на роботу в конструкторське бюро на посаду інженера-конструктора з випробувальним строком три місяці. Коли цей строк закінчився, йому запропонували подовжити його ще на 3 місяці. Він погодився, але наприкінці цього додаткового строку його було звільнено як такого, який не витримав випробування. Чи відповідають дії адміністрації вимогам закону?

7. Громадянин К. працював монтажником, але потім захворів. Медична комісія визнала його нездатним виконувати попередню роботу. У зв'язку з цим адміністрація видала наказ про його переведення на роботу обліковцем. Однак К. не погодився з цим і зажадав поновити його на попередній роботі, мотивуючи це тим, що він не давав згоди на переведення. Хто правий у цій ситуації, як її вирішити?

8. 16-річна Г. працювала оператором ЕОМ у конструкторському бюро та заочно навчалась у технікумі. Згідно з правилами внутрішнього розпорядку, її робочий тиждень становив 38 годин. Навесні вона звернулася до адміністрації з проханням надати їй відпустку для здачі екзаменів у технікумі в червні, а одразу після цього надати чергову щорічну відпустку. Адміністрація відмовила дівчині, мотивуючи це хворобою кількох працівниць, які виконували ці ж функції, та надзвичайним напруженням у роботі. Чи є тут порушення трудового законодавства?

9. 18 жовтня 2000 р. в неділю біля кафе «Щекавиця» під час бійки в стані сильного алкогольного сп'яніння були затримані викладач профтехучилища П. та фрезерувальник заводу «Кінап» Р. Було складено протокол про дрібне хуліганство, а винуватців після протверезіння піддано адміністративному штрафу. Про їхню поведінку повідомлено за місцем роботи. Внаслідок затримання на пошті повідомлення в профтехучилищі було отримано лише 21 березня 2001 р., а заводом — 13 січня. Після отримання повідомлення адміністрація заводу зажадала від Р. пояснення та оголосила йому догану. П. на час отримання повідомлення перебував на лікарняному, вийшов із якого лише 11 квітня 2001 р. Після цього від нього було взято пояснення та 20 квітня 2001 р. видано наказ про звільнення з роботи за аморальний вчинок. Дайте оцінку подіям.

§ 59–60. Соціальний захист в Україні

Пригадайте, яке визначення держави Україна дає стаття 1 Конституції України.

1. Поняття «соціальний захист».

Поняття «соціальна держава», якою, відповідно до Конституції України, є наша держава, передбачає державну підтримку громадян, які з об'єктивних причин не мають можливості самостійно себе забезпечити. Для цього в державі створюється та діє **система соціального захисту — система економічних, правових, організаційних та інших заходів держави щодо забезпечення соціальних прав і гарантій громадян**. Система соціального захисту призначена насамперед для забезпечення допомоги держави тим громадянам, яким вона необхідна у зв'язку з віком, станом здоров'я, соціальним становищем, недостатнім забезпеченням засобами існування тощо.

Система соціального захисту включає цілий ряд елементів. Це виплата пенсій, різноманітна матеріальна допомога, компенсації, система обслуговування хворих, дітей, осіб похилого віку тощо. Система соціального захисту також передбачає розробку та фінансування з місцевого та державного бюджетів соціальних програм — охорони здоров'я, будівництва доступного житла, запобігання безробіттю та допомоги тим, хто втратив роботу.

Однією з найважливіших складових системи соціального захисту є соціальне забезпечення. Воно передбачає захист від різноманітних соціальних проблем. Це, зокрема, втрата роботи, інвалідність, тимчасова втрата працездатності, похилий вік, втрата годувальника тощо.

Правові основи системи соціального захисту закріплено в Конституції України, а також у Законах України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування», «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні», «Про соціальний захист дітей війни» тощо.

2. Соціальне страхування в Україні.

Одним із важливих елементів системи соціального захисту є соціальне страхування.

Загальнообов'язкове державне соціальне страхування — це система прав, обов'язків і гарантій, що передбачає надання соціального захисту. Воно включає матеріальне забезпечення громадян у разі хвороби, повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом, за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати страхових внесків

власником або уповноваженим ним органом, громадянами, а також бюджетних та інших джерел, передбачених законом.

Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування передбачають декілька його видів — пенсійне страхування, страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням; медичне страхування; страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності; страхування на випадок безробіття та інші види страхування, передбачені законами України.

Загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню підлягають усі особи, які працюють за трудовим договором, незалежно від того, де вони працюють, а також особи, які самостійно забезпечують себе роботою, — члени творчих спілок, адвокати, нотаріуси тощо.

Для забезпечення збору коштів і здійснення виплат застрахованим особам створено страхові фонди — некомерційні самоврядні організації. Для управління фондами створюються правління, у яких представлена держава та ті, хто платять страхові внески, — об'єднання роботодавців.

3. Система пенсійного забезпечення в Україні.

Найпоширенішою формою соціального забезпечення, з якою стикається значна кількість громадян України, є отримання різноманітних пенсій. **Пенсія — щомісячна виплата в солідарній системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, яку отримує застрахована особа в разі досягнення нею передбаченого законо-**

давством пенсійного віку чи визнання її інвалідом або яку отримують члени сім'ї такої особи у випадках, визначених законом.

Ознайомтеся з витягом із Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» та визначте особливості кожного рівня системи пенсійного забезпечення.

Із Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»

Стаття 2. Структура системи пенсійного забезпечення в Україні

1. Система пенсійного забезпечення в Україні складається з трьох рівнів.

Перший рівень — це солідарна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування (далі — солідарна система), що базується на засадах солідарності й субсидування та здійснення виплати пенсій і надання соціальних послуг за рахунок коштів Пенсійного фонду на умовах та в порядку, передбачених цим Законом.

Другий рівень — накопичувальна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування (далі — накопичувальна система пенсійного страхування), що базується на засадах накопичення коштів застрахованих осіб у Накопичувальному фонді та здійснення фінансування витрат на оплату договорів страхування довічних пенсій і одноразових виплат на умовах та в порядку, передбачених законом.

Третій рівень — система недержавного пенсійного забезпечення, що базується на засадах добровільної участі громадян, роботодавців та їхніх об'єднань у формуванні пенсійних накопичень з метою отримання громадянами пенсійних виплат на умовах та в порядку, передбачених законодавством про недержавне пенсійне забезпечення.

2. Перший та другий рівні системи пенсійного забезпечення в Україні становлять систему загальнообов'язкового державного пенсійного страхування.

Другий та третій рівні системи пенсійного забезпечення в Україні становлять систему накопичувального пенсійного забезпечення.

4. Громадяни України можуть бути учасниками та отримувати пенсійні виплати одночасно з різних рівнів системи пенсійного забезпечення в Україні. Обов'язковість участі або обмеження щодо участі громадян у відповідних рівнях системи пенсійного забезпечення в Україні та отримання пенсійних виплат установлюються законами з питань пенсійного забезпечення.

Солідарна система пенсійного забезпечення передбачає, що всі сплачені внески йдуть в «один кошик» і кошти сьогоднішніх працюючих використовуються для виплати пенсій тим, хто вже залишив роботу й отримує пенсію. Отже, фактично, кожне наступне покоління «утримує» за рахунок свого заробітку, відрахування з якого надходять до солідарного накопичувального фонду, старші покоління.

На відміну від солідарної системи в накопичувальній кошти надходять до персонального пенсійного рахунку працівника. При цьому кошти з цього рахунку можуть витрачатися на виплату пенсій чи допомог лише тій особі, від якої ці кошти надійшли. При цьому накопичувальна система включає другий рівень, який є загальнообов'язковим, та третій, який є добровільним.

Рівень пенсійного страхування	Перший	Другий	Третій
Характеристика системи	Солідарна система державного пенсійного страхування	Накопичувальна система державного пенсійного страхування	Накопичувальна система недержавного пенсійного забезпечення
Обов'язковість участі	Загальнообов'язковий	Загальнообов'язковий	Добровільний
Пенсії, що виплачуються за рахунок даного рівня	Пенсія за віком; пенсія по інвалідності внаслідок загального захворювання (у тому числі каліцтва, не пов'язаного з роботою, інвалідності з дитинства); пенсія у зв'язку з втратою годувальника	Довічна пенсія з установленим періодом; довічна обумовлена пенсія; довічна пенсія подружжя; одноразова виплата	

Внески до різних рівнів пенсійної системи вносять як роботодавці, так і працівники. Однією з умов отримання пенсії та її визначення є страховий стаж, наявний в особи, тобто час, протягом якого особа та її роботодавець сплачують страхові внески, не менші від встановленої суми, до Пенсійного фонду України.

4. Види пенсій, які сплачуються із солідарного фонду.

Пенсії в Україні нині можуть виплачуватися як за рахунок солідарної системи, так і за рахунок накопичувальної.

Пригадайте, які пенсії сплачують за рахунок солідарної пенсійної системи.

Нині найбільша кількість громадян України отримує ***пенсії за віком***. Особи мають право на призначення пенсії за віком після досягнення чоловіками 60 років, жінками — 55 років та наявності страхового стажу,

не менше 5 років. Мінімальна пенсія за віком за наявності в чоловіків 25, а у жінок 20 років страхового стажу встановлюється в розмірі прожиткового мінімуму, визначеного законом, для осіб, які втратили працездатність. Зазначимо, що для деяких спеціальностей та професій, працівники яких працюють у шкідливих або особливо важких умовах, установлено пільгові умови виходу на пенсію. Так, шахтарі та особи, які працюють на особливо важких роботах чи в особливо шкідливих умовах (за спеціальним списком), мають право виходу на пенсію на 10 років раніше встановленого віку, трактористи, які працюють у сільському господарстві, — на 5 тощо.

Однак у житті трапляються випадки, коли людина повністю або частково втрачає працездатність раніше, ніж досягає пенсійного віку. Причиною можуть стати травми, хвороби тощо. Якщо, утративши працездатність, людина визнана інвалідом, їй призначається ***пенсія за інвалідністю***.

Пенсія за інвалідністю призначається незалежно від того, чи працювала людина в той час, коли вона втратила працездатність. Залежно від ступеня втрати працездатності визначено три групи інвалідності, найтяжчою з яких є перша. Для отримання пенсії за інвалідністю особа повинна мати певний страховий стаж, який залежить від віку, коли особа втратила працездатність, стала інвалідом. Пенсія за інвалідністю залежить від групи інвалідності. Інвалідам I групи призначається пенсія в розмірі 100 % пенсії за віком; інвалідам II групи — 90 % пенсії за віком; інвалідам III групи — 50 % пенсії за віком.

Чимало людей у своєму житті з тих чи інших причин матеріально повністю або значною мірою залежать від інших осіб, отримують від них кошти на існування. Це можуть бути неповнолітні діти, батьки, які досягли пенсійного віку, батьки, діти чи дружина або чоловік, які є інвалідами. У цьому випадку смерть годувальника — особи, яка забезпечувала коштами для існування непрацездатного члена сім'ї, призводить до проблем цих осіб-утриманців. Саме тому закон передбачає встановлення та виплату ***пенсій у зв'язку з втратою годувальника***.

Ознайомтеся з витягом із Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» та визначте, хто і за яких умов має право на пенсію у зв'язку з втратою годувальника.

Із Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»

Стаття 36. Умови призначення пенсії у зв'язку з втратою годувальника

1. Пенсія у зв'язку з втратою годувальника призначається непрацездатним членам сім'ї померлого годувальника, які були на його

утриманні, за наявності в годувальника на день смерті страхового стажу, який був би необхідний йому для призначення пенсії по інвалідності, а в разі смерті пенсіонера або осіб, зазначених у частині другій статті 32 цього Закону, — незалежно від тривалості страхового стажу. При цьому дітям пенсія у зв'язку з втратою годувальника призначається незалежно від того, чи були вони на утриманні годувальника.

Батьки і чоловік (дружина) померлого, які не були на його утриманні, мають право на пенсію у зв'язку з втратою годувальника, якщо втратили джерело засобів до існування.

2. Непрацездатними членами сім'ї вважаються:

1) чоловік (дружина), батько, мати, якщо вони є інвалідами або досягли пенсійного віку, передбаченого статтею 26 цього Закону;

2) діти (у тому числі діти, які народилися до закінчення терміну 10 місяців з дня смерті годувальника) померлого годувальника, які не досягли 18 років або старші цього віку, якщо вони стали інвалідами до досягнення 18 років.

Діти, які навчаються за денною формою навчання в загальноосвітніх навчальних закладах системи загальної середньої освіти, а також професійно-технічних, вищих навчальних закладах, — до закінчення такими дітьми навчальних закладів, але не довше ніж до досягнення ними 23 років, та діти-сироти — до досягнення ними 23 років незалежно від того, навчаються вони чи ні;

3) чоловік (дружина), а в разі їхньої відсутності — один з батьків або брат чи сестра, дідусь чи бабуся померлого годувальника незалежно від віку й працездатності, якщо він (вона) не працюють і зайняті доглядом за дитиною (дітьми) померлого годувальника до досягнення нею (ними) 8 років.

3. До членів сім'ї, які вважаються такими, що були на утриманні померлого годувальника, відносяться особи, зазначені в частині другій цієї статті, якщо вони:

1) були на повному утриманні померлого годувальника;

2) одержували від померлого годувальника допомогу, що була для них постійним і основним джерелом засобів до існування (...).

4. Усиновлені діти мають право на пенсію у зв'язку з втратою годувальника нарівні з рідними дітьми.

6. Неповнолітні діти, які мають право на пенсію у зв'язку з втратою годувальника, зберігають це право і в разі їх усиновлення.

7. Положення цього Закону, що стосуються сім'ї померлого, відповідно поширюються і на сім'ю особи, визнаної безвісно відсутньою або оголошеною померлою у встановленому законом порядку.

Законом України «Про пенсійне забезпечення» також передбачене право на отримання окремими категоріями працівників ***пенсії за вислугу років***. Необхідно зазначити, що право на призначення пенсії за вислугою років не пов'язане з досягненням певного віку, не потрібне

і визнання цієї особи непрацездатною. Основною умовою призначення пенсії за вислугою є наявність певного стажу роботи за визначеною професією. При цьому пенсія за вислугою років може бути призначена лише за умови, коли особа припинить роботу за спеціальністю, яка дала їй право на отримання цієї пенсії.

Право на пенсію за вислугою років мають окремі категорії працівників авіації та льотно-випробного складу, робітники локомотивних бригад на залізничному транспорті та метрополітені, водії вантажних автомобілів, які працюють у рудниках, рудних кар'єрах на вивезенні вугілля, сланцю, руди, породи, моряки, які працюють на суднах морського, річкового флоту і флоту рибної промисловості. Право на пенсію за вислугою років надається тим, хто працює в польових геологорозвідувальних, пошукових, топографо-геодезичних, геофізичних, гідрографічних, гідрологічних, лісовпорядних і розвідувальних експедиціях. Також право на пенсію за вислугою мають деякі категорії артистів, учителі, лікарі, медичні сестри, а також спортсмени — заслужені майстри спорту, майстри спорту міжнародного класу — члени збірних команд України при загальному стажі роботи не менше 20 років.

Нині в 76 країнах світу встановлено однаковий вік виходу на пенсію для чоловіків і жінок. У 55 державах для жінок установлено нижчий пенсійний вік, аніж чоловікам. При цьому в 41 державі різниця пенсійного віку становить п'ять років, у 12 країнах — 1,5–4,5 роки, а в Бельгії та Швейцарії — лише один рік.

У 46 державах світу заборонено одночасно отримувати заробітну плату та пенсію без будь-яких обмежень, у 20 — для отримання пенсії передбачено певні обмеження і лише у 12 — пенсію та заробітну плату отримують одночасно без будь-яких обмежень (Канада, Франція, Нідерланди, Норвегія, Словаччина).

5. Пенсії, які сплачують із накопичувального фонду.

Кошти накопичувального фонду використовуються для виплати різних видів пенсій. Після досягнення пенсійного віку, особа має право отримати один із видів ***довічної пенсії***.

Це може бути довічна пенсія з установленим періодом — щомісячна виплата, яка здійснюється протягом життя пенсіонера, але не менше ніж протягом десяти років із дня її призначення. Якщо пенсіонер помре раніше цього строку, право на отримання призначеної довічної пенсії протягом установленого періоду мають спадкоємці, зазначені в договорі страхування довічної пенсії або визначені відповідно до закону.

Другий варіант — довічне отримання пенсії обумовленого розміру протягом життя пенсіонера.

Подружжя може укласти договір отримання довічної пенсії. У цьому випадку пенсія сплачується пенсіонерові, а в разі його смерті — другому з подружжя, який досягнув пенсійного віку, протягом усього життя.

У деяких випадках застрахована особа має право на отримання одноразової виплати. Ця виплата, як правило, здійснюється у випадку, коли сума, накопичена на пенсійному рахунку особи, замала для забезпечення довічних виплат.

Крім того, особа має право заздалегідь укласти договір про додаткове пенсійне забезпечення з недержавними пенсійними фондами. У цьому випадку протягом певного періоду працівник сплачує пенсійні внески до цього недержавного фонду, а після досягнення пенсійного віку отримує з фонду додаткову пенсію.

Соціальний захист, соціальне страхування, пенсія, пенсія за віком, пенсія за інвалідністю, пенсія у зв'язку з втратою годувальника, пенсія за вислугу років, довічна пенсія.

1. Поясніть поняття: *соціальний захист, соціальне страхування, пенсія, пенсія за віком, пенсія за інвалідністю, пенсія у зв'язку з втратою годувальника, пенсія за вислугу років, довічна пенсія.*
2. Які види соціального захисту ви знаєте?
3. Назвіть види загальнообов'язкового державного соціального страхування та поясніть призначення кожного з них.
4. Які види пенсій передбачені законодавством України?
5. Які умови для призначення та отримання пенсій різного віку передбачено українським законодавством?

6*. Висловіть свою думку щодо того, які фактори необхідно врахувати людині, коли вона обирає вид пенсії, що буде їй сплачуватися з накопичувального фонду.

7*. Проаналізуйте відповідність між нормами пенсійного законодавства та нормами моралі.

8*. Визначте, чи мають право зазначені особи на отримання пенсії із солідарного фонду і якщо мають, укажіть на яку:

а) чоловік-слюсар, 57 років, має 39 років страхового стажу;

б) жінка-швачка, 56 років, 28 років страхового стажу;

в) хлопчик 12 років, у якого при виконанні трудових обов'язків загинув батько-шахтар;

г) чоловік-водій, 22 роки, 3 роки страхового стажу, який унаслідок отриманих під час роботи травм утратив працездатність і став інвалідом;

д) жінка-поштар, 58 років, має 4 роки страхового стажу.

ПІДСУМКОВІ ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ ДО V ТА VI РОЗДІЛІВ

«Господарське право України», «Трудове право України. Соціальний захист»

1. Поясніть поняття: *підприємство, командитне товариство, господарські санкції, колективний договір, надурочні роботи, страйк, соціальний захист.*
2. Поясніть порядок створення та реєстрації суб'єктів підприємницької діяльності.
3. Дайте характеристику різних видів організаційно-правових форм підприємств, передбачених законодавством України.
4. Які особливості господарсько-правової відповідальності?
5. Яке значення, на вашу думку, мають колективний та трудовий договір для кожного працівника?
6. Охарактеризуйте особливості трудових прав та обов'язків неповнолітніх.

7*. Висловіть свою думку щодо доцільності передбачених законом процедур досудового урегулювання господарських спорів.

8*. Висловіть свою думку щодо справедливості обмежень на заняття підприємницькою діяльністю, передбачених законодавством України

9*. Висловіть свою думку щодо того, чи достатньою мірою забезпечено права працівників у колективних та індивідуальних трудових спорах.

10. Порівняйте:
    а) пенсію за віком, пенсію за інвалідністю та пенсію за вислугою років;
    б) переведення та переміщення працівника;
    в) приватне та публічне акціонерне товариство;
    г) матеріальну та дисциплінарну відповідальності;
    д) погодинну, відрядну та акордну системи оплати праці.

11. Визначте відповідність між організаційно-правовими формами підприємств та їх характеристиками

1 повне товариство	**А** господарське товариство, яке має статутний фонд, поділений на визначену кількість часток однакової номінальної вартості й несе відповідальність за зобов'язаннями тільки майном товариства
2 товариство з обмеженою відповідальністю	**Б** господарське товариство, усі учасники якого несуть солідарну відповідальність за зобов'язаннями товариства всім своїм майном
3 товариство з додатковою відповідальністю	

4	акціонерне товариство	**В**	господарське товариство, статутний фонд якого поділений на частки, розмір яких визначений установчими документами, учасники якого несуть відповідальність лише в межах своїх вкладів
5	командитне товариство	**Г**	господарське товариство, статутний фонд якого поділений на частки, розмір яких визначений установчими документами, а учасники якого несуть відповідальність у разі недостатності майна товариства у розмірі, однаково кратному розміру вкладу кожного з учасників

12. Оберіть **ОДНУ** правильну відповідь.

1. У якому випадку діяльність особи (осіб) є підприємницькою діяльністю?

А водій улаштувався працювати у фірму «Супертаксі»
Б художник намалював картину та подарував її місцевому музею
В група хлопців організувала підприємство з ремонту побутової техніки
Г учень 9 класу на прохання сусідки відремонтував паркан, отримавши за це невелику винагороду
Д група жителів Одеси створила благодійний фонд для надання допомоги інвалідам за рахунок добровільних пожертв

2. На яку особу поширюватимуться норми КЗпП?

А слюсар, який працює в приватній фірмі
Б військовослужбовець-майор Збройних сил України
В дипломат-співробітник посольства Молдови в Україні
Г водій, який самостійно працює на власному автомобілі-таксі
Д приватний підприємець, який сам здійснює торгівлю у власному магазині

3. Який максимальний строк випробування може бути призначений робітникам?

А 2 тижні
Б 1 місяць
В 2 місяці
Г 3 місяці
Д 6 місяців

4. Після закінчення 9-го класу 15-річний хлопець вирішив уперше влаштуватися працювати. Який документ є обов'язковим для подання при прийомі на роботу в цьому випадку?

А свідоцтво про народження
Б свідоцтво про отримання базової середньої освіти
В характеристика з місця навчання
Г документ, що підтверджує реєстрацію за місцем проживання
Д трудова книжка

5. У якому випадку порушено порядок призначення випробування при прийомі на роботу?
   А громадянину П., 19 років, улаштовується токарем, призначено випробування строком 3 тижні
   Б громадянину Ч., 42 роки, улаштовується на роботу матросом, призначено випробування строком 3 місяці
   В громадянці М., 27 років, матері неповнолітньої дитини, улаштовується на роботу касиром, призначено випробування строком 7 тижнів
   Г громадянці Ю., 24 роки, улаштовується економістом, призначено випробування строком 3 місяці
   Д громадянину Б., 53 роки, улаштовується на роботу головним інженером заводу, за згодою профспілки призначено випробування строком 6 місяців

6. У якому випадку норми трудового законодавства **НЕ** було порушено?
   А для ліквідації аварії системи енергопостачання монтажника В., 17 років, без його згоди переведено строком на 2 тижні на посаду електрика
   Б охоронцю П., 27 років, у якого народилася дочка, відмовлено в наданні відпустки без збереження заробітної плати на його прохання
   В автомеханіка, 56 років, попереджено про звільнення з роботи за скороченням штатів через 3 тижні
   Г лікар звільнений із роботи у зв'язку з виявленою невідповідністю займаній посаді за станом здоров'я та згодою профспілкового комітету
   Д у зв'язку із втратою цінних інструментів видано наказ директора монтажного управління про звільнення з роботи муляра без згоди профспілкового комітету

7. Для кого з працівників на їхнє прохання обов'язково встановлюється неповний робочий час?
   А 19-річний лаборант, який працює на рентгенівському апараті та піддається впливу опромінювання
   Б 17-річний токар
   В 34-річний теслія, який працює на авторемонтному заводі
   Г 21-річна ткаля, яка доглядає 5-річну дитину
   Д 32-річний водій автомобіля, який працює в нічну зміну

VII розділ

СІМЕЙНЕ ПРАВО УКРАЇНИ

§ 61. Основи сімейного права

1. Сімейні відносини.

Однією з найважливіших сфер життя людини є сімейне життя. Адже кожна людина має батьків, більшість виростає в сім'ї, а ставши дорослою, створює власну. В процесі життя родини виникають різноманітні питання та проблеми, які потребують відповідного врегулювання. Частина цих відносин регулюється нормами моралі, однак чимало з них є досить важливими не лише для окремої особи чи сім'ї, а й для всього суспільства. Саме тому такі відносини потребують регулювання нормами права. **Галузь права, норми якої регулює сімейні особисті немайнові та майнові відносини, що випливають із шлюбу, належності до сім'ї, спорідненості, називають сімейним правом.**

Певні норми, що стосуються сімейного права містяться в Конституції України.

Знайдіть у Конституції України норми, які стосуються сімейних правовідносин.

Основним нормативним актом України, який регулює відносини в галузі шлюбно-сімейних відносин, є ***Сімейний кодекс України***. Він набув чинності з 1 січня 2003 р. Сімейний кодекс України складається із семи розділів, які регулюють різні інститути сімейного права.

Ознайомтеся з текстом Сімейного кодексу України та визначте, яким правовим інститутам, явищам присвячено кожен із розділів.

Норми Сімейного кодексу регулюють порядок укладання та припинення шлюбу, взаємні права подружжя, батьків і дітей тощо. Крім цього, у цій сфері діють також інші Закони України — «Про державну допомогу сім'ям з дітьми», «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді», що надають додаткові гарантії дітям, молоді, сім'ям.

Потрібно зазначити, що регулювання сімейних відносин може здійснюватися не лише нормативно-правовими актами, а й за домовленістю (договором) між учасниками відносин, якщо це не суперечить вимогам Сімейного кодексу, інших законів і моральним засадам суспільства. При вирішенні сімейного спору суд може врахувати місцевий звичай, а також звичай національної меншини, до якої належать сторони або одна з них. Однак застосування звичаю можливе лише за заявою заінтересованої сторони, а також якщо звичай не суперечить вимогам законодавства та моральним засадам суспільства.

Сімейні правовідносини мають певні особливості. Передусім їхніми учасниками можуть бути лише фізичні особи. Юридичні особи не можуть бути суб'єктами сімейних правовідносин. Друга особливість сімейних правовідносин — переважно тривалий характер. У багатьох випадках вони обмежені лише тривалістю життя членів сім'ї, хоча окремі права та обов'язки мають чітко визначену тривалість.

Нині в Україні, як і в більшості сучасних демократичних держав, спостерігається тенденція мінімізації втручання держави в сімейні правовідносини. Це означає, що держава регулює лише ті сімейні відносини, які не можна врегулювати без втручання держави. Сімейний кодекс України визначає, що «сімейні відносини регулюються лише в тій частині, у якій це є допустимим і можливим з точки зору інтересів їхніх учасників та інтересів суспільства». При цьому регулювання сімейних відносин здійснюється з урахуванням права на таємницю особистого життя їхніх учасників, їхнього права на особисту свободу та недопустимості свавільного втручання в сімейне життя, а також із максимально можливим урахуванням інтересів дитини, непрацездатних членів сім'ї, відповідно до моральних засад суспільства.

Конституція України та Сімейний кодекс закріплюють ***принцип рівності жінки та чоловіка в сімейних відносинах*** — вони мають рівні права на майно, виховання дітей тощо, а також проголошує неприпустимість надання привілеїв чи обмеження прав учасників сімейних правовідносин залежно від етнічного походження, раси, їхніх релігійних чи політичних поглядів тощо.

2. Сім'я.

Одним з основних понять сімейного права є сім'я. Закон визначає, що «сім'я є первинним та основним осередком суспільства».

Висловіть своє припущення, хто визнані членами сім'ї, які підстави її виникнення потрібно передбачити.

Сімейний кодекс передбачає, що **до сім'ї входять особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки**.

Отже, ознаками сім'ї кодекс визначає взаємне проживання, спільне ведення господарства та спільний побут, а також наявність взаємних прав та обов'язків. Права члена сім'ї надаються і одинокій особі.

Закон передбачає особливі випадки, коли членами сім'ї визнаються особи, які не проживають спільно. Так, якщо внаслідок життєвих обставин (навчання, робота, лікування тощо), які визнано поважними причинами, окремо проживають чоловік і дружина, вони все одно вважаються сім'єю. Так само дитина, яка не проживає спільно з батьками, залишається членом сім'ї своїх батьків.

Закон передбачає підстави, за якими може бути створено сім'ю. Ними є укладання шлюбу, кровне споріднення (саме за цією підставою діти є членами сім'ї рідних — біологічних — батьків), усиновлення (у цьому випадку діти є членами сім'ї своїх усиновлювачів — юридичних батьків).

Закон гарантує право кожної особи, яка досягла шлюбного віку, на створення сім'ї. В окремих випадках можливе створення сім'ї і особою, яка не досягла такого віку, а також незалежно від віку особою, яка народила дитину.

3. Захист сімейних прав та інтересів.

Держава встановила норми, згідно з якими вона забезпечує охорону сім'ї, дитинства, материнства, батьківства, створює умови для зміцнення сім'ї. **Для захисту своїх законних сімейних прав та інтересів особа має право звернутися до суду, а в окремих випадках до органу опіки й піклування.** Таке право надається особі, яка досягла 14-річного віку. При цьому законом визначено способи захисту, які може використати суд для захисту цих прав.

30-річному аргентинцю Орландо де Роха відмовила жінка, до якої він протягом тривалого часу залицявся. У відповідь він подав на неї позов до суду на суму понад 1000 доларів, які він витратив за цей час на купівлю квітів, подарунків та оплату поштових витрат.

У 1994 р. майже 5000 молодих дружин в Індії було вбито чоловіками за те, що їхнє придане було недостатньо великим.

47-річний Мухамед Мурат, чиновник міністерства оборони Об'єднаних Арабських Еміратів, 11 разів вступав у шлюб. У нього, як і дозволено правовірному мусульманину, 4 дружини. Одну він поховав, з шістьма розлучився. Про точну кількість своїх дітей він лише здогадується.

68-річний житель Нігерії одружувався 201 раз. Нині в нього 4 дружини. Уперше він одружився у 20 років, коли його як постійного другорічника виключили зі школи, у 200-й раз — у 2004 р., коли розлучився зі своєю 40-річною дружиною і взяв нову. Останній шлюб узяв у 2006 р.

Ознайомтеся з витягом із Сімейного кодексу України та визначте, які способи захисту сімейних прав доцільно використати в різних ситуаціях.

Із Сімейного кодексу України

Стаття 18. Захист сімейних прав та інтересів

(...) 2. Суд застосовує способи захисту, які встановлені законом або домовленістю (договором) сторін.

Способами захисту сімейних прав та інтересів зокрема є:

1) встановлення правовідношення;
2) примусове виконання добровільно не виконаного обов'язку;
3) припинення правовідношення, а також його анулювання;
4) припинення дій, які порушують сімейні права;
5) відновлення правовідношення, яке існувало до порушення права;
6) відшкодування матеріальної та моральної шкоди, якщо це передбачено цим Кодексом або договором;
7) зміна правовідношення;
8) визнання незаконними рішень, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб.

Стаття 19. Участь органу опіки та піклування в захисті сімейних прав та інтересів

1. У випадках, передбачених цим Кодексом, особа має право на попереднє звернення за захистом своїх сімейних прав та інтересів до органу опіки та піклування (...).

3. Звернення за захистом до органу опіки та піклування не позбавляє особу права на звернення до суду.

У разі звернення з позовом до суду орган опіки та піклування припиняє розгляд поданої йому заяви.

Запам'ятайте: сімейне право, сім'я.

1. Поясніть поняття: *сімейне право, сім'я.*
2. Які відносини вважаються сімейними?
3. Які особливості сімейних правовідносин?
4. Назвіть джерела сімейного права України.
5. Які підстави створення сім'ї передбачено законодавством України?
6. Які способи захисту сімейних прав та інтересів передбачено Сімейним кодексом України?
7. Наведіть приклади виникнення сім'ї за різними підставами.
8*. Сімейний кодекс України передбачає врахування моральних засад суспільства, які стосуються сімейних правовідносин. Наведіть приклади моральних засад, які, на вашу думку, мають при цьому враховуватися й відрізняються в різних суспільствах.
9*. Висловіть свою думку щодо ролі сімейних правовідносин для кожної особи.

§ 62–63. Шлюб

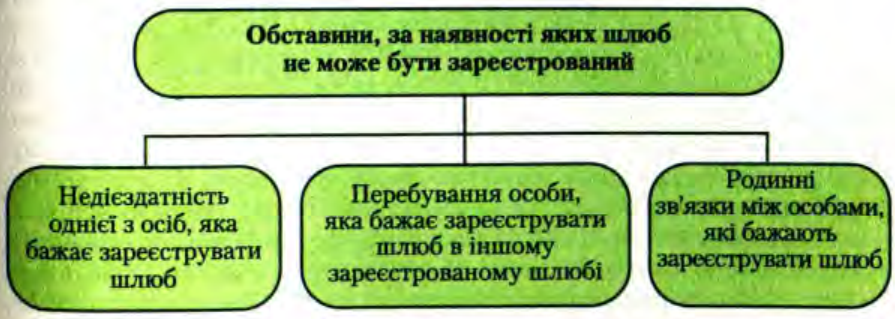
1. Поняття та умови укладення шлюбу.

Одним із найважливіших понять сімейного права є шлюб — адже саме він у більшості випадків приводить до створення нової сім'ї. Відповідно до Сімейного кодексу України, **шлюб — це сімейний союз жінки та чоловіка, зареєстрований в органі державної реєстрації актів цивільного стану**. При цьому лише державна реєстрація шлюбу породжує права та обов'язки подружжя. Коли ж жінка та чоловік спільно проживають без реєстрації шлюбу або ж якщо вони обмежилися лише релігійним обрядом шлюбу, права та обов'язки подружжя не виникають.

Право на укладання шлюбу виникає в осіб з досягненням ними **шлюбного віку — для чоловіків він установлений 18 років, для жінок — 17**. Цього віку особи мають досягти до дня реєстрації шлюбу. Іноді виникає ситуація, коли особа бажає укласти шлюб раніше досягнення шлюбного віку. У цьому випадку вона повинна звернутися до суду, який, виходячи з інтересів цієї особи, може дозволити реєстрацію шлюбу. Для прийняття такого рішення особа повинна досягти 14 років.

В Україні встановлено одношлюбність — це означає, що особа одночасно може перебувати лише в одному зареєстрованому шлюбі. Щоб укласти новий шлюб, особа повинна спочатку припинити свій попередній шлюб. Крім того, шлюб базується на вільній згоді обох сторін. Не допускається примушування до вступу в шлюб у будь-якій формі. Під час реєстрації шлюбу особа повинна розуміти значення своїх дій та мати можливість керувати ними.

Водночас закон визначив обставини, за наявності яких реєстрація шлюбу заборонена.

Заборона шлюбу з недієздатною особою випливає з необхідності забезпечення вільного волевиявлення осіб, які вступають до шлюбу, — адже недієздатна особа не може розуміти значення своїх дій або керувати ними, тому її рішення про укладення шлюбу навряд чи відповідає вимозі вільного волевиявлення.

Заборона укладати шлюб з особою, яка вже перебуває в шлюбі, відповідає вимозі одношлюбності, яка закріплена в Кодексі.

Також заборонено укладання шлюбу між близькими родичами.

Спираючись на знання з біології та історії, висловіть припущення про причини такого обмеження.

Ознайомтеся з витягом із Сімейного кодексу України та визначте, які родичі обмежені в праві укладати шлюб.

Із Сімейного кодексу України

Стаття 26. Особи, які не можуть перебувати в шлюбі між собою

1. У шлюбі між собою не можуть перебувати особи, які є родичами прямої лінії споріднення.

2. У шлюбі між собою не можуть перебувати рідні (повнорідні, неповнорідні) брат і сестра. Повнорідними є брати і сестри, які мають спільних батьків. Неповнорідними є брати і сестри, які мають спільну матір або спільного батька.

3. У шлюбі між собою не можуть перебувати двоюрідні брат та сестра, рідні тітка, дядько та племінник, племінниця.

4. За рішенням суду може бути надане право на шлюб між рідною дитиною усиновлювача та усиновленою ним дитиною, а також між дітьми, які були усиновлені ним.

5. У шлюбі між собою не можуть бути усиновлювач та усиновлена ним дитина. Шлюб між усиновлювачем та усиновленою ним дитиною може бути зареєстровано лише в разі скасування усиновлення.

2. Реєстрація шлюбу.

Для того щоб зареєструвати шлюб, потрібно подати заяву до органу державної реєстрації актів цивільного стану (РАЦС). Заява може бути подана до будь-якого органу РАЦСу, незалежно від місця проживання та реєстрації чоловіка та дружини. Заяву про реєстрацію шлюбу може бути подано особисто або (якщо особисте подання заяви неможливе через поважні причини) нотаріально посвідчену заяву може подати представник, який має нотаріально завірене доручення.

Після подання заяви орган РАЦСу повинен ознайомити наречених — саме так називають осіб, які подали заяву про реєстрацію шлюбу, — з їхніми майбутніми правами та обов'язками, попередити їх про відповідальність за приховування обставин, які перешкоджають укладенню шлюбу. Крім того, наречені повинні повідомити один одного про стан свого здоров'я.

Реєстрація шлюбу призначається через місяць після подання заяви про реєстрацію. Однак у разі наявності поважних причин (наприклад, виїзд одного з наречених у довгострокове відрядження) керівник органу РАЦСу має право дозволити реєстрацію шлюбу раніше цього

строку. Безумовною підставою реєстрації шлюбу до закінчення місячного терміну є вагітність нареченої, народження нею дитини, а також безпосередня загроза для життя одного з наречених. У цьому випадку шлюб має бути зареєстрований у день подання заяви або в будь-який інший день, обраний нареченими.

Реєстрація відбувається, як правило, у приміщенні органу РАЦСу, однак за наявності поважних причин, які заважають прибуттю наречених до органу РАЦСу, реєстрацію за їхнім проханням може бути здійснено в лікарні, установі виконання покарань, за місцем проживання наречених тощо.

Реєстрація шлюбу відбувається за обов'язкової присутності обох наречених, реєстрація шлюбу через представника не допускається. Після реєстрації нареченим видається свідоцтво про шлюб.

Щорічно в Україні укладається майже 300 000 шлюбів. Водночас за рік реєструється понад 150 000 розлучень. Загалом, в Україні триває багаторічна тенденція до перевищення вдвічі кількості укладених шлюбів над кількістю розірваних.

Найміцніші шлюби традиційно фіксуються в Закарпатській області. Так, на кожне розлучення в Закарпатті припадає понад 3 шлюби. У Вінницькій, Волинській, Івано-Франківській, Львівській, Тернопільській, Хмельницькій, Черкаській, Чернівецькій, Чернігівській областях, а також у містах Києві та Севастополі на кожне розлучення припадає по 2 шлюби та більше.

Найгірша ситуація щодо співвідношення шлюбів–розлучень зареєстрована в Полтавській області, де на кожне розлучення припадає лише 1,5 шлюби, а також у Луганській, Донецькій, Миколаївській та Дніпропетровській областях, де на кожне розлучення фіксується тільки 1,6–1,7 шлюбів.

3. Шлюбний договір.

Наречені, а також особи, які перебувають у шлюбі, мають право укласти між собою шлюбний договір. Для укладання шлюбного договору необхідна згода обох наречених або подружжя, а в разі, коли його укладає неповнолітні наречений чи наречена, необхідна також письмова згода батьків, засвідчена нотаріально. Шлюбний договір може регулювати майнові права та обов'язки подружжя. Так договором може бути передбачено передачу майна, яке належить одному з подружжя в спільну власність або для спільного використання, визначено порядок поділу майна в разі розірвання шлюбу, домовленість про те, що частина майна не буде передаватися в спільну власність подружжя. Також можуть бути передбачено порядок і місце проживання подружжя, обов'язок звільнити приміщення в разі розірвання шлюбу тощо.

Однак він не може стосуватися особистих відносин подружжя, а також особистих відносин між ними та дітьми. Крім того, шлюбний договір не може зменшувати обсяг прав дитини, а також передбачати надзвичайно невигідне матеріальне становище одного з подружжя.

Шлюбний договір обов'язково складається в письмовій формі та повинен бути нотаріально посвідчений. Договір набуває чинності в день підписання (якщо його уклали особи, які вже перебувають у шлюбі) або в день реєстрації шлюбу (якщо він укладений нареченими). У шлюбному договорі може бути визначено строк його дії, а також строки дії окремих передбачених у ньому прав та обов'язків.

Одностороння зміна умов шлюбного договору або відмова від нього не допускається — для цього потрібна згода обох сторін. Крім того, на вимогу одного з подружжя шлюбний договір за рішенням суду може бути змінений, якщо цього вимагають його інтереси, інтереси дітей, а також непрацездатних повнолітніх дочки, сина, що мають істотне значення.

4. Особисті права та обов'язки подружжя.

Після укладання шлюбу в подружжя виникають певні ***особисті*** та ***майнові права та обов'язки***.

Уже під час реєстрації шлюбу наречені вирішують питання про своє майбутнє прізвище. Вони можуть залишитися кожен на своєму дошлюбному прізвищі, мають право обрати прізвище одного з них як спільне прізвище подружжя або поєднати свої прізвища, узявши подвійне. Поєднання прізвищ не допускається, якщо в одного з наречених уже є подвійне прізвище.

Одним із найважливіших особистих прав є право на материнство та батьківство, небажання або нездатність стати батьком чи матір'ю може, відповідно до Сімейного кодексу, стати причиною розірвання шлюбу. Кожен із подружжя має право на повагу до своєї індивідуальності, своїх звичок і уподобань, на фізичний та духовний розвиток, на освіту, відпочинок. Закон виключає обмеження цих прав щодо другого з подружжя — тобто чоловік не має права заборонити дружині вступати до навчального закладу, а дружина повинна поважати звичку чоловіка проводити відпустку в сходженнях на гірські вершини. Кожен із подружжя має право вільно обирати місце свого проживання.

Водночас передбачено особисті обов'язки подружжя. Це взаємний обов'язок підтримувати в сім'ї та виховувати в дітей повагу до матері та батька, спільно дбати про матеріальне забезпечення сім'ї. Усі важливі питання життя сім'ї повинні вирішуватися спільно, на засадах рівності.

Закон передбачає одночасно право кожного з подружжя вживати всіх законних заходів для збереження шлюбу та право кожного з подружжя припинити шлюбні відносини.

5. Майнові права подружжя.

Подружнє життя передбачає спільне ведення господарства. При цьому якісь речі має кожен із подружжя ще до вступу до шлюбу, а чимало їх з'являється в процесі подружнього життя. Саме тому виникла потреба в законодавчому регулюванні питань, пов'язаних із майновими правами подружжя, з режимом їхнього майна. Усе майно подружжя поділяють на майно, що є особистою приватною власністю кожного з подружжя, та майно, що є спільною сумісною власністю подружжя.

Ознайомтеся з витягом із Сімейного кодексу України та визначте, які речі належать до кожної із зазначених категорій майна.

Із Сімейного кодексу України

Стаття 57. Майно, що є особистою приватною власністю дружини, чоловіка

1. Особистою приватною власністю дружини, чоловіка є:

1) майно, набуте нею, ним до шлюбу;

2) майно, набуте нею, ним за час шлюбу, але на підставі договору дарування або в порядку спадкування;

3) майно, набуте нею, ним за час шлюбу, але за кошти, які належали їй, йому особисто.

2. Особистою приватною власністю дружини та чоловіка є речі індивідуального користування, у тому числі коштовності, навіть тоді, коли вони були придбані за рахунок спільних коштів подружжя.

3. Особистою приватною власністю дружини, чоловіка є премії, нагороди, які вона, він одержали за особисті заслуги.

Суд може визнати за другим з подружжя право на частку цієї премії, нагороди, якщо буде встановлено, що він своїми діями (ведення домашнього господарства, виховання дітей тощо) сприяв її одержанню.

4. Особистою приватною власністю дружини, чоловіка є кошти, одержані як відшкодування за втрату (пошкодження) речі, яка їй, йому належала, а також як відшкодування завданої їй, йому моральної шкоди.

5. Особистою приватною власністю дружини, чоловіка є страхові суми, одержані нею, ним за обов'язковим особистим страхуванням, а також за добровільним особистим страхуванням, якщо страхові внески сплачувалися за рахунок коштів, що були особистою приватною власністю кожного з них.

6. Суд може визнати особистою приватною власністю дружини, чоловіка майно, набуте нею, ним за час їхнього окремого проживання у зв'язку з фактичним припиненням шлюбних відносин.

7. Якщо в придбання майна вкладені, крім спільних коштів, і кошти, що належали одному з подружжя, то частка в цьому майні, відповідно до величини внеску, є його особистою приватною власністю.

Стаття 58. Право на плоди та доходи від речей, що є особистою приватною власністю дружини, чоловіка

1. Якщо річ, що належить одному з подружжя, плодоносить, дає приплід або дохід (дивіденди), він є власником цих плодів, приплоду або доходу (дивідендів). (...)

Стаття 60. Підстави набуття права спільної сумісної власності подружжя

1. Майно, набуте подружжям за час шлюбу, належить дружині та чоловікові на праві спільної сумісної власності незалежно від того, що один з них не мав з поважної причини (навчання, ведення домашнього господарства, догляд за дітьми, хвороба тощо) самостійного заробітку (доходу).

2. Вважається, що кожна річ, набута за час шлюбу, крім речей індивідуального користування, є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя.

Стаття 61. Об'єкти права спільної сумісної власності

2. Об'єктом права спільної сумісної власності є заробітна плата, пенсія, стипендія, інші доходи, одержані одним із подружжя.

3. Якщо одним із подружжя укладено договір в інтересах сім'ї, то гроші, інше майно, у тому числі гонорар, виграш, які були одержані за цим договором, є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя.

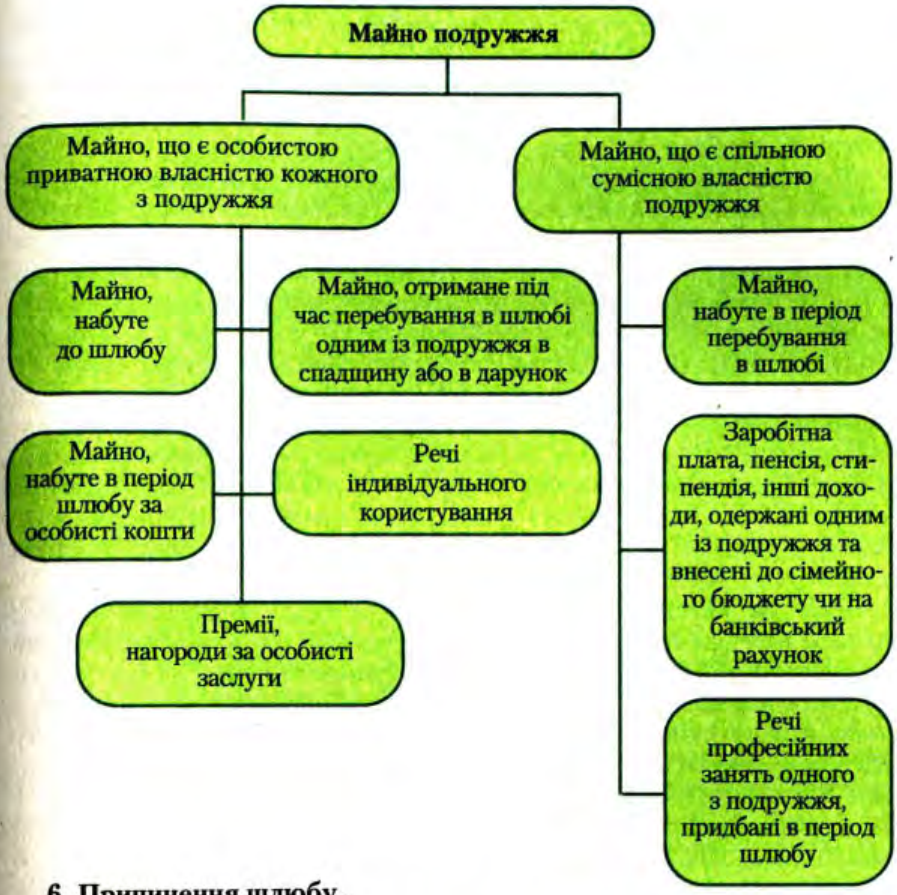
4. Речі для професійних занять (музичні інструменти, оргтехніка, лікарське обладнання тощо), придбані за час шлюбу для одного з подружжя, є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя.

Стаття 62. Виникнення права спільної сумісної власності подружжя на майно, що належало дружині, чоловікові

1. Якщо майно дружини, чоловіка за час шлюбу істотно збільшилося у своїй вартості внаслідок спільних трудових чи грошових затрат або затрат другого з подружжя, воно в разі спору може бути визнане за рішенням суду об'єктом права спільної сумісної власності подружжя.

2. Якщо один із подружжя своєю працею і (або) коштами брав участь в отриманні майна, належного другому з подружжя, в управлінні цим майном чи догляді за ним, то дохід (приплід, дивіденди), одержаний від цього майна, у разі спору за рішенням суду може бути визнаний об'єктом права спільної сумісної власності подружжя.

Важливо зазначити, що той з подружжя, хто є власником майна, сам визначає як здійснюється володіння та користування ним, однак при цьому він повинен ураховувати інтереси сім'ї, насамперед дітей. Так само він має право самостійно розпоряджатися особистим майном, однак при цьому повинен ураховувати інтереси дітей та інших членів сім'ї.

6. Припинення шлюбу.

На жаль, у житті трапляються ситуації, коли шлюб з тих чи інших причин припиняється.

Закон передбачає декілька шляхів припинення шлюбу.

У разі смерті одного з подружжя або визнання його померлим шлюб припиняється ***автоматично***.

Розірвання шлюбу може відбутися і внаслідок бажання одного чи обох із подружжя. Залежно від обставин рішення про розірвання шлюбу може бути прийнято органом РАЦСу або судом.

Рішення про розірвання шлюбу органом РАЦСу приймається в разі подання спільної заяви подружжя, у якого немає неповнолітніх дітей. У цьому випадку розірвання шлюбу реєструється через місяць після подання заяви, якщо за цей час її не буде відкликано. Так само рішенням РАЦСу шлюб визнається розірваним, якщо один із подружжя визнаний безвісно відсутнім або недієздатним.

Однак у багатьох випадках для припинення шлюбу подружжю необхідно звернутися до суду, який і прийматиме рішення. Так, саме суд приймає рішення про розірвання шлюбу подружжя, яке має неповнолітніх дітей. При цьому, якщо бажання припинити шлюб є взаємним, до суду подається заява подружжя разом із письмовим договором про майбутнє місце проживання дітей, участь кожного з подружжя в їхньому утриманні та вихованні. Якщо укладається договір про розмір аліментів на дитину, він має бути засвідчений нотаріально.

Якщо ж між подружжям немає згоди щодо розірвання шлюбу, один із них має право подати позов до суду. При цьому заборонено подавати позов протягом вагітності дружини та протягом одного року після народження дитини. Суд приймає рішення про розірвання шлюбу, якщо буде встановлено, що подальше спільне життя подружжя й збереження шлюбу суперечило б інтересам одного з них, інтересам їхніх дітей, що мають істотне значення.

При вирішенні питання про розірвання шлюбу вживаються певні заходи для збереження сім'ї. Так, при розгляді питання рішення приймається не раніше ніж через місяць після подання заяви. Це дає можливість подружжю ще раз обдумати своє рішення та відкликати заяву. Суд під час розгляду справи про розірвання шлюбу повинен вжити можливих заходів для примирення подружжя.

Рішення про розірвання шлюбу приймається незалежно від наявності між подружжям майнового спору, який вирішується окремо.

Після розірвання шлюбу особа, яка при укладенні шлюбу змінила прізвище, має право або залишити прізвище, отримане при реєстрації, або повернути своє дошлюбне прізвище.

Необхідно мати на увазі, що у випадку розірвання шлюбу органом РАЦСу він вважається розірваним у момент реєстрації розірвання, а якщо справа розглядається судом — у момент набуття чинності рішенням суду. Якщо рішення прийняте судом, розірвання повинне бути зареєстроване в органі РАЦСу. Після отримання свідоцтва про розірвання шлюбу або рішення суду особа має право на повторний шлюб.

7. Недійсність шлюбу.

Крім випадків, коли приймається рішення про розірвання шлюбу, можливе також і визнання шлюбу недійсним, якщо порушується порядок укладання шлюбу.

Шлюб є ***недійсним***, коли він зареєстрований з особою, яка одночасно перебуває в іншому зареєстрованому шлюбі, якщо шлюб зареєстрований між родичами прямої лінії споріднення (дід — онука, мати — син) або між рідними братом і сестрою. Також автоматично недійсним уважається шлюб з особою, яка визнана недієздатною. У цих випадках достатньо подання заяви зацікавленою особою, на підставі якої орган РАЦСу анулює запис про шлюб, при цьому анулювання запису здійснюється навіть, якщо особа вже померла або шлюб раніше було розірвано. Зверніть увагу, що закон визнає шлюб недійсним у випадках, коли наявна незаперечно встановлена обставина, яка є перешкодою для існування шлюбу.

Якщо ж обставина, яка безумовно перешкоджає існуванню шлюбу потребує перевірки, установлення, закон передбачає, що він ***визнається недійсним*** за рішенням суду. Такими підставами є реєстрація шлюбу без вільної згоди жінки або чоловіка, фіктивність шлюбу (коли шлюб було укладено без реального наміру створення сім'ї, набуття прав і обов'язків подружжя — наприклад, з корисливою метою, з метою отримання житла чи реєстрації тощо). У цьому випадку завдання суду — перевірити чи дійсно шлюб був фіктивним, чи наявна була вільна згода подружжя, якщо факт буде встановлений під час судового розгляду, суд зобов'язаний визнати шлюб недійсним.

Однак бувають випадки, коли суд повинен не лише перевірити факти, а й визначити доцільність визнання шлюбу недійсним, тобто суд має право самостійно вирішувати — чи доцільно припинити шлюб шляхом визнання недійсним, чи залишити його, навіть незважаючи на виявлені порушення. Відповідно до Сімейного кодексу України, шлюб ***може бути визнано недійсним*** між усиновлювачем та усиновленою ним дитиною, між двоюрідними братом і сестрою; між тіткою, дядьком і племінником, племінницею, з особою, яка приховала свою тяжку хворобу або хворобу, небезпечну для другого з подружжя і (або) їхніх нащадків, а також з особою, яка не досягла шлюбного віку і якій

не було надано права на шлюб. Розглядаючи справу, суд повинен урахувати чи порушено права та інтереси причетних осіб та якою мірою, тривалість спільного проживання подружжя, характер їхніх взаємовідносин тощо. У будь-якому випадку, приймаючи рішення, суд повинен виходити з інтересів сім'ї, передусім дітей.

Важливо зазначити, що шлюб не може бути визнаний недійсним у разі вагітності дружини або народження дитини, а також, якщо той, хто не досяг шлюбного віку в момент реєстрації шлюбу, досягнув його на момент розгляду справи або йому було надано право на шлюб. Водночас визнання шлюбу недійсним можливе навіть після того, як цей шлюб розірвано.

Шлюб визнається недійсним із моменту його реєстрації. Це означає, що всі відносини, які породжував шлюб, анулюються, визнаються такими, яких не було, або ж, як інколи кажуть, «нуліфікуються». Якщо в подружжя є майно, набуте в недійсному шлюбі, воно вважається спільною частковою власністю (відповідно до внесків кожного подружжя в його набуття). Втрачається право на проживання в житловому приміщенні, отримане у зв'язку з цим шлюбом, підлягають поверненню аліменти, які було отримано на підставі цього шлюбу. Якщо шлюб визнається недійсним, особа, яка отримала внаслідок шлюбу нове прізвище, повинна взяти дошлюбне.

Водночас визнання шлюбу недійсним у жодному разі не впливає на взаємні права та обов'язки батьків і дітей, які народилися в цьому шлюбі.

У більшості країн Європи шлюбний вік становить 18 років, у деяких державах Латинської Америки, Греції, Іспанії — 12 років. За даними Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ), в Африці (Малі, Нігер, Демократична Республіка Конго, Уганда), Азії (Афганістан, Бангладеш, Непал), на Близькому Сході (Ірак, Сирія, Ємен), у Латинській Америці (Гондурас, Куба, Гватемала) поширені ранні шлюби.

Суддя штату Невада (США) Джон Фітцджеральд спеціалізується на колективних розлученнях. Він набирає 400 позовів, потім запрошує всіх на подвір'я суду й питає, чи не передумали вони. Якщо всі підтверджують своє рішення, — процедуру розлучення закінчено.

Відповідно до рішення Верховного суду Італії приводом для розрівання шлюбу може бути неохайність дружини. Це рішення прийнято в процесі, де чоловік, вимагаючи розлучення, подав фотографії безладу, який улаштовувала дружина в будинку вже 50 років. Італійка відмовлялася прибирати у квартирі. При цьому сім'я мала чотирьох дорослих дітей, відсвяткувала «золоте» весілля. Однак, побачивши фотографії, суддя визнав дружину винною і розлучив подружжя, а чоловікові присудив сімейний будинок як компенсацію за моральну шкоду.

У Франції до 1975 р. подружня зрада визнавалася кримінальним злочином. Після скасування кримінальної відповідальності зрада була приводом

для розлучення. У 2003 р. парламент Франції прийняв рішення про те, що для розлучення достатньо заяви подружжя, а зрада вже не є автоматичним та обов'язковим приводом для розлучення. Причиною розлучення нині також є насильство з боку одного з подружжя.

Шлюб, шлюбний договір, фіктивний шлюб.

1. Поясніть поняття: *шлюб, шлюбний договір, фіктивний шлюб.*
2. Які правові акти нашої держави регулюють питання забезпечення прав дітей, захист сім'ї?
3. Як укладається шлюб?
4. У яких випадках може бути відмовлено в укладанні шлюбу (що є перешкодою до його укладання)?
5. Як може бути припинено шлюб?
6. Яке значення має державна реєстрація шлюбу?
7. У чому полягає принцип рівності прав чоловіка та жінки в сімейних відносинах?
8. Визначте особисті немайнові та майнові права й обов'язки подружжя.
9. Чи буде дійсним шлюб, якщо спочатку його укладено в церкві, а потім зареєстровано в державних органах?
10*. Порівняйте припинення шлюбу шляхом розлучення та визнання шлюбу недійсним (яким органом здійснюється, правові наслідки, у яких випадках застосовується).
11*. Висловіть свою думку щодо доцільності обмежень на укладання шлюбу, передбачених Сімейним кодексом України.
12. Визначте відповідність між ситуацією та порядком припинення шлюбу

1 шлюб припиняється органом реєстрації актів цивільного стану	**А** П. подав заяву про припинення шлюбу у зв'язку зі смертю дружини
2 шлюб припиняється судом	**Б** К. подала заяву про припинення шлюбу з Р., який відбуває покарання строком 6 років позбавлення волі
3 шлюб визнається недійсним органом реєстрації актів цивільного стану	**В** М. та Л., які мають 5-річну дитину, подали заяву про припинення шлюбу
4 шлюб припиняється автоматично	**Г** Д. подала заяву про припинення шлюбу у зв'язку з тим, що її чоловік Ф. перебуває в іншому зареєстрованому шлюбі
5 шлюб визнається судом недійсним	

§ 64–65. Взаємні права та обов'язки батьків та дітей

Однією з найважливіших функцій сім'ї є виховання дітей, а регулювання відносин між батьками та дітьми є одним із найважливіших завдань сімейного права.

1. Реєстрація народження дитини.

З перших миттєвостей життя дитини виникають правові відносини між нею та її батьками.

Батьки зобов'язані забрати свою дитину з пологового будинку. Після цього батьки зобов'язані зареєструвати народження дитини в державному органі реєстрації актів цивільного стану. Реєстрація повинна бути здійснена батьками протягом місяця з дня народження. Якщо цей обов'язок не виконується, батьки можуть бути притягнуті до юридичної відповідальності. Закон передбачає, коли батьки з певних причин не можуть виконати цього обов'язку, реєстрацію дитини можуть здійснити інші родичі або представники лікувального закладу, де дитина народилася або перебуває.

Під час реєстрації визначається походження дитини (її мати та батько), а також присвоюється прізвище, ім'я та по батькові. Після реєстрації видається свідоцтво про народження — перший документ дитини.

Прізвище дитини надається відповідно до прізвища батьків. Якщо мати та батько мають різні прізвища, вони повинні погодити між собою, яке прізвище присвоїти дитині, також можливе присвоєння подвійного прізвища. Так само батьки повинні погодити між собою ім'я дитини. За іменем батька визначається по батькові дитини, а якщо дитину народила жінка, яка не перебуває в шлюбі, і батько невідомий, по батькові визначається відповідно до вказівки матері (за іменем особи, яку вона назвала батьком дитини).

Якщо дитина народжена в повній сім'ї — у подружжя — саме їх записують батьками дитини. Набагато складніша ситуація, якщо дитина народжується поза шлюбом. У цьому випадку батьки реєструються відповідно до заяв осіб, які визнають себе батьками дитини або на підставі відповідного рішення суду.

2. Особисті немайнові права та обов'язки батьків та дітей.

Одним із найважливіших принципів сімейного права є ***рівність прав матері та батька щодо дитини***. При цьому ця норма стосується як осіб, які перебувають у шлюбі, так і випадків, коли дитина народжена

поза шлюбом. Права та обов'язки батьків залишаються незмінними у випадку, коли шлюб між ними розірваний, коли один з подружжя живе окремо від дитини.

Сімейний кодекс України визначає, що батьки зобов'язані виховувати дитину в дусі поваги до прав та свобод інших людей, любові до своєї сім'ї та родини, свого народу, своєї Батьківщини, піклуватися про здоров'я дитини, її фізичний, духовний та моральний розвиток, забезпечити здобуття дитиною повної загальної середньої освіти, готувати її до самостійного життя. При цьому, виховуючи дитину, батьки зобов'язані поважати дитину, заборонено експлуатацію дитини, фізичні покарання дитини батьками, а також застосування ними інших видів покарань, які принижують людську гідність дитини.

Обов'язок піклуватися про дитину зберігається за батьками навіть у випадку передачі дитини на піклування іншим особам, наприклад до дитячого навчального закладу, дитячого будинку тощо.

Правом батьків є виховання дітей, при цьому вони можуть обирати форми й методи виховання, однак не порушуючи при цьому законодавства. Батьківські права повинні використовуватися тільки в інтересах дитини.

Дуже важливо, що мати, батько та дитина мають право на безперешкодне спілкування між собою, крім випадків, коли таке право обмежене законом. Такі обмеження можуть бути встановлені, якщо дитина перебуває в місцях виконання покарань, в інфекційній лікарні тощо.

Батьки можуть захищати свою дитину, звертатися з метою захисту її прав до суду, органів державної влади, органів місцевого самоврядування, громадських організацій.

На жаль, у житті трапляються випадки, коли права дитини порушуються — саме тому закон надає право дитині противитися неналежному виконанню батьками своїх обов'язків щодо неї, звертатися за допомогою до державних органів, громадських організацій, а після досягнення 14-річного віку дитина має право звернутися за захистом своїх прав та інтересів безпосередньо до суду.

Одним з особистих прав людини є право на ім'я, а також на зміну імені. При цьому порядок зміни прізвища, імені та по батькові неповнолітніх дітей має певні особливості. Якщо змінюється прізвище обох батьків, тоді автоматично змінюється прізвище дитини віком до 7 років, якщо дитина старша 7 років, прізвище змінюється за її згодою. В разі зміни прізвища одного з батьків прізвище дитини змінюється з враху-

ванням думки іншого з подружжя, якщо виникає спір, органи опіки й піклування та суд повинні виходити насамперед з інтересів дитини.

Так само з врахуванням віку дитини вирішується питання місця проживання дитини, якщо батьки проживають окремо. До 10 років місце проживання дитини визначається батьками за згодою між ними, з 10 до 14 — за згодою батьків і дитини, а з 14 років дитина має право самостійно обирати місце свого проживання. Якщо між батьками виникає спір щодо місця проживання дитини, вони можуть звернутися до органу опіки та піклування або суду. Приймаючи рішення, беруть до уваги ставлення батьків до виконання своїх батьківських обов'язків, особисту прихильність дитини до кожного з них, вік дитини, стан її здоров'я та інші обставини, які заслуговують на увагу.

Найбільше проблем може виникнути у випадку, коли один із батьків проживає окремо від дитини. У цьому випадку за тим із батьків, хто проживає окремо, зберігається право на спілкування з дитиною, він зобов'язаний брати участь у вихованні та утриманні дитини. При цьому той із батьків, з яким проживає дитина, не має права створювати перешкоди для спілкування. Якщо батьки не дійшли до згоди щодо цього питання, орган опіки та піклування або суд визначають порядок спілкування з дитиною, участі кожного з батьків у вихованні та утриманні дітей.

3. Майнові права та обов'язки дітей та батьків.

Кожен із вас має певне майно — свій одяг і взуття, навчальне приладдя, у декого є свій комп'ютер, велосипед тощо. Своє майно є і в батьків, значною частиною цього майна ви можете користуватися. Закон визначає, що ***майно батьків та дітей є роздільним***. При цьому майно, яке придбане батьками безпосередньо для дитини (іграшки, книжки, одяг, спортивне обладнання тощо), є її особистою власністю. Забезпечити дітей майном (передавши його у власність чи користування), необхідним для виховання, навчання та розвитку, — обов'язок батьків.

Комп'ютер, який батьки подарували дитині, потребує регулярного технічного обслуговування, за квартиру, яку дитина отримала в спадщину, потрібно сплачувати квартплату, автомобіль, подарований дитині бабусею, має їздити, але дитина не може ним керувати. В усіх цих випадках виникає питання щодо управління майном, яке належить дитині. Закон передбачає, що батьки мають право управляти майном, належним малолітній — до 14 років — дитині, використовуючи це майно в інтересах дитини, враховуючи її потреби. У деяких випадках закон вимагає обов'язкове отримання згоди органів опіки на вчинення батьками дій щодо майна, яке належить дітям.

Ознайомтеся з витягом із Сімейного кодексу України, визначте, на які дії батьків щодо майна дітей потрібна згода органів опіки та піклування,

і висловіть думку щодо того, чому саме ці правочини поставлено під особливий контроль державних органів.

Із Сімейного кодексу України

Стаття 177. Управління майном дитини

(...) 2. Батьки малолітньої дитини не мають права без дозволу органу опіки та піклування вчиняти такі правочини щодо її майнових прав:

укладати договори, які підлягають нотаріальному посвідченню та (або) державній реєстрації, у тому числі договори щодо поділу або обміну житлового будинку, квартири;

видавати письмові зобов'язання від імені дитини;

відмовлятися від майнових прав дитини.

3. Батьки мають право дати згоду на вчинення неповнолітньою дитиною правочинів, передбачених частиною другою цієї статті, лише з дозволу органу опіки та піклування.

4. Дозвіл органу опіки та піклування на вчинення правочинів щодо нерухомого майна дитини надається в разі гарантування збереження її права на житло.

5. При вчиненні одним із батьків правочинів щодо майна малолітньої дитини вважається, що він діє за згодою другого з батьків. Другий з батьків має право звернутися до суду з вимогою про визнання правочину недійсним як укладеного без його згоди, якщо цей правочин виходить за межі дрібного побутового.

На вчинення одним із батьків правочинів щодо транспортних засобів і нерухомого майна малолітньої дитини повинна бути письмова нотаріально засвідчена згода другого з батьків (...).

6. Батьки вирішують питання про управління майном дитини спільно, якщо інше не передбачене договором між ними. Спори, які виникають між батьками щодо управління майном дитини, можуть вирішуватися органом опіки та піклування або судом.

4. Взаємні зобов'язання батьків і дітей щодо утримання (аліменти).

Одним із взаємних обов'язків батьків і дітей є забезпечення матеріального утримання. Так, батьки зобов'язані утримувати дитину до досягнення нею повноліття. Утримання може забезпечуватися в грошовій або натуральній (продуктами, речами тощо) формі. **Кошти, які надаються в передбачених законом випадках одними особами на утримання інших, які потребують матеріальної допомоги, називають аліментами** (від латин. *alimentum* — харчі, утримання).

Найчастіше питання про забезпечення утримання виникає у випадку окремого від дітей проживання одного з батьків. З метою забезпечення утримання зацікавлена особа (найчастіше — той з подружжя, з ким

проживає дитина) може звернутися до суду. Кошти на утримання можуть бути встановлені у відсотках від доходу матері (батька) або у твердій сумі. Держава намагається допомогти дитині навіть тоді, коли отримати аліменти з батьків неможливо, — якщо невідоме місце проживання батьків або вони ухиляються від сплати аліментів. У подальшому сума цієї допомоги може бути утримана з того, хто ухилявся від сплати аліментів.

Аліменти, які підлягають сплаті на користь дитини, визначаються судом. При цьому суд повинен ураховувати стан здоров'я та матеріальне становище дитини; стан здоров'я та матеріальне становище платника аліментів; наявність у платника аліментів інших дітей, непрацездатних чоловіка, дружини, батьків, дочки, сина та інші обставини. В будь-якому випадку аліменти або тимчасова державна допомога не можуть бути менш ніж 30 % від прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку. Можливе також визначення аліментів у твердій грошовій сумі.

Життя непередбачуване, у ньому трапляються складні ситуації, виникають різні проблеми, які іноді потребують чималих коштів для їх розв'язання — лікування, оздоровлення, купівля путівок тощо. Саме тому закон передбачає, що в разі виникнення особливих обставин (необхідність розвитку здібностей дитини, її хвороба, каліцтво тощо), які потребують додаткових витрат, той із батьків, який сплачує аліменти, зобов'язаний брати в них участь.

Кошти можуть утримуватися із заробітної плати платника за його власною заявою або на підставі рішення суду.

Обов'язок з утримання є взаємним — після досягнення повноліття дітьми цей обов'язок щодо батьків покладається саме на них. Він виникає у випадку, коли батьки є непрацездатними та потребують матеріальної допомоги. Порядок визначення аліментів на батьків та їх сплати аналогічний порядку, установленому для аліментів, що сплачуються на дітей. Син, дочка звільняються від обов'язку сплачувати аліменти на батьків, якщо батьки були позбавлені батьківських прав і не поновлені в них, а також можуть бути звільнені від сплати на утримання за рішенням суду, якщо батьки ухилялися від виконання своїх батьківських обов'язків.

5. Позбавлення батьківських прав.

Виконання батьківських обов'язків є надзвичайно відповідальним. Однак, на жаль, трапляються випадки, коли батьки нехтують своїми обов'язками. У цьому випадку найсуворішою мірою покарання для горе-батьків є позбавлення їх батьківських прав.

Ознайомтеся з витягом із Сімейного кодексу України та визначте підстави й правові наслідки позбавлення батьківських прав.

Із Сімейного кодексу України

Стаття 164. Підстави позбавлення батьківських прав

1. Мати, батько можуть бути позбавлені судом батьківських прав, якщо вона, він:

1) не забрали дитину з пологового будинку або з іншого закладу охорони здоров'я без поважної причини і протягом шести місяців не виявляли щодо неї батьківського піклування;

2) ухиляються від виконання своїх обов'язків по вихованню дитини;

3) жорстоко поводяться з дитиною;

4) є хронічними алкоголіками або наркоманами;

5) вдаються до будь-яких видів експлуатації дитини, примушують її до жебракування та бродяжництва;

6) засуджені за вчинення умисного злочину щодо дитини.

2. Мати, батько можуть бути позбавлені батьківських прав на підставах, установлених пунктами 2, 4 і 5 частини першої цієї статті, лише в разі досягнення ними повноліття.

3. Мати, батько можуть бути позбавлені батьківських прав щодо усіх своїх дітей або когось із них (...).

Стаття 165. Особи, які мають право звернутися з позовом до суду про позбавлення батьківських прав

1. Право на звернення до суду з позовом про позбавлення батьківських прав мають один з батьків, опікун, піклувальник, особа, у сім'ї якої проживає дитина, заклад охорони здоров'я, навчальний або інший дитячий заклад, у якому вона перебуває, орган опіки та піклування, прокурор, а також сама дитина, яка досягла чотирнадцяти років.

Стаття 166. Правові наслідки позбавлення батьківських прав

1. Особа, позбавлена батьківських прав:

1) втрачає особисті немайнові права щодо дитини та звільняється від обов'язків щодо її виховання;

2) перестає бути законним представником дитини;

3) втрачає права на пільги та державну допомогу, що надаються сім'ям з дітьми;

4) не може бути усиновлювачем, опікуном та піклувальником;

5) не може одержати в майбутньому тих майнових прав, пов'язаних із батьківством, які вона могла б мати в разі своєї непрацездатності (право на утримання від дитини, право на пенсію та відшкодування шкоди в разі втрати годувальника, право на спадкування);

6) втрачає інші права, засновані на спорідненості з дитиною.

2. Особа, позбавлена батьківських прав, не звільняється від обов'язку щодо утримання дитини.

Одночасно з позбавленням батьківських прав суд може на вимогу позивача або за власною ініціативою вирішити питання про стягнення аліментів на дитину.

Іноді позбавлення батьківських прав стає для особи серйозним уроком, і через певний час вона звертається з проханням поновити батьківські права. Таке рішення може прийняти суд, однак лише у випадку, коли

дитину не було всиновлено, а також якщо вона ще не досягла повноліття. Суд бере до уваги поведінку особи, яка подала заяву про поновлення в батьківських правах, наявність змін в обставинах, які були приводом для позбавлення, але в будь-якому випадку суд має виходити з інтересів дитини.

Якщо дитина досягла віку, коли вона може висловити свою думку, її обов'язково має бути вислухано при вирішенні будь-якого спору щодо її виховання, місця проживання, у тому числі при вирішенні питання про позбавлення чи поновлення батьківських прав. Водночас суд має право постановити рішення всупереч думці дитини, якщо цього, на думку суду, вимагають її інтереси.

Аліменти.

1. Поясніть поняття *аліменти*.
2. Які обов'язки мають батьки щодо своїх дітей?
3. Як ви розумієте взаємність обов'язків батьків і дітей?
4. У яких випадках установлюються аліменти на утримання дітей?
5. Визначте, у яких ситуаціях батьки чи діти мають право на утримання, отримання аліментів.
6. Які обставини повинні враховуватися при визначенні розміру аліментів?
7. Які підстави та правові наслідки позбавлення батьківських прав?
8*. Висловіть свою думку, якою мірою правові норми щодо відносин батьків і дітей відповідають нормам моралі.
9*. Доведіть, що права та обов'язки батьків і дітей мають взаємний характер.
10*. Висловіть свою думку, у яких випадках доцільно, щоб суд визначив розмір аліментів у твердій грошовій сумі.
11. Визначте, у яких випадках зазначені особи мають право на аліменти та / або іншу допомогу:
    а) 12-річна дитина живе зі своїм батьком. Мати живе окремо з двома малолітніми дітьми від другого шлюбу;
    б) 58-річний чоловік унаслідок автомобільної аварії отримав важку травму та став інвалідом. Він звернувся до свого 25-річного сина-офіцера з проханням надати йому матеріальну допомогу на лікування;
    в) 5-річна дитина, батько якої залишив сім'ю та проживає в іншому місті, унаслідок нещасного випадку отримала тяжкі опіки. Дитину направляють до реабілітаційного центру, путівка до якого є досить дорогою. Мати не в змозі самостійно сплатити за путівку;
    г) 60-річна жінка має невеликий стаж роботи, тому отримала малу пенсію. У неї є 30-річний син-бізнесмен. Коли йому було 15 років, матір позбавили батьківських прав за нехтування своїми обов'язками, після чого син виховувався в дитячому будинку.

§ 66. Влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування

Іноді внаслідок різноманітних життєвих обставин діти залишаються без піклування своїх батьків. Дослідження Дитячого фонду Організації Об'єднаних Націй (ЮНІСЕФ), проведене у 2001 р., виявило, що порівняно з 1995 р. кількість біологічних і соціальних сиріт збільшилась у 1,5 раза. Ця тенденція, на жаль, характерна й для нашої держави. Нині, за офіційною статистикою, в Україні загальна кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, становить понад 100 000 осіб. Ця кількість лише приблизна, оскільки вона не враховує багатьох безпритульних дітей, дітей-жебраків тощо.

Щодо цих дітей виникає проблема їхнього подальшого влаштування, організації їхнього життя та виховання. Законодавче регулювання цих проблем здійснюється Сімейним кодексом України, а також Законом України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування».

Законодавство передбачає дві групи дітей, які потребують особливої уваги та турботи з боку держави, — **сироти, тобто діти, у яких батьки померли чи загинули, та діти, позбавлені батьківського піклування, батьки, які позбавлені батьківських прав, визнані безвісно відсутніми або недієздатними, оголошені померлими або не можуть виконувати свої батьківські обов'язки внаслідок тривалої хвороби. Так само позбавленими батьківського піклування вважаються діти, батьки яких відбувають покарання в місцях позбавлення волі або перебувають під вартою, а також підкинуті діти, батьки яких невідомі, діти, від яких відмовилися батьки, та безпритульні діти.**

1. Усиновлення.

Усиновленням є прийняття усиновлювачем у свою сім'ю особи на правах дочки чи сина, що здійснене на підставі рішення суду. Усиновлення дитини провадиться в її найвищих інтересах для забезпечення стабільних і гармонійних умов її життя.

За загальним правилом усиновленою може бути лише дитина, тобто особа, яка не досягла 18 років. Лише у виняткових випадках суд може прийняти рішення про усиновлення повнолітньої особи.

Закон також визначає вимоги до особи, яка бажає стати усиновлювачем.

Ознайомтеся з витягом із Сімейного кодексу України та визначте вимоги до усиновлювача та умови, за наявності яких усиновлення не допускається.

Із Сімейного кодексу України

Стаття 211. Особи, які можуть бути усиновлювачами

1. Усиновлювачем дитини може бути дієздатна особа віком не молодша двадцяти одного року, за винятком, коли усиновлювач є родичем дитини.

2. Усиновлювачем може бути особа, що старша за дитину, яку вона бажає усиновити, не менш як на п'ятнадцять років. Різниця у віці між усиновлювачем та дитиною не може бути більшою ніж сорок п'ять років.

У разі усиновлення повнолітньої особи різниця у віці не може бути меншою ніж вісімнадцять років.

3. Усиновлювачами можуть бути подружжя (...).

Усиновлювачами не можуть бути особи однієї статі.

7. Кількість дітей, яку може усиновити один усиновлювач, не обмежується.

Стаття 212. Особи, які не можуть бути усиновлювачами

1. Не можуть бути усиновлювачами особи, які:

1) обмежені у дієздатності;

2) визнані недієздатними;

3) позбавлені батьківських прав, якщо ці права не були поновлені;

4) були усиновлювачами (опікунами, піклувальниками, прийомними батьками, батьками-вихователями) іншої дитини, але усиновлення було скасовано або визнано недійсним (було припинено опіку, піклування чи діяльність прийомної сім'ї або дитячого будинку сімейного типу) з їхньої вини;

5) перебувають на обліку або на лікуванні в психоневрологічному чи наркологічному диспансері;

6) зловживають спиртними напоями або наркотичними засобами;

7) не мають постійного місця проживання та постійного заробітку (доходу);

8) страждають на хвороби, перелік яких затверджений Міністерством охорони здоров'я України;

9) є іноземцями, які не перебувають у шлюбі, крім випадків, коли іноземець є родичем дитини;

10) були засуджені за злочини проти життя і здоров'я, волі, честі та гідності, статевої свободи та статевої недоторканності особи, проти громадської безпеки, громадського порядку та моральності, у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, а також за злочини, передбачені статтями 148, 150, 150-1, 164, 166, 167, 169, 181, 187, 324, 442 Кримінального кодексу України, або мають непогашену чи не зняту в установленому законом порядку судимість за вчинення інших злочинів.

2. Крім осіб, зазначених у частині першій цієї статті, не можуть бути усиновлювачами інші особи, інтереси яких суперечать інтересам дитини.

Установлено ряд додаткових умов усиновлення окремих категорій дітей. Так, рідні брати та сестри, як правило, не можуть бути роз'єднані при усиновленні. Дитина, залишена в пологовому будинку або підкинута, може бути усиновлена не раніше ніж через 2 місяці з моменту її народження або знайдення.

Для організації усиновлення запроваджено централізований облік дітей, які потребують усиновлення, та осіб, які бажають усиновити дитину. У разі усиновлення дитини, яка має батьків (хоча й позбавлена їхнього піклування), обов'язковою є їхня письмова згода, засвідчена нотаріально. Лише коли батьки невідомі, визнані безвісно відсутніми, чи недієздатними, або позбавлені батьківських прав, їхня згода не потрібна. Крім того, якщо батьки понад 6 місяців не проживають із дитиною, не проявляють до неї батьківської турботи та піклування, не виховують і не утримують її, згода на усиновлення також не потрібна. Водночас, якщо дитина перебуває під опікою чи піклуванням, у лікувальному або навчальному закладі, потрібна відповідно згода опікунів, піклувальників або закладу, у якому перебуває дитина.

Якщо дитина досягла віку, коли вона здатна розуміти значення дій щодо неї, потрібно отримати її згоду на усиновлення. Однак, якщо дитина проживає в сім'ї усиновлювачів і вважає їх своїми рідними батьками або нездатна розуміти факту усиновлення внаслідок віку чи хвороби, її згода не потрібна.

Бажаючи усиновити дитину, особа подає заяву до суду. Зверніть увагу, на відміну від багатьох інших випадків ця заява має подаватися лише особисто, подання її через представника не допускається. Приймаючи рішення, суд ураховує стан здоров'я та матеріальне становище особи, яка бажає усиновити дитину, її сімейний стан та умови проживання, ставлення до виховання дитини; особу дитини та стан її здоров'я, мотиви, на підставі яких особа бажає усиновити дитину; стосунки між особою, яка бажає усиновити дитину, та дитиною, а також те, як довго ця особа опікується дитиною, та ставлення дитини до особи, яка бажає її усиновити.

Якщо суд уважає, що особа здатна забезпечити утримання та виховання дитини, забезпечити для неї належні умови, він приймає рішення про усиновлення. Усиновлення вважається здійсненим у день набрання чинності рішенням суду про усиновлення.

Закон гарантує збереження таємниці усиновлення. Для цього усиновлювачі можуть бути записані в документах матір'ю та батьком дитини, у документах за бажанням усиновлювача та рішенням суду можуть бути змінені місце народження та дата народження (але не більше ніж на 6 місяців). Також за рішенням суду можуть бути змінені прізвище, ім'я дитини, а якщо усиновлювач записується батьком дитини, тоді змінюється по батькові дитини.

Закон визначає правові наслідки усиновлення. З моменту здійснення усиновлення припиняються особисті та майнові права й обов'язки між рідними батьками та особою, яка усиновлена, а також між нею та іншими її родичами за походженням, і виникають права та обов'язки між особою, яка усиновлена (а в майбутньому — між її дітьми, онуками), та усиновлювачем і його родичами за походженням. Обсяг цих прав та обов'язків збігається з правами та обов'язками рідних батьків і дітей.

Дитина, яка усиновлена, зберігає права на пенсію, інші соціальні виплати, а також на відшкодування шкоди у зв'язку з втратою годувальника, які вона мала до усиновлення.

2. Опіка та піклування.

Не завжди знаходяться люди, які готові усиновити дитину. У цьому випадку дитина може бути взята під опіку або піклування. Опіка встановлюється над дитиною, яка не досягла 14 років, а піклування — над дитиною у віці від 14 до 18 років. Рішення про встановлення опіки (піклування) приймається органом опіки та піклування або судом.

Закон визначає вимоги до особи, яка бере на себе опіку чи піклування над дитиною. Це може бути повнолітня дієздатна особа, яка дала на це згоду. При визначенні опікуна (піклувальника) ураховуються особисті якості особи, можливості здійснення нею виховання, а також стосунки між особою та дитиною та бажання дитини. Ті, кому заборонено бути усиновлювачами, не можуть також і бути опікунами (піклувальниками).

Чимало дітей-сиріт нині живуть у дитячих будинках, школах-інтернатах тощо. У цьому випадку на адміністрацію закладу, де перебуває дитина, покладаються обов'язки опікуна (піклувальника).

Закон визначає права та обов'язки дитини, над якою встановлено опіку (піклування), а також опікуна (піклувальника).

Ознайомтеся з витягом із Сімейного кодексу України та визначте, які права та обов'язки мають діти, над якими встановлено опіку (піклування), а також опікун (піклувальник).

Із Сімейного кодексу України

Стаття 247. Права дитини, над якою встановлено опіку або піклування

1. Дитина, над якою встановлено опіку або піклування, має право:

1) на проживання в сім'ї опікуна або піклувальника, на піклування з його боку;

2) на забезпечення їй умов для всебічного розвитку, освіти, виховання і на повагу до її людської гідності;

3) на збереження права користування житлом, у якому вона проживала до встановлення опіки або піклування. У разі відсутності житла така дитина має право на його отримання відповідно до закону;

4) на захист від зловживань з боку опікуна або піклувальника.

2. Установлення опіки та піклування не припиняє права дитини на отримання пенсії, аліментів, відшкодування шкоди у зв'язку з втратою годувальника та інших соціальних виплат, призначених дитині відповідно до законів України, а також права власності дитини на ці виплати.

Стаття 249. Права та обов'язки опікуна, піклувальника щодо дитини

1. Опікун, піклувальник зобов'язаний виховувати дитину, піклуватися про її здоров'я, фізичний, психічний, духовний розвиток, забезпечити одержання дитиною повної загальної середньої освіти.

Опікун, піклувальник має право самостійно визначати способи виховання дитини з урахуванням думки дитини та рекомендацій органу опіки та піклування.

2. Опікун, піклувальник має право вимагати повернення дитини від будь-якої особи, яка тримає її у себе не на підставі закону або рішення суду.

3. Опікун, піклувальник не має права перешкоджати спілкуванню дитини з її батьками та іншими родичами, за винятком випадків, коли таке спілкування суперечить інтересам дитини.

4. Цивільні права та обов'язки опікуна, піклувальника встановлюються Цивільним кодексом України (...).

Перші виховні будинки для покинутих дітей з'явилися при церквах м. Кесарія (Мала Азія) за ініціативою єпископа Василя Кесарійського. У 787 р. аналогічний заклад, який протягом тривалого часу залишався єдиним у Європі, відкривав при соборі в Мілані. Лише в XIV ст. кількість подібних установ в Європі збільшилася до 30.

На території сучасної України ідея правового захисту дітей, які залишилися без батьків, з'явилася ще в «Руській правді». У цій збірці вперше з'явилося поняття «опіка». Передбачалося, що після смерті батька опікуном малих дітей стає хтось із найближчих родичів або вітчим, якщо мати виходить заміж удруге. Опікуну передається в тимчасове користування рухоме й нерухоме майно неповнолітніх, обов'язково в присутності свідків. Опікун має право продовжувати торгівлю й брати собі прибуток від неї, але після закінчення терміну опіки зобов'язаний повернути кошти сироті.

3. Патронат. Прийомна сім'я.

На відміну від усиновлення та опіки (піклування), які передбачають переважно безоплатне виконання обов'язків щодо дитини, договір про **патронат передбачає передачу дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування, на виховання в сім'ю іншої особи (патронатного вихователя) до досягнення дитиною повноліття,**

за плату. Передача дитини на патронатне виховання здійснюється органом опіки та піклування за згодою дитини.

Патронатний вихователь зобов'язаний забезпечити дитину житлом, одягом, харчуванням тощо, створити їй умови для навчання, фізичного та духовного розвитку, а також захищати дитину, її права та інтереси як опікун або піклувальник, без спеціальних на те повноважень.

Патронатний вихователь має право відмовитися від договору, таке право має і дитина, яка досягла 14 років. Договір може бути розірваний за згодою сторін або за рішенням суду в разі невиконання вихователем своїх обов'язків або якщо між ним та дитиною склалися стосунки, які перешкоджають виконанню обов'язків за договором.

Ще одним способом улаштування дітей є прийомна сім'я. **Прийомна сім'я — це сім'я, яка добровільно взяла на виховання та спільне проживання від одного до чотирьох дітей-сиріт чи дітей, позбавлених батьківського піклування.** Прийомні батьки беруть для спільного проживання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.

Прийомні діти проживають і виховуються в прийомній сім'ї до досягнення 18-річного віку, а в разі навчання в професійно-технічних, вищих навчальних закладах I–IV рівнів акредитації — до його закінчення.

Близьким до прийомної сім'ї є **дитячий будинок сімейного типу — окрема сім'я, що створюється за бажанням подружжя або окремої особи, яка не перебуває в шлюбі, для забезпечення сімейним вихованням та спільного проживання не менше п'яти дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування**. Виховання дітей у цьому дитячому будинку здійснюють батьки-вихователі дитячого будинку сімейного типу.

Прийомна сім'я та дитячий будинок сімейного типу створюється за рішенням районної державної адміністрації або виконкому міської ради. Між прийомними батьками та органом, який створює прийомну сім'ю, укладається договір про влаштування дітей.

Сироти, усиновлення, патронат, прийомна сім'я, дитячий будинок сімейного типу.

1. Поясніть поняття: *сироти, усиновлення, патронат, прийомна сім'я, дитячий будинок сімейного типу.*
2. Які способи влаштування дітей сиріт і дітей, позбавлених батьківської опіки, передбачені українським законодавством?
3. Які умови передбачені для осіб, які бажають усиновити дитину?
4. Які права та обов'язки мають опікуни та піклувальники?
5. Порівняйте *усиновлення*, *опіку* та *піклування*, *патронат*.
6*. Висловіть свою думку щодо ефективності та доцільності застосування кожного з передбачених законодавством видів влаштування дитини.

7. Із засобів масової інформації, мережі Інтернет дізнайтеся про діяльність дитячих будинків, інтернатів, прийомних сімей, дитячих будинків сімейного типу, які існують у вашому регіоні.

Практична робота № 9

Сімейне право

Чимало складних ситуацій виникає під час сімейного життя. Відносини між подружжям, батьками та дітьми, іншими членами сім'ї регулюються нормами сімейного життя, з якими ви ознайомилися. Саме їх треба застосовувати для розв'язання цих ситуацій.

Розглянемо приклади.

1. Громадяни П. та М. звернулися до державного органу реєстрації актів цивільного стану з проханням зареєструвати їхній шлюб. Прийнявши заяву, співробітники РАЦСу призначили строк реєстрації шлюбу через місяць після подання заяви. Однак молоді не погодилися з цим, пояснивши, що вони багато років знають один одного, тому для них додаткові роздуми не потрібні, до того ж П. — геолог, через декілька днів повинен виїжджати в експедицію на півроку. Чи можливе вирішення цієї проблеми?

2. Уступаючи в шлюб, Р., за вимогою майбутнього чоловіка О., дала йому розписку, згідно з якою вона зобов'язалася протягом сімейного життя не поступати навчатися та працювати. Однак після 3 років сімейного життя Р. виявила бажання поступити до вищого навчального закладу, О. заперечив цьому, посилаючись на зобов'язання. Виник конфлікт. Хто правий у цій ситуації?

3. Студент п'ятого курсу університету киянин Л. одружився зі своєю однокурсницею Р., яка приїхала на навчання із Закарпаття. Батьки Л. дали згоду на шлюб. Батьки Р. на весілля не приїхали, пояснюючи це транспортними складнощами. Після реєстрації шлюбу Р. була прописана в квартирі чоловіка Л., але майже не бувала там. Постійні сварки з Л. та його батьками, відмова брати участь у веденні домашніх справ призвели до швидкого погіршення відносин. Вже через 7 місяців постало питання про неможливість сімейного життя. Що можна порадити чоловіку Л., щоб вийти зі складної ситуації з найменшими втратами, адже дружина Р. вимагає поділу майна та житлової площі?

4. Громадяни М. та П. прийняли рішення про розлучення та звернулися до суду. Неповнолітній син, за спільним рішенням, мав залишитися з матір'ю М., але виникла суперечка щодо розподілу майна. Чоловік П. зазначив, що він протягом цього часу працював на двох роботах, отримуючи досить велику заробітну плату, саме за його рахунок було придбано сучасну апаратуру, побудовано дачу. У той же час дружина М. деякий час не працювала, була домогосподаркою. У зв'язку з цим

П. вимагав виділити дружині М. 1/3 майна, а інші 2/3 залишити за ним. Яким має бути рішення суду?

5. Після розлучення між громадянкою Т. і колишнім чоловіком Р. виник конфлікт. Р. вимагав, щоб колишня дружина Т. змінила своє прізвище на дошлюбне, але Т. заперечувала цьому. Конфлікт затягнувся і набув нової сили через 2 роки, коли Т. уклала новий шлюб і вирішила змінити прізвище сина, який жив із нею, на прізвище нового чоловіка, яке взяла і собі. Однак Р. не дав згоди на це. Як вирішити цей конфлікт?

6. Громадянин П. разом зі своєю двоюрідною сестрою А. подав заяву про реєстрацію шлюбу до РАЦСу. При цьому вони не повідомили про своє споріднення. 16 грудня 2003 р. шлюб було зареєстровано. А. перейшла жити до П., що не сподобалося його 40-річній незаміжній рідній сестрі К., яка проживала з ним у двокімнатній квартирі. Уважаючи, що порушені її права, К. звернулася до суду, вимагаючи визнати шлюб недійсним.18 березня 2004 р. відбулося судове засідання, на якому А. подала довідку про вагітність. Яке рішення, на вашу думку, має бути прийнято?

7. У січні 2004 р. громадяни Г. та А. подали заяву про розірвання шлюбу. У шлюбі вони перебували з 1998 р. При цьому постало питання про поділ майна. До вступу в шлюб Г. був власником автомобіля БМВ (вартість на момен шлюбу 2000 грн) і дачі в с. Нових Петрівцях (вартість 10 000 грн). А. до вступу в шлюб мала квартиру (вартість майже 64 000 грн). До 2001 р. автомобіль був непридатним для використання за прямим призначенням, протягом 20 років не проходив технічний огляд. У 2001 р. він був відремонтований, після чого був оцінений експертами в 72 000 грн. За час перебування в шлюбі подружжям були придбані меблі загальною вартістю 58 000 грн., одяг для Г. на 9400 грн і А. на 15 000 грн (зокрема, норкова шуба за 5000 грн), а також обладнання для роботи Г. на суму 17 000 грн. Крім того, А. отримала літературну премію за написану нею книжку в сумі 25 000 грн. Прийміть рішення про поділ майна.

8. 15-річна В., якій за рішенням суду було знижено шлюбний вік, і 19-річний І. уклали шлюб. Через місяць після реєстрації шлюбу вони прийняли рішення укласти шлюбний договір, при цьому В. отримала згоду свого батька на його укладання. У договорі, зокрема, було передбачено, що В. та І. зобов'язуються не розривати шлюб протягом щонайменше 3 років, що В. передає І. отриманий нею в спадщину дачний будинок, а І. передає в спільну власність належний йому автомобіль «Мерседес». Також передбачено, що договір починає діяти через 6 місяців після реєстрації шлюбу. Було зазначено, що кожен із подружжя може в односторонньому порядку розірвати договір, попередивши іншу сторону не менше ніж за 2 місяці. Чи буде зареєстрований цей договір? Як він має бути оформлений, щоб мати юридичну силу?

VIII розділ

ЖИТЛОВЕ ПРАВО УКРАЇНИ

§ 67. Загальна характеристика житлового права

Пригадайте, де жили первісні люди.

1. Житлові правовідносини та їх суб'єкти.

Одним із прав людини, закріплених у Конституції України, є право на житло. Порядок задоволення громадянами права на житло, житлові права й обов'язки громадян регулюються житловим правом. Житлове право — сукупність норм, які регулюють суспільні відносини щодо задоволення потреб громадян на житло, його використання, збереження, експлуатації й ремонту в державному, кооперативному та приватному житловому фонді України.

Джерелами житлового права є Конституція України, Житловий та Цивільний кодекси України, а також ряд законів України, зокрема Закони України «Про приватизацію державного житлового фонду», «Про житловий фонд соціального призначення», «Про власність», «Про заставу» тощо. Необхідно зазначити, що Житловий кодекс України є одним із найдавніших нині діючих кодексів України, він був прийнятий ще в 1983 р. і потребує внесення суттєвих змін або ж розробки й прийняття нового житлового кодексу.

Суб'єктами житлових правовідносин є громадяни, які реалізують своє право на житло, а також юридичні особи — власники житла.

Житлові правовідносини належать до приватного права, і, відповідно, основним методом правового регулювання є диспозитивний. Водночас, окремі відносини, які відносять до житлових, регулюються за допомогою імперативного методу. Саме він застосовується при встановленні порядку постановки на облік для отримання житла, визначення черговості отримання житла тощо. Для суб'єктів житлового права притаманна юридична рівність. Для реалізації житлових прав особі необхідно виявити свою ініціативу. Більша частина житлових правовідносин має майновий характер.

2. Житловий фонд.

Сукупність усіх житлових помешкань незалежно від форм власності, уключаючи житлові будинки, квартири, службові житлові помешкання, інші житлові помешкання в інших будівлях, придатних для проживання, становлять житловий фонд України. Необхідно звернути увагу, якщо раніше все житло належало державі, то в сучасних умовах житловий фонд може належати різним власникам.

Відповідно до належності житла різним власникам, увесь житловий фонд поділяють на чотири основні групи.

Житлові приміщення, які належать до ***державного житлового фонду***, можуть належати до відання державних органів, органів місцевого самоврядування, міністерств, державних підприємств, організацій тощо.

Житлові будинки й житлові помешкання, що належать кооперативним організаціям, їх об'єднанням, профспілкам та іншим громадським організаціям, створюють ***громадський житловий фонд***.

Чимало будинків свого часу було збудовано житлово-будівельними кооперативами, такі будинки нині віднесено до фонду ***житлово-будівельних кооперативів***.

Нині багато громадян України здійснили приватизацію свого житла, отримавши його в приватну власність. Відповідно виникла нова група житлового фонду — приватний житловий фонд.

Зазначимо, що, крім житлового фонду, існує чимало інших приміщень. Це приміщення магазинів, майстерень, офісні приміщення тощо, які знаходяться як у житлових будинках, так і поза ними. Вони призначені для торгових, побутових та інших потреб непромислового характеру.

3. Форми реалізації права громадян на житло.

Шляхи реалізації права громадян України на житло визначає Конституція України.

Ознайомтеся з витягом із Конституції України та визначте основні шляхи реалізації права на житло.

З Конституції України

Стаття 47. Кожен має право на житло. Держава створює умови, за яких кожний громадянин матиме змогу побудувати житло, придбати його у власність або взяти в оренду.

Громадянам, які потребують соціального захисту, житло надається державою та органами місцевого самоврядування безоплатно або за доступну для них плату відповідно до закону (...).

Конституція України передбачає будівництво житла як один з основних напрямів забезпечення громадян житлом. У цьому випадку громадянин виступає замовником будівництва або ж самостійно будує житловий будинок. Можливе також створення житлово-будівельного кооперативу, який здійснює будівництво житла для членів кооперативу.

Другий шлях — придбання житла. У цьому випадку громадянин може придбати новозбудоване житло — найчастіше квартиру в багатоквартирному будинку (так званий первинний ринок) — або придбати квартиру в її попереднього власника. Така купівля має назву «придбання на вторинному ринку». Придбання квартири у власність може відбуватися не лише шляхом купівлі-продажу житла, а й унаслідок інших цивільно-правових угод.

Висловіть припущення, які цивільно-правові угоди можуть мати наслідок отримання житлового приміщення у власність особи.

На сучасному етапі розвитку нашої держави ще одним шляхом набуття житла може виступати приватизація державного житла. **Приватизація житла — перехід житлових приміщень із державної чи комунальної власності в приватну.** Відповідно до існуючого законодавства, кожен громадянин має прав на безоплатну приватизацію 21 м^2 загальної площі, крім того, на сім'ю приватизується ще 10 м^2 площі. Чимало категорій громадян мають пільги, відповідно до яких вони можуть безоплатно приватизувати житло більшої площі.

Якщо людина не має можливості побудувати чи купити житло, вона вирішує своє житлове питання шляхом оренди. Людина може укласти договір оренди з будь-яким власником житла — державою, підприємством або приватним власником.

Для найбільш уразливих категорій населення Конституція України передбачає надання житла безоплатно або на пільгових умовах. Одним із шляхів виконання державою цього зобов'язання є створення фонду житла соціального призначення та надання його громадянам.

Якщо громадянин України, відповідно до законодавства, має право на поліпшення житлових умов, а його середньомісячний сукупний дохід за попередній рік із розрахунку на одну особу в сумі менший від величини вартості найму житла в даному населеному пункті та прожиткового мінімуму, установленого законодавством, він може бути взятий на соціальний житловий облік. У цьому випадку йому в користування може бути надано **соціальне житло — житло всіх форм власності з житлового фонду соціального призначення, що безоплатно надається громадянам України, які потребують соціального захисту, на підставі договору найму на певний строк**.

При цьому отримання соціального житла не є підставою для зняття громадянина з обліку для отримання житла.

4. Найм житлового приміщення.

Значна частина людей нині вирішує житлове питання за допомогою найму. Для цього вони укладають договір найму житлового приміщення.

Порядок укладання договорів найму житла регулюється Житловим і Цивільним кодексами України. При цьому важливо мати на увазі суттєві відмінності між договорами, які укладаються відповідно до цих кодексів.

Договір найму, що укладається відповідно до Житлового кодексу України, має на меті забезпечення особи постійним житлом. Він укладається безстроково, предметом такого договору можуть бути: окрема квартира, одноквартирний житловий будинок, ізольоване приміщення (кімната, яка має окремий вхід). При цьому наймачем житла за цим договором може бути лише фізична особа, а наймодавцем виступає юридична особа — власник житла, при цьому житло надається в будинках державного або громадського житлового фонду. Наймачем у договорі житлового найму можуть бути особа, яка досягла 18-річного віку, або ті, що одружилися чи влаштувалися на роботу в передбачених законом випадках до досягнення 18-річного віку, відповідно з часу одруження або влаштування на роботу. Інші неповнолітні не можуть самостійно здійснювати право на одержання житлового приміщення, а тому не можуть бути наймачем самостійно. Крім того, договір житлового найму щодо житла державного та громадського фонду укладається з особами, які потребують поліпшення житлових умов і постійно проживають у певному населеному пункті.

Договір найму житла відповідно до Житлового кодексу України укладається на підставі **ордеру на житлове приміщення — єдиного документа, який надає право на поселення в наданому громадянину**

приміщенні. Ордер видається місцевою державною адміністрацією або виконкомом місцевої ради, при цьому він може бути виданий лише на приміщення, яке є вільним.

Договір найму житла відповідно до Цивільного кодексу укладається для тимчасового проживання, він має певний строк. Наймачем може бути як фізична, так і юридична особа (однак у цьому випадку юридична особа, уклавши договір, повинна використовувати приміщення для проживання фізичних осіб). Предметом договору може бути як окреме ізольоване приміщення, будинок, так і частина квартири. Ордер на приміщення, яке займають на підставі договору найму, укладеного відповідно до Цивільного кодексу України, не видається.

Житлове право, житловий фонд, соціальне житло, приватизація житла, ордер на житлове приміщення.

1. Поясніть поняття: *житлове право, житловий фонд, соціальне житло, приватизація житла, ордер на житлове приміщення.*
2. Які шляхи реалізації права громадян на житло передбачено законодавством?
3*. Які існують види житлового фонду?
4. З'ясуйте, які види житлового фонду існують у вашому населеному пункті, а також як вирішується в ньому житлова проблема громадян.
5. У чому полягає різниця між соціальним і звичайним житлом?
6. Порівняйте договір найму житла, укладений відповідно до Цивільного та Житлового кодексів України.
7*. Висловіть свою думку щодо доцільності використання соціального житла для вирішення житлової проблеми громадян та ефективності цього шляху.
8*. Запропонуйте найбільш ефективні шляхи розв'язання житлової проблеми громадян, які доцільно використати в Україні.

Випереджуюче завдання. Дізнайтеся, чи здійснюється у вашому районі, місті чи селі нове житлове будівництво. Як вирішуються житлові проблеми мешканців?

§ 68–69. Житлові права та обов'язки

1. Житлові права та обов'язки громадян.

Для реалізації встановленого Конституцією України права громадян на житло законодавством визначено житлові права та обов'язки громадян.

Ознайомтеся з житловими правами й обов'язками громадян України та висловіть свою думку щодо того, чи достатньою мірою вони гарантують реалізацію права громадянина на житло.

З Житлового кодексу України

Стаття 9. Житлові права громадян

Громадяни мають право на одержання в безстрокове користування в установленому порядку жилого приміщення в будинках державного чи громадського житлового фонду або на одержання за їхнім бажанням грошової компенсації за належне їм для отримання жиле приміщення для категорій громадян, визначених законом, або в будинках житлово-будівельних кооперативів.

Забезпечення постійним житлом громадян, які, відповідно до законодавства, мають право на його отримання, може здійснюватися шляхом будівництва або придбання доступного житла за рахунок надання державної підтримки в порядку, установленому Кабінетом Міністрів України.

Громадяни мають право на приватизацію квартир (будинків) державного житлового фонду або придбання їх у житлових кооперативах, на біржових торгах, шляхом індивідуального житлового будівництва чи одержання у власність на інших підставах, передбачених законодавством України.

Ніхто не може бути виселений із займаного жилого приміщення або обмежений у праві користування жилим приміщенням інакше як з підстав і в порядку, передбачених законом.

Житлові права охороняються законом, за винятком випадків, коли вони здійснюються в суперечності з призначенням цих прав чи з порушенням прав інших громадян або прав державних і громадських організацій.

Стаття 10. Житлові обов'язки громадян

Громадяни зобов'язані дбайливо ставитися до будинку, у якому вони проживають, використовувати жиле приміщення відповідно до його призначення, додержувати правил користування жилими приміщеннями, економно витрачати воду, газ, електричну й теплову енергію. Жилі будинки й жилі приміщення не можуть використовуватися громадянами на шкоду інтересам суспільства.

Закон визначає, що громадяни можуть отримати житло від держави у випадку, коли вони потребують поліпшення житлових умов. Це ті громадяни, житло яких менше за встановлену норму, ті, хто проживає в непридатних за санітарним або технічним станом приміщеннях (у занадто темних, вологих або аварійних приміщеннях), проживають у гуртожитках. Правом на отримання житла користуються також громадяни, які мають тяжкі хвороби (здебільшого ті, які становлять небезпеку для оточуючих), а також ті, хто тривалий час не має власного житла й орендує житлову площу у фізичних осіб. Такі особи мають право стати на чергу для отримання житла в місцевих органах виконавчої влади або місцевого самоврядування. На жаль, останнім часом кількість житла, що будується державою, є недостатньою для швидкого забезпечення житлом.

У договорі найму житла певні права та обов'язки має й наймодавець. Передусім він зобов'язаний надати житло відповідно до договору для проживання наймача та членів його сім'ї. Наймодавець зобов'язаний здійснювати капітальний ремонт житла (поточний ремонт має здійснювати наймач). При цьому на період капітального ремонту наймодавець зобов'язаний надати наймачеві інше житлове приміщення в межах того самого населеного пункту.

2. Об'єднання співвласників багатоквартирного будинку.

Після того як чимало громадян здійснили приватизацію свого житла, виникла проблема управління цим майном. З метою підвищення ефективності управління приватизованим житлом було прийнято Закон України «Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку». Відповідно до цього закону, розпочалося їх створення. **Об'єднання співвласників багатоквартирного будинку (ОСББ) — юридична особа, створена власниками для сприяння використанню їхнього власного майна та управління, утримання й використання неподільного та спільного майна.** Об'єднання створюються для належного утримання будинку й прибудинкової території, а також сприяння членам об'єднання в отриманні житлово-комунальних та інших послуг належної якості за обґрунтованими цінами та виконання ними своїх зобов'язань, пов'язаних із діяльністю об'єднання. В одному житловому комплексі може бути створене тільки одне об'єднання.

Порядок створення об'єднання визначений законом.

Ознайомтеся з витягом із Закону України «Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку».

Із Закону України «Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку»

Стаття 6. Створення об'єднання. Скликання і проведення установчих зборів об'єднання

Об'єднання може бути створене в будинку будь-якої форми власності з числа тих, хто приватизував або придбав квартиру, а також власника будинку або його уповноваженої особи, власників жилих приміщень, а також власників нежилих приміщень.

Для створення об'єднання скликаються установчі збори.

Скликання установчих зборів здійснюється власником будинку або ініціативною групою, яка складається не менше як з трьох власників квартир або жилих приміщень.

Повідомлення про проведення установчих зборів направляється власником будинку або ініціативною групою не менше ніж за 14 днів до дати проведення установчих зборів. Повідомлення направляється в письмовій формі і вручається кожному власнику під розписку або

шляхом поштового відправлення (рекомендованим листом). У повідомленні про проведення установчих зборів зазначається, з чиєї ініціативи скликаються збори, місце і час проведення, проект порядку денного.

Час і місце проведення обираються зручними для більшості можливих учасників зборів.

Установчі збори веде голова зборів, який обирається більшістю голосів присутніх власників або їх уповноважених осіб.

У голосуванні беруть участь власники (їх уповноважені особи), які присутні на установчих зборах.

Кожний власник на установчих зборах має один голос, незалежно від площі та кількості квартир або приміщень, що перебувають у його власності.

Рішення приймається шляхом поіменного голосування. Рішення оформлюється особистим підписом кожного, хто проголосував, у протоколі із зазначенням результату голосування («за» чи «проти»).

Рішення вважається прийнятим, якщо за нього проголосувало не менше двох третин присутніх осіб, які мають право голосу (...).

Установчі збори правомочні, якщо на них присутні більше п'ятдесяти відсотків власників.

Установчі збори приймають рішення про створення об'єднання і затверджують його статут.

Оформлення і реєстрація всіх документів, що засвідчують створення об'єднання, здійснюються безоплатно в порядку, установленому Кабінетом Міністрів України. Об'єднання вважається створеним з моменту видачі свідоцтва про державну реєстрацію.

У разі створення ОСББ воно стає повноправним власником будинку та прибудинкової території, має право вирішувати питання оренди нежитлових приміщень, самостійно забезпечувати експлуатацію будинку або найняти для цього обрану ОСББ організацію. Водночас саме ОСББ несе відповідальність за своєчасну сплату за електроенергію, газ, водопостачання тощо, які використовуються мешканцями. Потрібно зазначити, що в здійсненні першого після створення ОСББ капітального ремонту будинку повинен узяти участь колишній власник будинку (здебільшого — державна або комунальна житлово-експлуатаційна організація).

3. Відповідальність за порушення житлового законодавства.

За порушення норм законодавства, пов'язаних із реалізацію житлових прав громадян, передбачено притягнення особи до різних видів юридичної відповідальності.

Кодексом про адміністративні правопорушення передбачено ряд правопорушень, що стосуються житлового права.

Так, ст. 97 Кодексу України про адміністративні правопорушення передбачено адміністративну відповідальність за самовільне будів-

ництво будинків або споруд, а також самовільну зміну архітектурного вигляду будинків або споруд під час їх експлуатації. За це правопорушення до відповідальності може бути притягнуто як громадян (насамперед власників і наймачів житлових приміщень), так і посадових осіб.

Крім того, у Кодексі про адміністративні правопорушення існує окрема глава, присвячена саме порушенням у галузі житлових прав громадян, житлово-комунального господарства та благоустрою. У цій главі передбачено відповідальність за порушення порядку взяття на облік і строків заселення житлових будинків і житлових приміщень, порушення правил користування житловими приміщеннями й житловими будинками, самоуправне займання житлового приміщення, порушення правил експлуатації житлових будинків, безгосподарське їх утримання; самовільне переобладнання й перепланування житлових будинків; порушення правил утримання собак і котів.

Кримінальним кодексом України передбачена відповідальність за захоплення житлової площі підопічного внаслідок зловживання опікунськими правами; незаконний обшук, незаконне виселення чи інші дії, які порушують недоторканність житла громадян, самовільне будівництво житлового будинку (якщо за ці дії протягом року вже було застосоване адміністративне стягнення).

У разі ж заподіяння шкоди житловим будинкам, житловим приміщенням, інженерному обладнанню, об'єктам благоустрою й зеленим насадженням на ділянках, прилеглих до будинків, фізичні або юридичні особи зобов'язані відшкодувати заподіяну шкоду відповідно до норм Цивільного кодексу України.

Так само, відповідно до Цивільного кодексу України, за невиконання зобов'язань за договором найму житлового приміщення відповідають наймач і наймодавець. Зокрема, наймодавець відповідає за невиконання обов'язку щодо ремонту житлового приміщення. У цьому випадку, якщо ремонт є невідкладною необхідністю, наймач має право своїм коштом провести ремонт, а в подальшому стягнути з наймодавця вартість ремонту чи зарахувати її в рахунок квартирної плати. Наймач, який допустив самовільне переобладнання чи перепланування житлового або підсобного приміщення, зобов'язаний за свій рахунок привести приміщення в попередній стан.

Об'єднання співвласників багатоквартирного будинку.

1. Поясніть поняття: *об'єднання співвласників багатоквартирного будинку.*
2. Які житлові права та обов'язки громадян передбачені законодавством України?
3. Які особи визнаються такими, що потребують покращення житлових умов і можуть бути прийняті на відповідний облік?

4. Який порядок створення об'єднання співвласників багатоквартирного будинку?
5. Які функції виконують об'єднання співвласників багатоквартирного будинку?
6. Яку відповідальність передбачено за порушення житлового законодавства?
7*. Висловіть свою думку щодо доцільності створення об'єднання співвласників багатоквартирного будинку, позитивні та негативні наслідки його створення.
8*. Вивчіть норми законодавства, які регламентують створення ОСББ та, уявивши себе власниками квартир, проведіть установчі збори, обговоривши, чи є сенс створювати об'єднання співвласників багатоквартирного будинку.
9. У засобах масової інформації, мережі Інтернет знайдіть інформацію про:
   а) діяльність об'єднань співвласників багатоквартирного будинку;
   б) правопорушення у сфері житлових прав громадян і відповідальність за них.

На Будинку педагогічного музею в м. Києві (нині — Будинок учителя), де працювала Центральна рада, установлено меморіальну дошку.

IX розділ

ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО УКРАЇНИ

§ 70–71. Земельне право України. Загальна характеристика земельного права. Право власності на землю

1. Основи земельного права.

У піснях і віршах, картинах і книжках оспівано українську землю. «Земле-матінко, земля-годувальниця» — так називає її народ України. Справді, українська земля є унікальною за своїми властивостями, недарма загарбники в 1918 і 1941–1943 рр. як цінний трофей вивозили з України не лише різне майно, а й чорнозем.

Конституція України проголосила землю основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави. Особлива цінність землі пояснюється її багатофункціональністю. Земля є територією держави України, об'єктом природи, носієм лісів і вод, рослинного та тваринного світу, надр і атмосферного повітря. Вона забезпечує середовище для життя всіх живих організмів, у тому числі людини, без неї будь-яке життя неможливе. Земля є основним засобом сільськогосподарського виробництва, а в багатьох випадках виступає також засобом виробництва в інших галузях економіки.

Галузь права, якою регулюються суспільні відносини щодо власності на землю, державного управління земельним фондом, використання та охорони землі, забезпечення та охорони прав і законних інтересів учасників земельних відносин, називають земельним правом.

Основним нормативним актом у цій галузі є Земельний кодекс України, прийнятий 25 жовтня 2001 р. **Земельний кодекс України регулює земельні відносини — суспільні відносини щодо володіння, користування й розпорядження землею.**

Суб'єктами земельних відносин можуть бути громадяни, юридичні особи, органи місцевого самоврядування та органи державної влади. Громадяни України мають право володіти землею будь-якої категорії, набувати земельні ділянки шляхом приватизації. Права іноземних

громадян та осіб без громадянства щодо володіння землею суттєво обмежені, вони не мають права бути власниками землі сільськогосподарського призначення. Особливими суб'єктами земельних правовідносин виступають держава Україна, територіальні громади, від імені яких виступають відповідні органи державної влади й місцевого самоврядування.

Об'єктами земельних відносин є землі в межах території України, земельні ділянки та права на них, у тому числі на земельні ділянки (паї).

Основним завданням земельного законодавства є регулювання земельних відносин, при якому повинні бути забезпечені права на землю суб'єктів цих відносин, а також раціональне використання та охорона земель. Земельний кодекс визначає основні принципи цієї галузі права. Разом із загальноправовими принципами, які діють у всіх галузях, спеціальними галузевими принципами земельного права є поєднання особливостей використання землі як територіального базису, природного ресурсу й основного засобу виробництва, забезпечення рівності права власності на землю громадян, юридичних осіб, територіальних громад і держави, невтручання держави в здійснення громадянами, юридичними особами та територіальними громадами своїх прав щодо володіння, користування й розпорядження землею, крім випадків, передбачених законом, забезпечення раціонального використання та охорони земель, забезпечення гарантій прав на землю, а також пріоритет вимог екологічної безпеки.

2. Суб'єкти права власності на землю.

Конституція України гарантує право власності на землю. Право власності на землю — це право володіти, користуватися й розпоряджатися земельними ділянками. При цьому передбачається, що земля в Україні може перебувати в приватній, комунальній та державній власності.

Право власності на ділянку включає: власність на її поверхневий шар, багаторічні насадження, водні об'єкти, які на ній знаходяться, повітряний простір над нею та простір під землею, однак лише на глибину та висоту, необхідну для будівництва та експлуатації споруд на ділянці. Земельний кодекс України визначає суб'єкти права власності на землю.

При цьому для кожного із суб'єктів права власності на землю визначено можливі шляхи набуття права власності на землю.

Ознайомтеся з витягом із Земельного кодексу та визначте, які шляхи набуття землі передбачені для кожного із суб'єктів власності на землю.

Із Земельного кодексу України

Стаття 81. Право власності на землю громадян

1. Громадяни України набувають права власності на земельні ділянки на підставі:

а) придбання за договором купівлі–продажу, ренти, дарування, міни, іншими цивільно-правовими угодами;

б) безоплатної передачі із земель державної і комунальної власності;

в) приватизації земельних ділянок, що були раніше надані їм у користування;

г) прийняття спадщини;

ґ) виділення в натурі (на місцевості) належної їм земельної частки (паю).

2. Іноземні громадяни та особи без громадянства можуть набувати права власності на земельні ділянки несільськогосподарського призначення в межах населених пунктів, а також на земельні ділянки несільськогосподарського призначення за межами населених пунктів, на яких розташовані об'єкти нерухомого майна, що належать їм на праві приватної власності.

3. Іноземні громадяни та особи без громадянства можуть набувати права власності на земельні ділянки відповідно до частини другої цієї статті у разі:

а) придбання за договором купівлі–продажу, ренти, дарування, міни, іншими цивільно-правовими угодами;

б) викупу земельних ділянок, на яких розташовані об'єкти нерухомого майна, що належать їм на праві власності;

в) прийняття спадщини.

4. Землі сільськогосподарського призначення, прийняті в спадщину іноземними громадянами, а також особами без громадянства, протягом року підлягають відчуженню.

Стаття 82. Право власності на землю юридичних осіб

1. Юридичні особи (засновані громадянами України або юридичними особами України) можуть набувати у власність земельні ділянки для здійснення підприємницької діяльності у разі:

а) придбання за договором купівлі–продажу, ренти, дарування, міни, іншими цивільно-правовими угодами;

б) внесення земельних ділянок її засновниками до статутного фонду;

в) прийняття спадщини;

г) виникнення інших підстав, передбачених законом.

Стаття 83. Право власності на землю територіальних громад

1. Землі, які належать на праві власності територіальним громадам сіл, селищ, міст, є комунальною власністю.

2. У комунальній власності перебувають усі землі в межах населених пунктів, крім земель приватної та державної власності, а також земельні ділянки за їх межами, на яких розташовані об'єкти комунальної власності (...).

4. Територіальні громади набувають землю в комунальну власність у разі:

а) передачі їм земель державної власності;

б) примусового відчуження земельних ділянок у власників з мотивів суспільної необхідності та для суспільних потреб;

в) прийняття спадщини;

г) придбання за договором купівлі-продажу, ренти, дарування, міни, іншими цивільно-правовими угодами;

г-1) штучного створення земельної ділянки на території населеного пункту, у тому числі з порушенням установлених правил;

ґ) виникнення інших підстав, передбачених законом.

Стаття 84. Право власності на землю держави

1. У державній власності перебувають усі землі України, крім земель комунальної та приватної власності (...).

5. Держава набуває права власності на землю у разі:

а) відчуження земельних ділянок у власників з мотивів суспільної необхідності та для суспільних потреб;

б) придбання за договорами купівлі-продажу, дарування, міни, іншими цивільно-правовими угодами;

в) прийняття спадщини;

г) передачі у власність державі земельних ділянок комунальної власності територіальними громадами;

ґ) конфіскації земельної ділянки;

д) штучного створення земельної ділянки за межами населених пунктів, у тому числі з порушенням установлених правил.

Стаття 85. Право власності на землю іноземних держав

Іноземні держави можуть набувати у власність земельні ділянки для розміщення будівель і споруд дипломатичних представництв та інших, прирівняних до них, організацій відповідно до міжнародних договорів.

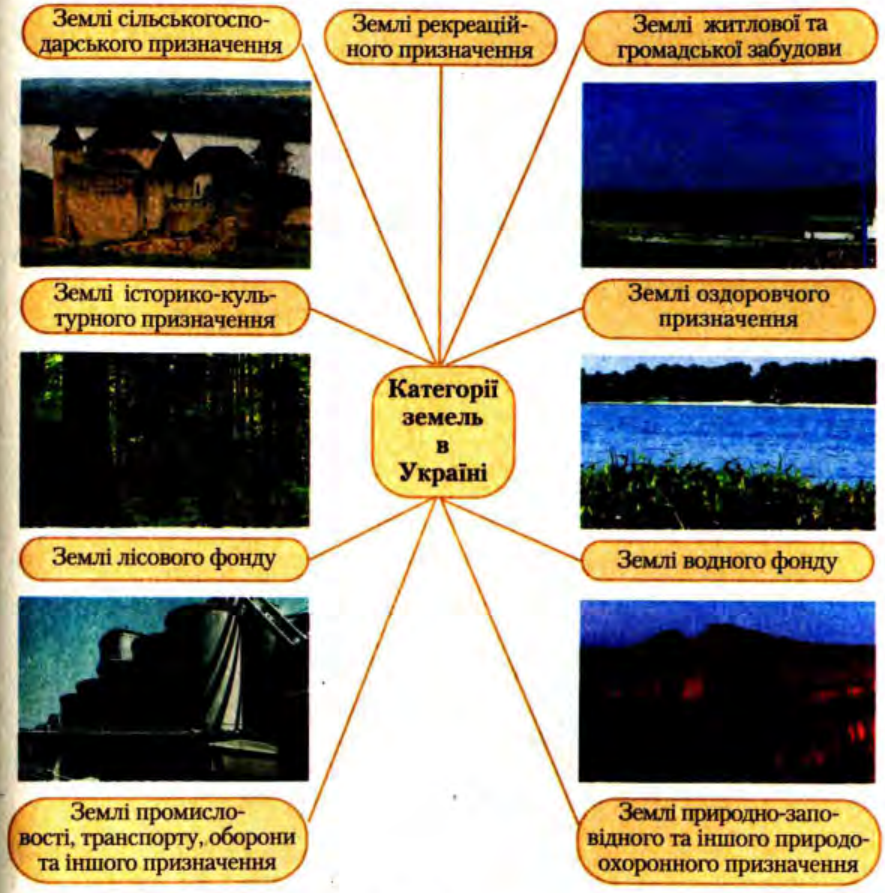
У будь-якому випадку право власності на землю засвідчується державним актом.

3. Категорії земель в Україні.

Землі в Україні поділяють залежно від їх призначення на декілька категорій.

Ознайомтеся зі схемою «Категорії земель в Україні» та наведіть приклади земель, які, на вашу думку, належать до зазначених категорій.

Бажано навести приклади земель у вашій рідній місцевості — селі, районі, місті.

4. Спільна власність на землю.

Пригадайте, які види спільної власності передбачені Цивільним кодексом України та що характерно для кожного з цих видів спільної власності.

Якщо чітко визначена частка кожного власника спільної власності, ідеться про право ***спільної часткової власності*** на земельну ділянку. Така власність виникає при добровільному об'єднанні власниками належних їм земельних ділянок, при придбанні у власність земельної ділянки двома чи більше особами за цивільно-правовими угодами, при прийнятті спадщини на земельну ділянку двома або більше особами або за рішенням суду.

Якщо земля знаходиться в сумісній власності без визначення часток співвласників учасників, вона вважається ***спільною сумісною*** власністю.

Володіння, користування та розпорядження земельною ділянкою, що перебуває в спільній частковій власності, здійснюються за згодою всіх співвласників згідно з договором, а в разі недосягнення згоди — у судовому порядку. Кожен з учасників спільної сумісної власності має право на частку доходів від землі відповідно до величини своєї частки, може вимагати виділити належну йому частку, а в разі неможливості — надати відповідну компенсацію. У разі продажу одним з учасників належної йому частки в спільній частковій власності на земельну ділянку інші учасники мають переважне право купівлі частки відповідно до закону.

Важливо зазначити, що земельна ділянка може належати на праві спільної сумісної власності лише громадянам (не юридичним особам), зокрема подружжю, членам фермерського господарства, співвласникам жилого будинку.

5. Права та обов'язки власників земельних ділянок.

Закон визначає права та обов'язки власників землі.

Ознайомтеся з витягом із Земельного кодексу України та визначте права та обов'язки власників земельних ділянок.

Із Земельного кодексу України

Стаття 90. Права власників земельних ділянок

1. Власники земельних ділянок мають право:

а) продавати або іншим шляхом відчужувати земельну ділянку, передавати її в оренду, заставу, спадщину;

б) самостійно господарювати на землі;

в) власності на посіви і насадження сільськогосподарських та інших культур, на вироблену продукцію;

г) використовувати у встановленому порядку для власних потреб наявні на земельній ділянці загальнопоширені корисні копалини, торф, лісові насадження, водні об'єкти, а також інші корисні властивості землі;

ґ) на відшкодування збитків у випадках, передбачених законом;

д) споруджувати жилі будинки, виробничі та інші будівлі і споруди.

Стаття 91. Обов'язки власників земельних ділянок

1. Власники земельних ділянок зобов'язані:

а) забезпечувати використання їх за цільовим призначенням;

б) додержуватися вимог законодавства про охорону довкілля;

в) своєчасно сплачувати земельний податок;

г) не порушувати прав власників суміжних земельних ділянок та землекористувачів;

г) підвищувати родючість ґрунтів та зберігати інші корисні властивості землі;

д) своєчасно надавати відповідним органам виконавчої влади та органам місцевого самоврядування дані про стан і використання земель та інших природних ресурсів у порядку, установленому законом;

е) дотримуватися правил добросусідства та обмежень, пов'язаних із встановленням земельних сервітутів та охоронних зон;

є) зберігати геодезичні знаки, протиерозійні споруди, мережі зрошувальних і осушувальних систем.

Одним із важливих обов'язків землевласника та землекористувача є дотримання правил добросусідства. Це означає, що, використовуючи землю за її цільовим призначенням, вони повинні обирати такі способи використання земельних ділянок, щоб якомога менше завдавати незручностей сусідам. Так, необхідно намагатися уникати створення тіні на ділянці сусіда, задимлення, поширення неприємних запахів, шуму тощо.

Закон вимагає від сусідів по можливості погоджувати свої дії, спільно встановлювати та зберігати межові знаки. Якщо корені чи гілки дерева одного із сусідів опинилися на ділянці іншого та заважають використанню ділянки за призначенням, ці гілки та корені можуть бути відрізані.

Земельне право, категорії земель, спільна сумісна та спільна часткова власність на землю, добросусідство.

1. Поясніть поняття: *земельне право, категорії земель, спільна сумісна та спільна часткова власність на землю, добросусідство.*
2. Назвіть галузеві принципи земельного права та поясніть їх сутність.
3. Які суб'єкти можуть брати участь у земельних правовідносинах?
4. Які категорії земель існують в Україні?
5. Наведіть приклади земель різного призначення.
6*. Висловіть свою думку щодо доцільності існування різних видів земель, розширення або звуження переліку категорій земель.
7. Які форми власності на землю передбачено законодавством України?
8. Якими способами можуть набувати право власності на землю різні суб'єкти?
9. Які права та обов'язки землевласників установлені законом?
10. У чому полягають правила добросусідства?
11. Наведіть приклади ситуацій, коли земля стає об'єктом спільної сумісної та спільної часткової власності.
12*. Висловіть свою думку щодо доцільності обмеження можливості отримання землі у власність іноземцями.
13*. Наведіть приклади земельних ділянок різного призначення у вашій місцевості.

§ 72. Користування земельними ділянками

1. Земельний сервітут.

Уявіть, що ваша садова ділянка розташована серед інших ділянок. Вам потрібно проходити до своєї власності, однак усі стежки пролягають через ділянки сусідів. У сусідньому селі в оточенні приватних ділянок знаходиться єдиний в окрузі ставок, до якого ходила на водопій громадська череда. Як вирішити проблеми, що виникли? Допомогти в цьому може інститут земельного сервітуту (від латин. *servitutis* — підлеглість, повинність).

Право земельного сервітуту — це право власника або землекористувача земельної ділянки на обмежене платне або безоплатне користування чужою земельною ділянкою (ділянками). Установлення земельного сервітуту не змінює права власності на земельну ділянку, власник продовжує нею користуватися, володіти, має право розпоряджатися. Закон визначає випадки, коли особа має право вимагати встановлення земельного сервітуту.

Ознайомтеся з витягом із Земельного кодексу України, висловіть свою думку, чому саме ці види сервітутів передбачено законодавством.

Із Земельного кодексу України

Стаття 99. Види права земельного сервітуту

Власники або землекористувачі земельних ділянок можуть вимагати встановлення таких земельних сервітутів:

а) право проходу та проїзду на велосипеді;

б) право проїзду на транспортному засобі по наявному шляху;

в) право прокладання та експлуатації ліній електропередачі, зв'язку, трубопроводів, інших лінійних комунікацій;

г) право прокладати на свою земельну ділянку водопровід із чужої природної водойми або через чужу земельну ділянку;

ґ) право відведення води зі своєї земельної ділянки на сусідню або через сусідню земельну ділянку;

д) право забору води з природної водойми, розташованої на сусідній земельній ділянці, та право проходу до природної водойми;

е) право поїти свою худобу з природної водойми, розташованої на сусідній земельній ділянці, та право прогону худоби до природної водойми;

є) право прогону худоби по наявному шляху;

ж) право встановлення будівельних риштувань і складування будівельних матеріалів з метою ремонту будівель і споруд;

з) інші земельні сервітути.

У разі необхідності встановлення сервітуту власник звертається з проханням про це до власника ділянки, якою він хотів би частково скористатися. Сервітут може бути встановлений договором між

землевласниками, іноді він може бути передбачений заповітом (наприклад, коли заповідач, передаючи свою землю двом чи більше особам, покладає на одного з нових власників обов'язок дати можливість іншим частково користуватися своєю ділянкою). Якщо ж досягнути згоди не вдалося, можливе звернення до суду. Договір про сервітут визначає певні земельні права, тому обов'язковою є його реєстрація в порядку, передбаченому для реєстрації нерухомого майна. Сервітут може бути строковий або безстроковий, оплатний чи безоплатний.

Земельний сервітут зберігає свою дію в разі переходу земельної ділянки до іншої особи, однак він не може бути проданий — адже земельний сервітут пов'язаний саме із земельною ділянкою та особливостями її використання. Договором про сервітут може бути визначена плата за його використання.

Дія сервітуту припиняється, якщо обидві земельні ділянки (тієї, щодо якої встановлено сервітут, і тієї, для використання якої його встановлено) опинилися у власності однієї особи; у разі відмови особи, в інтересах якої його встановлено; закінчення строку дії сервітуту; порушення власником сервітуту умов, на яких його було надано. Скасувати сервітут має право суд. Крім того, дія сервітуту припиняється у випадку, коли він не використовується протягом 3 років.

Власник ділянки, щодо якої встановлено сервітут, має право звернутися до суду з вимогою скасувати його, якщо після встановлення сервітуту не можна використовувати земельну ділянку, щодо якої встановлено земельний сервітут, за її цільовим призначенням.

2. Постійне користування землею. Оренда.

У багатьох випадках особа не отримує земельну ділянку у власність, а лише користується нею на певних правових підставах.

Можливе надання ділянки в постійне користування. **Право постійного користування земельною ділянкою — це право володіння й користування земельною ділянкою, яка перебуває в державній або комунальній власності, без встановлення строку**. Отримати ділянку землі в постійне користування можуть підприємства, установи та організації, що належать до державної та комунальної власності (зокрема, навчальні

заклади: школи, будинки дитячої творчості, університети тощо), громадські організації інвалідів України, а також їх підприємства (об'єднання), установи та організації, релігійні організації (для будівництва й обслуговування культових та інших будівель, необхідних для забезпечення їх діяльності — передусім церков, костьолів, монастирів тощо).

Інші особи можуть отримати земельну ділянку в оренду. На відміну від постійного користування **право оренди земельної ділянки — це засноване на договорі строкове платне володіння й користування земельною ділянкою, необхідною орендареві для провадження підприємницької та іншої діяльності**. Отримати земельну ділянку в оренду можуть будь-які громадяни та юридичні особи України, іноземні громадяни, особи без громадянства, іноземні юридичні особи, міжнародні об'єднання й організації і навіть іноземні держави. Оренда має чітко визначений строк. Вона може бути ***короткостроковою*** — не більше 5 років та ***довгостроковою*** — не більше 50 років. Право оренди може бути об'єктом угод — продаватися, передаватися в заставу, спадщину, за згодою орендодавця передаватися в оренду іншій особі (передаватися в суборенду).

3. Права та обов'язки землекористувачів.

Земельний кодекс України визначив права та обов'язки землекористувачів, які суттєво відрізняються від прав та обов'язків власників землі.

Ознайомтеся з витягом із Земельного кодексу України та порівняйте їх з правами та обов'язками власників землі.

Із Земельного кодексу України

Стаття 95. Права землекористувачів

1. Землекористувачі, якщо інше не передбачено законом або договором, мають право:

а) самостійно господарювати на землі;

б) власності на посіви і насадження сільськогосподарських та інших культур, на вироблену продукцію;

в) використовувати у встановленому порядку для власних потреб наявні на земельній ділянці загальнопоширені корисні копалини, торф, ліси, водні об'єкти, а також інші корисні властивості землі;

г) на відшкодування збитків у випадках, передбачених законом;

ґ) споруджувати жилі будинки, виробничі та інші будівлі і споруди.

2. Порушені права землекористувачів підлягають відновленню в порядку, установленому законом.

Стаття 96. Обов'язки землекористувачів

1. Землекористувачі зобов'язані:

а) забезпечувати використання землі за цільовим призначенням та за свій рахунок приводити її в попередній стан у разі незаконної зміни

її рельєфу, за винятком випадків незаконної зміни рельєфу не власником такої земельної ділянки;

б) додержуватися вимог законодавства про охорону довкілля;

в) своєчасно сплачувати земельний податок або орендну плату;

г) не порушувати прав власників суміжних земельних ділянок і землекористувачів;

ґ) підвищувати родючість ґрунтів і зберігати інші корисні властивості землі;

д) своєчасно надавати відповідним органам виконавчої влади та органам місцевого самоврядування дані про стан і використання земель та інших природних ресурсів у порядку, установленому законом;

е) дотримуватися правил добросусідства та обмежень, пов'язаних із встановленням земельних сервітутів та охоронних зон;

є) зберігати геодезичні знаки, протиерозійні споруди, мережі зрошувальних і осушувальних систем.

2. Законом можуть бути встановлені інші обов'язки землекористувачів.

Земельний сервітут, оренда земельної ділянки, право постійного користування землею, суборенда.

1. Поясніть поняття: *земельний сервітут, оренда земельної ділянки, право постійного користування землею, суборенда.*
2. У яких випадках особа має право вимагати встановлення земельного сервітуту?
3. Порівняйте:
   а) постійне користування землею та оренда земельної ділянки;
   б) права та обов'язки власника земельної ділянки та землекористувача.
4. Як встановлюється та припиняється земельний сервітут?
5*. Висловіть свою думку щодо справедливості норм, які передбачають надання земельного сервітуту.
6*. Знайдіть інформацію про осіб, які є землевласниками або землекористувачами у вашому населеному пункті, районі.
7*. Обговоріть уявний договір оренди земельної ділянки, визначте умови, про які потрібно домовитися, а також позитивні та негативні наслідки оренди землі для орендодавця та орендаря.

§ 73–74. Набуття та реалізація права на землю

1. Підстави набуття права власності на землю.

Законодавство визначає декілька підстав набуття права власності та користування земельними ділянками фізичними та юридичними особами.

Земельні ділянки, які перебувають у користуванні громадян, ділянки, одержані внаслідок приватизації державних і комунальних сільськогосподарських підприємств, а також одержані шляхом приватизації в межах установлених норм, можуть бути передані громадянам безоплатно.

Для безоплатної передачі земельної ділянки громадянин подає заяву до відповідного органу місцевого самоврядування чи місцевої державної виконавчої влади за місцем знаходження земельної ділянки. Протягом місяця з моменту подання заяви орган, до якого подано заяву, приймає рішення про передачу землі у власність або відмову в цьому.

Варто зазначити, що Земельний кодекс України визначає площі ділянок, які можуть безоплатно отримати громадяни залежно від її призначення.

Призначення землі	Площа земельної ділянки, яка може бути отримана безоплатно
Для ведення фермерського господарства	Не більше площі земельної частки (паю), визначеної для членів сільськогосподарських підприємств, розташованих на території сільської, селищної, міської ради, де знаходиться фермерське господарство
Для ведення особистого селянського господарства	Не більше 2,0 га
Для ведення садівництва	Не більше 0,12 га
Для будівництва й обслуговування жилого будинку, господарських будівель і споруд (присадибна ділянка): у селах у селищах у містах	 Не більше 0,25 га Не більше 0,15 га Не більше 0,10 га
Для індивідуального дачного будівництва	Не більше 0,10 га
Для будівництва індивідуальних гаражів	Не більше 0,01 га

Закон передбачив можливість передачі земельних ділянок у власність громадянам за набувальною давністю. Це означає, що «громадяни, які добросовісно, відкрито й безперервно користуються земельною ділянкою протягом 15 років, але не мають документів, які б свідчили про наявність у них прав на цю земельну ділянку, можуть звернутися до органу державної влади або органу місцевого самоврядування з клопотанням про передачу її у власність або надання в користування».

2. Порядок передачі землі в користування чи оренду.

Порядок надання ділянок у користування досить складний. Спочатку особа має отримати дозвіл на розробку проекту землеустрою, потім, розробивши проект, подає його з іншими матеріалами Комісії з розгляду питань, пов'язаних із погодженням документації із землеустрою, здійснюється експертиза проекту (якщо це передбачено законом), і лише після цього питання розглядає та вирішує відповідний орган місцевого самоврядування або місцевий орган державної виконавчої влади.

Передача в оренду земельних ділянок, що перебувають у державній або комунальній власності, здійснюється на підставі рішення відповідного органу виконавчої влади або органу місцевого самоврядування (як правило, за результатами проведення земельних торгів) чи договору купівлі–продажу права оренди земельної ділянки (у разі продажу права оренди). Між орендодавцем та орендарем обов'язково укладається письмовий договір.

Передача в оренду земельних ділянок, що перебувають у власності громадян і юридичних осіб, здійснюється за договором оренди між власником земельної ділянки й орендарем.

Іноді особа внаслідок певних цивільно-правових угод отримує право власності на будинок, іншу споруду. В цьому випадку до особи, яка набула права власності на споруду, будинок, переходить і право власності (або користування — відповідно до того, на яких підставах володів земельною ділянкою попередній власник будинку) на земельну ділянку, де знаходиться ця споруда.

3. Виникнення права на земельну ділянку та документи, що посвідчують це право.

Право на земельну ділянку може бути набуто на підставі різноманітних цивільно-правових угод: купівлі–продажу, дарування, спадкування тощо. При цьому при продажу земельних ділянок може бути використано процедури земельних торгів у формі аукціонів.

Земельний аукціон — це врегульований нормами чинного Земельного кодексу України та іншими законодавчими актами конкурентний продаж земельних ділянок, відповідно до якого право власності на земельну ділянку набуває той учасник земельних торгів, який

запропонує найбільшу ціну за земельну ділянку відповідно до її цільового призначення. Зацікавлені в придбанні земельної ділянки особи заздалегідь подають заявки про своє бажання, а також, як правило, вносять аукціонну заставу. Під час аукціону кожен учасник пропонує свою ціну, яка поступово підвищується. Той, хто запропонує найбільшу ціну, визнається переможцем, після сплати визначеної на аукціоні ціни він отримує право власності на землю.

Земельна ділянка з юридичної точки зору є нерухомою власністю. Саме тому **право власності на земельну ділянку, а також право постійного користування та право оренди земельної ділянки виникають із моменту державної реєстрації цих прав.** Після реєстрації власник отримує державний акт, який посвідчує право власності на земельну ділянку.

Крім того, отримання землі, яка перебувала в приватній власності, без зміни її меж та цільового призначення може посвідчуватися цивільно-правовою угодою щодо відчуження земельної ділянки або свідоцтвом про право на спадщину. В цьому випадку до документа, який посвідчує перехід земельної ділянки, долучається державний акт, на якому нотаріус, котрий посвідчує цивільно-правову угоду, робить відмітку про перехід права власності на землю.

Так само відповідним державним актом посвідчується право постійного користування земельною ділянкою.

Право оренди земельної ділянки посвідчується договором оренди землі, зареєстрованим відповідно до закону.

4. Припинення права на землю.

У деяких випадках виникає потреба в припиненні права власності або користування земельною ділянкою. Земельний кодекс України передбачив вичерпний перелік підстав припинення права власності або права користування землею, який не може бути розширений.

Ознайомтеся з витягом із Земельного кодексу України. Порівняйте підстави, відповідно до яких може бути припинено право власності на землю або право користування землею.

Із Земельного кодексу України

Стаття 140. Підстави припинення права власності на земельну ділянку

Підставами припинення права власності на земельну ділянку є:

а) добровільна відмова власника від права на земельну ділянку;

б) смерть власника земельної ділянки за відсутності спадкоємця;

в) відчуження земельної ділянки за рішенням власника;

г) звернення стягнення на земельну ділянку на вимогу кредитора;

ґ) відчуження земельної ділянки з мотивів суспільної необхідності та для суспільних потреб;

д) конфіскація за рішенням суду;

е) невідчуження земельної ділянки іноземними особами та особами без громадянства у встановлений строк у випадках, визначених цим Кодексом.

Стаття 141. Підстави припинення права користування земельною ділянкою

Підставами припинення права користування земельною ділянкою є:

а) добровільна відмова від права користування земельною ділянкою;

б) вилучення земельної ділянки у випадках, передбачених цим Кодексом;

в) припинення діяльності релігійних організацій, державних чи комунальних підприємств, установ та організацій;

г) використання земельної ділянки способами, які суперечать екологічним вимогам;

ґ) використання земельної ділянки не за цільовим призначенням;

д) систематична несплата земельного податку або орендної плати;

е) набуття іншою особою права власності на жилий будинок, будівлю або споруду, які розташовані на земельній ділянці;

є) використання земельної ділянки у спосіб, що суперечить вимогам охорони культурної спадщини.

В обох випадках є підстави припинення права власності чи права користування земельною ділянкою, які передбачають згоду власника чи користувача на вилучення землі, і підстави для припинення прав на землю без згоди власника чи користувача, поза їхнею волею. У більшості випадків це пов'язано з протиправними діями власника чи користувача. Це, зокрема, конфіскація землі за рішенням суду; звернення стягнення на землю на вимогу кредитора (при вилученні землі у власника), а також порушення екологічних вимог чи вимог щодо охорони культурної спадщини; використання ділянки не за призначенням або систематична несплата земельного податку чи орендної плати (для користувача).

Кожен населений пункт, територіальна громада поступово розвивається, іноді потреби розвитку вступають у протиріччя з інтересами власників землі. Так, під час будівництва нової лінії київського метрополітену виникла потреба прокласти її через земельні ділянки, на яких знаходяться дачі громадян, що є їх власністю. У цьому випадку земельна ділянка може бути вилучена відповідно до Закону України «Про відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, які перебувають у приватній власності, для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності». Цей закон передбачає проведення переговорів щодо викупу права власності, здійснення оцінки об'єктів, які підлягають викупу, попереднє відшкодування вартості або надання іншої компенсації. У разі, коли дійти згоди з власником протягом року не вдається, рішення може бути прийнято через суд.

5. Земельний податок.

Використання землі в Україні є платним. Передбачено, що власник земельної ділянки повинен сплачувати податок на землю, а користувач — податок або орендну плату за землю. Визначення розміру податку на землю залежить від грошової оцінки землі, а також від цільового призначення земельної ділянки, а в окремих випадках також і від місця розташування.

Цільове призначення землі	Ставка податку (% від грошової оцінки)
Рілля, сіножаті та пасовища	0,1 % вартості землі
Багаторічні насадження	0,03 % вартості землі
Землі населених пунктів	1 % вартості землі
Земельні ділянки, надані для підприємств промисловості, транспорту, зв'язку та іншого призначення	5 % вартості оцінки ріллі по області
Земельні ділянки, надані в тимчасове користування на землях природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення	50 % вартості оцінки ріллі по області
Земельні ділянки, що входять до складу земель лісового фонду й зайняті виробничими, культурно-побутовими, жилими будинками та господарськими будівлями й спорудами	0,3 % вартості оцінки ріллі по області
Земельні ділянки, надані на землях водного фонду	0,3 % вартості оцінки ріллі по області

Якщо оцінка землі не проведена, визначено ставки податку, які залежать від місця розташування земельної ділянки.

Багатьом категоріям осіб передбачено надання пільг по сплаті податків. Так, від земельного податку звільняються, зокрема, заповідники, природні парки, заказники, ботанічні сади, дендрологічні й зоологічні парки, органи державної влади та органи місцевого самоврядування, органи прокуратури, заклади, установи та організації, які повністю утримуються за рахунок бюджету, дитячі санаторно-курортні та оздоровчі заклади України, вітчизняні заклади культури, науки, освіти, охорони здоров'я, соціального забезпечення, фізичної культури та спорту, які повністю утримуються за рахунок коштів державного або місцевих бюджетів, релігійні та благодійні організації, що не займаються підприємницькою діяльністю. Фермерські господарства звільняються від сплати земельного податку протягом 3 років з часу отримання ними землі у власність.

Власник земельної ділянки самостійно повинен обчислювати податок, який має бути сплачений. Він подає декларацію з розрахунком

до податкової адміністрації та щомісячно сплачує належні йому суми до державного бюджету.

Орендар земель державної чи комунальної власності сплачує орендну плату до бюджету, в іншому випадку орендар сплачує орендну плату власникові, яка визначена договором про оренду.

6. Гарантії права на землю.

Законодавство України передбачає неприпустимість свавільного позбавлення права на землю, а підстави, які можуть стати приводом для припинення права власності або права на користування землею, визначені Земельним кодексом України. При цьому, як уже зазначалося, перелік цих підстав є вичерпним. Якщо припинення прав на земельну ділянку відбувається не внаслідок волевиявлення особи і не є наслідком її протиправної діяльності, передбачена обов'язкова компенсація збитків колишнього власника або землекористувача. При цьому надається можливість обрання способу компенсації — грошова виплата, надання рівноцінної земельної ділянки тощо. При цьому колишній власник земельної ділянки, яка викуплена для суспільних потреб, має право звернутися до суду з позовом про визнання недійсним чи розірвання договору викупу земельної ділянки та відшкодування збитків, пов'язаних із викупом, якщо після викупу земельної ділянки буде встановлено, що вона використовується не для суспільних потреб.

Власник або землекористувач має право вимагати усунення будь-яких порушень його прав на землю, навіть якщо ці порушення не пов'язані з позбавленням права володіння земельною ділянкою, і відшкодування завданих збитків (наприклад, у разі створення перешкод із боку власника сусідньої ділянки, який збудував певний об'єкт, здійснив певні роботи тощо).

Можливе застосування різних способів захисту земельних прав громадян. Це визнання прав на землю, відновлення стану земельної ділянки, який існував до порушення прав, запобігання вчиненню дій, що порушують права або створюють небезпеку порушення прав, визнання угоди, яка порушує земельні права недійсною, визнання недійсними рішень органів виконавчої влади або органів місцевого самоврядування. Власник чи землекористувач може вимагати відшкодування збитків, заподіяних йому внаслідок порушення земельних прав.

Для захисту своїх земельних прав особа має право звернутися до органів місцевого самоврядування, органів державної виконавчої влади, а також до суду.

7. Вирішення земельних спорів.

Спори, які стосуються земельних питань — земельні спори, — вирішуються судами, органами місцевого самоврядування та органами виконавчої влади з питань земельних ресурсів.

Земельний кодекс України визначає, які саме справи належать до компетенції кожного з державних органів.

Ознайомтеся з витягом із Земельного кодексу України та визначте, які органи розглядають різні категорії земельних спорів.

Із Земельного кодексу України

Стаття 158. Органи, що вирішують земельні спори

(...) 2. Виключно судом вирішуються земельні спори з приводу володіння, користування й розпорядження земельними ділянками, що перебувають у власності громадян і юридичних осіб, а також спори щодо розмежування територій сіл, селищ, міст, районів та областей.

3. Органи місцевого самоврядування вирішують земельні спори в межах населених пунктів щодо меж земельних ділянок, що перебувають у власності й користуванні громадян, та додержання громадянами правил добросусідства, а також спори щодо розмежування меж районів у містах.

4. Органи виконавчої влади з питань земельних ресурсів вирішують земельні спори щодо меж земельних ділянок за межами населених пунктів, розташування обмежень у використанні земель і земельних сервітутів.

5. У разі незгоди власників землі або землекористувачів з рішенням органів місцевого самоврядування, органу виконавчої влади з питань земельних ресурсів спір вирішується судом.

Земельні спори розглядаються за участю зацікавлених сторін. Їх мають завчасно повідомити про час і місце розгляду спору, вони мають право ознайомитися з матеріалами щодо цього спору, робити з них виписки, брати участь у розгляді земельного спору, подавати документи та інші докази, порушувати клопотання, давати усні й письмові пояснення, заперечувати проти клопотань і доказів іншої сторони, одержувати копію рішення щодо земельного спору, і, у разі незгоди з цим рішенням, оскаржувати його.

8. Порушення земельного законодавства та відповідальність за них.

Як і в будь-якій сфері суспільних відносин, трапляються випадки порушення установлених норм законодавства, за які передбачені різні види юридичної відповідальності.

За псування сільськогосподарських та інших земель, забруднення їх хімічними й радіоактивними речовинами, нафтою і нафтопродуктами, неочищеними стічними водами, виробничими та іншими відходами, невживання заходів по боротьбі з бур'янами, використання земель не за цільовим призначенням, невиконання природоохоронного режиму використання земель, розміщення, проектування, будівництво, уведення в дію об'єктів, які негативно впливають на стан земель, неправильну експлуатацію, знищення або пошкодження протиерозійних

гідротехнічних споруд і захисних лісонасаджень і самовільне зайняття земельної ділянки передбачена ***адміністративна відповідальність***. Відповідно до Кодексу України про адміністративні правопорушення, передбачена відповідальність за приховування або перекручування даних земельного кадастру, несвоєчасне повернення тимчасово займаних земель або не приведення їх до стану, придатного для використання за призначенням, знищення межових знаків. За адміністративні земельні правопорушення здебільшого передбачено накладення на винних осіб штрафу. Адміністративний штраф накладається на правопорушника здебільшого місцевими органами Державного комітету України по земельних ресурсах Міністерства екології та природних ресурсів України.

Можлива і ***кримінальна відповідальність*** за порушення земельного законодавства. Вона настає в разі приховування або умисного перекручування службовою особою відомостей про екологічний, у тому числі радіаційний, стан, пов'язаний із забрудненням земель, якщо стан цих земель такий, що негативно впливає на здоров'я людей, рослинний та тваринний світ, а також про стан захворюваності населення в районах з підвищеною екологічною безпекою, за забруднення або псування земель речовинами, відходами чи іншими матеріалами, шкідливими для життя, здоров'я людей або довкілля внаслідок порушення спеціальних правил, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи довкілля.

Незалежно від притягнення до інших видів відповідальності в разі завдання матеріальної чи моральної шкоди можливе притягнення особи до ***цивільно-правової відповідальності***. Вона настає у випадку, коли винними діями в цивільних правовідносинах завдано шкоду іншим особам, зокрема, у разі забруднення, засмічення земель, псування й знищення родючого шару ґрунту, проектування, розміщення, будівництва, запровадження в експлуатацію об'єктів, що негативно впливають на стан землі.

Також підлягають відшкодуванню збитки, завдані вилученням (викупом) або тимчасовим захопленням земельних ділянок, а також обмеженням прав власників землі й землекористувачів, погіршенням якості земель або приведенням їх у непридатність для використання за цільовим призначенням у разі негативного впливу.

Набувальна давність, земельний аукціон, земельні торги.

1. Поясніть поняття: *набувальна давність, земельний аукціон, земельні торги.*
2. Які шляхи отримання землі у власність установлено законодавством?
3. Які підстави припинення права на землю передбачено земельним законодавством?

4. Які органи розглядають земельні спори?
5. До якої відповідальності може бути притягнуто порушників земельного законодавства?
6. Порівняйте повноваження органів, які мають право брати участь у вирішенні земельних спорів.
7. За допомогою засобів масової інформації, мережі Інтернет знайдіть інформацію про земельні ділянки, які було надано у вашому населеному пункті. Чи виникали при цьому земельні спори і як вони вирішувалися?

8*. Висловіть свою думку щодо достатності гарантій права на землю та ефективності передбачених законом способів захисту цих прав.

У грудні 1917 р. було проголошено створення на теренах України радянської держави, яка, відповідно до декрету від 14 січня 1919 р., отримала назву Українська Соціалістична Радянська Республіка (УСРР). У 1919 р. III Всеукраїнським з'їздом рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів прийнято Конституцію УСРР, яка визначила основи державного ладу радянської України.

Після входження УСРР до складу Радянського Союзу XI Всеукраїнським з'їздом рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів було прийнято нову Конституцію УСРР (1929 р.), яка передбачала входження України до складу федеративної держави — Союзу Радянських Соціалістичних Республік.

У 1937 р. XIV надзвичайний Всеукраїнський з'їзд рад прийняв третю Конституцію, якою, зокрема, було передбачено зміну найменування держави. Відтоді й до утворення сучасної незалежної держави вона мала назву Українська Радянська Соціалістична Республіка (УРСР).

Конституція УРСР діяла до 1978 р., коли було прийнято останню Конституцію Радянської України, що, із суттєвими змінами та доповненнями, діяла до 28 червня 1996 р.

§ 75–76. Організаційно-правові форми сільськогосподарського виробництва

1. Організація сільськогосподарського виробництва.

Законодавство України передбачає можливість створення різноманітних сільськогосподарських виробництв. При цьому можливе використання різних організаційно-правових форм, створення цих підприємств на основі різних форм власності. Організаційно-правові форми сільськогосподарських підприємств урегульовані Законами України «Про господарські товариства», «Про сільськогосподарську кооперацію», «Про фермерські господарства» і рядом інших актів.

За даними Міністерства аграрної політики України, нині в Україні діє майже 15 тисяч сільськогосподарських підприємств різних організаційно-правових форм.

Організаційно-правова форма	Кількість підприємств, *тис.*
Господарські товариства	7,8
Приватні підприємства	4,3
Виробничі кооперативи	1,0
Державні підприємства	0,35
Підприємства інших організаційно-правових форм	1,6

2. Сільськогосподарські кооперативи.

Відповідно до Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію», однією з форм господарювання в сучасний період є **сільськогосподарський кооператив** — юридична особа, утворена фізичними та/або юридичними особами, що є сільськогосподарськими товаровиробниками, на засадах добровільного членства та об'єднання майнових пайових внесків для спільної виробничої діяльності в сільському господарстві та обслуговування переважно членів кооперативу.

За цілями, завданнями й характером діяльності кооперативи поділяються на виробничі та обслуговуючі.

Сільськогосподарський виробничий кооператив — юридична особа, утворена шляхом об'єднання фізичних осіб, які є сільськогосподарськими товаровиробниками, для спільного виробництва продукції сільського, рибного і лісового господарства на засадах обов'язкової трудової участі в процесі виробництва. Отже, основними ознаками виробничого кооперативу є виробництво продукції, обов'язкова трудова участь членів у роботі кооперативу, а також мета діяльності — виробництво продукції.

На відміну від виробничого кооперативу **сільськогосподарський обслуговуючий кооператив створюється для надання послуг переважно членам кооперативу та іншим особам з метою провадження їх сіль-**

ськогосподарської діяльності. Тобто для такого кооперативу не є обов'язковою трудова участь членів в роботі підприємства, іншою є мета його діяльності. Залежно від виду діяльності вони поділяються на переробні, заготівельно-збутові, постачальницькі, сервісні та ін.

Основним правовим документом, що регулює діяльність кооперативу, є його статут. Статут кооперативу приймається засновниками на установчих зборах, зміни та доповнення до нього вносяться загальними зборами його членів. Членами виробничого кооперативу можуть бути лише громадяни України, які досягли 16-річного віку, а членами обслуговуючого кооперативу — також юридичні особи, які зареєстровані в Україні. Чисельність членів кооперативу не може бути меншою ніж три особи.

Вступ до кооперативу здійснюється на підставі поданої заяви. Рішення правління (голови) кооперативу про прийняття до кооперативу підлягає схваленню загальними зборами.

Членство в кооперативі може бути припинене при добровільному виході з кооперативу, припиненні трудової діяльності у виробничому кооперативі, виключенні з членів кооперативу тощо.

Закон визначає основні права та обов'язки членів кооперативу.

Ознайомтеся з витягом із Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» та визначте основні права та обов'язки членів кооперативу.

Із Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію»

Стаття 11. Права і обов'язки членів кооперативу

1. Основними правами членів кооперативу є:

участь в управлінні справами кооперативу, право голосу на загальних зборах кооперативу, право обирати і бути обраним в органи управління кооперативом. Для членів кооперативу — юридичних осіб ці права реалізуються їх повноважними представниками;

користування послугами кооперативу;

одержання кооперативних виплат — частини доходу кооперативу, що підлягає розподілу між його членами;

одержання частки доходу на пай (додатковий пай);

одержання паю в разі виходу з кооперативу в порядку і термін, визначені статутом кооперативу.

2. Основними обов'язками членів кооперативу є дотримання статуту та виконання рішень загальних зборів і правління кооперативу. Члени кооперативу беруть участь у господарській діяльності обслуговуючого кооперативу в обсязі, що становить більшу частину річного обороту діяльності, яка кооперується.

У процесі створення та подальшої діяльності сільськогосподарського кооперативу в нього формується певне майно. Кооператив є власником будівель, споруд, грошей, виготовленої ним продукції, доходів, одержаних від її реалізації та іншої діяльності, передбаченої статутом коопе-

ративу, а також іншого майна, придбаного на підставах, не заборонених законом. Засновники та члени кооперативу можуть вносити до пайового фонду кооперативу земельні ділянки, також землю кооператив може придбати за різними цивільно-правовими договорами.

Майно кооперативу поділяється на неподільний і пайовий фонди. До ***неподільного фонду*** зараховуються вступні внески членів і засновників, а також майно кооперативу (крім землі). ***Пайовий фонд*** становлять пайові внески членів кооперативу, які вносяться відповідно до статуту.

Частина доходу кооперативу за підсумками фінансового року розподіляється між членами кооперативу (об'єднання) з урахуванням трудової та іншої участі членів кооперативу в його діяльності. Вона має назву «кооперативні виплати». Відповідно до рішення загальних зборів кооперативу виплата часток доходу на паї може здійснюватися різними шляхами — грішми, товарами, цінними паперами, збільшенням паю тощо.

У разі виходу з кооперативу фізична чи юридична особа має право на отримання свого майнового паю (натурою, грішми або, за бажанням, цінними паперами відповідно до його вартості на момент виходу), а земельної ділянки — у натурі (на місцевості).

За рішенням загальних зборів сільськогосподарський кооператив може бути реорганізований в підприємства інших форм господарювання в порядку, визначеному його статутом. Кооператив також може бути ліквідований за рішенням загальних зборів, суду або господарського суду.

3. Фермерські господарства.

Нині широкого поширення набули фермерські господарства. За даними Міністерства аграрної політики України, на 1 січня 2006 р. в Україні було зареєстровано 42 445 фермерських господарств. У володінні та користуванні господарства мали 3661,2 тис. га, або 8,6 % від усієї кількості сільськогосподарських угідь держави, із них 3492,6 тис. га ріллі. В середньому на одне господарство припадало відповідно по 86,3 і 82,3 га. Найбільша кількість фермерських господарств налічувалась в Автономній Республіці Крим, Дніпропетровській, Запорізькій, Кіровоградській, Миколаївській, Одеській та Херсонській областях. Найбільші земельні ділянки мають господарства Луганської, Кіровоградської і Харківської областей.

Фермерське господарство є формою підприємницької діяльності громадян із створенням юридичної особи, які виявили бажання виробляти товарну сільськогосподарську продукцію, займатися її переробкою та реалізацією з метою отримання прибутку на земельних ділянках, наданих їм для ведення фермерського господарства.

Право на створення фермерського господарства має кожний дієздатний громадянин України, який досяг 18-річного віку, виявив бажання та пройшов професійний відбір на право створення фермерського господарства. Таке господарство може бути створене одним громадянином

України або кількома громадянами України, які є родичами або членами сім'ї (дружина, чоловік, батьки, діти, баба, дід, прабаба, прадід, внуки, правнуки, мачуха, вітчим, падчерка, пасинок, рідні та двоюрідні брати та сестри, дядько, тітка, племінники як голови фермерського господарства, так і його дружини (її чоловіка). Членами фермерського господарства можуть бути особи, які досягли 14-річного віку. Членами фермерського господарства не можуть бути особи, які працюють у ньому за трудовим договором (контрактом).

Закон визначає права та обов'язки членів фермерського господарства.

Ознайомтеся з витягом із Закону України «Про фермерське господарство», визначте основні права та обов'язки члена фермерського господарства.

Із Закону України «Про фермерське господарство»

Стаття 14. Права фермерського господарства та його членів

1. Фермерське господарство та його члени відповідно до закону мають право:

а) продавати або іншим способом відчужувати земельну ділянку, передавати її в оренду, заставу, спадщину;

б) самостійно господарювати на землі;

в) власності на посіви і насадження сільськогосподарських та інших культур, на вироблену сільськогосподарську продукцію;

г) на відшкодування збитків;

ґ) споруджувати житлові будинки, господарські будівлі та споруди;

д) реалізовувати вироблену сільськогосподарську продукцію на вітчизняних ринках і поставляти на експорт; (...).

Стаття 15. Обов'язки фермерського господарства та його членів

1. Фермерські господарства, у власності яких є земельні ділянки, надані їм для ведення фермерського господарства відповідно до закону, зобов'язані:

а) забезпечувати використання земельних ділянок за їх цільовим призначенням;

б) додержуватися вимог законодавства про охорону довкілля;

в) сплачувати податки та збори;

г) не порушувати прав власників суміжних земельних ділянок та землекористувачів;

ґ) не допускати зниження родючості ґрунтів та зберігати інші корисні властивості землі;

д) надавати відповідним органам виконавчої влади та органам місцевого самоврядування дані про стан і використання земель та інших природних ресурсів;

е) дотримуватися санітарних, екологічних та інших вимог щодо якості продукції;

є) дотримуватися правил добросусідства та встановлених обмежень у використанні земель і земельних сервітутів;

ж) зберігати геодезичні знаки, протиерозійні споруди, мережі зрошувальних і осушувальних систем.

2. Законом можуть бути встановлені інші обов'язки власників земельних ділянок.

До майна фермерського господарства належать: будівлі і споруди, матеріальні цінності, цінні папери, вироблена в господарстві продукція, одержані доходи, права на користування землею, водою, будівлями, спорудами, а також інше майно й майнові права.

Згідно з чинним законодавством України, землі фермерського господарства можуть складатися із земельної ділянки, що належить за правом власності фермерському господарству як юридичній особі, земельних ділянок, що належать громадянам — членам фермерського господарства за правом приватної власності, земельної ділянки, що використовується фермерським господарством на умовах оренди.

Закон передбачає, що діяльність фермерського господарства припиняється при реорганізації фермерського господарства, ліквідації фермерського господарства, визнанні фермерського господарства неплатоспроможним (банкрутом), а також якщо не залишається жодного члена фермерського господарства або спадкоємця, який бажає продовжити діяльність господарства.

4. Інші організаційно-правові форми сільськогосподарських підприємств.

Однією з форм господарювання, що створені на базі реформованих колективних сільськогосподарських підприємств (КСП), є приватне (приватно-орендне) підприємство з орендними відносинами. Це самостійно господарюючий суб'єкт, який здійснює виробничу й комерційну діяльність на базі як власного, так і орендованого майна і землі з метою одержання прибутку. При цьому власник землі і майна бере в оренду землю й майно в інших членів КСП, що реформувалося, з обов'язковим укладанням договору, де визначаються розмір плати за оренду майна та землі і права й обов'язки сторін. Передавши свої земельні частки й майнові паї приватному підприємству чи фермерському господарству в оренду, особа не стає членом цього підприємства. Вона може бути їх працівником на контрактній основі.

Орендна плата є обов'язковим і регулярним платежем, який орендар вносить орендодавцеві за володіння та користування земельною ділянкою. При цьому розмір, умови і строки внесення орендної плати встановлюються за угодою сторін у договорі оренди, але не менше 1,5 % вартості орендованої земельної частки (паю).

Орендна плата може сплачуватися не лише в грошовій формі, а й в натуральній (продукцією підприємства, яка одержується з орендованої земельної ділянки) або шляхом надання певних послуг орендодавцю.

Можливе існування сільськогосподарських підприємств і в інших організаційно-правових формах, передбачених Господарським кодексом України.

Пригадайте, які організаційно-правові форми підприємств існують в Україні.

5. Особисте селянське господарство.

Разом із сільськогосподарськими підприємствами, які мають на меті виробництво сільськогосподарської продукції для продажу як товару, більшість сільських жителів мають ділянки, які призначені переважно для забезпечення власних потреб.

Особисте селянське господарство — це господарська діяльність, яка проводиться без створення юридичної особи фізичною особою індивідуально або особами, які перебувають у сімейних чи родинних відносинах і спільно проживають, з метою задоволення особистих потреб шляхом виробництва, переробки і споживання сільськогосподарської продукції, реалізації її надлишків та надання послуг з використанням майна особистого селянського господарства, у тому числі й у сфері сільського зеленого туризму.

Діяльність, пов'язана з веденням особистого селянського господарства, не відноситься до підприємницької діяльності.

Члени особистого селянського господарства мають право самостійно господарювати на землі, укладати особисто або через уповноважену особу будь-які угоди, що не суперечать законодавству, реалізовувати надлишки виробленої продукції на ринках, а також заготівельним, переробним підприємствам та організаціям, іншим юридичним і фізичним особам, вільно розпоряджатися належним майном, виробленою сільськогосподарською продукцією та продуктами її переробки, використовувати для власних потреб наявні на земельній ділянці загальнопоширені корисні копалини, торф, лісові насадження, водні об'єкти, а також інші корисні властивості землі. Члени селянського господарства самостійно здійснюють матеріально-технічне забезпечення власного виробництва, можуть відкривати рахунки в установах банків та отримувати кредити в установленому законодавством порядку, бути членами кредитної спілки та користуватися її послугами. Вони мають право отримувати в установленому законом порядку трудову пенсію, а також інші види соціальної державної допомоги та субсидії.

Водночас закон передбачає обов'язки членів особистого селянського господарства, зокрема дотримуватися вимог земельного законодавства та законодавства про охорону довкілля, забезпечувати використання земельної ділянки за цільовим призначенням, підвищувати родючість ґрунтів та зберігати інші корисні властивості землі, не порушувати права власників суміжних земельних ділянок і землекористувачів, дотримуватися правил добросусідства та обмежень, пов'язаних із встановленням

земельних сервітутів та охоронних зон. Члени господарства повинні своєчасно сплачувати земельний податок або орендну плату, дотримуватися діючих нормативів щодо якості продукції, санітарних, екологічних та інших вимог відповідно до законодавства, а також надавати сільським, селищним, міським радам необхідні дані щодо обліку господарства.

Ведення особистого селянського господарства припиняється за рішенням членів особистого селянського господарства про припинення його діяльності, якщо не залишилося жодного члена господарства або спадкоємця, який бажає продовжити його ведення, а також у разі припинення прав на земельну ділянку згідно із Земельним кодексом України.

Сільськогосподарський кооператив, сільськогосподарський виробничий кооператив, сільськогосподарський обслуговуючий кооператив, фермерське господарство, особисте селянське господарство.

1. Поясніть поняття: *сільськогосподарський кооператив, сільськогосподарський виробничий кооператив, сільськогосподарський обслуговуючий кооператив, фермерське господарство, особисте селянське господарство.*
2. Порівняйте:
   а) виробничий та обслуговуючий сільськогосподарський кооперативи;
   б) фермерське та особисте селянське господарство;
   в) права та обов'язки членів сільськогосподарського кооперативу, фермерського господарства, особистого селянського господарства.
3. У яких випадках припиняється діяльність різних видів сільськогосподарських підприємств?
4. Хто може бути членом різних видів сільськогосподарських підприємств?
5*. Висловіть свою думку про те, які види сільськогосподарських підприємств у сучасних умовах є найбільш ефективними та перспективними.
6*. Висловіть свою думку, чи потрібна сільськогосподарським підприємствам правова або інша підтримка з боку держави, якщо так — то яка саме?
7*. У засобах масової інформації, мережі Інтернет знайдіть інформацію про діяльність різних видів сільськогосподарських підприємств у вашій місцевості, регіоні.

ПІДСУМКОВІ ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ ДО VII, VIII І IX РОЗДІЛІВ

«Сімейне право України», «Житлове право України», «Земельне право України»

1. Поясніть поняття: *шлюбний договір, патронат, усиновлення, соціальне житло, земельний сервітут, добросусідство, фермерське господарство, розірвання шлюбу та визнання шлюбу недійсним.*
2. Поясніть порядок укладання шлюбного договору та його можливий зміст.
3. Дайте характеристику різних видів організаційно-правових форм сільськогосподарських підприємств, передбачених законодавством України.
4. Охарактеризуйте передбачені законодавством способи влаштування дітей, які залишилися без опіки батьків.
5. Охарактеризуйте передбачені законодавством шляхи припинення шлюбу.

6*. Висловіть свою думку щодо ефективності існуючих шляхів вирішення житлової проблеми в Україні.

7*. Висловіть свою думку щодо того, який спосіб влаштування дітей, які залишилися без опіки батьків, є найбільш прийнятним для нашої країни.

8*. Висловіть свою думку щодо доцільності укладання шлюбного договору.

9. Порівняйте:
   а) припинення шлюбу внаслідок розірвання та визнання шлюбу недійсним;
   б) усиновлення, установлення опіки (піклування) та патронат;
   в) права та обов'язки власника землі та землекористувача.

10. Розподіліть запропоновані обов'язки наймодавця та наймача житла в таблиці:

Обов'язки наймодавця житла	Обов'язки наймача житла

   а) дбайливо ставитися до будинку, у якому проживає;
   б) своєчасно проводити капітальний ремонт будинку;
   в) забезпечувати належне утримання під'їздів та прибудинкової території;
   г) використовувати жиле приміщення відповідно за його призначенням;
   д) економно витрачати воду, електроенергію, газ;
   е) провадити поточний ремонт приміщення.

11. Оберіть **ОДНУ** правильну відповідь.

1. У якому випадку шлюб укладено з порушенням вимог закону?

А 50-річний чоловік зареєстрував шлюб із 20-річною дівчиною в мечеті та відділі РАЦСу

Б з дозволу завідуючої відділом РАЦСу та батьків уклали шлюб 16-річна дівчина та 19-річний юнак, які чекають дитину

В без згоди батьків у Палаці урочистих подій уклали шлюб 19-річна дівчина та 20-річний юнак

Г уклали шлюб 20-річна дівчина та 22-річний юнак, який за вироком суду відбуває покарання у виправно-трудовій колонії

Д 19-річний хлопець із дозволу батьків уклав шлюб із 26-річною дівчиною, яка була раніше одружена

2. До відділу РАЦСу з проханням зареєструвати розлучення звернулися три подружніх пари. При цьому П. та М. подали спільну заяву про розлучення, повідомили, що в них немає дітей, подали угоду про розподіл майна; С. та К. мають 3-річну доньку, подали спільну заяву про розлучення, розподіл майна та про те, що дочка житиме в матері; Т. просить розлучити його з В., яка заперечує цьому. Щодо кого з них відділ РАЦС має право самостійно прийняти остаточне рішення про розлучення?

А щодо подружжя П. й М.

Б щодо подружжя С. й К.

В щодо подружжя Т. й В.

Г щодо подружжя П. і М. та Т. і В.

Д щодо всіх пар

3. Яке майно належить до спільної власності подружжя та підлягає поділу при розлученні?

А дача, отримана в спадщину чоловіком під час перебування в шлюбі

Б квартира, подарована дружині батьками під час перебування в шлюбі

В скрипка, придбана під час перебування в шлюбі для роботи чоловіка-скрипаля

Г коштовна обручка, яка належала дружині до вступу в шлюб

Д усі перераховані речі належать до особистого майна подружжя та не підлягають поділу

4. У якому випадку порушено порядок визначення місця проживання дитини?

А батько дитини Р. та мати П., які живуть окремо, домовилися про місце проживання 5-річного сина в батька

Б батько дитини С. та мати У., які живуть окремо, домовилися про місце проживання 11-річної дочки в батька, погодивши своє рішення з дитиною

В батько дитини Ч. та мати Б., які живуть окремо, домовилися про місце проживання 15-річного сина в матері
Г у жодному з випадків не було порушено вимог законодавства
Д вимоги законодавства порушено в усіх зазначених випадках

5. Яку назву має документ, який підтверджує право особи на проживання в житловому приміщенні, наданому в державному чи комунальному житловому фонді?
   А нормативно-правовий акт
   Б житлове посвідчення
   В розпорядження
   Г наказ
   Д ордер

6. Яка особа має право отримати у власність землю сільськогосподарського призначення?
   А дипломатичне представництво Грузії в Україні
   Б громадянин США, який постійно проживає в Україні
   В громадянин України, який постійно проживає в Одесі
   Г підприємство, що знаходиться в Полтаві, засноване іноземною компанією

7. Який документ підтверджує право особи на володіння й користування землею?
   А державний ордер
   Б державний акт
   В земельний паспорт
   Г державне свідоцтво

Адміністративна відповідальність — специфічне реагування держави на адміністративне правопорушення, що полягає в застосуванні уповноваженим органом або посадовою особою передбаченого законом стягнення до суб'єкта правопорушення.

Адміністративне право — галузь права, якою регулюються суспільні відносини, що виникають у сфері функціонування виконавчої влади.

Адміністративне провадження — урегульована процесуальними нормами адміністративного права сукупність дій, спрямованих на розгляд і вирішення органами державної влади або місцевого самоврядування певних адміністративних справ.

Акціонерне товариство — господарське товариство, статутний капітал якого поділено на визначену кількість акцій однакової номінальної вартості, права за якими посвідчуються акціями.

Аліменти (від латин. *alimentum* — харчі, утримання) — кошти, які надаються в передбачених законом випадках одними особами на утримання інших, які потребують матеріальної допомоги.

Банк — юридична особа, яка має виключне право здійснювати залучення у вклади грошових коштів фізичних і юридичних осіб і розміщення цих коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик, відкривати та вести банківські рахунки фізичних та юридичних осіб на підставі ліцензії Національного банку України.

Бюджетна система України — сукупність бюджетів усіх рівнів (державного, Автономної Республіки Крим і місцевих).

Виконавець злочину — особа, яка безпосередньо вчинила діяння, що передбачене статтею Кримінального кодексу, яке безпосередньо є сутністю злочину.

Вина — психічне ставлення особи до вчинюваних дій чи бездіяльності та їх наслідків.

Відповідальність договірна — відповідальність, що настає у зв'язку з невиконанням умов договору.

Внутрішньогосподарські відносини (у господарському праві) — відносини, які встановлюються між окремими частинами суб'єкта господарювання або між суб'єктом у цілому та його структурними підрозділами.

Господарське право — сукупність правових норм, які регулюють суспільні відносини у сфері управління економікою, виробництвом і реалізацією продукції, виконання робіт і наданні послуг із метою отримання прибутків.

Господарське правопорушення — протиправна дія або бездіяльність суб'єкта господарських відносин, яка не відповідає вимогам норм господарського права, не узгоджується з юридичними обов'язками зазначеного суб'єкта, порушує суб'єктивні права іншого учасника відносин або третіх осіб.

Господарське товариство — підприємство або інший суб'єкт господарювання, створений юридичними та/або фізичними особами, шляхом об'єднання їх майна та участі в підприємницькій діяльності товариства з метою одержання прибутку.

Господарський договір — майнова угода господарюючого суб'єкта з контрагентом, яка встановлює (змінює, припиняє) зобов'язання сторін у сфері господарської та комерційної діяльності: при виробництві та реалізації продукції, виконанні робіт, наданні послуг.

Господарські санкції — заходи впливу на правопорушника у сфері господарювання, унаслідок застосування яких для нього настають несприятливі економічні та/або правові наслідки.

Господарські спори — розбіжності, що виникають між учасниками господарських правовідносин.

Готування до злочину — підшукування або пристосування засобів чи знарядь, підшукування співучасників або змова на вчинення злочину, усунення перешкод, а також інше умисне створення умов для вчинення злочину.

Грабіж — незаконне відкрите заволодіння чужим майном без насильства, небезпечного для життя та здоров'я або загрози такого насильства.

Державна служба — професійна діяльність осіб, які займають посади в органах державної влади та їх апараті, виконують завдання та функції держави й одержують заробітну плату за рахунок державного бюджету.

Державне управління — діяльність держави та її органів, яка полягає в організаційному впливі на суспільні відносини в економічній, соціально-культурній та адміністративно-політичній сферах шляхом застосування державно-владних повноважень.

Державний бюджет — розпис доходів і видатків держави, нормативний акт, що визначає джерела надходжень і напрями використання коштів держави.

Державний службовець — особа, яка на професійній основі займає посаду в державних органах та їх апараті, наділена відповідними службовими повноваженнями для практичного виконання завдань і функцій держави та одержує заробітну плату з державного бюджету.

Джерело підвищеної небезпеки — транспортні засоби, промислові підприємства, будівлі, тварини, що за своєю природою становлять певну небезпеку

для оточення, бо часом можуть вийти з-під контролю людини, яка ними керує.

Дивіденди — частина чистого прибутку акціонерного товариства, що виплачується акціонеру з розрахунку на одну належну йому акцію.

Дисциплінарне стягнення — передбачений у нормативно-правовому акті захід примусового впливу, що застосовується органом, якому надано право прийняття на роботу працівника відповідно до його компетенції, за вчинений дисциплінарний проступок.

Довіреність — це письмовий документ, що видається особою, яку представляють (довірителем), іншій особі (представнику) для представництва перед третіми особами.

Договір доручення — цивільно-правовий договір, у якому одна сторона (повірений) зобов'язується вчинити від імені та за рахунок другої сторони (довірителя) певні юридичні дії.

Договір комісії — цивільно-правовий договір, у якому одна сторона (комісіонер) зобов'язується за дорученням другої сторони (комітента) за плату вчинити один або кілька правочинів від свого імені, але за рахунок комітента.

Договір купівлі–продажу — цивільно-правовий договір, у якому одна сторона (продавець) передає або зобов'язується передати майно (товар) у власність другій стороні (покупцеві), а покупець приймає або зобов'язується прийняти майно (товар) і сплатити за нього певну грошову суму.

Договір міни — цивільно-правовий договір, у якому кожна зі сторін зобов'язується передати іншій стороні у власність один товар в обмін на інший товар.

Договір найму (оренди) — цивільно-правовий договір, у якому наймодавець передає або зобов'язується передати наймачеві майно в користування за плату на певний строк.

Договір підряду — цивільно-правовий договір, у якому одна сторона (підрядник) зобов'язується на свій ризик виконати певну роботу за завданням другої сторони (замовника), а замовник зобов'язується прийняти та оплатити виконану роботу.

Договір позики — цивільно-правовий договір, у якому одна сторона (позикодавець) передає у власність другій стороні (позичальникові) грошові кошти або інші речі, визначені родовими ознаками, а позичальник зобов'язується повернути позикодавцеві таку ж суму грошових коштів (суму позики) або таку ж кількість речей того ж роду та такої ж якості.

Екологічне право — галузь права, яка регулює суспільні відносини в галузі охорони навколишнього природного середовища й раціонального використання природних ресурсів (екологічні відносини).

Загальнообов'язкове державне соціальне страхування — система прав, обов'язків і гарантій, яка передбачає надання соціального захисту, що включає матеріальне забезпечення громадян у разі хвороби, повної, часткової або

тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом, за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати страхових внесків власником або уповноваженим ним органом, громадянами, а також бюджетних та інших джерел, передбачених законом.

Замах на злочин — діяння, яке безпосередньо направлене на вчинення злочину, але з причин, що не залежать від особи, яка вчиняє діяння, не доведене до кінця.

Заповіт — особисте розпорядження фізичної особи на випадок своєї смерті.

Заробітна плата — винагорода, обчислена, як правило, у грошовому виразі, яку власник або уповноважений ним орган виплачує працівникові за виконану ним роботу.

Заява (клопотання) — звернення громадян із проханням про сприяння реалізації, закріплених Конституцією та чинним законодавством їхніх прав та інтересів, або повідомлення про порушення чинного законодавства чи недоліки в діяльності підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, народних депутатів України, депутатів місцевих рад, посадових осіб, а також висловлення думки щодо поліпшення їхньої діяльності.

Збір — обов'язковий платіж, який має відплатний компенсаційний характер і сплачується фізичними та юридичними особами за надані їм державою послуги чи надані права й надходить до бюджету або в спеціальні фонди.

Земельне право — галузь права, якою регулюються суспільні відносини щодо власності на землю, державне управління земельним фондом, використання та охорони землі, забезпечення та охорони прав і законних інтересів учасників земельних відносин.

Земельний аукціон — урегульований нормами чинного Земельного кодексу України та іншими законодавчими актами конкурентний продаж земельних ділянок, відповідно до якого право власності на земельну ділянку набуває той учасник земельних торгів, який запропонує найбільшу ціну за земельну ділянку відповідно до її цільового призначення.

Земельні відносини — суспільні відносини щодо володіння, користування і розпорядження землею.

Злочин — передбачене Кримінальним кодексом України суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), скоєне особою, яка може нести відповідальність за скоєне (суб'єктом злочину).

Зобов'язання з негативним змістом — зобов'язання, яке полягає в обов'язку боржника утриматися від певних дій.

Зобов'язання з позитивним змістом — зобов'язання, у яких боржник зобов'язаний вчинити на користь кредитора певні дії.

Індивідуальні трудові спори — неврегульовані розбіжності між працівником, з одного боку, і власником або уповноваженим ним органом — з іншого,

з питань, пов'язаних із застосуванням законодавства про працю, правил внутрішнього трудового розпорядку та інших нормативних актів, а також колективних і трудових договорів.

Клопотання — письмове звернення громадян із проханням про визнання за особою відповідного статусу, прав чи свобод тощо.

Командитне товариство — господарське товариство, у якому разом з одним або більше учасниками, які здійснюють від імені товариства підприємницьку діяльність і несуть відповідальність за зобов'язаннями товариства всім своїм майном, є один або більше учасників, відповідальність яких обмежується вкладом у майні товариства (вкладників), та які не беруть участі в діяльності товариств.

Конфіскація майна — примусове безоплатне вилучення у власність держави всього або частини майна, яке є власністю засудженого за вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину.

Крадіжка — це незаконне таємне заволодіння чужим майном.

Кримінальна відповідальність — вид юридичної відповідальності, що полягає в застосуванні судом від імені держави до особи, яка вчинила злочин, державного примусу у формі покарання.

Кримінальне право — галузь права, сукупність правових норм, якими встановлюються засади кримінальної відповідальності, види злочинів і покарання за їх вчинення.

Мінімальна заробітна плата — оплата за найпростішу, некваліфіковану працю, нижче якої не може бути оплата праці за місяць.

Національний банк України — центральний банк України, особливий центральний орган державного управління.

Ненормований робочий день — особливий режим, при якому працівник в окремих випадках може залишатися на роботі понад установлену норму робочого часу без спеціального дозволу (на відміну від залучення працівників до надурочних робіт).

Неосудність — стан особи, при якому вона в момент скоєння діяння не може розуміти значення своїх дій, усвідомлювати їх або керувати ними внаслідок психічного захворювання, тимчасового психічного розладу, недоумства, вона вважається неосудною та не може бути притягнута до кримінальної відповідальності.

Об'єднання співвласників багатоквартирного будинку (ОСББ) — юридична особа, створена власниками для сприяння використання їхнього власного майна та управління, утримання й використання неподільного та загального майна.

Об'єкт злочину — блага, суспільні відносини, яким злочином завдається шкода або створюється загроза завдання такої шкоди.

Обмеження волі — це тримання особи в кримінально-виконавчих установах відкритого типу без ізоляції від суспільства із забезпеченням постійного нагляду за засудженими з обов'язковим залученням засуджених до праці.

Оперативно-господарські санкції — заходи оперативного впливу на правопорушника з метою припинення або попередження повторення порушень зобов'язання, що використовуються самими сторонами зобов'язання в односторонньому порядку.

Організатор злочину — особа, яка організовує злочин, керує його вчиненням, планує дії інших співучасників.

Організаційно-правові відносини (у господарському праві) — відносини, які складаються між суб'єктами господарювання та органами, які мають організаційно-господарські повноваження (зокрема, державними органами) у процесі здійснення господарської діяльності.

Особисте селянське господарство — господарська діяльність, яка проводиться без створення юридичної особи фізичною особою індивідуально або особами, які перебувають у сімейних чи родинних відносинах і спільно проживають, з метою задоволення особистих потреб шляхом виробництва, переробки й споживання сільськогосподарської продукції, реалізації її надлишків та надання послуг з використанням майна особистого селянського господарства, у тому числі й у сфері сільського зеленого туризму.

Пенсія — щомісячна виплата в солідарній системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, яку отримує застрахована особа в разі досягнення нею передбаченого законодавством пенсійного віку чи визнання її інвалідом, або яку отримують члени сім'ї такої особи у випадках, визначених законом.

Підбурювач (у злочині) — особа, яка залучала до скоєння злочину інших співучасників.

Підприємництво — самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик господарська діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку.

Підприємство — самостійний суб'єкт господарювання, створений компетентним органом державної влади, або органом місцевого самоврядування, або іншими суб'єктами для задоволення суспільних та особистих потреб шляхом систематичного здійснення виробничої, науково-дослідної, торговельної, іншої господарської діяльності в порядку, передбаченому законодавством.

Повне товариство — господарське товариство, усі учасники якого займаються спільною підприємницькою діяльністю і несуть солідарну відповідальність за зобов'язаннями товариства всім своїм майном.

Податок — установлений Верховною Радою України обов'язковий платіж до бюджету відповідного рівня або державного цільового фонду, здійснюваний платниками в порядку і на умовах, що визначаються законами України про оподаткування.

Позадоговірна відповідальність — відповідальність, яка настає за відсутності договору, лише на підставі закону.

Позовна давність — це строк, у межах якого особа може звернутися до суду з вимогою про захист свого цивільного права або інтересу.

Покарання — це захід примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні злочину, і полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого.

Попередження (як адміністративне стягнення) — офіційне застереження правопорушника уповноваженою посадовою особою про неприпустимість вчинення ним адміністративного правопорушення.

Пособник — особа, яка сприяє вчиненню злочину, даючи поради, надаючи чи виготовляючи необхідні для скоєння злочину знаряддя, а також допомогу в переховуванні злочинця тощо.

Право власності — право особи на річ (майно), яке вона здійснює відповідно до закону за своєю волею, незалежно від волі інших осіб, уключає права володіння, користування та розпоряджання своїм майном.

Право земельного сервітуту — право власника або землекористувача земельної ділянки на обмежене платне або безоплатне користування чужою земельною ділянкою (ділянками).

Право інтелектуальної власності — право особи на результат інтелектуальної, творчої діяльності або на інший об'єкт права інтелектуальної власності, визначений Цивільним кодексом України.

Право оренди земельної ділянки — засноване на договорі строкове платне володіння й користування земельною ділянкою, необхідною орендареві для провадження підприємницької та іншої діяльності.

Право постійного користування земельною ділянкою — право володіння й користування земельною ділянкою, яка перебуває в державній або комунальній власності, без встановлення строку.

Правочин — дії осіб, які спрямовані на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків.

Правочин нікчемний — правочин, недійсність якого прямо встановлена законом, є недійсним із моменту укладення незалежно від волі сторін.

Правочин удаваний — правочин, який вчинено сторонами для приховання іншого правочину, котрий вони насправді вчинили.

Правочин фіктивний — правочин, який вчинено без наміру створення правових наслідків, які обумовлювалися цим правочином.

Правочин оспорюваний — правочин, недійсність якого прямо не визначена законом, але який може бути визнаний недійсним судом у разі, коли одна зі сторін заперечує його дійсність на підставах, визначених законом.

Представництво — правовідносини, у яких одна сторона (представник) зобов'язана або має право вчинити правочин від імені другої сторони, яку вона представляє.

Природокористування — використання корисних властивостей навколишнього природного середовища для задоволення економічних, оздоровчих, культурних, естетичних та будь-яких інших потреб особи.

Пропозиція (зауваження) — звернення громадян, де висловлюються порада, рекомендація щодо діяльності органів державної влади й місцевого самоврядування, депутатів усіх рівнів, посадових осіб, а також висловлюються думки щодо врегулювання суспільних відносин та умов життя громадян, удосконалення правової основи державного й громадського життя, соціально-культурної та інших сфер діяльності держави та суспільства.

Реальні збитки — утрати, які особа понесла реально, — вартість знищеного чи пошкодженого майна, витрати на його відновлення, ремонт тощо.

Реституція (від латин. *restitucio* — повернення, відновлення) — відновлення стану речей, який існував до вчинення правочину, недійсного за законом, або визнаного таким у судовому порядку.

Робочий час — установлений законом або угодою, укладеною на підставі закону, час, протягом якого працівники зобов'язані виконувати роботу, обумовлену трудовим договором.

Розбій — незаконне відкрите заволодіння чужим майном із застосуванням насильства, небезпечного для життя та здоров'я потерпілого або загрози такого насильства.

Сервітут (від латин. *servitutis* — підлеглість, повинність) — право користування чужим майном (земельною ділянкою, іншими природними ресурсами, іншим нерухомим майном) для задоволення потреб інших осіб, які не можуть бути задоволені іншим способом.

Система оподаткування — сукупність податків, зборів, інших обов'язкових платежів і внесків до бюджету і державних цільових фондів, які діють у встановленому законом порядку, а також правових механізмів їх справляння.

Система соціального захисту — система економічних, правових, організаційних та інших заходів держави по забезпеченню соціальних прав і гарантій громадян.

Система соціального партнерства — система розвинених взаємозв'язків між працівниками, роботодавцями, а також державою на засадах співробітництва, компромісів, узгодження рішень із питань соціально-трудових відносин.

Сільськогосподарський виробничий кооператив — юридична особа, утворена шляхом об'єднання фізичних осіб, які є сільськогосподарськими товаровиробниками, для спільного виробництва продукції сільського, рибного й лісового господарства на засадах обов'язкової трудової участі в процесі виробництва.

Сільськогосподарський кооператив — юридична особа, утворена фізичними та/або юридичними особами, що є сільськогосподарськими товаровиробниками, на засадах добровільного членства та об'єднання майнових пайових внесків для спільної виробничої діяльності у сільському господарстві та обслуговування переважно членів кооперативу.

Сільськогосподарський обслуговуючий кооператив — юридична особа, яка створюється для надання послуг переважно членам кооперативу та іншим особам із метою провадження їх сільськогосподарської діяльності.

Сімейне право — галузь права, норми якої регулює сімейні особисті немайнові та майнові відносини, які випливають із шлюбу, належності до сім'ї, спорідненості.

Скарга — звернення громадян із вимогою про поновлення прав і захист законних інтересів громадян, порушених діями (бездіяльністю), рішеннями державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, об'єднань громадян, посадових осіб.

Спадкове право — сукупність правових норм, якими регулюються відносини, пов'язані із спадкуванням.

Спадкування — перехід прав і обов'язків померлої фізичної особи до інших осіб.

Спадщина — усі права та обов'язки, що належали спадкодавцеві на момент відкриття спадщини і не припинилися внаслідок його смерті.

Співучасть — умисна спільна участь кількох суб'єктів у скоєнні умисного злочину.

Спільна сумісна власність — власність, яка належить двом чи більше особам без визначення частки кожного з них у цій власності.

Стадії скоєння злочину — передбачені кримінальним законом стадії готування та безпосереднього вчинення умисного злочину, які різняться за ступенем його реалізації.

Страйк — тимчасове колективне добровільне припинення роботи працівниками (невихід на роботу, невиконання своїх трудових обов'язків) підприємства, установи, організації (структурного підрозділу) з метою вирішення колективного трудового спору (конфлікту).

Суб'єкт злочину — фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці, коли може наставати кримінальна відповідальність.

Суб'єктивна сторона злочину — відношення суб'єкта злочину до своїх протиправних дій та їх наслідків.

Суб'єкти господарювання — учасники господарських відносин, які здійснюють господарську діяльність, реалізуючи господарську компетенцію (сукупність господарських прав та обов'язків), мають відокремлене майно й несуть відповідальність за своїми зобов'язаннями в межах цього майна, крім випадків, передбачених законодавством.

Товариство з додатковою відповідальністю — господарське товариство, статутний (складений) капітал якого поділений на частки визначених установчими документами розмірів, однак учасники такого товариства відповідають за його боргами своїми внесками до статутного (складеного) капіталу, а при недостатності цих сум — додатково належним їм майном в однаковому для всіх учасників кратному розмірі до внеску кожного учасника.

Товариство з обмеженою відповідальністю — господарське товариство, що має статутний (складений) капітал, розділений на частки, розмір яких визначається установчими документами.

Трансферт — кошти, які передають з одного бюджету до іншого.

Третейський суд — недержавний незалежний орган, що утворюється за угодою або відповідним рішенням заінтересованих фізичних та/або юридичних осіб у порядку, установленому законом, для вирішення спорів, що виникають із цивільних і господарських правовідносин.

Трудовий арбітраж — орган, який складається із залучених сторонами фахівців, експертів та інших осіб і приймає рішення по суті трудового спору (конфлікту).

Трудовий договір — угода між працівником і власником підприємства, установи, організації або уповноваженим ним органом чи особою, за якою працівник зобов'язується виконувати роботу, визначену цією угодою, з дотриманням внутрішнього трудового розпорядку, а власник зобов'язується виплачувати працівникові заробітну плату та забезпечити умови праці, необхідні для виконання роботи.

Упущена вигода — доходи, які особа могла отримати, але не отримала внаслідок порушення її права.

Утриманець — неповнолітня або непрацездатна особа, яка не була членом сім'ї спадкодавця, але не менше як п'ять років одержувала від нього матеріальну допомогу, що була для неї єдиним або основним джерелом засобів до існування.

Фермерське господарство — форма підприємницької діяльності громадян із створенням юридичної особи, які виявили бажання виробляти товарну сільськогосподарську продукцію, займатися її переробкою та реалізацією з метою отримання прибутку на земельних ділянках, наданих їм для ведення фермерського господарства.

Фінансове право — галузь права, яка регулює суспільні відносини, що виникають у процесі фінансової діяльності, тобто у сфері мобілізації (надходження), розподілу, використання коштів держави та органів місцевого самоврядування.

Цивільна дієздатність фізичної особи — здатність особи своїми діями набувати для себе цивільних прав і самостійно їх здійснювати, а також здатність

своїми діями створювати для себе цивільні обов'язки, самостійно їх виконувати та нести відповідальність у разі їх невиконання.

Цивільна правоздатність — здатність особи мати цивільні права та обов'язки.

Цивільне право — галузь права, яка регулює майнові та особисті немайнові відносини, засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності учасників цих відносин.

Цивільно-правова відповідальність — вид юридичної відповідальності, який полягає в настанні передбачених законом негативних майнових наслідків для правопорушника.

Цивільно-правове зобов'язання — правовідношення, у якому одна сторона (боржник) зобов'язана вчинити на користь другої сторони (кредитора) певну дію (передати майно, виконати роботу, надати послугу, сплатити гроші тощо) або утриматися від певної дії, а кредитор має право вимагати від боржника виконання його обов'язку.

Червона книга України — офіційний державний документ, який містить перелік рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів тваринного і рослинного світу в межах території України, її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони, а також узагальнені відомості про сучасний стан цих видів тваринного і рослинного світу та заходи щодо їх збереження і відтворення.

Шлюб — сімейний союз жінки та чоловіка, зареєстрований в органі державної реєстрації цивільного стану.

Штраф (як адміністративне стягнення) — грошове стягнення, що накладається на громадян, посадових осіб у випадках і розмірі, установлених Кодексом України про адміністративні правопорушення.

Штрафні санкції — господарські санкції у вигляді грошової суми (неустойка, штраф, пеня), яку учасник господарських відносин зобов'язаний сплатити в разі порушення ним правил здійснення господарської діяльності, невиконання або неналежного виконання господарського зобов'язання.

Юридична особа — організація, створена й зареєстрована в установленому законом порядку, яка наділяється цивільною правоздатністю та дієздатністю, може від свого імені набувати майнові та особисті немайнові права й нести цивільні обов'язки, бути позивачем і відповідачем у суді.

ПЕРЕЛІК НОРМАТИВНИХ АКТІВ, ВИКОРИСТАНИХ У ПІДРУЧНИКУ

Конституція України
Кодекс про адміністративні правопорушення
Бюджетний кодекс України
Господарський кодекс України
Господарський процесуальний кодекс України
Житловий кодекс України
Земельний кодекс України
Кримінально-процесуальний кодекс України
Кримінальний кодекс України
Сімейний кодекс України
Кодекс законів про працю
Цивільний кодекс України
Цивільний процесуальний кодекс України
Закон України «Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку»
Закон України «Про господарські товариства»
Закон України «Про державний бюджет України»
Закон України «Про державну службу»
Закон України «Про залізничний транспорт»
Закон України «Про звернення громадян»
Закон України «Про міліцію»
Закон України «Про освіту»
Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища»
Закон України «Про третейські суди»
Закон України «Про Червону книгу України»
Закон України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми»
Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»
Закон України «Про захист прав споживачів»
Закон України «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)»
Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію»
Закон України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді»
Закон України «Про фермерське господарство»
Закон України «Про відпустки»
Податковий кодекс
Правила дорожнього руху

ЗМІСТ

I розділ
АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО УКРАЇНИ

§ 1–2. Загальна характеристика адміністративного права 3
§ 3–4. Адміністративне правопорушення 8
§ 5–6. Адміністративне провадження (адміністративний процес) 16
Практична робота № 1 23

II розділ
ФІНАНСОВЕ ПРАВО УКРАЇНИ

§ 7. Основи фінансового права 26
§ 8. Державний бюджет України 31
§ 9–10. Податкова система України 35
§ 11. Банківське право України 46
Підсумкові запитання та завдання до I та II розділів «Адміністративне право України». «Фінансове право України» 51

III розділ
КРИМІНАЛЬНЕ ТА ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО УКРАЇНИ

§ 12. Загальна характеристика кримінального права України .. 53
§ 13. Поняття та склад злочину 58
§ 14. Стадії вчинення злочину. Співучасть 66
§ 15–16. Кримінальна відповідальність 71
§ 17. Кримінальне покарання 82
§ 18. Порядок призначення покарань 88
Практична робота № 2 95
§ 19. Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх 96
§ 20–21. Окремі види злочинів 101
Практична робота № 3 110
§ 22–23. Дізнання та досудове слідство 113
§ 24. Екологічне законодавство України 116
§ 25. Природокористування 121
Підсумкові запитання та завдання до III розділу «Кримінальне та екологічне право України» 126

IV розділ
ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО УКРАЇНИ

§ 26. Цивільне право та цивільні правовідносини 129
§ 27–28. Суб'єкти цивільних правовідносин 133
§ 29. Правочини 143
Практична робота № 4 148
§ 30. Представництво та довіреність 150
§ 31. Захист цивільних прав 155
§ 32–33. Загальна характеристика права власності 160
§ 34–35. Форми власності та способи її захисту 166
§ 36–37. Право інтелектуальної власності 171
§ 38–39. Цивільно-правова відповідальність 177
Підсумкові запитання та завдання до IV розділу «Цивільне право України» (1 частина) 182
§ 40. Зобов'язання в цивільному праві 185
§ 41. Окремі види цивільно-правових договорів 189
Практична робота № 5 197
§ 42. Спадкове право 198
Практична робота № 6 206
§ 43. Цивільний процес 208
Підсумкові запитання та завдання до IV розділу «Цивільне право України» (2 частина) 217

V розділ
ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО УКРАЇНИ

§ 44. Господарське право 219
§ 45. Підприємництво та підприємство 224
§ 46. Господарські товариства 228
Практична робота № 7 232
§ 47. Господарські договори 234
§ 48. Господарсько-правова відповідальність 236
§ 49. Господарський процес 241

VI розділ
ТРУДОВЕ ПРАВО УКРАЇНИ. СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ

§ 50. Основи трудового права України 245
§ 51. Трудовий договір 252
§ 52. Припинення трудового договору 257

§ 53. Робочий час 265
§ 54. Право на відпочинок 269
§ 55–56. Трудова дисципліна. Дисциплінарна та матеріальна відповідальність 275
§ 57. Індивідуальні та колективні трудові спори 281
§ 58. Оплата праці 289
Практична робота № 8 293
§ 59–60. Соціальний захист в Україні 296
Підсумкові запитання та завдання до V та VI розділів «Господарське право України», «Трудове право України. Соціальний захист» 304

VII розділ
СІМЕЙНЕ ПРАВО УКРАЇНИ

§ 61. Основи сімейного права 307
§ 62–63. Шлюб 311
§ 64–65. Взаємні права та обов'язки батьків та дітей 322
§ 66. Влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування 329
Практична робота № 9 335

VIII розділ
ЖИТЛОВЕ ПРАВО УКРАЇНИ

§ 67. Загальна характеристика житлового права 337
§ 68–69. Житлові права та обов'язки 341

IX розділ
ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО УКРАЇНИ

§ 70–71. Земельне право України. Загальна характеристика земельного права. Право власності на землю 347
§ 72. Користування земельними ділянками 354
§ 73–74. Набуття та реалізація права на землю 357
§ 75–76. Організаційно-правові форми сільськогосподарського виробництва 367
Підсумкові запитання та завдання до VII, VIII і IX розділів «Сімейне право України», «Житлове право України», «Земельне право України» 374

Термінологічний словник 377
Перелік нормативних актів, використаних у підручнику 388